

ISSN 2413-340X

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

НАУКОВІ ПРАЦІ

КІРОВОГРАДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 31

Кропивницький • 2017

ISSN 2413-340X

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

OF KIROVOHRAD NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY

ECONOMIC SCIENCES

Issue 31

Kropyvnytskyi • 2017

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центральноукраїнського національного технічного
університету,
протокол №9 від 29 травня 2017 року.*

Редакційна колегія:

Шалімова Н.С. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Левченко О. М. (заст. головного редактора за напрямом «Економіка та менеджмент»), д.е.н., проф.;
Давидов Г.М. (заст. головного редактора за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), д.е.н., проф.;
Бугайова М.В. (відповідальний секретар за напрямом «Економіка та менеджмент»), к.е.н.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), к.е.н., доц.;
Гнібіденко І.Ф., д.е.н., проф.;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Комарова О.А., д.е.н., проф.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф.;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Щекович О.С., д.е.н., проф.

Гузикова Л.О., д.е.н., проф. (Росія);
Моравські Войцех, д. хабілітований, проф. (Польща);
Маноле Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Махмуд Хамдам, д-р філософії з управління персоналом (Ліван);
Сашер Хассан Ел-Аннан, д-р філософії по менеджменту (Ліван);
Совік Л.С., к.е.н., доц. (Росія)

Адреса редакційної колегії:
25030, м. Кропивницький, пр. Університетський, 8,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році.
Включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі економічних наук (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

Ulrich's Periodicals Directory
ResearchBib (Academic Resource Index)
Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
Scientific Indexing Services (SIS)
Google Scholar

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ, №15255 - 3827 ПП від 30.04.2009 р.
ISSN 2413-340X

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

© Центральноукраїнський національний технічний університет, 2017

*Recommended by Academic Council of Central
Ukrainian National Technical University,
minutes №9, May, 29 2017*

Editorial Board:

Nataliia Shalimova (Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olexandr Levchenko (Assistant to Editor-in-Chief of the section “Economics and Management”), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Hryhoriy Davydov (Assistant to Editor-in-Chief of the section “Finance, Accounting and Audit”), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhayova (Executive Secretary of the section “Economics and Management”), PhD in Economics;
Irina Smirnova (Executive Secretary of the section “Finance, Accounting and Audit”), PhD in Economics;
Ivan Gnibidenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olga Komarova, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Larysa Lutai, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Halyna Palchevich, PhD in Economics, Professor;
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olena Schekovych, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Ludmyla Guzikova, Doctor of Economic Sciences, Professor (Russia);
Wojciech Morawski, Professor, Dr. hab. (Poland);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Moldova);
Mahmud Hamdam, Ph.D in Personnel Management (Lebanon);
Sasher Hassan El-Annan, Ph.D in Management (Lebanon);
Ludmyla Sovik, PhD in Economics, Assistant Professor (Russia).

Editorial address:
Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyi, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Official site: <http://economics.kntu.kr.ua>

The Collection was founded in 2001.
The Collection is included in the List of Scientific Special Editions in which the results of dissertations for scientific degrees of a candidate and a doctor in economic sciences may be published (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Order of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528).

The Collection is presented in Bibliographic Database “Ukrainika scientific” of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

Ulrich's Periodicals Directory
ResearchBib (Academic Resource Index)
Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
Scientific Indexing Services (SIS)
Google Scholar

Certificate of State Registration: KB № 15255-3827 IIP of April 30, 2009
ISSN 2413-340X

Languages: Ukrainian, Russian, English. *Periodicity* - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

© Central Ukrainian National Technical University, 2017

ЗМІСТ

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

<i>О.В. Горбунов (Україна)</i> Етимологія та зміст поняття «бюджетний менеджмент» (українською мовою)	12
<i>О.М. Левченко, О.В. Ткачук (Україна)</i> Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур (українською мовою).....	28
<i>В.Ф. Гамалій, В.О. Ковальов, С.В. Ковальов (Україна)</i> Дослідження маркетингової діяльності Національного олімпійського комітету України (українською мовою).....	38
<i>А.В. Карпенко, Ю.О. Будицька (Україна)</i> Теоретико-методичні основи оцінювання результативності наукової діяльності в Україні (українською мовою).....	51
<i>В.М. Кропівний, В.В. Будулатій, Н.М. Травкіна (Україна)</i> Розробка та реалізація комплексу регіональних та місцевих програмних заходів розвитку малого та середнього підприємництва (українською мовою)	58
<i>А.О. Левченко, І.О. Царенко (Україна)</i> Зарубіжний досвід функціонування кластерних утворень та шляхи його використання в Україні (українською мовою).....	71
<i>С.А. Попель (Україна)</i> Інформаційні термінали як елемент інформаційної взаємодії митниць та громадян (українською мовою).....	79
<i>Л.Р. Прус (Україна)</i> Проблеми функціонування інформаційної системи портового співтовариства в морських портах України (українською мовою)	85
<i>О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк (Україна)</i> Вплив людського капіталу на соціально-економічну безпеку регіону (українською мовою).....	95
<i>В.А. Туржанський, І.В. Несторишен (Україна)</i> Застосування інструментів СОМРАСТ-моделі для уповноваженого економічного оператора в контексті надання спрощень економічним операторам (українською мовою).....	103
<i>В.І. Царенко, О.В. Яковенко (Україна)</i> Характеристика системи управління технічними системами митного контролю (українською мовою).....	112
<i>О.О. Корнійчук (Україна)</i> Нормативно-правова база здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення (українською мовою).....	118

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>Т.Р. Кармазіна, О.В. Захарова (Україна)</i> Специфіка управління персоналом у малому бізнесі (українською мовою).....	126
<i>М.Д. Романюк, З.В. Смутчак (Україна)</i> Міграція наукових кадрів та заходи її зменшення з метою збереження інтелектуального потенціалу України (українською мовою)	134

<i>А.В. Іванько, Г.М. Македон (Україна)</i> Порівняльний аналіз стану та тенденцій заощаджень домогосподарств України (українською мовою).....	142
--	-----

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>А.М. Лисенко (Україна)</i> Моделі справляння податку на додану вартість у сфері сільськогосподарського виробництва та їх впровадження на регіональному рівні (українською мовою).....	149
<i>О.А. Магопець (Україна)</i> Оптимізація податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників в умовах застосування спрощеної системи оподаткування (українською мовою).....	160
<i>А.В. Сало (Україна)</i> Сучасний стан та проблеми фінансового забезпечення вищої освіти в Україні (українською мовою).....	171

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>І.І. Андросюк (Україна)</i> Структуризація процесу виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації (українською мовою).....	177
<i>О.О. Головченко, Н.Ю. Головченко (Україна)</i> Галузеві характеристики житлово-комунального господарства, що принципово впливають на побудову інформаційних систем обліку та контролю (українською мовою).....	189
<i>І.В. Смірнова, Н.В. Смірнова (Україна)</i> Методичні підходи до формування облікової політики імпортерських операцій (українською мовою).....	197
<i>Я.В. Клименко (Україна)</i> Сутність консолідованої фінансової звітності (українською мовою).....	208
<i>Ю.О. Нестеренко (Україна)</i> Організація обліку фермерських господарств (українською мовою).....	219
<i>О.С. Роева (Україна)</i> Проблемні питання оцінки та контролю виробничих запасів (українською мовою).....	229

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

<i>К.С. Акбаш, Н.О. Пасічник, Р.Я. Ріжняк (Україна)</i> Визначення показників розподілу характерних ознак у гендерних групах (на прикладі студентів факультету) (українською мовою).....	236
<i>Ю.В. Кернасюк (Україна)</i> Прогноз розвитку аграрного сектору і економіки Кіровоградської області в умовах зміни клімату (українською мовою).....	245

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Н.А. Іщенко (Україна)</i> Діагностика ймовірності банкрутства підприємства та шляхи його стабілізації (українською мовою).....	256
<i>О.Ю. Коцюрба (Україна)</i> Інструменти фінансового забезпечення діяльності підприємств житлово-комунального господарства (українською мовою).....	265

<i>Н.П. Сисоліна, С.С. Нісфоян (Україна)</i> Мотиваційні механізми на сучасному підприємстві (<i>українською мовою</i>).....	273
<i>Л.М. Фільштейн, А.Б. Будулатій, В.В. Будулатій (Україна)</i> Сучасний стан інноваційної діяльності підприємств, установ, організацій Кіровоградської області та їх проблеми (<i>українською мовою</i>)	279
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	290

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ.
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>А.В. Горбунов (Украина)</i> Этимология и содержание понятия «бюджетный менеджмент» (на украинском языке).....	12
<i>А.Н. Левченко, О.В. Ткачук (Украина)</i> Методические подходы к оцениванию инновационного потенциала регионов в контексте формирования инновационно-интегрированных структур (на украинском языке).....	28
<i>В.Ф. Гамалий, В.А. Ковалев, С.В. Ковалев (Украина)</i> Исследование маркетинговой деятельности Национального олимпийского комитета Украины (на украинском языке)	38
<i>А.В.Карпенко, Ю.А. Будицкая (Украина)</i> Теоретико-методические основы оценивания результативности научной деятельности в Украине (на украинском языке)	51
<i>В.М. Кропивний, В.В. Будулатий, Н.М. Травкина (Украина)</i> Разработка и реализация комплекса региональных и местных программных мероприятий развития малого и среднего предпринимательства (на украинском языке)	58
<i>А.А. Левченко, И.А. Царенко (Украина)</i> Зарубежный опыт функционирования кластерных структур и пути его использования в Украине (на украинском языке)	71
<i>С.А. Попель (Украина)</i> Информационные терминалы как элемент информационного взаимодействия таможен и граждан (на украинском языке)	79
<i>Л.Р. Прус (Украина)</i> Проблемы функционирования информационной системы портового сообщества в морских портах Украины (на украинском языке)	85
<i>О.В. Сторожук, А.В. Заярнюк (Украина)</i> Влияние человеческого капитала на социально-экономическую безопасность региона (на украинском языке)	95
<i>В.А. Туржанский, И.В. Несторишен (Украина)</i> Применение инструментов СОМРАСТ-модели для уполномоченного экономического оператора в контексте предоставления упрощений экономическим операторам (на украинском языке)	103
<i>В.И. Царенко, О.В. Яковенко (Украина)</i> Характеристика системы управления техническими системами таможенного контроля (на украинском языке)	112
<i>О.О. Корнийчук (Украина)</i> Нормативно-правовая база осуществления таможенного контроля пассажирских перевозок в пунктах пропуска для воздушного сообщения (на украинском языке).....	118
ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА	
<i>Т.Р. Кармазина, О.В. Захарова (Украина)</i> Специфика управления персоналом в малом бизнесе (на украинском языке).....	126
<i>М.Д. Романюк, З.В. Смутчак (Украина)</i> Миграция научных кадров и мероприятия по ее уменьшению с целью сохранения интеллектуального потенциала Украины (на украинском языке)	134

<i>А.В. Іванько, Г.М. Македон (Україна)</i> Сравнительный анализ состояния и тенденций сбережений домашних хозяйств Украины (на украинском языке)	142
---	-----

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>А.Н. Лысенко (Україна)</i> Модели взимания НДС в сфере сельскохозяйственного производства и их внедрение на региональном уровне (на украинском языке).....	149
<i>Е.А. Магопец (Україна)</i> Оптимизация налоговой нагрузки сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях применения упрощенной системы налогообложения (на украинском языке)	160
<i>А.В. Сало (Україна)</i> Современное состояние и проблемы финансового обеспечения высшего образования в Украине (на украинском языке).....	171

УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ

<i>И.И. Андросук (Україна)</i> Структуризация процесса выполнения заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации (на украинском языке)	177
<i>А.А. Головченко, Н.Ю. Головченко (Україна)</i> Отраслевые характеристики жилищно-коммунального хозяйства, принципиально влияющие на построение информационных систем учета и контроля (на украинском языке)	189
<i>И.В. Смирнова, Н.В. Смирнова (Україна)</i> Методические подходы к формированию учетной политики импортных операций (на украинском языке)	197
<i>Я.В. Клименко (Україна)</i> Суть консолидированной финансовой отчетности (на украинском языке).....	208
<i>Ю.А. Нестеренко (Україна)</i> Организация учета фермерских хозяйств (на украинском языке)	219
<i>О.С. Роева (Україна)</i> Проблемные вопросы оценки и контроля производственных запасов (на украинском языке)	229

**СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ
И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ**

<i>Е.С. Акбаш, Н.О. Пасечник, Р.Я. Рижняк (Україна)</i> Определение показателей распределения характерных признаков в гендерных группах (на примере студентов факультета) (на украинском языке).....	236
<i>Ю.В. Кернасюк (Україна)</i> Прогноз развития аграрного сектора и экономики Кировоградской области в условиях изменения климата (на украинском языке).....	245

**РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ.
ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

<i>Н.А. Ищенко (Україна)</i> Диагностика вероятности банкротства предприятия и пути его стабилизации (на украинском языке)	256
--	-----

<i>О.Ю. Коцюрба (Украина)</i> Инструменты финансового обеспечения деятельности предприятий жилищно-коммунального хозяйства <i>(на украинском языке)</i>	265
<i>Н.П. Сысолина, С.С. Нисфоян (Украина)</i> Мотивационные механизмы на современном предприятии <i>(на украинском языке)</i>	273
<i>Л.Н. Фильштейн, А.Б. Будулатий, В.В. Будулатий (Украина)</i> Современное состояние инновационной деятельности предприятий, учреждений, организаций Кировоградской области и их проблемы <i>(на украинском языке)</i>	279
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	290

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Oleksandr Gorbunov (Ukraine)</i> Etymology and Content of the Definition "Budget Management" (<i>in Ukrainian</i>).....	12
<i>Oleksandr Levchenko, Olga Tkachuk (Ukraine)</i> Methodical Approaches to the Assessment of Innovation Potential of Regions in the Context of the Formation of Innovation-Integrated Structures (<i>in Ukrainian</i>).....	28
<i>Volodymyr Gamaliy, Volodymyr Kovaliov, Sergey Kovaliov (Ukraine)</i> Research of Marketing Activity of the National Olympic Committee of Ukraine (<i>in Ukrainian</i>).....	38
<i>Andrii Karpenko, Yuliya Budytska (Ukraine)</i> Theoretical and Methodological Basics of Evaluating Scientific Practice Effectiveness in Ukraine (<i>in Ukrainian</i>).....	51
<i>Volodymyr Kropivnyuy, Vladyslava Budulatiy, Nadia Travkina (Ukraine)</i> Development and Implementation of the Complex of Regional and Local Program Measures for Small and Medium Entrepreneurship Development (<i>in Ukrainian</i>).....	58
<i>Anna Levchenko, Ilona Tsarenko (Ukraine)</i> Foreign Experience of Clusters' Functioning and Ways of Its Using in Ukraine (<i>in Ukrainian</i>).....	71
<i>Sergiy Pope (Ukraine)</i> The Information Terminals as Part of Information Exchange Between Customs and Citizens (<i>in Ukrainian</i>).....	79
<i>Prus Lyudmila (Ukraine)</i> Problems of the Port Software Information System Operation in the Sea Ports of Ukraine (<i>in Ukrainian</i>).....	85
<i>Oksana Storozhuk, Oleksii Zaiarniuk (Ukraine)</i> The Impact of Human Capital on the Socio-Economic Security of the Region (<i>in Ukrainian</i>).....	95
<i>Vitalii Turzhanskyi, Igor Nestoryshen (Ukraine)</i> Application Tools The AEO COMPACT Model Simplifications in the Context of Economic Operators (<i>in Ukrainian</i>).....	103
<i>Volodymyr Tsarenko, Oksana Yakovenko (Ukraine)</i> Characteristics of Management of Customs Control Technical Systems (<i>in Ukrainian</i>).....	112
<i>Olesiia Kornichuk (Ukraine)</i> The Law Base of Implementing of Customs Control of Passenger Traffic in Customs Air Check-points (<i>in Ukrainian</i>).....	118

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

<i>Tatyana Karmazina, Oksana Zakharova (Ukraine)</i> Specificity of Personnel Management in Small Business (<i>in Ukrainian</i>).....	126
<i>Michailo Romanjuk, Zinaida Smutchak (Ukraine)</i> Emigration of Intellectual Potential of Ukraine: Causes, Volume, Consequences (<i>in Ukrainian</i>).....	134
<i>Anatoliy Ivanko, Halyna Makedon (Ukraine)</i> Comparative Analysis of State and Tendencies of Households Saving of Ukraine (<i>in Ukrainian</i>).....	142

FINANCE AND CREDIT

Alla Lysenko (Ukraine)
 Models of Collection of Value Added Tax in the Field of Agricultural Production and Their Implementation at the Regional Level (*in Ukrainian*)..... 149

Olena Magopets (Ukraine)
 Optimization of the Tax Burden of Agricultural Producers in the Context of Applying a Simplified Taxation System (*in Ukrainian*)..... 160

Anastasiia Salo (Ukraine)
 Priority Directions of Improvement of Financial Provision of Higher Education in Ukraine (*in Ukrainian*)..... 171

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Iryna Androshchuk (Ukraine)
 Structuring the Process of Performing Assurance Engagements Other Than Audit or Review of Historical Financial Information (*in Ukrainian*)..... 177

Oleksandr Holovchenko, Nataliia Holovchenko (Ukraine)
 Sectoral Characteristics of Housing Utilities, Fundamentally Influencing the Construction of Information Systems of Accounting and Control (*in Ukrainian*) 189

Iryna Smirnova, Nadiya Smirnova (Ukraine)
 Methodical Approaches to the Forming of Accounting Policy of the Imported Operations (*in Ukrainian*)..... 197

Yana Klimenko (Ukraine)
 The Essence of the Consolidated Financial Statements (*in Ukrainian*)..... 208

Yuliya Nesterenko (Ukraine)
 Organization of Accounting on the Farms (*in Ukrainian*) 219

Olha Roieva (Ukraine)
 Problematic Issues of Evaluation and Control of Inventory (*in Ukrainian*)..... 229

STATISTICS. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ECONOMY

Kateryna Akbash, Natalia Pasichnyk, Renat Rizhniak (Ukraine)
 The Definition of Indicators of the Allocation of the Characteristic Features in Gender Groups (on an Example of Faculty Students) (*in Ukrainian*) 236

Yuriy Kernasyuk (Ukraine)
 Forecast of Development of the Agricultural Sector and the Economy of Kirovohrad Region in Terms of Climate Change (*in Ukrainian*) 245

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Nina Íshchenko (Ukraine)
 The Diagnosis of Probatility of the Enterprise Bankruptcy and Ways to Stabilize it (*in Ukrainian*) 256

Olha Kotsiurba (Ukraine)
 Housing and Utilities Enterprises Financial Support Formation Instruments (*in Ukrainian*)..... 265

Nataliya Sysolina, Sergey Nisfoyan (Ukraine)
 Motivational Mechanisms at a Modern Enterprise (*in Ukrainian*) 273

Ludmyla Filstein, Asiy Budulatiy, Vladyslava Budulatiy (Ukraine)
The Current State of Innovation Activity of Enterprises, Institutions, Organizations
of Kirovohrad Region and Their Problems (*in Ukrainian*)..... 279

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... 290

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 336.14

О.В. Горбунов, Народний депутат України, Голова підкомітету з питань видатків державного бюджету Комітету Верховної Ради України з питань бюджету
Верховна рада України, м. Київ, Україна

Етимологія та зміст поняття «бюджетний менеджмент»

В статті обґрунтовано авторський підхід щодо визначення етимології та змісту поняття «бюджетний менеджмент» на основі урахування категоріальної сутності дефініцій «бюджет» та «менеджмент». Узагальнення та систематизація наукових підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення сутності економічних категорій «бюджет» і «менеджмент», з урахуванням їх взаємозв'язку та морфологічної декомпозиції й критичного аналізу наукової думки щодо визначення дефініції «бюджетний менеджмент», дозволило запропонувати авторське трактування поняття «бюджетний менеджмент», що забезпечує його сприйняття як динамічної і багатогранної системи.
бюджет, менеджмент, бюджетний менеджмент, бюджетний процес, бюджетні кошти, управління, управлінські рішення

А.В. Горбунов, Народный депутат Украины, Председатель подкомитета по вопросам расходов государственного бюджета Комитета Верховной Рады Украины по вопросам бюджета
Верховная Рада Украины, г. Киев, Украина

Этимология и содержание понятия «бюджетный менеджмент»

В статье обоснован авторский подход к определению этимологии и содержания понятия «бюджетный менеджмент» на основе учета категориальной сущности дефиниций «бюджет» и «менеджмент». Обобщение и систематизация научных подходов отечественных и зарубежных ученых к определению сущности экономических категорий «бюджет» и «менеджмент», с учетом их взаимосвязи и морфологической декомпозиции, а также критический анализ научной мысли относительно определения дефиниции «бюджетный менеджмент» позволило предложить авторскую трактовку понятия «бюджетный менеджмент», что обеспечивает его восприятие как динамичной и многогранной системы.
бюджет, менеджмент, бюджетный менеджмент, бюджетный процесс, бюджетные средства, управление, управленческие решения

Постановка проблеми. Існування держави пов'язане з необхідністю акумуляції фінансових ресурсів у спеціальному централізованому фонді – бюджеті. Ці кошти спрямовуються на задоволення першочергових економічних та соціальних потреб суспільства та забезпечують виконання державою покладених на неї завдань та функцій, що здійснюються відповідними органами державної влади й органами місцевого самоврядування. Раціональність використання таких фінансових ресурсів, їх оптимальний розподіл і спрямування на досягнення конкретних суспільно значимих результатів, а також ефективність діяльності уповноважених органів, які приймають участь у бюджетному процесі забезпечується системою бюджетного менеджменту. Проте формування сучасної системи бюджетного менеджменту, адекватної реаліям сьогодення ускладнюється не тільки наявністю комплексу невирішених проблем у цій сфері, на кшталт недосконалої законодавчої бази, необґрунтованого бюджетного прогнозування та планування, низької ефективності контролю за виконанням бюджету, що призводить до нецільового використання бюджетних коштів та гальмує економічний розвиток, а ще й відсутністю чіткого розуміння сутності бюджетного менеджменту як економічної категорії. Таким чином, одним з актуальних питань сьогодення, спрямованих на забезпечення ефективного управління бюджетним процесом, є узгодження з'ясування економічної природи, сутності та змісту поняття «бюджетний менеджмент».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні питання бюджетного менеджменту досліджувалися у працях як вітчизняних науковців, серед яких варто відзначити Є. Галушка [14], Л. Клець [26], С. Михайленко [31], В. Опаріна [36], Л. Панкевич [9], Л. Сафонову [11], В. Федосова [10; 42] та інших, так і зарубіжних дослідників, а саме: І. Аветисяна [2], І. Благун [5], О. Боровикову [7], О. Єрмакову [21], Т. Ковальову [27], Премчанда А. [50], В. Фетісова [43]. Разом з тим, залишаються неузгодженими питання тлумачення економічної сутності поняття «бюджетний менеджмент» як складної багаторівневої системи, його етимології та змісту.

Постановка завдання. Метою статті є визначення етимології і змісту поняття «бюджетний менеджмент» на основі критичного аналізу наукової думки щодо трактування сутності досліджуваного поняття з урахуванням внутрішнього змісту дефініцій «бюджет» та «менеджмент», їх взаємозв'язку та морфологічної декомпозиції.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний менеджмент є відносно новим напрямом вітчизняних наукових досліджень, щодо якого відсутня єдність підходів у його розумінні та трактуванні. Незважаючи на важливість бюджетного менеджменту, як основоположного чинника забезпечення ефективності бюджетного процесу, його визначення відсутнє у нормативно-правових актах, а вивчення енциклопедичних видань та економічних словників свідчить про наявність трактування як загального поняття «менеджмент», так і його різновидів «менеджмент антикризовий», «менеджмент банківський», «менеджмент виробничий», «менеджмент екологічний», «менеджмент інноваційний», «менеджмент кадровий (персоналу)», «менеджмент корпоративний», «менеджмент технологічний», «менеджмент фінансовий» й деяких інших, проте поняття «бюджетний менеджмент» не зустрічається.

Оскільки бюджетний менеджмент є похідною від дефініції «менеджмент», а у самому понятті, як зазначає В. Федосов, міститься певна пізнавальна інтрига, тим більше заплутана через незвичайну етимологію ключових термінів «бюджет» і «менеджмент» та їх поєднання в одному словосполученні [42, с. 15], визначення поняття «бюджетний менеджмент» необхідно здійснювати на основі узагальнення визначень понять «бюджет» та «менеджмент».

Дослідження, пов'язані з трактуванням сутності поняття «бюджет» з'являються ще на початку XIX століття у наукових працях Ж.Б. Сейя та К. Маркса. Ж.Б. Сей розглядає бюджет як рівновагу між державними потребами та коштами, які може залучити держава для виконання своїх функцій та реалізації поточних завдань [39]. Бюджет, як трактує його К. Маркс, – це розпис передбачуваних доходів і витрат держави на поточний рік, який ґрунтується на фінансовому досвіді, а саме – на балансі попереднього року [30].

У Бюджетному Кодексі України термін «бюджет» визначається як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [8].

Огляд сучасних наукових підходів до визначення поняття «бюджет» (табл. 1) у вітчизняній економічній літературі, засвідчує, що в основному погляди на дане явище містять у собі його визнання як провідної ланки фінансової системи, що формується у вигляді відповідного централізованого фонду.

Таблиця 1 – Підходи до розуміння сутності поняття «бюджет» у вітчизняній економічній літературі

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
1.	Алісов Е.А. [3]	Бюджет є найбільш важливим засобом розподілу й перерозподілу коштів між виробничою й невиробничою сферами. Розподіляючи бюджетні ресурси між виробничою й невиробничою сферами (у процесі надходження й використання коштів), бюджет служить засобом контролю за цими процесами, а також функціонуванням фінансів у цілому. Бюджет є формою організації руху коштів [с.70].
2.	Василик О.Д. [12]	Бюджет – централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій, передбачених Конституцією України [с. 28].
3.	Воронова Л.К. [13]	Бюджет необхідно розглядати в таких аспектах: а) матеріальному – як документ, у якому об'єднуються доходи і видатки держави або органу місцевого самоврядування; б) адміністративному – як попередній план доходів і видатків; в) бухгалтерському – як зведену таблицю зібраних доходів і видатків (за класифікацією доходів і видатків); г) політичному – як дозвіл законодавчого (або місцевого представницького) органу на формування і використання державних (і місцевих) фінансових ресурсів; д) соціальному – як інструмент впливу держави або органу місцевого самоврядування на соціальне життя країни [с. 111-112].
4.	Даньків В.Й. [17]	Бюджет – основний метод державного фінансового регулювання. Він передбачає забезпечення поділу й перерозподілу ВВП між регіонами держави, галузями економіки, виходячи зі стратегії її економічного розвитку, фінансової політики та потреб ринкового механізму, зважаючи на те, що в кризових умовах ринковий механізм менш ефективний, тому державі необхідно розширювати втручання в процес перерозподілу фінансів. Державний бюджет, як одна з ланок фінансової системи України, відображає грошові відносини, які виникають між державою, з одного боку, і підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності і фізичними особами - з іншого, з приводу утворення централізованого фонду грошових коштів держави і його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя й

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
		задоволення інших суспільних потреб. Завдяки бюджету відповідно до Конституції України держава повинна мати можливість зосередити фінансові ресурси на важливих ділянках економічного та соціального розвитку [с. 219].
5.	Загородній А.Г. [23]	Бюджет – грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держав, адміністративно-територіальної одиниці, підприємства, установи за певний період. Бюджет – планові обчислення очікуваних грошових доходів і видатків держави, підприємства, окремої особи на певний період [с. 56].
6.	Кузьменко Л.В. [28]	Бюджет – кількісний вираз плану, інструмент контролю та координації його виконання [с. 43]
7.	Кучерявенко М.П. [44]	Бюджет – правовий акт, основний фінансовий план створення, розподілу й використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади [с. 98].
8.	Музика – Стефанчук О.А. [33]	Бюджет, як економічна категорія, має матеріальний та суспільний прояви. Матеріальна характеристика бюджету полягає в тому, що він являє собою централізований фонд коштів, який надходить у розпорядження відповідних компетентних органів для реалізації функцій держави та органів місцевого самоврядування. У свою чергу, суспільна ознака бюджету – система економічних відносин, що пов'язані зі збиранням та використанням грошових коштів [с. 78].
9.	Омелянович Л.О. [35]	Бюджет – це сукупність економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами з приводу розподілу та перерозподілу ВВП з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій [с. 19]
10.	Опарін В.М. [36]	Бюджет – це сукупність законодавчо регламентованих відносин між державою та юридичними і фізичними особами щодо розподілу та перерозподілу ВВП, а в певних умовах – національного багатства [с. 24]
11.	Оспішев В.І. [38]	Бюджет – сукупність фінансових відносин держави з суб'єктами господарювання, а також з населенням стосовно формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для забезпечення функцій держави, передбачених Конституцією [с. 52]

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
12.	Юрій С.І. [47]	Бюджет – це об’єктивна економічна категорія, яка характеризує сукупність грошових відносин, що пов’язані з розподілом та перерозподілом ВВП і національного багатства з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для виконання державою своїх функцій.

Джерело: складено автором на основі вивчення та систематизації наукових джерел.

Синтезуючи наукові погляди вітчизняних економістів та їхні підходи до розуміння сутності поняття «бюджет», слід вказати на те, що це складна економічна категорія, яку необхідно розглядати в наступних аспектах:

1) бюджет є засобом розподілу і перерозподілу частини створеного в країні ВВП, який здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування й спрямовується на задоволення економічних та соціальних потреб суспільства (фінансовий аспект);

2) бюджет – це джерело коштів, які акумулюються у спеціальному централізованому фонді й спрямовуються на забезпечення виконання органами державної влади або органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і завдань щодо ефективного розвитку адміністративно-територіальних утворень (організаційний аспект);

3) бюджет – це основний фінансовий план формування та використання фінансових ресурсів держави або адміністративно-територіальної одиниці, який має форму затвердженого нормативно-правового акту, як правило закону (нормативно-правовий аспект);

4) бюджет – основний важіль впливу на організацію взаємовідносин, які виникають між державою, з одного боку, і суб’єктами підприємницької діяльності та населенням - з іншого, як щодо мобілізації коштів до спеціального централізованого фонду, так і щодо їх розподілу і перерозподілу між різними територіями, галузями національної економіки, суб’єктами господарювання та населенням з метою забезпечення сталого економічного розвитку держави (управлінський аспект).

Основні процедури щодо складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контроль за дотриманням бюджетного законодавства здійснюються в межах бюджетного процесу.

Під час дослідження етимології іншого ключового терміну поняття «бюджетний менеджмент» - «менеджмент» необхідно також виходити з його сприйняття як широкої та багатоаспектної економічної категорії. Термін «менеджмент» утворився від англійського дієслова «to manage», що в перекладі означає «керувати / управляти», яке у свою чергу походить від латинського слова «manus» - «рука». Еволюція розвитку даної категорії охоплює значний період часу, від його початкового розуміння, як вміння дбайливо вести домашнє господарство, майстерно володіти засобами праці, вправно працювати, до його сприйняття як науки про управління, мистецтва ведення справ і стилю роботи.

Аналізуючи наукові підходи щодо трактування сутності поняття «менеджмент» слід вказати на наявність як широких, так і звужених підходів до його визначення (табл. 2).

Таблиця 2 – Визначення поняття «менеджмент» в економічній літературі

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
1.	Абчук В.А. [1]	Менеджмент – це управління організацією в умовах ринкової економіки.
2.	Великий економічний словник [6]	Менеджмент (англ. management) – управління виробництвом; сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення ефективності виробництва і збільшення прибутку.
3.	Гірняк О.М., Лазановський П.П. [15]	Менеджмент – це складова процесу управління, яка забезпечує координацію дій персоналу підприємства (організації) на всіх його рівнях з раціонального використання тих наявних ресурсів із застосуванням наукового підходу, психологічних норм керівництва.
4.	Глухов В.В. [16]	Менеджмент – сукупність принципів, методів і засобів управління виробництвом з метою підвищення ефективності виробництва і збільшення прибутку.
5.	Друкер П [18]	Менеджмент – це особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу.
6.	Економічний енциклопедичний словник [19]	Менеджмент (англ. manage – управляти) – наука про управління сучасним підприємством (фірмою, компанією), основним змістом якої є комплекс наукових принципів, методів стимулювання та організаційних важелів впливу на поведінку людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей організації.
7.	Завадський Й.С. [22]	Менеджмент (англ. management) – вид управління; діяльність, спрямована на перетворення вихідної ситуації в бажану; сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності та збільшення прибутку. Вміння добиватися поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей. Менеджмент – функція, вид діяльності з керівництва людьми в різних організаціях, а також галузь людських знань, які допомагають здійснити цю функцію.
8.	Енциклопедичний словник з державного управління [20]	Менеджмент (англ. management; to manage – управляти, керувати людьми) – професійне управління сучасною організацією в умовах ринкової конкурентної економіки, що передбачає постійне удосконалення діяльності організації на основі інноваційних підходів. М. у застосуванні до

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
		сфери публічного управління не тільки охоплює процес адміністрування, а також передбачає чітке уявлення кінцевого соціально визначеного результату, максимально ефективну організацію дій для досягнення цілей і реальну відповідальність за результат. Наявні визначення – менеджмент якості та менеджмент інформаційний.
9.	Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. [24]	Менеджмент – система управління сучасним виробництвом із використанням наукових методів. Фінансовий менеджмент – система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень щодо формування, розподілу й використання фінансових ресурсів підприємства (організації) та оптимізації його грошових потоків.
10.	Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. [29]	Менеджмент – це вміння досягти поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей; Менеджмент – це діяльність, яка відповідно до цілей та завдань бізнесу розробляє плани, визначає не лише, що і коли робити, але й як і хто буде виконувати те, що намітили, формує робочі процедури по всіх стадіях управління та здійснює контроль; Менеджмент – це не управління предметами, а організація і управління роботою людей; Менеджмент – діяльність щодо знаходження найкращих способів досягнення цілей організації; Менеджмент – наука управління; сукупність принципів, методів, засобів та форм управління з метою підвищення ефективної діяльності та збільшення прибутків
11.	Мочерний С.В. [32]	Менеджмент – прошарок суспільства, що складається із професійних управляючих (директорів компаній і фірм, керівників окремих підрозділів підприємства тощо). Менеджмент – наука про управління, особливий вид діяльності, змістом якої є цілеспрямований вплив на працівників, на управління і координацію операцій фірми в умовах ринку для досягнення цілей, поставлених перед підприємством.
12.	Новий ілюстрований енциклопедичний словник [34]	Менеджмент (англ. management – управління, завідування, організація) – управління виробництвом; сукупність знань, принципів, засобів і форм управління виробництвом в умовах ринкової економіки
13.	Оксфордський словник англійської мови [49]	Менеджмент – це спосіб та манера спілкування з людьми (працівниками);

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
		Менеджмент – це влада та мистецтво керувати; Менеджмент – це вміння та адміністративні навички організовувати роботу апарату управління; Менеджмент – це органи управління, адміністративні одиниці, служби та підрозділи.
14.	Осовська Г.В., Осовський О.А. [37]	Менеджмент – це вплив на колектив, який направлений на досягнення мети, і необхідні для цього взаємопов'язані заходи; Менеджмент – організація, важелі та регулювання цього процесу за допомогою зворотного зв'язку; Менеджмент – керівництво людьми, розробка, прийняття та реалізація рішень; Менеджмент – найкращий розподіл ресурсів, цілеспрямована переробка інформації; Менеджмент – функція, вид діяльності з керівництва людьми в різних організаціях.
15.	Тъетар Р.А. [41]	Менеджмент – процес управління організацією (мистецтво і спосіб керівництва)
16.	Шатун В.Т. [45]	У широкому розумінні менеджмент – це наука про теорію управління виробництвом, що орієнтована, по-перше, на людину як на основне джерело підвищення продуктивності праці, а по-друге – на реалізацію об'єктивних економічних законів і узгодження економічних інтересів. У вузькому розумінні менеджмент – це процес, спрямований на ефективне використання ресурсів для досягнення організаційних цілей в умовах, які постійно змінюються.
17.	Шегда А.В. [46]	Менеджмент – активний вплив на параметри будь-якого об'єкта з метою усунення небажаних відхилень від заданих режимів роботи, підтримання стану впорядкованості, плановості та динамічної рівноваги з навколишнім середовищем.

Джерело: складено автором на основі вивчення та систематизації наукових джерел.

Узагальнення наукових підходів до розуміння сутності поняття «менеджмент» свідчить про те, що здебільшого даний термін використовується для характеристики процесу управління капіталом, бізнесом чи суб'єктом господарювання на мікро-, мезо- чи макрорівні.

В умовах ринкової економіки держава функціонує як макроекономічний суб'єкт підприємницької діяльності, який у процесі своєї діяльності надає суспільству певні послуги (блага), що пов'язані з виконанням державою її функцій. Так як процес виробництва і надання таких послуг потребує фінансових ресурсів, які акумулюються в бюджеті, підвищується роль менеджменту як важливого інструменту забезпечення правильного формування та ефективного використання бюджетних коштів під час виконання державою її функцій і завдань. Відтак, провідна роль в бюджетному процесі відводиться бюджетному менеджменту.

Враховуючи той факт, що бюджетний менеджмент, як галузь вітчизняної економічної науки знаходиться в стані становлення, визначення дефініції бюджетного менеджменту у вітчизняних наукових джерелах зустрічається не часто. Проте, певні напрацювання у цьому напрямі все-ж-таки є (табл. 3). У зарубіжній літературі термін «бюджетний менеджмент» насамперед пов'язаний з управлінням рухом коштів у межах суб'єктів господарювання. Щодо державного рівня використовують декілька термінів: фіскальне адміністрування, бюджетний менеджмент у державному секторі та менеджмент урядових витрат [11, с. 33].

Таблиця 3 – Тракткування сутності поняття «бюджетний менеджмент» в економічній літературі

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
1.	Аветисян І.А. [2]	Бюджетний менеджмент – це сукупність ефективних дій, прийомів, методів і способів, що здійснюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими господарюючими суб'єктами з управління бюджетними відносинами, що виникають у процесі утворення, розподілу, перерозподілу і використання державних та муніципальних бюджетних коштів.
2.	Баскаков А.Ю. [4]	Бюджетний менеджмент слід розглядати як складову частину фінансового менеджменту, що є сукупністю взаємопов'язаних елементів: суб'єктів (органів законодавчої та виконавчої влади, оперативного управління, розпорядників бюджетних коштів), які на основі планування, організації, обліку і контролю раціонально управляють об'єктами – фінансовими потоками, фондами грошових коштів, міжбюджетними відносинами задля досягнення поставлених цілей і завдань бюджетно-фінансової політики держави.
3.	Благун І.Г. [5]	Бюджетний менеджмент – система програмно-цільового управління бюджетами різних рівнів за допомогою бюджетного механізму з метою оптимізації доходів і витрат бюджету для забезпечення ефективного вирішення завдань соціально-економічного розвитку територій.
4.	Боровикова О.В. [7]	Бюджетний менеджмент – наука з ефективного керівництва рухом коштів бюджетів різних рівнів.
5.	Галушка Є.О. [14]	Бюджетний менеджмент – сукупність процедур, прийомів, методів і функцій, що забезпечують управління бюджетними коштами в процесі їх акумулювання, розподілу та використання, і відносинами, що виникли при цьому.
6.	Ермакова О.О. [21]	Бюджетний менеджмент є системою управління бюджетними потоками з використанням науково обґрунтованих ринкових форм і методів прийняття

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
		ефективних рішень у галузі управління бюджетними активами, пасивами і бюджетними ризиками.
7.	Індутенко А.М. [25]	Бюджетний менеджмент являє собою систему програмно-цільового управління бюджетами різних рівнів за допомогою бюджетного механізму з метою оптимізації доходів та видатків бюджету для забезпечення ефективного вирішення завдань соціального-економічного розвитку територій.
8.	Клець Л.Є. [26]	Бюджетний менеджмент – це сукупність заходів, форм і методів органів державного управління щодо формування, розподілення, витрачання бюджетних коштів із застосуванням контрольних дій на всіх стадіях бюджетного процесу.
9.	Ковалева Т.М. [27]	Бюджетний менеджмент – система управління бюджетними потоками, доходами і витратами бюджету в масштабі країни або її території.
10.	Михайленко С.В. [31]	Бюджетний менеджмент – система розробки та реалізації управлінських рішень у процесі формування й використання централізованих грошових ресурсів (коштів) держави та її територіально-адміністративних одиниць. Бюджетний менеджмент включає бюджетне прогнозування, планування, обґрунтування проектів бюджетів різних рівнів, розгляд поданих проектів, їх доопрацювання, затвердження, внесення змін до затверджених бюджетів, виконання бюджетів, моніторинг, аналіз, звітування.
11.	Панкевич Л.В., Зварич М.А., Могіляк П.Я., Хомічак Б.І. [9]	Бюджетний менеджмент призначений об'єднати комплекс методів, засобів, принципів і форм, що використовуються в бюджетному процесі.
12.	Премчанд А. [50]	Бюджетний менеджмент (менеджмент урядових витрат) можна охарактеризувати як сукупність дій, пов'язаних з мобілізацією ресурсів, встановленням пріоритетів урядових програм, ефективним управлінням ресурсами, контролем за їх формуванням та витрачанням у межах бюджетного процесу.
13.	Сафонова Л.Д., Буряченко А.Є., Малік Є.О. [11]	Бюджетний менеджмент – наріжний камінь державного управління, адже це потужний інструмент демократії, завдяки якому уряд перебуває під контролем електорату. За його допомогою здійснюють регулювання економічних і соціальних процесів у країні. Бюджетний менеджмент - ділова сфера в тому розумінні, що відповідає критеріям прикладної економіки,

№ з/п	Джерело	Визначення
1	2	3
		передбачаючи розподіл дефіцитних фінансових ресурсів між безліччю конкуруючих потреб.
14.	Тимирханова Л.М. [40]	Бюджетний менеджмент можна охарактеризувати як сукупність принципів і методів формування й реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням бюджетних коштів.
15.	Федосов В.М. [10]	Бюджетний менеджмент – сукупність заходів, форм і методів аналітичної, організаційної й оперативної діяльності персоналу фінансового відомства та інших державних інституцій щодо формування і витрачання (розасигнування) бюджетних коштів у поєднанні з розпорядчими і контрольними діями на всіх фазах бюджетного процесу.
16.	Фетисов Ф.Д. [43]	Бюджетний менеджмент – це науково-обґрунтована система управління бюджетними відносинами, потоками та фондами державних грошових коштів, мета якої полягає у реалізації фінансово-бюджетної політики для збереження та розвитку економічної цілісності, безпеки та державного устрою, попередження фінансової неспроможності.
17.	Яшина Н.І. [48]	Бюджетний менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням державних ресурсів, а також оптимізацією грошових потоків, що проходять через бюджетну систему.

Джерело: складено автором на основі вивчення та систематизації наукових джерел.

Дослідження наукових підходів до трактування сутності поняття «бюджетний менеджмент» та їх критичний аналіз свідчить про те, що одні автори розглядають його як складову фінансового менеджменту, інші – як самостійну категорію. Більшість науковців характеризують бюджетний менеджмент, як систему управління, проте одні говорять про управління бюджетами різних рівнів, інші – про управління бюджетними відносинами та бюджетними потоками, ще інші – про управління державними ресурсами. Серед наукових підходів є й такі, що розглядають бюджетний менеджмент як певну сукупність прийомів, процедур, методів і способів:

- 1) діяльності органів державного управління щодо формування, розподілу і витрачання бюджетних коштів (перший підхід);
- 2) формування і реалізації управлінських рішень (другий підхід);
- 3) що забезпечують управління бюджетними коштами (третій підхід).

Як бачимо, наявні підходи до трактування поняття «бюджетний менеджмент» характеризуються як неоднозначністю визначення, так і відсутністю чіткого розуміння сутності даної категорії.

З'ясування етимології і змісту ключових термінів поняття «бюджетний менеджмент» – «бюджет» і «менеджмент», а також критичний аналіз наукової думки щодо трактування сутності досліджуваної категорії дає підстави для розуміння бюджетного менеджменту як організації управління бюджетним процесом в основі

якого лежать принципи, методи, важелі, інструментарій організаційно-розпорядчої діяльності органів державної влади та/або місцевого самоврядування, що спрямовуються на забезпечення сталого економічного розвитку на всіх рівнях економічної системи й належного виконання державою її завдань і функцій. Бюджетний менеджмент – це динамічна науково-практична система, багатогранна за змістом та умовами організації (оскільки охоплює всі стадії бюджетного процесу: складання, розгляд, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контроль за дотриманням бюджетного законодавства), яка трансформується під впливом зміни економічних умов й орієнтована на забезпечення макроекономічної збалансованості, підвищення результативності і прозорості управління бюджетним процесом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи наведені підходи щодо визначення сутності поняття «бюджетний менеджмент» слід вказати на його складну етимологічну структуру, оскільки розкриття його змісту вбачається можливим лише на основі урахування категоріальної сутності дефініцій «бюджет» та «менеджмент». Аргументовано, що під бюджетним менеджментом слід розуміти динамічну науково-практичну систему, багатогранну за змістом і умовами організації, сутність якої зводиться до організації управління бюджетним процесом, що ґрунтується на принципах, методах, важелях, інструментарії організаційно-розпорядчої діяльності органів державної влади та/або місцевого самоврядування, що спрямовуються на забезпечення сталого економічного розвитку на всіх рівнях економічної системи й належного виконання державою її завдань і функцій.

Враховуючи теоретичну спрямованість даного дослідження, подальші розробки мають бути спрямовані на оцінку ефективності функціонування системи бюджетного менеджменту в сучасних умовах.

Список літератури

1. Абчук В.А. Менеджмент : учебник [Текст] / В.А. Абчук. – СПб.: Союз, 2002. – 463 с.
2. Аветисян И.А. Бюджетный менеджмент: сущность, история и проблемы совершенствования в современной России [Текст] / И.А. Аветисян // Проблемы развития территории. – 2016. – Вып. 2 (82). – С. 137–153
3. Алисов Е.А. Финансовое право: учеб. пособие [Текст] / Е.А. Алисов. – Харьков : Эспада, 1999. – 240 с.
4. Баскаков А.Ю. Наукові підходи до визначення економічного змісту поняття «бюджетний менеджмент» [Текст] / А.Ю. Баскаков // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2016. – № 3(31). – С. 92–95.
5. Благун И.Г. Аналитические основы бюджетного менеджмента [Текст] / И.Г. Благун // Прозкономика. – 2008. – № 23. – С. 14–18.
6. Большой экономический словарь [Текст] / Под ред. А.Н. Азрилияна. 5-е изд. доп и перераб. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
7. Боровикова Е.В. Теоретико-методологические положения организации бюджетного менеджмента [Текст] / Е.В. Боровикова // Финансы и кредит. – 2008. – № 11. – С. 32–34.
8. Бюджетный Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
9. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. [Текст] / Л.В. Панкевич, М.А. Зварич, П.Я. Могиляк, Б.І. Хомічак. – К. : Знання, 2006. – 293 с.
10. Бюджетний менеджмент : підручник [Текст] / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 792 с.
11. Бюджетний менеджмент: тренінг-курс : навч. посіб. [Текст] / Л.Д. Сафонова, А.С. Буряченко, С.О. Малік та ін. ; за заг. ред. С.О. Малік. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2012. – 400 с.
12. Василик О.Д. Бюджетна система України: підручник [Текст] / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.

13. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник [Текст] / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.
14. Галушка Є.О. Бюджетний менеджмент : навч.-метод. посіб. [Текст] / Є.О. Галушка. – Чернівці : Книги, 2007. – 280 с.
15. Гірняк О.М. Менеджмент: підручник [Текст] / О.М. Гірняк, П.П. Лазановський. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 352 с.
16. Глухов В.В. Основы менеджмента: учебн.-справ. пособие. [Текст] / В.В. Глухов. – СПб. : Специальная литература, 1995. – 326 с.
17. Даньків В.Й. Роль бюджету у соціально-економічному розвитку держави [Текст] / В.Й. Даньків, М.М. Галас // Науковий вісник Ужгородського університету : [зб. наук. пр.] – Ужгород : УжНУ, 2013. – Вип. 3(40). – С. 219–226.
18. Друкер П. Практика менеджмента [Текст] / П. Друкер. – М. : Вільямс, 2000. – 400 с.
19. Економічний енциклопедичний словник [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://subject.com.ua/economic/slovnik/index.html>.
20. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
21. Ермакова Е. А. Бюджетный менеджмент и его функциональные элементы [Текст] / Е.А. Ермакова // Финансы и кредит. – 2010. – № 20. – С. 2–7.
22. Завадський Й.С. Економічний словник [Текст] / Й.С. Завадський, Т.В. Осовська, О. О. Юшкевич. – К. : Кондор, 2006. – 356 с.
23. Загородній А.Г. Словник банківських термінів [Текст] / А.Г. Загородній, О.М. Сліпушко, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – К.: Аконтіт, 2000. – 608 с.
24. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник [Текст] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
25. Индутенко А.Н. Бюджетный менеджмент в условиях формирования системы бюджетирования, ориентированного на результат [Текст] / А.Н. Индутенко // Финансы и кредит. – 2007. – №30. – С. 2–8.
26. Клець Л.Є. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. [Текст] / Л.Є. Клець. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
27. Ковалева Т.М. Основы организации бюджетного менеджмента в субъекте Федерации [Текст] / Т.М. Ковалева // Финансы и кредит. – 2003. – № 6. – С. 141–146.
28. Кузьменко Л.В. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. [Текст] / Л.В. Кузьменко, В.В. Кузьмін, В. М. Шаповалова. – Херсон : Олді-плюс, 2009. – 256 с.
29. Мескон М. Основы менеджмента [Текст] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. [Общ. ред. Л.И. Евенко]. – М. : Дело, 1997. – 704 с.
30. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: в трех томах. Т. 2. – Кн. 2: Процесс обращения капитала [Текст] / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1958. – 648 с.
31. Михайленко С.В. Бюджетний менеджмент: визначення, принципи, функції [Текст] / С.В. Михайленко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 223–229.
32. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 2. [Текст] / С.В. Мочерний. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
33. Музика-Стефанчук О.А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин : монографія [Текст] / О.А. Музика-Стефанчук. – Хмельницький: Хмельницький ун-т упр. та права, 2011. – 384 с.
34. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь [Текст] / под ред. В.И. Бородулина и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 911 с.
35. Омелянович Л.О. Бюджетна система: інтегрований навч. комплекс [Текст] / під ред. Л.О. Омелянович. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 237 с.
36. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико - методологічні аспекти): монографія [Текст] / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
37. Осовська Г.В. Менеджмент організацій: навч. посіб. [Текст] / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. – К.: Кондор, 2005. – 860 с.
38. Оспіщев В.І. Фінанси: навч. посіб. [Текст] / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк та ін.; [за ред. В.І. Оспіщева]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 366 с.
39. Сей Ж.Б. Трактат «О государственных имуществах и налогах» [Текст] / Жан Батист Сей. – М.: 1816. – 96 с.
40. Тимирханова Л.М. Содержание бюджетного менеджмента [Текст] / Л.М. Тимирханова // Вестник Удмуртского университета. – 2007. – № 2. – С. 255–258.

41. Тьетар Р.А. Менеджмент [Текст] / Р.А. Тьетар; пер с фр. [Под ред. Д.О. Ямпольской]. – СПб. : ИД «Нева», 2003. – 96 с.
42. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрямки: монографія [Текст] / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін. [За ред. В. Федосова]. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.
43. Фетисов Ф.Д. Бюджетная система Российской Федерации: учебн. пособие [Текст] / Ф.Д. Фетисов. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 367 с.
44. Фінансове право України : підручник [Текст] / Г.В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький. [За ред. М.П. Кучерявенка]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
45. Шатун В.Т. Основы менеджменту: навч. посіб. [Текст] / В.Т. Шатун. – Николаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.
46. Шегда А.В. Менеджмент: навч. посіб. [Текст] / А.В. Шегда. – К. : «Знання», 2002. – 583 с.
47. Юрій С.І. Фінанси: підручник [Текст] / С.І. Юрій, В.М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
48. Яшина Н.И. Теоретические и методические основы управления бюджетом : риски доходной части бюджета [Электронный ресурс] / Н.И. Яшина // Финансы и кредит. – 2004. – № 8 (146). – Режим доступа : <http://www.fin-izdat.ru/journal/fc>.
49. Oxford English Dictionary [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manage>
50. Premchand A. Public Expenditure Management [Text] / A. Premchand. – Washington : IMF, 1993. – P. 30.

References

1. Abchuk, V.A. (2002). *Menedzhment [Management]*. SPb.: Soiuz [in Russian].
2. Avetysian, Y.A. (2016). Biudzhjetnyj menedzhment: suschnost', ystoriya y problemy sovershenstvovaniya v sovremennoj Rossyy [Budget management: the essence, history and problems of improvement in modern Russia]. *Problemy razvytiya terrytory – Problems of territory development*, 2 (82), 137–153 [in Russian].
3. Alysov, E.A. (1999). *Fynansovoe pravo [Financial right]*. Khar'kov : Espada [in Ukrainian].
4. Baskakov, A.Yu. (2016). Naukovi pidkhody do vyznachennia ekonomichnoho zmistu poniattia «biudzhjetnyj menedzhment» [Scientific approaches to the definition of the economic content of the concept of «budget management»]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Serii «Ekonomika» – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Economics Series*, 3(31), 92–95 [in Ukrainian].
5. Blahun, Y.H. (2008). Analytycheskye osnovy biudzhethnoho menedzhmenta [Analytical bases of budgetary management]. *Proekonomyka – Proeconomy*, 23, 14–18 [in Russian].
6. Azrylyan, A.N. (Eds.). (2002). *The Big Economic Dictionary*. Moscow: Ynstytut novoy ekonomyky.
7. Borovykova, E.V. (2008). Teoretyko-metodolohycheskye polozheniya orhanyzatsyy biudzhethnoho menedzhmenta [Teoretiko-methodological positions of the organization of budgetary management]. *Fynansy y kredyt – Finance and credit*, 11, 32–34 [in Russian].
8. Biudzhjetnyi Kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456–VI (zi zminamy i dopovnenniamy) [Budget Code of Ukraine of July 8, 2010 № 2456 – VI (amended)]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
9. Pankevych, L.V., Zvarych, M.A., Mohyliak, P.Ya., & Khomichak, B.I. (2006). *Biudzhjetnyj menedzhment [Budget Management]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
10. Fedosov, V., Oparin, V., & Safonova, L. (2004). *Biudzhjetnyj menedzhment [Budget Management]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
11. Safonova, L.D., Buriachenko, A.Ye., & Malik, Ye.O. (2012). *Biudzhjetnyj menedzhment [Budget Management]*. Kyiv : DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia» [in Ukrainian].
12. Vasylyk, O.D., & Pavliuk, K.V. (2004). *Biudzhethna systema Ukrainy [Budget system of Ukraine]*. Kyiv : Tsentri navchal'noi literatury [in Ukrainian].
13. Voronova, L.K. (2006). *Finansove pravo Ukrainy [Financial Law of Ukraine]*. Kyiv : Moia knyha [in Ukrainian].
14. Halushka, Ye.O. (2007). *Biudzhjetnyj menedzhment [Budget Management]*. Chernivtsi : Knyhy [in Ukrainian].
15. Hirniak, O.M., & Lazanov'skyj, P.P. (2008). *Menedzhment [Management]*. L'viv: «Mahnoliia 2006» [in Ukrainian].
16. Hlukhov, V.V. (1995). *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management]*. SPb. : Spetsyal'naia lyteratura [in Russian].
17. Dan'kiv, V.J., & Halas, M.M. (2013). Rol' biudzhetu u sotsial'no-ekonomichnomu rozvytku derzhavy [The role of the budget in the socio-economic development of the state]. *Naukovyy visnyk*

- Uzhhorods'koho universytetu – Scientific herald of Uzhgorod University*, 3(40), 219–226 [in Ukrainian].
18. Druker, P. (2000). *Praktyka menedzhmenta [Management practice]*. Moscow : Vyl'iams [in Russian].
  19. Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary]. (n.d.). *subject.com.ua*. Retrieved from <http://subject.com.ua/economic/slovník/index.html>. [in Ukrainian].
  20. *Encyclopedic Dictionary of Public Administration*. (2010). Kyiv : NADU.
  21. Ermakova, E.A. (2010). Biudzhetnyj menedzhment y eho funktsyonal'nye elementy [Budget management and its functional elements]. *Fynansy y kredyt – Finance and credit*, 20, 2–7 [in Russian].
  22. Zavads'kyj, J.S., Osovs'ka, T.V., & Yushkevych, O.O. (2006). *Ekonomichnyj slovnyk [Economic dictionary]*. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
  23. Zahorodnij, A.H., Slipushko, O.M., Vozniuk, H.L., & Smovzhenko, T.S. (2000). *Slovník bankivs'kykh terminiv [Dictionary of banking terms]*. Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
  24. Zahorodnij, A.H., & Vozniuk, H.L. (2007). *Finansovo-ekonomichnyj slovník [Financial and Economic Dictionary]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
  25. Yndutenko, A.N. (2007). Biudzhetnyj menedzhment v uslovyakh formyrovanyia systemy biudzhetyrovanyia, oryentyrovannoho na rezul'tat [Budget management in the context of the formation of a results-based budgeting system]. *Fynansy y kredyt – Finance and credit*, 30, 2–8 [in Russian].
  26. Klets', L.Ye. (2007). *Biudzhetnyj menedzhment [Budget Management]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
  27. Kovaleva, T.M. (2003). Osnovy orhanyzatsyy biudzhetnoho menedzhmenta v sub'ekte Federatsyy [Fundamentals of the organization of budget management in the subject of the Federation]. *Fynansy y kredyt – Finance and credit*, 6, 141–146 [in Russian].
  28. Kuz'menko, L.V., Kuz'min, V.V., & Shapovalova, V.M. (2009). *Finansovyj menedzhment [Financial Management]*. Kherson : Oldi-plus [in Ukrainian].
  29. Meskon, M., Al'bert, M., Khedoury, F., & Evenko, L.Y. (1997). *Fundamentals of Management*. (L. Y. Evenko, Trans). Moscow : Delo.
  30. Marks, K. (1958). *Kapital. Krytyka politycheskoj ekonomyy. Protsess obraschenyia kapitala [Capital. Criticism of political economy. Process of circulation of capital]*. Moscow : Polytyzdat [in Russian].
  31. Mykhajlenko, S.V. (2011). Biudzhetnyj menedzhment: vyznachennia, pryntsypy, funktsii [Budget Management: Definition, Principles, Functions]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 3, 223–229 [in Ukrainian].
  32. Mochernyj, S.V. (2001). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]*. Kyiv : Vydavnychyj tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
  33. Muzyka-Stefanchuk, O.A. (2011). *Orhany publichnoi vlady iak sub'iekty biudzhetnykh pravovidnosyn [Public authorities as subjects of budget legal relations]*. Khmel'nyts'kyj: Khmel'nyts'kyj un-t upr. ta prava [in Ukrainian].
  34. Borodulyň, V.Y. (Eds.). (2003). *New Illustrated Encyclopedic Dictionary*. Moscow : Bol'shaia Rossyjskaia entsyklopedyia.
  35. Omelianovych, L.O. (2008). *Biudzhetna sistema [Budget system]*. Donets'k: DonNUET [in Ukrainian].
  36. Oparin, V.M. (2005). *Finansova sistema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty) [The financial system of Ukraine (theoretical and methodological aspects)]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
  37. Osovs'ka, H.V. (2005). *Menedzhment orhanizatsij [Management of Organizations]*. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
  38. Ospishev, V.I., Lachkova, L.I., & Blyzniuk, O.P. (2008). *Finansy [Finances]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
  39. Sej, Zh.B. (1816). *Traktat «O hosudarstvennykh ymuschestvakh y nalohakh» [A Treatise on State Property and Taxes]*. Moscow [in Russian].
  40. Tymyrkhanova, L.M. (2007). Soderzhanye biudzhetnoho menedzhmenta [Content of budget management]. *Vestnyk Udmurtskoho unyversyteta – Bulletin of the Udmurt University*, 2, 255–258 [in Russian].
  41. T'etar, R.A., & Yampol'skoj, D.O. (2003). *Management*. (D.O. Yampol'skoj, Trans.). SPb. : YD «Neva».
  42. Fedosov, V., Oparin, V., & L'ovochkin, S. (2002). *Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy i napriamky [Financial Restructuring in Ukraine: Problems and Directions]*. V. Fedosov (Ed.). Kyiv : KNEU [in Ukrainian].

43. Fetysov, F.D. (2003). *Budgetary system of the Russian Federation*. Moscow : Yunyty-Dana.
44. Bekh, H.V., Dmytryk, O.O., & Krynys'kyj, I.Ye. (2004). *Financial Law of Ukraine*. M.P. Kucheriavenko (Ed.). Kyiv : Yurinkom Inter.
45. Shatun, V.T. (2006). *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of Management]*. Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
46. Shehda, A.V. (2002). *Menedzhment [Management]*. Kyiv : «Znannia» [in Ukrainian].
47. Yuriy, S.I., & Fedosov, V.M. (2008). *Finansy [Finances]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
48. Yashyna, N.Y. (2004). Teoretycheskye y metodycheskye osnovy upravleniya biudzhedom: rysky dokhodnoj chasty biudzheta [Theoretical and methodical bases of budget management: risks of budget revenues]. *Fynansy y kredyt – Finance and credit*, 8 (146). Retrieved from <http://www.fin-izdat.ru/journal/fc> [in Russian].
49. Oxford English Dictionary. (n.d.). *en.oxforddictionaries.com*. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manage> [in English].
50. Premchand, A. (1993). *Public Expenditure Management*. Washington : IMF [in English].

Oleksandr Gorbunov, People's Deputy of Ukraine, Chairperson of the subcommittee on state budget expenditures of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Budget
Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Etymology and Content of the Definition "Budget Management"

The purpose of the article is to define the etymology and content of the notion of "budget management" on the basis of a critical analysis of scientific thought regarding the interpretation of the essence of the concept under consideration, taking into account the internal content of the definitions "budget" and "management", their interrelations and morphological decomposition.

The generalization of existing approaches to the definition of the essence of the concept of "budget management" made it possible to ascertain its complex etymological structure, since disclosure of its content is possible only on the basis of taking into account the categorical nature of the definitions of "budget" and "management". The generalization and systematization of the scientific approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the essence of economic categories "budget" and "management", as well as a critical analysis of scientific thought by definition of the definition of "budget management" allowed offering the author's interpretation of the concept of "budget management".

Budget management is the organization of management of the budgetary process based on the principles, methods, levers, tools of organizational and administrative activities of public authorities and / or local government aimed at ensuring sustainable economic development at all levels of the economic system and proper performance by the state of its tasks and Functions. Budget management is a dynamic scientific and practical system that is multifaceted in terms of the content and conditions of the organization (since it covers all stages of the budget process: drawing up, reviewing, approving, executing budgets, reporting on their implementation, and monitoring compliance with budget laws), which is transformed into Influence of changes in economic conditions and is focused on ensuring macroeconomic balance, increasing efficiency and transparency in managing budgetary processes. It was substantiated that taking into account the theoretical orientation of this study, further development should be aimed at assessing the effectiveness of the functioning of the budget management system in modern conditions.

budget, management, budget management, budgetary process, budgetary funds, management, management decisions

Одержано (Received) 12.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 330.342.24(330.354)

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук

О.В. Ткачук, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур**

У статті досліджено переваги формування та розвитку інноваційно-інтегрованих структур в контексті зростання ефективності та інноваційної спрямованості національної економіки. Проведено аналіз рівня Глобального інноваційного індексу України в контексті міжнародних порівнянь та показників інноваційної активності за регіонами держави. Охарактеризовано чинники формування інноваційно-інтегрованих структур: законодавчо-нормативні, науково-дослідні, кадрові, фінансові, матеріально-ресурсні, технологічні, інфраструктурні та інформаційно-комунікативні. Визначено основні методи оцінювання інноваційного потенціалу регіонів (табличні і графічні методи, методи порівняння, експертні методи, методи соціологічних досліджень, рейтингові методи, методи інтегральної оцінки, методи моделювання і прогнозування), обґрунтовано пріоритетність застосування методу інтегральної оцінки та запропоновано етапи її проведення

інноваційний потенціал, інноваційний розвиток, інноваційно-інтегрована структура, інноваційний кластер, метод оцінки, інтегральна оцінка

А.Н. Левченко, проф., д-р екон. наук

О.В. Ткачук, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Методические подходы к оцениванию инновационного потенциала регионов в контексте формирования инновационно-интегрированных структур**

В статье исследованы преимущества формирования и развития инновационно-интегрированных структур в контексте роста эффективности и инновационной направленности национальной экономики. Проведен анализ уровня Глобального инновационного индекса Украины в контексте международных сравнений и показателей инновационной активности по регионам страны. Охарактеризованы факторы формирования инновационно-интегрированных структур: законодательно-нормативные, научно-исследовательские, кадровые, финансовые, материально-ресурсные, технологические, инфраструктурные и информационно-коммуникативные. Определены основные методы оценки инновационного потенциала регионов (табличные и графические методы, методы сравнения, экспертные методы, методы социологических исследований, рейтинговые методы, методы интегральной оценки, методы моделирования и прогнозирования), обоснована приоритетность применения метода интегральной оценки и предложены этапы ее проведения

инновационный потенциал, инновационное развитие, инновационно-интегрированная структура, инновационный кластер, метод оценки, интегральная оценка

Постановка проблеми. Формування інноваційно-інтегрованих структур є важливим напрямом підвищення ефективності розвитку економік країн світу. Участь у таких структурах дозволяє підвищити ефективність господарської діяльності, більш раціонально й комплексно використовувати наявні ресурси, зменшувати питому вагу витрат на виготовлення продукції (товарів, робіт, послуг), залучати інвестиції, знижувати ризики, досягати синергетичного ефекту в системі «освіта – наука – виробництво».

Прийняття рішень щодо створення інноваційно-інтегрованих структур певного типу має передувати комплексна оцінка існуючих передумов їх формування на конкретній території, в галузі тощо. Реалії сьогодення свідчать, що в Україні

мають місце значні територіальні диспропорції за більшістю показників соціально-економічного розвитку. Крім того, кожна з територій країни має свою галузеву специфіку функціонування. Тому актуальним завданням є визначення методичних підходів для здійснення оцінки інноваційного потенціалу регіонів країни, результати якої мають складати базис для розробки програм економічного розвитку територій в умовах кластеризації економіки.

Це, в свою чергу, дозволить забезпечити економічну безпеку та стійкий збалансований розвиток регіонів, галузей та національної економіки в цілому на інноваційних засадах, що відповідає пріоритетам соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки України на сучасному етапі, сприяючи досягненню відповідного соціального та економічного ефектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних учених С.Г. Оксенюк [6] розглядає особливості формування та розвитку регіональних інноваційних кластерів, А.В. Шевченко [9] досліджує пріоритети державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів. Г.П. Петришин, С.Б. Солан [7] визначають функціонально-технічні та територіально-просторові напрями розвитку наукових парків.

Вагомий практичний інтерес становлять наукові розробки І.В. Сандиги, яка відзначає, що з економічного погляду процеси глобалізації цікаві, перш за все, конкурентною взаємодією підприємств різних галузей і регіонів у контексті глобальної конкуренції. Така система конкурентних взаємодій змінює уявлення про економічний потенціал регіонів, у значній мірі роблячи умовним адміністративно-територіальні кордони. Людський капітал, ідеї та технології з досить високою швидкістю мігрують між різними регіональними системами [8].

У методичному аспекті заслуговують на увагу дослідження щодо інтегрального оцінювання інноваційного потенціалу національної економіки (Т.А. Васильєва, В.О. Касьяненко) [1], інтегрального оцінювання рівня та динаміки інноваційного потенціалу регіону (П.М. Григоруk, Н.А. Хрущ) [2], оцінювання безпеки інноваційного розвитку в умовах кластеризації національної економіки (О.О. Маслак) [4].

Поряд із цим, існує доцільність розробки дієвої методики оцінювання стану готовності регіонів до створення інноваційно-інтегрованих структур, проведення комплексної оцінки їх внутрішнього та зовнішнього інноваційного потенціалу та розробки на цій основі відповідних прикладних засад формування і розвитку інноваційно-інтегрованих структур, враховуючи як найбільш пріоритетні для національної економіки сфери, які потребують запровадження інновацій, так і розглядаючи питання розвитку інноваційно-інтегрованих структур як складову економічної безпеки держави, що є досить гострою проблематикою в умовах соціально-економічної нестабільності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є здійснення порівняльного аналізу методичних підходів до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів та обґрунтування доцільності їх застосування в умовах кластеризації економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування інноваційної моделі економіки, як свідчить досвід розвинених країн світу, вагомим значення набувають створення і розвиток інноваційно-інтегрованих структур різного типу. Інноваційно-інтегровані структури створюються з метою інтенсифікації розроблення, виробництва та впровадження наукомісткої конкурентоспроможної продукції або послуг і спрямування взаємоузгоджених дій наукових організацій, закладів освіти, промислових підприємств та інших суб'єктів на задоволення потреб внутрішнього ринку і нарощування експортного потенціалу країни чи регіону. До таких структур можуть бути віднесені інноваційні кластери, наукові парки, технопарки, технополіси, венчурні

фірми, науково-технічні альянси, центри трансферу технологій тощо.

В країнах Європейського Союзу широкого поширення набув процес кластеризації економіки, забезпечуючи такі переваги від побудови довгострокових транснаціональних та міжгалузевих кластерних партнерств:

- забезпечення орієнтації учасників кластера на здійснення діяльності в конкретних галузях, які розвиваються найбільш динамічно на міжнародному рівні;
- важливість міжнародного співробітництва під час формування ланцюгів вартості продукції;
- створення основних передумов для інтернаціоналізації;
- послуги з підтримки бізнесу, що пропонуються кластерними організаціями для підтримки учасників кластерів під час співпраці на міжнародному рівні [11, с. 49].

За результатами обстеження, проведеного італійськими дослідниками, основні причини участі компаній у наукових парках або інноваційних кластерах, розподіляються наступним чином (рис. 1):

Рисунок 1 – Основні причини участі у науковому парку / інноваційному кластері

* Примітка: середнє значення за шкалою від «1» - вплив відсутній до «5» - дуже високий вплив.

Джерело: побудовано авторами за даними [10, с. 15].

Таким чином, залучення до різних типів інноваційно-інтегрованих структур дозволяє збільшити ефективність діяльності та інноваційної активності їх учасників, а отже, прискорити інноваційний розвиток та підвищити конкурентоспроможність відповідних територій і країн.

За значенням Глобального інноваційного індексу у 2017 році (37,62) Україна суттєво відстає від розвинених країн Європи і світу (рис. 2). До п'ятірки лідерів за рівнем Глобального інноваційного індексу увійшли Швейцарія (67,69), Швеція (63,82), Нідерланди (63,36), США (61,40) та Великобританія (60,89). Натомість, нижчий за значення в Україні рівень даного показника зафіксовано у Молдові (36,84), Мексиці (35,79), Вірменії (35,65), Індії (35,47) тощо.

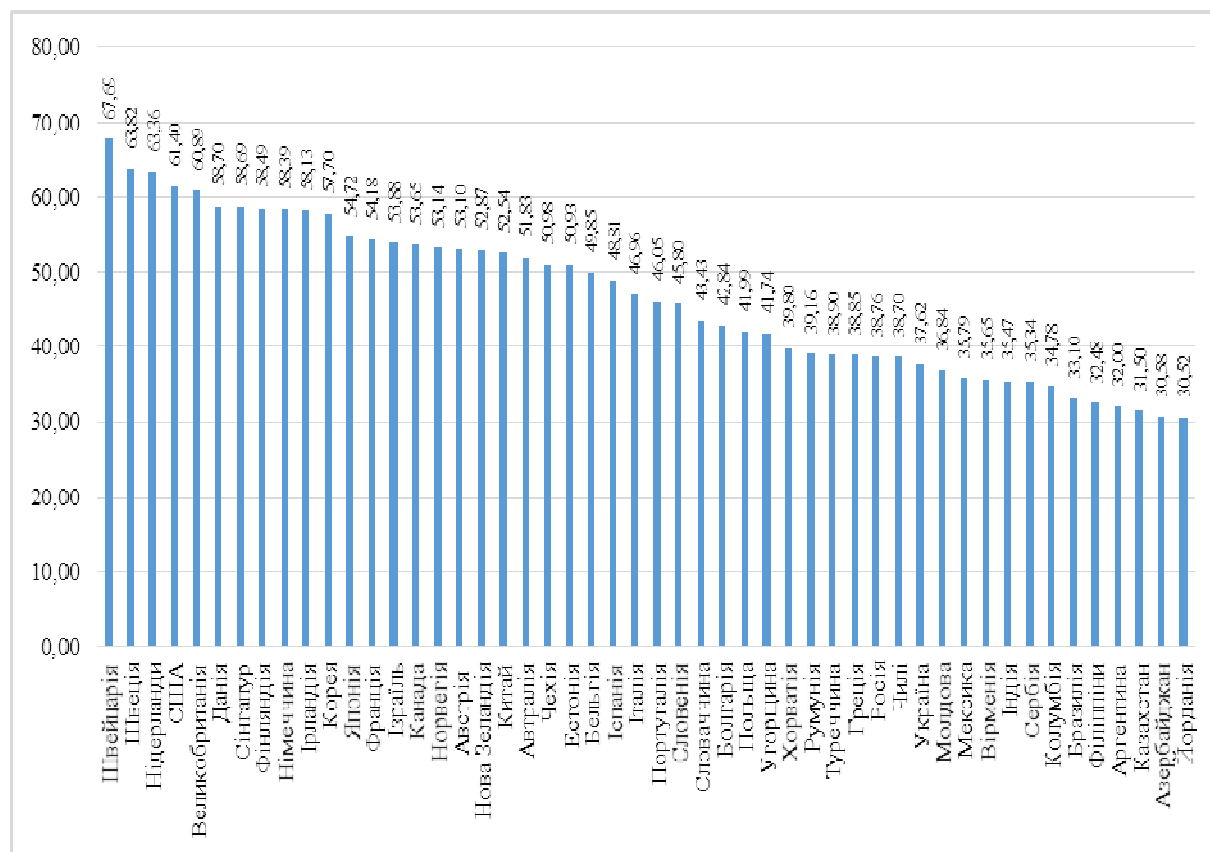

Рисунок 2 – Значення Глобального інноваційного індексу за країнами світу та в Україні у 2017 році*
* Примітка: максимально можливе значення індексу дорівнює 100.

Джерело: побудовано авторами за даними [12, с. 14-15].

Отже, у даний час Україна не використовує повною мірою власний інноваційний потенціал. В державі відбуваються стрімке знецінення і втрата людського капіталу, обумовлені міграційними процесами, низькою якістю робочих місць, відсутністю у частини населення навичок і компетенцій, необхідних саме в умовах інноваційного розвитку економіки.

Крім того, має місце суттєва диференціація як рівня інноваційного розвитку, так і соціально-економічних показників в цілому за регіонами України. Так, за рівнем інноваційної активності підприємств промисловості в Україні у 2015 році різниця між максимальним значенням (31,2% у Миколаївській області) та мінімальним значенням (10,1% у Закарпатській області) становить три рази (рис. 3).

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств була в Миколаївській, Харківській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Запорізькій, Херсонській, Сумській, Одеській, Львівській і Тернопільській областях. Середнє значення інноваційної активності підприємств промисловості в Україні на рівні 17,3% у 2015 році є значно нижчим, ніж у країнах з розвинутою економікою інноваційного типу.

Тому в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур в Україні важливе значення має оцінювання рівня інноваційного потенціалу за регіонами держави, результати якого повинні слугувати основою для визначення доцільності та галузевої спрямованості формування кластерних об'єднань для різних територій.

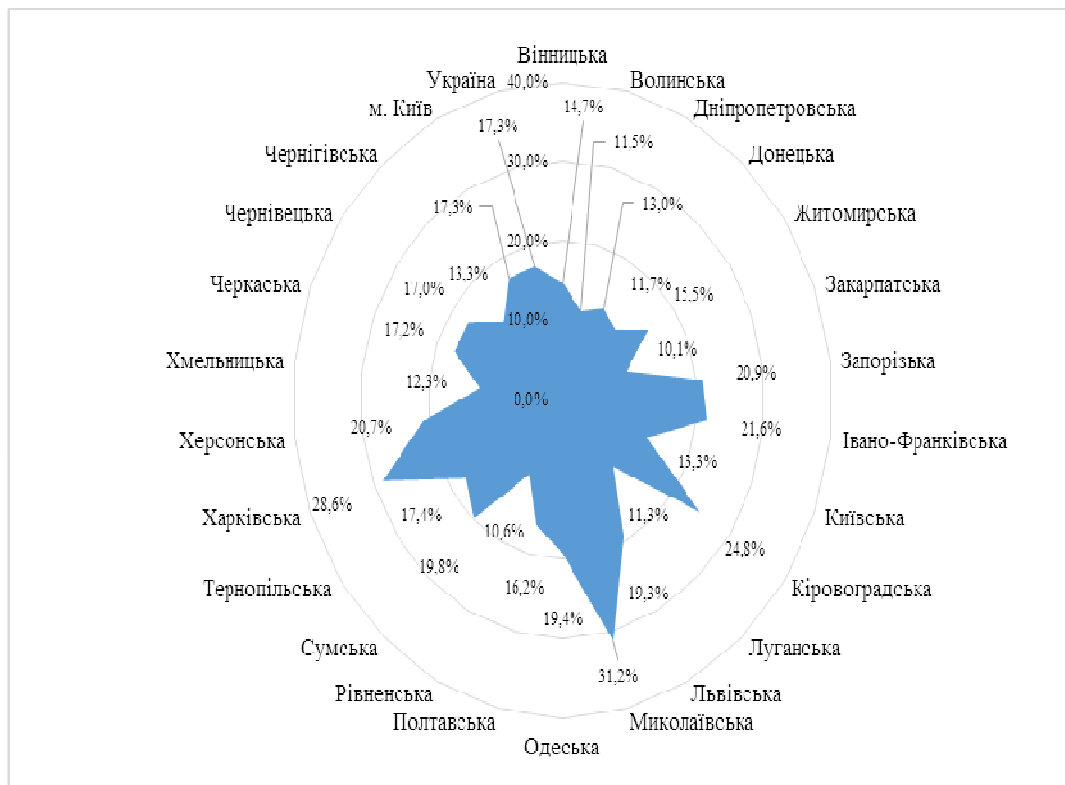

Рисунок 3 – Рівень інноваційної активності підприємств промисловості за регіонами України у 2015 році, %

Джерело: побудовано авторами за даними [5, с. 143].

Інноваційний потенціал регіону може бути охарактеризований як комплекс взаємопов'язаних ресурсів і можливостей їх реалізації, які визначають його здатність (інтелектуальну, технологічну, інформаційну, науково-дослідницьку, економічну тощо) приводити у відповідність зовнішні та внутрішні можливості розвитку [3].

К.І. Оксенюк цілком слушно зауважує, що майже всі регіони України володіють достатньо високим потенціалом кластеризації, однак для його ефективної реалізації необхідна не тільки зацікавленість підприємців, а й всебічна політична підтримка з боку органів державної влади на всіх рівнях [6].

А.В. Шевченко вбачає одним із важливих завдань державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів використання таких важелів впливу на процеси формування нових і забезпечення функціонування уже діючих кластерів, як здійснення кластерних досліджень і розробку на їхній основі кластерних програм і системи оцінювання результатів функціонування кластерів [9].

Розробці методичного забезпечення оцінювання інноваційного потенціалу регіонів має передувати визначення ключових чинників формування інноваційно-інтегрованих структур.

Так, наприклад, до чинників формування наукових парків Г.П. Петришин та С.Б. Солан відносять такі, як:

- наявність у регіоні науково-дослідних закладів високого класу (університетів, технічних вишів, державних НДІ), високотехнічних фірм, що мають потужний дослідницький потенціал;
- наявність стабільного колективу кваліфікованих спеціалістів різних категорій;
- можливість придбання або оренди на пільгових умовах земельної ділянки і

виробничих установ;

- наявність досконалої технологічної інфраструктури та розвиненої індустрії ділових послуг, що містить розроблення програм для ПЕОМ;
- можливість технологічного обслуговування та ремонту досвідної техніки, управлінського консультування;
- доступ до джерел ризикового капіталу [7].

На нашу думку, до основних чинників формування інноваційно-інтегрованих структур можуть бути віднесені: законодавчо-нормативні, науково-дослідні, кадрові, фінансові, матеріально-ресурсні, технологічні, інфраструктурні та інформаційно-комунікативні (рис. 4).

Рисунок 4 – Чинники формування інноваційно-інтегрованих структур

Джерело: побудовано та доопрацьовано авторами з використанням [7].

Розробка методичного забезпечення до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур передбачає вибір відповідних методів оцінки, які б найбільш повно відповідали меті дослідження. При цьому необхідно розрізняти підходи до оцінювання, по-перше, передумов формування інноваційно-інтегрованих структур, зокрема, інноваційного потенціалу територій, по-друге, результатів діяльності таких структур.

До найбільш поширених методів оцінки інноваційного потенціалу можуть бути віднесені:

- табличні і графічні методи (розрахунок показників динаміки, структури

тощо);

- методи порівняння з еталонними, середніми, мінімальними чи максимальними значеннями;
- експертні методи (SWOT-аналіз, PEST-аналіз, ABC-аналіз та ін.);
- методи соціологічних досліджень;
- рейтингові методи оцінки;
- методи інтегральної оцінки;
- методи моделювання і прогнозування та ін.

Кожен з наведених методів має свої переваги та недоліки, які було узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1 – Класифікація основних методів оцінювання інноваційного потенціалу регіонів, їх переваги та недоліки

Методи	Переваги	Недоліки
Табличні і графічні методи	Простота і зручність застосування Наочність відображення результатів Можливість порівняння зміни показників у часі та їх питомої ваги	Дозволяють здійснити оцінку окремо за різноманітними параметрами, що може ускладнити узагальнення висновків за сукупністю досліджуваних показників
Методи порівняння	Дозволяють проводити оцінку порівняно з кращими світовими й вітчизняними аналогами	Ймовірні складнощі у виборі еталонних значень / бази для порівняння
Експертні методи	Надають можливість оцінки тих явищ і процесів, щодо яких відсутні статистичні дані	Суб'єктивність оцінки Ускладненість переведення отриманих якісних оцінок у кількісні показники Ймовірність неузгодженості думок експертів
Методи соціологічних досліджень	Дозволяють отримати сукупність даних, відсутніх в офіційних статистичних джерелах, та креативно підходити до їх аналізу	Трудомісткість збору даних й оброблення результатів Ймовірність похибки у разі неправильного формування статистичної вибірки
Рейтингові методи оцінки	Відображають ранг регіону за певним показником чи групою показників	Отримані результати відображають місце регіону з-поміж інших, не враховуючи при цьому значення наявних відхилень
Методи інтегральної оцінки	Дозволяють здійснити оцінку інноваційного потенціалу як за допомогою єдиного узагальнюючого показника, так і в розрізі його складових	Трудомісткість оброблення результатів Необхідність визначення вагових коефіцієнтів
Методи моделювання і прогнозування	Надають можливість отримати прогнозні значення зміни показників з певною ймовірністю Дозволяють виявити фактори впливу на результуючий показник	Висока ймовірність похибки прогнозу в умовах нестабільного соціально-економічного середовища Можливі складнощі під час виокремлення та ідентифікації факторів впливу

Джерело: складено авторами.

Зважаючи на наведені переваги та недоліки найбільш поширених методів оцінки та враховуючи те, що інноваційний потенціал регіону є комплексним поняттям, більшість фахівців віддають перевагу методу інтегрального оцінювання, доповнюючи інтерпретацію його результатів іншими різноманітними методами оцінки.

Так, П.М. Григорук і Н.А. Хрущ визначення загального інтегрального показника інноваційного потенціалу регіону здійснюють з використанням таких груп показників:

- група показників наукового забезпечення інноваційної діяльності;
- група показників, що відображають обсяг виконаних науково-дослідних робіт;
- група показників, що характеризує інноваційну активність підприємств [2].

Т.А. Васильєва та В.О. Касьяненко відзначають, що структуроутворюючими складовими інноваційного потенціалу економіки країни є кадрова, фінансова, інформаційна та матеріально-технічна [1].

О.О. Маслак для оцінки безпеки інноваційного розвитку в умовах кластеризації національної економіки пропонує застосовувати систему часткових та інтегрального показників (метод моніторингу основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними значеннями із використанням експертних оцінок), об'єднуючи часткові показники оцінки у сім груп:

- 1) співвідношення обсягів експорту та імпорту високотехнологічних товарів;
- 2) рівень фінансування НДДКР;
- 3) технологічний рівень та темпи розвитку інноваційної діяльності;
- 4) рівень розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури та показники результативності їх діяльності;
- 5) рівень стимулюючої (кредитної) та податкової політики держави;
- 6) рівень безпеки інноваційного продукту та інноваційної діяльності в цілому (ризик якої зростають);
- 7) рівень активності використання фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку інноваційної діяльності [4].

Світовий досвід свідчить, що ключовими критеріями оцінки діяльності інноваційних кластерів є наступні:

- оцінка інноваційної діяльності: кількість компаній кластера, які розробили та впровадили нові продукти/послуги; кількість компаній, які отримали нові знання, що можуть бути використані для створення інновацій;
- оцінка співробітництва з науково-дослідними організаціями: кількість компаній кластера, які взяли участь у спільних проєктах із науково-дослідними організаціями; кількість наукових установ, які є членами кластера;
- оцінка міжнародного співробітництва: обсяги залучених іноземних інвестицій; кількість іноземних компаній або мереж, які є партнерами кластера; кількість організованих у рамках кластера комунікативних заходів за участі іноземних експертів та партнерів;
- оцінка темпів нарощування членської бази: кількість компаній, які є членами кластера; частка малих і середніх підприємств, які є членами кластера; кількість компаній, які виявляють зацікавленість в участі у кластері;
- оцінка набуття нових знань компаніями – членами кластера: кількість компаній, які взяли участь у конференціях, семінарах та інших комунікативних заходах, організованих мережею [9].

Загальний алгоритм здійснення інтегральної оцінки інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур, на нашу думку, повинен включати такі етапи:

- 1) визначення мети оцінки;
- 2) визначення основних складових інтегральної оцінки та обрання показників у

межах кожної групи;

- 3) розподіл обраних показників та стимулятори та дестимулятори;
- 4) розрахунок стандартизованих значень показників;
- 5) обрання методу та розрахунок вагомих коефіцієнтів для кожної зі складових інтегральної оцінки;
- 6) розрахунок значень показники інтегральної оцінки за регіонами країни;
- 7) порівняльний аналіз отриманих значень, інтерпретація результатів та формулювання висновків.

Отже, оскільки різні регіони України мають достатньо диференційований інноваційний потенціал, існує доцільність застосування комплексної методики інтегрального оцінювання готовності регіонів до формування інноваційно-інтегрованих структур за низкою кількісних і якісних критеріїв, що дозволить обґрунтувати доцільність створення тих чи інших структур для певних територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дозволили визначити, що участь у різних типах інноваційно-інтегрованих структур дозволяє їх учасникам отримати низку переваг від спільного використання ресурсів, підвищення доступності інвестицій, входження на міжнародний ринок, підтримки ефективних зв'язків із науковими й освітніми установами тощо.

У даний час Україна не використовує належним чином свій інноваційний потенціал, свідченням чого є порівняно низькі значення Глобального інноваційного індексу нашої держави по відношенню до розвинених країн світу. Спостерігаються суттєві відмінності за рівнем соціально-економічного й інноваційного розвитку регіонів країни.

Отже, констатовано доцільність активізації створення інноваційно-інтегрованих структур в Україні, до основних чинників формування яких віднесені законодавчо-нормативні, науково-дослідні, кадрові, фінансові, матеріально-ресурсні, технологічні, інфраструктурні та інформаційно-комунікативні. Під час обґрунтування доцільності створення інноваційно-інтегрованих структур повинні бути враховані результати оцінювання внутрішнього та зовнішнього інноваційного потенціалу регіонів держави. Таку оцінку можливо здійснити за допомогою багатьох методів, включаючи табличні і графічні методи, методи порівняння, експертні методи, методи соціологічних досліджень, рейтингові методи, методи інтегральної оцінки, методи моделювання і прогнозування. Однак найбільш значущим з практичної точки зору є метод інтегрального оцінювання, який дозволяє проводити оцінку інноваційного потенціалу як за допомогою єдиного узагальнюючого показника, так і в розрізі його складових.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямі полягають у необхідності обґрунтування прикладних аспектів (включаючи організаційне, нормативне, матеріально-технічне, фінансове, кадрове, інформаційне забезпечення) стосовно створення інноваційно-інтегрованих структур за регіонами країни відповідно до пріоритетів, визначених Національною інноваційною системою, та наявних ресурсних можливостей територій, розрахованих показників рівня їх інноваційного потенціалу.

Список літератури

1. Васильева Т.А. Інтегральне оцінювання інноваційного потенціалу національної економіки України: науково-методичний підхід і практичні розрахунки [Текст] / Т.А. Васильева, В.О. Касьяненко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 6. – С. 50–59.
2. Григорук П.М. Інтегральне оцінювання рівня та динаміки інноваційного потенціалу регіону [Текст] / П.М. Григорук, Н.А. Хрущ // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 3. – С. 109–129.
3. Леоненко Н.А. Інноваційний потенціал регіону як основа відтворення економічного потенціалу

- [Текст] / Н.А. Леоненко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 138–142.
4. Маслак О.О. Оцінювання безпеки інноваційного розвитку в умовах кластеризації національної економіки [Текст] / О.О. Маслак // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 52. – С. 160–170.
  5. Наукова та інноваційна діяльність України у 2015 році [Текст] / Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. – К., 2016. – 257 с.
  6. Оксенюк К.І. Формування та розвиток регіональних інноваційних кластерів [Текст] / К.І. Оксенюк // Бізнес Інформ. – 2012. – № 9. – С. 47–50.
  7. Петришин Г.П. Наукові парки: функціонально-технічні та територіально-просторові напрями розвитку [Текст] / Г.П. Петришин, С.Б. Солан // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Архітектура. – 2013. – № 757. – С. 239–247.
  8. Сандига І.В. Структуроутворюючі елементи регіональних систем України [Текст] / І.В. Сандига // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 4(2). – С. 65–68.
  9. Шевченко А.В. Пріоритети державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України [Текст] / А.В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 2. – С. 45–50.
  10. Conicella F. Science Park or Innovation Pole? Descriptive results of a questionnaire investigation about physical and virtual locations [Текст] / F. Conicella, E. Salvador. – University of Turin, Italy. – May 2012. – 28 p.
  11. European Cluster Trends Report 2014 [Текст] [K. Izsak, P. Markianidou, L. R. Leon, etc.]. – European Cluster Observatory, March 2015. – 78 p.
  12. The Global Innovation Index 2017 [Електронний ресурс] / S. Dutta, B. Lanvin, S. Wunsch-Vincent. – Cornell University, INSEAD, and WIPO, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva, 2017. – 433 p. – Режим доступу: www.globalinnovationindex.org.

References

1. Vasyleva, T.A., & Kasianenko, V.O. (2013). Integralne otsiniuvannya innovatsiinoho potentsialu natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: naukovo-metodychni pidkhid i praktychni rozrakhunky [Integral assessment of the innovation potential of the national economy of Ukraine: scientific methodological approach and practical calculations]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 6, 50-59 [in Ukrainian].
2. Hryhoruk, P.M., & Khrushch, N.A. (2016). Integralne otsiniuvannya rivnia ta dynamiky innovatsiinoho potentsialu rehionu [Integral assessment of the level and dynamics of the innovation potential of the region]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and management of innovations*, 3, 109-129 [in Ukrainian].
3. Leonenko, N.A. (2013). Innovatsiinyi potentsial rehionu yak osnova vidtvorennia ekonomichnoho potentsialu [Innovative potential of the region as a basis for the reproduction of economic potential]. *Biznes Inform – Business Inform*, 11, 138-142 [in Ukrainian].
4. Maslak, O.O. (2013). Otsiniuvannya bezpeky innovatsiinoho rozvytku v umovakh klasteryzatsii natsionalnoi ekonomiky [Assessment of the safety of innovation development in the conditions of clusterization of the national economy]. *Ekonomichni innovatsii – Economic Innovations*, 52, 160-170 [in Ukrainian].
5. *Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy u 2015 rotsi [Scientific and innovative activity of Ukraine in 2015]*. (2016). State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
6. Okseniuk, K.I. (2012). Formuvannya ta rozvytok rehionalnykh innovatsiinykh klasteriv [Formation and development of regional innovation clusters]. *Biznes Inform – Business Inform*, 9, 47-50 [in Ukrainian].
7. Petryshyn, H.P., & Solan, S.B. (2013). Naukovi parky: funktsionalno-tekhnicni ta terytorialno-prostorovi napriamy rozvytku [Scientific parks: functional-technical and territorial-spatial directions of development]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», Seriya : Arkhitektura – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", Series: Architecture*, 757, 239-247 [in Ukrainian].
8. Sandyha, I.V. (2010). Strukturoutvoriuiuchi elementy rehionalnykh system Ukrainy [Structural-forming elements of regional systems of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli, Seriya : Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*, 4(2), 65-68 [in Ukrainian].
9. Shevchenko, A.V. (2013). Priorytety derzhavnoi polityky pidtrymky rozvytku innovatsiinykh klasteriv u promyslovosti Ukrainy [Priorities of the state policy of supporting the development of innovation clusters in the industry of Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 45-50 [in Ukrainian].
10. Conicella, F., & Salvador, E. (2012). *Science Park or Innovation Pole? Descriptive results of a questionnaire investigation about physical and virtual locations*. Italy: University of Turin, [in English].

11. Izsak, K., Markianidou, P., Leon, L.R., & et al. (2015). European Cluster Trends Report 2014. European Cluster Observatory [in English].
12. Dutta, S., Lanvin, B., Wunsch-Vincent, S. (2017) *The Global Innovation Index 2017*. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva: Cornell University, INSEAD, and WIPO. www.globalinnovationindex.org. Retrieved from www.globalinnovationindex.org. [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)
Olga Tkachuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Methodical Approaches to the Assessment of Innovation Potential of Regions in the Context of the Formation of Innovation-Integrated Structures

The purpose of this research is to carry out a comparative analysis of methodological approaches to assessing the innovation potential of regions and to substantiate the feasibility of their application in conditions of clusterization of the economy.

In the article the advantages of formation and development of innovation-integrated structures in the context of growth of efficiency and innovation orientation of the national economy are explored. The analysis of the level of the Global Innovation Index of Ukraine in the context of international comparisons and indicators of innovation activity by the regions of the state was conducted. The factors of formation of innovation-integrated structures were characterized: legislative-normative, research, personnel, financial, material-resource, technological, infrastructural and informational-communicative. It was highlighted the necessity of distinguishing approaches to the evaluation, firstly, the prerequisites for the formation of innovation-integrated structures, in particular, the innovation potential of territories, and secondly, the results of the activities of such structures.

The main methods of estimating the innovative potential of the regions (tabular and graphic methods, methods of comparison, expert methods, methods of sociological research, rating methods, methods of integral estimation, methods of modeling and forecasting) were defined. Since different regions of Ukraine have sufficiently differentiated innovative potential, it was marked a feasibility of using an integrated methodology for evaluation the readiness of regions to form innovative-integrated structures, in line with a number of quantitative and qualitative criteria, which would justify the feasibility of creating certain structures for territories. Also, the stages of the innovation potential of territories evaluation were substantiated.

innovation potential, innovation development, innovation-integrated structure, innovation cluster, assessment method, integral assessment

Одержано (Received) 13.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.138:796.032

В.Ф. Гамалій, проф., д-р фіз.-мат. наук

В.О. Ковальов, доц.

С.В. Ковальов

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Дослідження маркетингової діяльності Національного олімпійського комітету України

У статті розглянуті складові олімпійського маркетингу, завдяки яким досягається синергетичний ефект, особливості комплексу олімпійського маркетингу, маркетингової діяльності та основних заходів НОК України, спрямованих на розвиток олімпійського руху та популяризацію здорового способу життя серед населення України. Проведено аналіз показників фінансового забезпечення та досягнутий соціальний ефект маркетингової діяльності НОК України
олімпійський рух, Національний олімпійський комітет України, олімпійський маркетинг, складові олімпійського маркетингу, комплекс олімпійського маркетингу, аналіз показників ефективності маркетингової діяльності, соціальний ефект

© В.Ф. Гамалій, В.О. Ковальов, С.В. Ковальов, 2017

В.Ф. Гамалий, проф., д-р физ.-мат. наук

В.А. Ковалев, доц.

С.В. Ковалев

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Исследование маркетинговой деятельности Национального олимпийского комитета Украины

В статье рассмотрены составляющие олимпийского маркетинга, благодаря которым достигается синергетический эффект, особенности комплекса олимпийского маркетинга, маркетинговой деятельности и основных мероприятий НОК Украины, направленных на развитие олимпийского движения и популяризацию здорового образа жизни среди населения Украины. Проведен анализ показателей финансового обеспечения и достигнутого социального эффекта маркетинговой деятельности НОК Украины

олимпийское движение, Национальный олимпийский комитет Украины, олимпийский маркетинг, составляющие олимпийского маркетинга, комплекс олимпийского маркетинга, анализ показателей эффективности маркетинговой деятельности, социальный эффект

Постановка проблеми. Маркетингова діяльність стає активним елементом політики не тільки комерційних, а й некомерційних організацій. У некомерційному секторі маркетингову діяльність здійснюють організації, зацікавлені в реалізації своїх статутних цілей, завоювання довіри громадськості, споживачів некомерційного продукту, залученні меценатів, організації ефективної співпраці з інвесторами та спонсорами.

Суспільна значущість і цінність некомерційного маркетингу визначається тим, що він сприяє найбільш повному і ефективному задоволенню таких першорядних потреб суспільства, як потреба в самосвідомості і самореалізації, потреба в реалізації громадянських прав і свобод, потреба в безпеці, потреба в охороні здоров'я, освіті та соціальній захищеності.

Яскравим прикладом ефективної маркетингової діяльності в некомерційному секторі є маркетингова діяльність Олімпійського руху на чолі із Міжнародним Олімпійським комітетом та його агентами в різних країнах світу - Національними Олімпійськими комітетами.

З приходом у 1980 р. на посаду президента Міжнародного олімпійського комітету Х.А. Самаранча розпочалася нова епоха олімпійського руху, насамперед, зміни торкнулися олімпійського маркетингу. На його думку, в даний час маркетинг набуває все більшої значущості для всіх нас в Олімпійському русі. Доходи, одержувані від телебачення, спонсорів і в цілому від системи накопичення коштів, допомагають руху забезпечити його фінансову незалежність. Однак в процесі реалізації цих програм ми повинні завжди пам'ятати, що саме спорт повинен керувати своєю долею, а не комерційні інтереси. Ці слова в точності відображають основні напрямки розвитку олімпійського руху останніх тридцяти років.

Олімпійський рух має можливість розвитку завдяки використанню олімпійського маркетингу. Розвиток маркетингових аспектів набуває особливої актуальності у зв'язку з їх виключною значимістю для підвищення прибутковості і забезпечення фінансової незалежності від зовнішніх чинників. Крім того, завдяки своїй маркетинговій діяльності Олімпійський рух здатний формувати і підтримувати високий імідж олімпізму, який є найважливішим нематеріальним активом Міжнародного Олімпійського комітету.

На сьогоднішній день Олімпійський рух є однією з областей некомерційного маркетингу, що найбільш динамічно розвивається. Отриманий за останні роки досвід дозволяє йому впевнено розвиватися і служити спорту і суспільству. Разом з тим, для досягнення якісно нового рівня розвитку олімпійський рух потребує аналізу накопичених власних знань, а також в залученні таких з суміжних сфер діяльності. З

урахуванням того, що шлях вдосконалення олімпійського маркетингу розглядається МОК в якості провідної сили прогресу олімпізму, зусилля повинні бути спрямовані саме в досліджувану нами галузь.

У зв'язку з цим актуальною стає необхідність збору та аналізу накопиченого вітчизняного і зарубіжного досвіду олімпійського маркетингу, що дозволить систематизувати наявні в даній сфері знання і розробити науковий підхід до вдосконалення маркетингової діяльності Олімпійського руху, і в першу чергу Національного Олімпійського комітету України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід визнати, що на теперішній час в українській і зарубіжній літературі широко висвітлені теоретичні питання маркетингу. Достатня увага приділена некомерційному маркетингу, до якого можна віднести і олімпійський. На пострадянському просторі зустрічаються поодинокі статті з питань олімпійського та спортивного маркетингу. Так питання Олімпійського маркетингу в своїх працях піднімали такі вчені як: Понявін А.В. [8], Шинкарук О., Саламатина В.О. [9], Криковцева Н.А., Литвинова М., Гуськов С.И. [2], Платонов В.Н., Булатова М.М., Бубка С.Н., Болгова Д. В. [1], Малигін А.В. [4], Мичуда Ю.П., Сітнікова Н. С. [10], Бріскін Ю.А. та ін. Однак наявні літературні джерела опосередковано відносяться до теми нашого дослідження, у зв'язку з чим їх можна використовувати лише в якості загальнотеоретичної бази.

Дослідження в області олімпійського маркетингу як такого здійснювалися в основному зарубіжними фахівцями, безпосередньо пов'язаними з діяльністю Олімпійського руху. Свідченням тому є наявні нечисленні науково-методичні та практичні спеціалізовані видання Міжнародного Олімпійського комітету. Надзвичайно важко знайти інформацію з даної тематики і в інформаційній мережі Інтернет. В літературі відсутні навчально-методичні публікації вітчизняних фахівців з комплексного дослідження даної теми, а також переклади зарубіжних джерел.

Отже аналіз літературних джерел переконує, що в Україні питанням олімпійського маркетингу та дослідженням маркетингової діяльності НОК України не приділялося достатньої уваги, що і визначає цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження олімпійського маркетингу та його складових, висвітлення особливостей комплексу олімпійського маркетингу, маркетингової діяльності та основних заходів НОК України, спрямованих на розвиток олімпійського руху та популяризацію здорового способу життя серед населення України, а також аналіз показників фінансового забезпечення та досягнутий соціальний ефект маркетингової діяльності НОК України. З метою досягнення вказаної мети та вирішення поставлених завдань використані матеріали Генеральних Асамблей НОК України 2012-2016 рр., робочі документи маркетингової діяльності НОК України та річні звіти про роботу відділень.

Виклад основного матеріалу. Олімпійський маркетинг - концепція фінансово-економічної роботи Олімпійського руху, спрямована на залучення джерел фінансування власної діяльності [8, с. 30].

Олімпійський рух - це громадський рух планетарного масштабу, що базується на добровільному об'єднанні громадян та організацій з метою пропаганди ідей олімпізму, здорового способу життя, розвитку фізичної культури та спорту.

Олімпійський рух, що перебуває під верховною владою МОК, включає організації, спортсменів і осіб, які згодні керуватися Олімпійською Хартією. Метою Олімпійського руху є сприяння побудові мирного й кращого світу за допомогою виховання молоді засобами спорту відповідно до ідей Олімпізму і його цінностей.

Трьома головними складовими Олімпійського руху є:

- Міжнародний олімпійський комітет (МОК);
- Міжнародні спортивні федерації (МСФ);
- Національні Олімпійські комітети (НОК).

Крім трьох основних складових, в Олімпійський рух входять також Оргкомітети з проведення Олімпійських Ігор (ОКОІ), національні асоціації, клуби й особи, що є членами МСФ і НОК, і особливо спортсмени, дотримання інтересів яких становить основний елемент діяльності Олімпійського руху, а також судді, рефері, тренери й інші спортивні офіційні особи й технічні фахівці. У нього включені також інші організації й установи, визнані МОК [7].

На сучасному етапі розвитку Олімпійського руху олімпійський маркетинг являє собою різновид некомерційного маркетингу глобального масштабу і досить багатогранне явище, яке в собі сигмує елементи спортивного маркетингу, соціокультурного маркетингу [6], маркетингу ідей, територіального брендингу [1], маркетингу подій, контент-маркетингу (освітня та просвітницька діяльність), персонального брендингу [4] та екологічного маркетингу [9], бо олімпійський рух формує сферу маркетингового політичного впливу, вимагаючи дотримання екологічних норм і стандартів при здійсненні будівельної і виробничої діяльності учасників підготовки Олімпіади, а також формує екологічне світобачення серед учасників заходів. Ці елементи можуть використовуватися всі комплексно та вибірково в проектах та заходах. Але на прикладі самих Олімпійських ігор можна спостерігати сумарний синергетичний ефект коли задіяні всі складові. Підтвердженням тому є багатомільйонні контракти зі спонсорами та партнерами МОК.

Ядром та основним капіталом, навколо якого та завдяки якому здійснюється вся маркетингова діяльність в Олімпійському русі, є Олімпійський бренд.

Виділяють ряд ключових напрямків розвитку маркетингової діяльності в Олімпійському русі:

- програма ТОП (TOP - The Olympic Program);
- продаж прав на трансляцію Олімпійських ігор;
- монетна програма;
- ліцензування [6].

З погляду комплексу маркетингу самі Олімпійські ігри являють собою продукт. При цьому існують такі канали поширення продукту:

- безпосереднє відвідування заходів;
- споживання продукції з олімпійською символікою;
- участь у спонсорських програмах;
- перегляд телевізійних репортажів;
- прослуховування радіопередач;
- читання паперової або електронної преси.

Ціна визначається як сумарна вартість, одержувана організаторами Ігор в обмін на право присутності на змаганнях та за надання інформації кінцевим споживачам або інформаційним посередникам, а також від спонсорів. Що стосується просування, то тут основними засобами є: телебачення, монетні програми олімпійського руху, ліцензійна продукція, PR та іміджеві акції.

Одночасно всі категорії, що увійшли до останньої групи, виступають як самостійні продукти та формують окремий маркетинг-мікс. Таким чином, маючи класичну структуру, комплекс маркетингу Олімпійських ігор відрізняється при цьому нестандартним вмістом компонентів-мікс [10].

Національні олімпійські комітети існують як агенти МОК у своїх країнах, до їх завдань входить збереження доброго імені Міжнародного олімпійського комітету та розвиток Олімпійського руху на території своєї країни.

На сьогодні НОК України розроблено та впроваджено в маркетингову діяльність ряд проектів івентивного (подієвого), спортивного, освітнього та просвітницького, конкурсного типів, в якості PR та іміджевих акції, з метою пропаганди та популяризації Олімпійського руху, Олімпійських ідей та ідеалів, Олімпійської освіти, фізичної культури і спорту, здорового способу життя, популяризації вітчизняних чемпіонів як прикладу для наслідування і т.п., а саме: Олімпійський день, Олімпійський урок, Олімпійський тиждень, Олімпійське лелеченя, Міжнародний день спорту, «OlympicLab», «Do like Olympians», Герої спортивного року, Всеукраїнська акція «Олімпійський куточок», Всеукраїнська акція «Олімпійська книга», Конкурс серед спортивних журналістів, Всеукраїнський конкурс спортивної фотографії або просто фотоконкурс, конкурс спортивних телевізійних програм «Світ Спорту» та ін.

Обов'язково треба додати, що кожен проект або акція широко анонсується та висвітлюється в ЗМІ. НОК України забезпечує вільний доступ всім представникам ЗМІ на Акцію. НОК України має власний спортивний журнал «Олімпійська Арена».

Стосовно фінансування, то витрати на проведення проектів та акцій здійснюються за рахунок спонсорських внесків, видатків Державного бюджету, передбачених відповідною бюджетною програмою, коштів НОК України та інших джерел, не заборонених законодавством.

Специфіка пошуку спонсорів під проекти та події в олімпійському та спортивному маркетингу полягає в тому, що необхідно проводити перманентний аналіз всіх ринків, які мають високий рівень рентабельності. Крім самого ринку виникає необхідність збирати інформацію по всіх його найбільших учасниках, а також аналізувати соціальні, благодійні та спонсорські проекти цих компаній. Ускладнюється цей процес тим, що будь-яка комерційна активність не висвітлюється в засобах масової інформації і новини необхідно збирати по крихтах.

За умов, коли ринки, на яких працюють великі компанії змінюються досить динамічно і лідерів виділити не можливо, то цей ринок навряд чи може стати привабливим з точки зору спонсорства, винятки можуть становити молоді компанії, які виходять на ринок зі стандартним товаром. Що стосується венчурного інвестора, то в даному випадку брати на себе ризик спонсорства компанія не буде в змозі.

Чому більшість компаній, навіть з великими бюджетами на рекламу відмовляються від спонсорства?

Світовий досвід свідчить про те, що спонсорство спортивних заходів є чи не найбільш розповсюдженим видом інвестування в імідж компанії. Саме спорт є золотою серединою між благодійництвом та спонсорством комерційних заходів, бо саме спортивний маркетинг в компанії може забезпечити і благодійну складову, і соціальну значущість інвестування і має цілий ряд іміджевих та рекламних переваг [2].

В Україні ситуація складається інакше.

По-перше, в Україні відсутній Закон про Спонсорство і меценатство. Цей факт не сприяє спонсорській активності комерційних організацій. Якщо б в Україні був прийнятий і працював Закон про Спонсорство і меценатство, який би передбачав пільгове оподаткування з урахуванням спонсорської діяльності, то комерційні організації були б зацікавлені в такій активності.

По-друге, компанії розглядають спонсорство спорту як складову програм благодійних заходів. Для того, щоб компанія розглядала спорт як рекламний захід, необхідно, разом із пропозицією, подати до компанії медіа-план, якого в спортивному році не завжди можливо створити. Основа цієї диспропорції полягає в тому, що для національних компаній головними ринками реклами є телебачення та радіомовлення, а для іноземних – цей ресурс давно використаний, а отже, нові можливості для підвищення іміджу є пріоритетними.

Існують певні обмеження щодо компаній, яких НОК будь-якої країни може залучати до глобального спонсорства. Окрім TOP-спонсорів, це виробники тютюнових виробів та торгові марки алкоголю, що мають складову «vodka» [5].

НОК України пропонує спонсорам і партнерам певні можливості співпраці за наступними категоріями: «Генеральний спонсор», «Офіційний спонсор», «Партнер» та ін.

На теперішній час спонсорами і партнерами Національного олімпійського комітету України є Unison group, PEAK Sport, Coca-Cola Limited Ukraine, Toyota Ukraine, Samsung Electronics Ukraine, Premier International, Procter & Gamble Ukraine, «Гарант і партнери», «Цифра».

Щодня у тісній взаємодії з іншими структурними підрозділами НОК відділ маркетингу працює зі спонсорами та партнерами, продовжуючи підтримку спільних проектів і заходів, а також втілює свої ідеї та рішення щодо реалізації нових активностей.

НОК України тісно співпрацює з Міністерством молоді та спорту України над вирішенням проблемних питань. Адже в НОК України з державного бюджету кошти майже не надавались, весь бюджет, практично, складався з коштів спонсорів і лише з 2007 року Кабінет міністрів України почав здійснювати матеріальне сприяння розвитку олімпійського руху. І з тих пір, щороку сума коштів виділених на реалізацію зазначених вище цілей щорічно зростає.

Окрім співпраці із державними інституціями НОК України тісно співпрацює зі спонсорами, банками, Асоціацією Олімпійців України, Асоціацією спортивних журналістів, Олімпійською Академією України, 42 Національними Федераціями з олімпійських видів спорту, 27 регіональними відділеннями НОК України, 4 Фізкультурно-спортивними товариствами, Обласними Федераціями з олімпійських видів спорту.

Виходячи із визначення олімпійського маркетингу як концепції фінансово-економічної роботи Олімпійського руху, спрямованої на залучення джерел фінансування власної діяльності, основними показниками ефективності проведеної маркетингової роботи є фінансові показники залучених коштів від різних спонсорів, меценатів та державного бюджету, в обсязі достатньому для здійснення власної діяльності згідно із місією, цілями і завданнями, що ставить перед собою організація, а також сумарні показники приросту кількості учасників заходів як критерій соціального ефекту.

Розглянемо ці показники за період з 2012 по 2016 роки в динаміці, і почнемо з аналізу коштів що залучені НОКом України (рис. 1).

Як бачимо із гістограми динаміки фінансового забезпечення НОК України, активність спонсорської підтримки олімпійського руху в цей період носила коливальний характер. Підтримка за рахунок державного бюджету з 2013 по 2015 роки зменшилася. Безумовно причинами зменшення фінансової підтримки за рахунок держбюджету були кризові та воєнні події в країні. І вже в 2016 році знову почався підйом у фінансовому забезпеченні за рахунок спонсорської та державної підтримки.

Тепер розглянемо показники використання фінансових коштів на здійснення основних заходів та розподілу фінансових коштів задля підтримки суб'єктів олімпійського руху з якими НОК України співпрацює і реалізує спільні заходи, а саме показники фінансової та матеріальної підтримки регіональних відділень НОК України, Федерацій з олімпійських видів спорту, Фізкультурно-спортивних товариств.

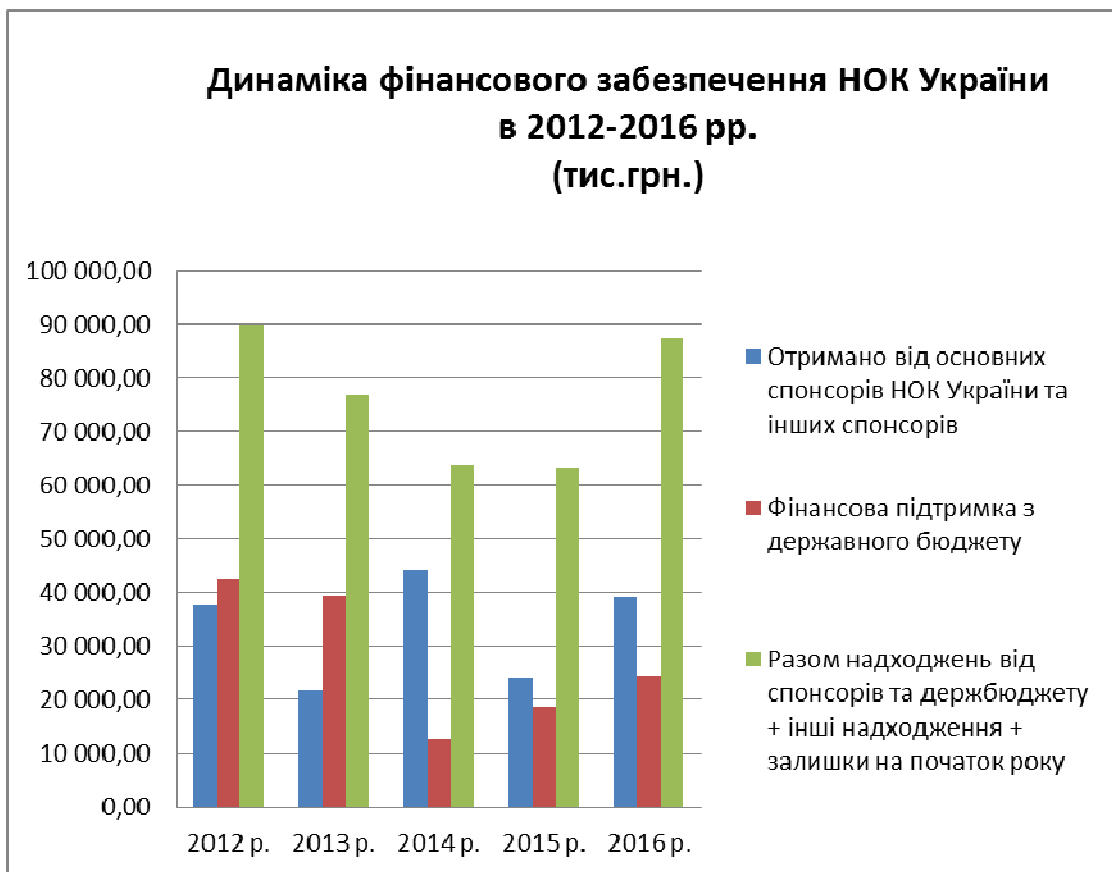

Рисунок 1 – Динаміка фінансового забезпечення НОК України в 2012-2016 рр.
 Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Отже розглянемо показники використання фінансових коштів на здійснення основних заходів НОК України за період 2012-2016 роки (рис. 2).

Рисунок 2 – Динаміка витрат на організацію та проведення основних заходів НОК України за 2012-2016 рр.
 Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Як бачимо з гістограми, витрати на проведення основних заходів, що в 2012-2013 роках перевищували 16 000 000 грн. в наступні два роки зменшилися більш ніж в 4 рази і це пов'язано також із кризовими та воєнними подіями в країні та зменшенням фінансової підтримки з боку держави та спонсорів в ці роки. І вже в 2016 році спостерігається деякий підйом витрат на проведення основних заходів НОК України.

Тепер розглянемо показники фінансової та матеріальної підтримки регіональних відділень НОК України (рис. 3).

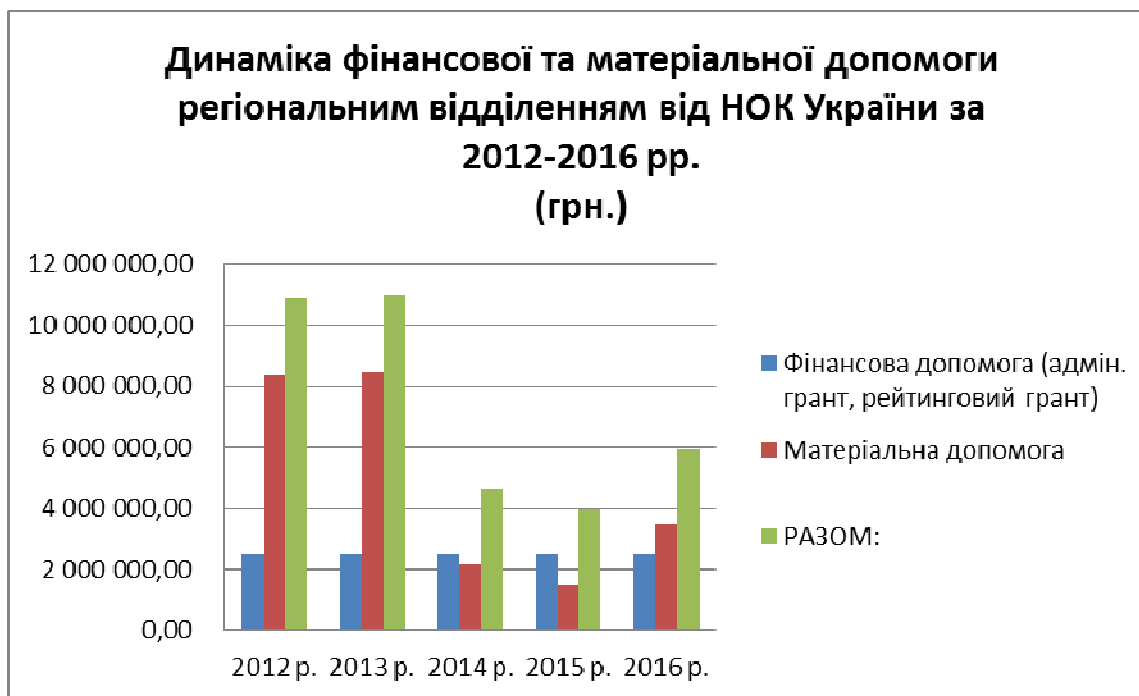

Рисунок 3 – Динаміка фінансової та матеріальної допомоги регіональним відділенням від НОК України за 2012-2016 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Як видно із наведеної гістограми, фінансова допомога регіональним відділенням від НОК України незмінно становила 2 500 000 грн. на рік. Сумарні річні показники фінансової та матеріальної допомоги в стовпцях «разом» в 2012-2013 роки мали високі рівні і сягали до позначки в 11 000 000 грн. в основному за рахунок матеріальної допомоги. В 2014-2015 роки спостерігається спад матеріальної підтримки і сумарних показників, як і в попередніх випадках. В 2016 році починається підйом за рахунок збільшення матеріальної допомоги.

Тепер розглянемо показники фінансової та матеріальної підтримки Федерацій з олімпійських видів спорту наданої НОКом України в період з 2012-2016 роки. (рис. 4).

Оскільки федерації з олімпійських видів спорту були засновниками НОК України і створювали його заради забезпечення, підтримки, захисту та представництва своїх інтересів та своєї діяльності в МОК та на Олімпійських іграх, крім того саме вони здійснюють підготовку спортсменів до олімпійських ігор, звідси для НОК України підтримка федерацій знаходиться в постійному пріоритеті, що відображається на показниках фінансової та матеріальної підтримки федерацій. Як бачимо з гістограми фінансова підтримка федерацій щороку зростає від 6 372 596 грн. в 2012 році до 15 902 321 грн. в 2016 році. Суттєво відбилися на рівні матеріальної підтримки події в країні в 2014 році, але їх НОК компенсував в 2015 році. В цілому сумарні річні показники фінансової та матеріальної підтримки федерацій зростають.

Рисунок 4 – Динаміка фінансової та матеріальної допомоги Федераціям з олімпійських видів спорту від НОК України за 2012-2016 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Тепер розглянемо допомогу фізкультурно-спортивним товариствам (ФСТ) та відомствам, що надана НОК України за цей же період (рис. 5).

Рисунок 5 –Динаміка фінансової та матеріальної допомоги ФСТ та відомств від НОК України за 2012-2016 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Як бачимо з гістограми, в 2012 році загальний показник здійсненої допомоги «разом» вищий за всі подальші за рахунок матеріальної підтримки. НОК України з 2013 року знизив матеріальну підтримку, але з 2014 року підняв фінансову і надалі підтримка стабілізувалась та проходила без коливань.

Тепер розглянемо сумарні показники самостійної маркетингової діяльності по всіх регіональних відділеннях НОК України за цей же період (рис. 6).

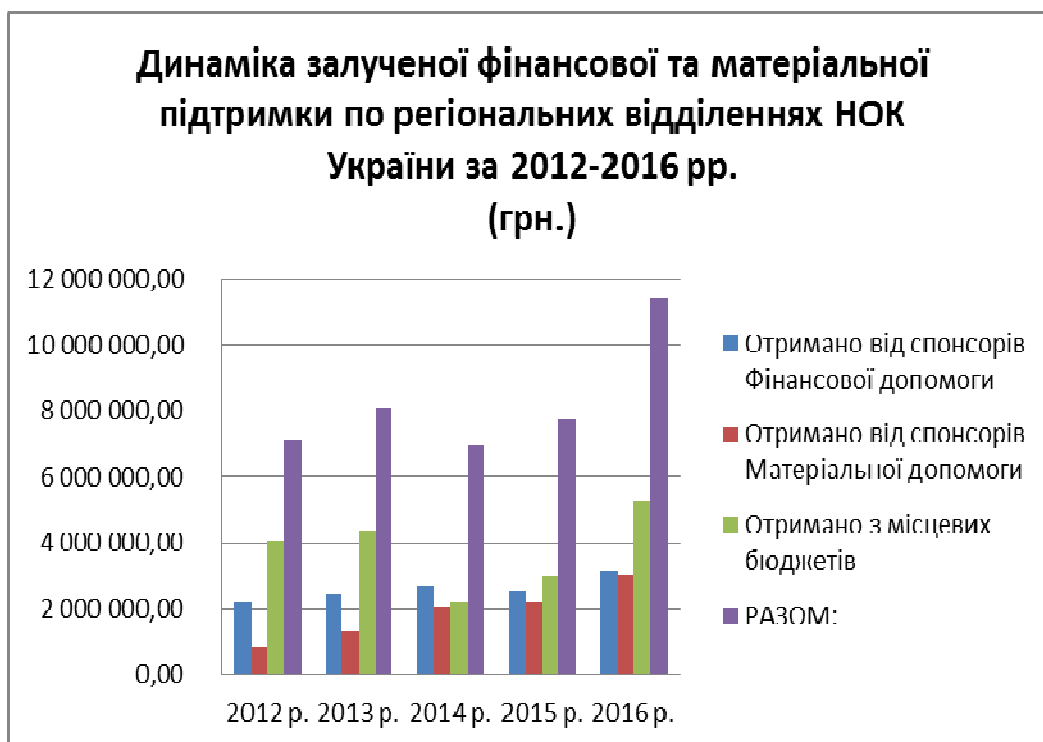

Рисунок 6 – Динаміка залученої фінансової та матеріальної підтримки по регіональних відділеннях НОК України за 2012-2016 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Як бачимо з гістограми, показники спонсорської фінансової та матеріальної допомоги відділенням щороку зростали. Фінансова допомога залучена відділеннями з обласних бюджетів також, як і в попередніх випадках, зменшилася в 2014-2015 роках, а вже в 2016 році пішла в гору. Причини такого зменшення ті ж, що спостерігалися і при аналізі попередніх показників.

Остався ще один і найголовніший для некомерційних організацій показник ефективності маркетингової діяльності, а саме показник соціального ефекту, який визначається по приросту загальної кількості людей, що взяли участь в заходах НОК України по всій країні (рис. 7).

Як видно із гістограми кількість людей, що взяли участь у заходах НОК за період з 2012 по 2016 роки, постійно зростала. Навіть при тому, що в країні криза і продовжуються воєнні дії люди беруть участь в заходах. Навіть при тому, що загальні витрати на проведення основних заходів зменшилися в 2013-2015 роках, ініційовані НОК України заходи викликають соціальний резонанс в суспільстві. Це свідчить про потужний потенціал і могутній змістовний та емоційно-вольовий імпульс олімпійського руху який продовжує залучати нових послідовників.

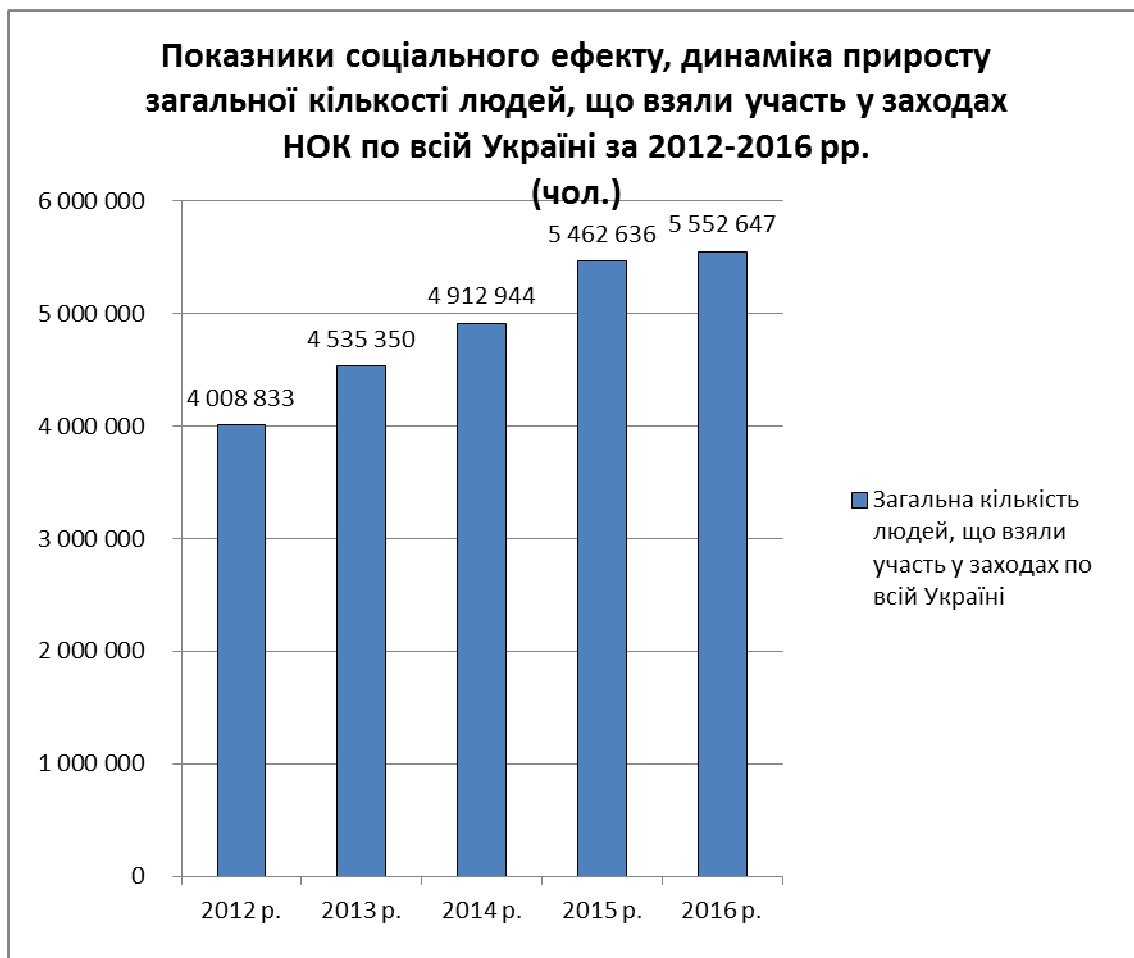

Рисунок 7 – Показники соціального ефекту, динаміка приросту кількості людей, що взяли участь в заходах НОК по всій Україні за 2012-2016 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Приріст показнику соціального ефекту, який є головним показником ефективності маркетингової діяльності некомерційних організацій свідчить про те, що стратегія і тактика маркетингової діяльності НОК України обрані вірно і в цілому ефективні.

З метою підвищення спонсорської та меценатської активності на благо розвитку Олімпійського руху та некомерційних організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, доцільно розробити та вжити заходів щодо прийняття Закону України «Про спонсорство та меценатство».

Доцільно відновити повноцінну працю Національної ради з питань фізичної культури і спорту, як консультативно-дорадчого органу при Президентові України. В якості мотивації запропонованого рішення наводимо наступне:

1. Функціонування вказаної ради дозволить на найвищому державному рівні розглядати кардинальні питання функціонування важливої соціальної сфери та приймати відповідні рекомендації, підвищить виконавську дисципліну в місцевих та центральних органах виконавчої влади;
2. Аналогічні ради дають значний ефект в багатьох країнах. Зокрема, у Фінляндії та Латвії працюють Національні ради спорту, в Португалії - Верховна рада спорту;
3. Досвід функціонування Організаційного комітету з підготовки та участі в Олімпійських, Паралімпійських, Дефлімпійських іграх під керівництвом Прем'єр-

міністра України переконає в ефективності такої форми роботи. Однак, ця структура, виходячи зі своєї мети, торкається здебільшого лише одного з аспектів багатогранного фізкультурно-спортивного руху держави.

Прогрес сфери фізичної культури і спорту тісно пов'язаний із засобами масової інформації. У центрі нашої уваги постійно перебувають питання впровадження дієвої системи фізкультурної просвіти населення та інформування про результати національних і міжнародних спортивних змагань. Серед ЗМІ найбільш дієвим вважається телебачення. Проведення моніторингу телепрограм на спортивну тематику змушує констатувати, що вітчизняний телевізійний простір практично не сприяє формуванню активної соціальної орієнтації суспільства на широке залучення до оздоровчої рухової активності, а частіше висвітлює різноманітні змагання, де не беруть участі спортсмени України (НХЛ, НБЛ, тенісні турніри, "формула 1" тощо), чемпіонати України (за виключенням футболу) мають на телеекранах епізодичне місце. Тому доцільно створення спортивного телеканалу в Україні, який би висвітлював всі аспекти фізкультурно-спортивної та Олімпійської тематики, і світові тенденції в цій сфері людської діяльності.

Подальші дослідження забезпечать можливість удосконалення маркетингової політики НОК України і просування маркетингових програм, збереження високого іміджу та фінансової незалежності для подальшого розвитку олімпійського руху в країні.

Список літератури

1. Болгова Д. В. Олимпийские игры как способ брендинга территории, Вильнюсский Университет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/37636/1/bmisgr_2014_19.pdf
2. Гуськов С.И. Олимпийский маркетинг: вчера, сегодня, завтра [Текст] / С.И. Гуськов, Ю.П. Мичуда // Наука в олимпийском спорте. – К.: Олимпийская литература, 1997. – №1. – С. 41–46.
3. Звіт про діяльність Національного олімпійського комітету України в 2016 р. [Електронний ресурс] / ред. Галина Нечаєва. – К.: ПрАТ «Олімпійська арена». – Режим доступу: https://issuu.com/olympicua/docs/noc_zvit_2016
4. Малыгин А.В. Маркетинг и спортсмен – две стороны одной медали [Електронний ресурс] / А.В. Малыгин // Спорт и право. – 2010. – №1(1). – С. 11–12. – Режим доступу: <http://bmsi.ru/doc/596860b9-83da-4124-b832-fdb56421053f>
5. Маркетингова програма НОК України, затверджена постановою Виконкому НОК України від 21 серпня 2002 року №38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://noc-ukr.org/marketing_activity/marketing_program.html
6. Маркетинг в социально-культурной сфере: конспект лекций / Казаков А.А., Бутова Т.Г., Яковлева Е.Ю., Панфилов П.В. – Красноярск: Изд-во СибФУ, 2008. – 46 с.
7. Олімпійський рух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Олімпійський_рух
8. Понявин А.В. Олимпийский маркетинг [Текст] / А.В. Понявин // Маркетинг в России и за рубежом. – 2002. – № 6. – С. 37–44.
9. Саламатина В.О. Экологический маркетинг в системе олимпийского спорта / В.О. Саламатина, Н.А. Криковцева [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf4/15.pdf>
10. Сітнікова Н.С. Державне регулювання та розвиток олімпійського руху в Україні за рахунок маркетингової діяльності [Текст] / Н.С. Сітнікова // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2011. – Вип. 4. – С. 63–69.

References

1. Bolgova, D. V. (2014). Olimpijskie igry kak sposob brendinga territorii [Olympic games as way of territory branding]. Lithuania: Vilnius University. *elar.urfu.ru*. Retrieved from http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/37636/1/bmisgr_2014_19.pdf [in Russian].

2. Guskov, S.I. & Michuda, Iu.P. (1997). Olimpiiskii marketing: vchera, segodnia, zavtra [Olympic marketing: yesterday, today, tomorrow]. *Nauka v olimpiiskom sporte – Science in the Olympic sport, 1*, 41-46. K.: “Olimpiiskaia literatura” [in Russian].
3. Halyna Nechaieva (Eds.). (2016). Report on the activities of the National Olympic Committee of Ukraine in 2016. K.: PrAT «Olimpijs'ka arena». Retrieved from https://issuu.com/olympicua/docs/noc_zvit_2016 [in Ukrainian].
4. Malygin, A.V. (2010). Marketing i sportsmen – dve storony odnoi medali [Marketing and athlete - two sides of the same coin]. *Sport i pravo - Sport and law, 1 (1)*, 11-12. Retrieved from <http://bmsi.ru/doc/596860b9-83da-4124-b832-fdb56421053f> [in Russian].
5. Marketynhova prohrama NOK Ukrainy, zatverdzhena postanovoiu Vykonkomu NOK Ukrainy vid 21 serpnia 2002 roku № 38 [Marketing program of the NOC of Ukraine, asserted by the NOC of Ukraine Executive committee resolution, August 21, 2002 №38]. (n.d.) [in Ukrainian].
6. Kazakov, A.A., Butova, T.G., Iakovleva, E.Iu. & Panfilov, P.V. (2008). *Marketing v sotcialno-kulturnoi sfere: konspekt lekcii [Marketing in the social and cultural sphere: lecture notes]*. Krasnoiar'sk: Izd-vo SibFU [in Russian].
7. Olimpiiskyi rukh [Olympic movement]. [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/Олімпійський_рух). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Олімпійський_рух [in Ukrainian].
8. Poniavin, A.V. (2002). Olimpiiskii marketing [Olympic marketing]. *Marketing v Rossii i za rubezhom - Marketing in Russia and abroad, 6*, 37-44 [in Russian].
9. Salamatina, V.O. & Krikovtseva, N.A. (n.d.). Ekologicheskii marketing v sisteme olimpiiskogo sporta [Ecological marketing in the system of Olympic sports]. Ukraina: DNUeIT im. Mikhaïla Tugan-Baranovskogo. www.pdaa.edu.ua. Retrieved from <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf4/15.pdf> [in Russian].
10. Sitnikova, N. S. (2011). Derzhavne rehuliuвання ta rozvytok olimpiiskoho rukhu v Ukraini za rakhunok marketynhovoï diialnosti [State regulation and development of the Olympic movement in Ukraine through marketing activities]. *Derzhava ta rehiony – State and regions, 4*, 63-69 [in Ukrainian].

Volodymyr Gamaliy, Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

Volodymyr Kovaliov, Associate Professor

Sergey Kovaliov

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Research of Marketing Activity of the National Olympic Committee of Ukraine

The Olympic movement has the potential for development through the use of Olympic marketing. The development of marketing aspects becomes particularly relevant in connection with their exceptional significance in order to increase profitability and ensure financial independence from external factors. In addition, owing to its marketing activities, the Olympic Movement is capable of shaping and maintaining a high profile of Olympism, which is the most important intangible asset of the International Olympic Committee.

Today, the Olympic Movement is one of the most dynamic nonprofit marketing areas. The experience gained in recent years allows it to confidently develop and serve sport and society. At the same time, in order to achieve a qualitatively new level of development, the Olympic movement needs to analyze its marketing activities, accumulated their own knowledge and experience, as well as the involvement of such experience from related fields of activity. Taking into account that the way of improving Olympic marketing is considered by the IOC as the leading force in the progress of Olympism, efforts should be directed directly to the field of study.

The article deals with the components of Olympic marketing, due to which the synergy effect is achieved. It shows the features of the Olympic marketing complex, marketing activities and the main activities of the NOC of Ukraine, aimed at the development of the Olympic movement and popularization of a healthy lifestyle among the Ukrainian population. The analysis of indicators of financial support has been done and it shows the social effect of marketing activities of the NOC of Ukraine.

Olympic Movement, National Olympic Committee of Ukraine, Olympic marketing, components of Olympic marketing, Olympic marketing complex, analysis of indicators of marketing effectiveness, social effect

Одержано (Received) 13.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 001.38

А.В. Карпенко, доц., канд. екон. наук

Ю.О. Будицька

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Теоретико-методичні основи оцінювання результативності наукової діяльності в Україні

В статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення оцінки діяльності наукових установ та працівників наукової діяльності. Досліджено підходи та показники, запропоновані науковцями для оцінки результативності наукової діяльності. Розглянуто форми, методи та напрямки оцінювання діяльності наукових установ і результативності наукових досліджень, що використовуються у високорозвинутих країнах світу. Визначено необхідність проведення оцінки наукової діяльності в Україні.

наукова діяльність, наукові дослідження, наукові установи, критерії, показники, результативність

А.В. Карпенко, доц., канд. екон. наук

Ю.А. Будицкая

Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Теоретико-методические основы оценивания результативности научной деятельности в Украине

В статье проанализировано нормативно-правовое обеспечение оценки деятельности научных учреждений и работников научной сферы. Исследованы подходы и показатели, предложенные учеными для оценки результативности научной деятельности. Рассмотрены формы, методы и направления оценки деятельности научных учреждений и результативности научных исследований, которые используются в высокоразвитых странах мира. Определена необходимость проведения оценки научной деятельности в Украине.

научная деятельность, научные исследования, научные учреждения, критерии, показатели, результативность

Постановка проблеми. Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвинутою системою підготовки кадрів. Але попри це, вона значно відстає від високорозвинутих країн світу в темпах розвитку науково-технічного прогресу, за рівнем розвитку наукоємного виробництва, ефективністю і динамічністю здійснення інноваційних процесів. Основною причиною зазначеного є низька результативність наукових досліджень та діяльності наукових установ. Тому особливої актуальності набуває питання створення оптимальних методичних підходів або чітких критеріїв оцінювання, які б давали реальну оцінку ефективності наукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знайти відповідь на питання чому наявний вагомий науковий потенціал в Україні не стимулює економічне зростання країни намагалися багато дослідників, однак абсолютна більшість з них у своїх працях звертала увагу передусім на ресурсну складову наукового потенціалу, зокрема наявність наукових організацій, кількості кандидатів та докторів наук і т.д, тоді як показники, що демонструють результативність наукової діяльності, які на нашу думку, є більш інформативними залишалися поза дослідженням. Огляд відповідних нормативно-правових актів [3; 8] та праць науковців, які досліджували теоретичні аспекти результативності наукової діяльності, серед яких були Горовий В. М. [2], Медведєва А. С. [6], Рєвак І. О. [9], Мусіна Л. А. [7], Катеринчук І. С. [4], Гогунський В. Д. [1], Круш П. В. [5], Ямчук А. В. [10] показав, що деякі з дослідників поряд з власними показниками результативності наукової діяльності пропонують

загальновідомі у вітчизняній практиці, інші – аналізують зарубіжний досвід ведення оцінки наукової діяльності та висвітлюють наукометричні показники. На нашу думку, даній темі не вистачає системного дослідження, яке б дало відповідь на такі основні питання: чим обумовлюється необхідність проведення оцінки наукової діяльності в Україні; якими нормами на даний час регулюється оцінка наукової діяльності результативності наукових досліджень і діяльності наукових установ; які методи та підходи можуть бути використані для оцінки наукової діяльності з огляду праць науковців і зарубіжного досвіду.

Постановка завдання. У зв'язку з відсутністю єдиних показників та підходів щодо аналізу наукової діяльності метою роботи є узагальнення наявних в Україні теоретико-методичних підходів до оцінки результативності наукової діяльності та порівняння їх з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу. Посилення загальносуспільного інтересу до проблеми визначення критеріїв ефективності наукових досліджень обумовлене розвитком інформаційного суспільства, зростанням суспільної затребуваності саме в якісному інформаційному забезпеченні, вищою формою якого є продукування наукової інформації. Водночас розвиток наукової інформації є важливим показником життєздатності нації та держави в інформаційному суспільстві, внесок якої в загальноцивілізаційні інформаційні надбання визначатиме – і нині вже дедалі більшою мірою визначає – місце кожної країни у світовій суспільній ієрархії [2, с. 74].

Основою нормативно-правового забезпечення, що регулює вітчизняну наукову галузь є Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність». В ньому вказано, що науковим результатом є нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. З метою визначення результативності діяльності наукових установ даним Законом передбачена державна атестація таких установ та державна атестація безпосередньо наукових працівників [3].

В «Порядку оцінки розвитку діяльності наукової установи» [8] вказані показники за якими здійснюється оцінювання діяльності наукової установи, серед них: кількість наукових шкіл в установі; кількість лауреатів державних і міжнародних премій; загальний обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт; кількість програм і проектів у сфері міжнародного наукового і науково-технічного співробітництва, кількість монографій, енциклопедій, словників та підручників, виданих в Україні і за кордоном; кількість отриманих документів на об'єкти права інтелектуальної власності та виданих ліцензій на їх використання; представленість у веб-рейтингах наукових центрів світу “Ranking Web of World Research”; внутрішні витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт; питома вага залучених коштів зарубіжних юридичних і фізичних осіб у внутрішніх витратах на виконання наукових та науково-технічних робіт та інші.

Таким чином, в Україні, як і в багатьох країнах світу, з метою оцінювання стану інноваційного розвитку будь-якої галузі використовують три групи показників: статистичні показники розвитку науки (витрати на дослідження і розробки, чисельність наукового персоналу тощо), патентна статистика, а також бібліометричні показники (кількість наукових публікацій, їхнє цитування тощо) [6, с. 50].

Слід наголосити, що в наведених нормативно-правових актах державна атестація представлена як спосіб визначення ефективності наукової діяльності у наукових установах, який фінансується повністю або частково за рахунок державного бюджету. Тоді як, на нашу думку, держава, яка має на меті побудувати економіку знань повинна контролювати та оцінювати ефективність діяльності як державних наукових установ, так і наукових установ інших форм власності. Лише комплексна оцінка наукової діяльності може продемонструвати реальний стан науки й її можливостей,

визначитись з проблемами, що не дають змогу раціонально використовувати наявний науковий потенціал і зорієнтувати наукову діяльність на потреби економіки та суспільства.

Компенсувати відсутність оптимальних методик оцінки результативності наукової діяльності намагаються дослідники, визначивши на їх думку для цього найбільш влучні показники. Деякі з них відображені в табл. 1.

Таблиця 1 – Підходи до оцінки ефективності наукової діяльності

Автор	Ознака, за якою групуються показники	Перелік показників
Добров Г.М. [9, с. 345]	Економічний підхід	Кількість виданих патентів та авторських свідоцтв, чисельність і рівень підготовлених наукових кадрів, розмір капіталовкладень в науку, витрати на дослідження і розробки, показники зростання продуктивності праці.
	Наукометричний підхід	Кількість наукових публікацій у періодичних виданнях вищого гатунку та індекс цитувань.
	Проблемно-орієнтований підхід	Ефективність використання наукового потенціалу відповідно до поставлених цілей.
Мусіна Л. та Кваша Т. [7, с. 14]	Макроекономічний рівень	Зростання продуктивності факторів виробництва; зміна структури економіки та експорту в бік збільшення частки видів діяльності з високою доданою вартістю; вирівнювання платіжного балансу за рахунок забезпечення позитивного сальдо технологічного платіжного балансу; підвищення рейтингів країни за результатами міжнародних обстежень конкурентоспроможності; підвищення економічної та технологічної безпеки.
	Галузевий (секторальний) рівень	Підвищення якісних параметрів продукції та послуг; зміцнення позицій виробників на ринках; поліпшення умов життєзабезпечення населення; зниження навантаження на екологічні системи.
Катеринчук І., Кулик В. [4, с. 157-160]	Новизна	Новизна результату фундаментального дослідження; науково-технічний рівень прикладного дослідження і розроблення; патентна захищеність.
	Значущість для науки і практики	Важливість проблеми; масштаб використання результатів прикладної НДР; масштаб використання розробки, соціально-економічна значущість.
	Об'єктивність	Принципово нові дослідження; удосконалення й модернізація існуючих технологій і продукції.
	Доказовість	Теоретична обґрунтованість рішення (для фундаментальних НДР); ступінь експериментальної перевірки результатів (для прикладних досліджень); ступінь готовності результатів до впровадження (для розробок).
	Точність	Результати прикладних досліджень при створенні діючих моделей і зразків нової техніки і технологій, а також результати досліджень, включених до інноваційного процесу.

Джерело: розроблено авторами.

Таким чином, вітчизняні науковці розглядають різноманітні підходи до оцінки результативності наукової діяльності, кожен з яких включає в себе окрему групу показників.

Все більшу популярність у науковому світі набувають наукометричні показники, за якими здійснюється кількісне оцінювання й порівняльний аналіз наукової активності, продуктивності й прогресу на рівні індивідуальних дослідників, колективів, організацій, країн і регіонів [4, с. 155]. Серед них слід виділити індекс цитувань, імпаکت-фактор та індекс Гірша (h-індекс).

Під індексом цитування розуміють реферативну базу даних наукових публікацій, що індексує посилання, зазначені в пристатейних списках цих публікацій і яка надає кількісні показники цих посилань. Для цього показника з статей у журналах, що включені у реферативну базу, витягуються традиційна бібліографічна інформація (вихідні дані) і списки цитованої літератури (пристатейна бібліографія) [1, с. 11].

Імпакт-фактор або коефіцієнт впливовості – числовий показник значущості наукового журналу. Розрахований імпакт-фактор відображає науковий рівень журналу, якість опублікованих статей, окрім цього він слугує орієнтиром для скерування адресної фінансової підтримки перспективним науковцям [9, с. 347-348].

Індекс Гірша – наукометричний показник, що застосовується для кількісної характеристики продуктивності одного науковця, групи вчених, кафедри, факультету, університету або країни в цілому, що визначається на основі кількості статей і числа цитувань цих публікацій. Для визначення індексу Гірша наявні статті ранжують за спаданням числа посилань на них, яке і є h-індексом [1, с. 11].

Слід зазначити, що в Україні з 2009 року за ініціативою Національної академії наук України та Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського оприлюднюються рейтинги науковців, наукових установ, ВНЗ, наукових журналів. У цілому започаткована практика наукометричних досліджень проводиться у трьох напрямках. Перший напрямок стосується порядку зберігання електронних копій періодичних друкованих видань на сайті бібліотеки Вернадського, окрім цього розпочато рейтингування періодичних видань за ступенем їх інтегрованості в систему соціальних комунікацій. Другий напрям пов'язаний із розробкою комплексу наукометричних досліджень стосовно представлення української науки в базі даних Scopus, публікаційній активності та показників цитувань науковців. У рамках третього напрямку досліджень був проведений аналіз інформаційних ресурсів реферативної бази даних «Україніка нова» у видовому та тематичному аспектах [9, с. 349].

Проведення в Україні наукометричних досліджень демонструє, на нашу думку, зацікавленість держави в наданні об'єктивної оцінки розвитку наукової діяльності та прагненням інтегрувати вітчизняну науку до світової, використовуючи міжнародні показники.

При формуванні оптимальних критеріїв ефективності наукової діяльності в Україні корисним є вивчення відповідного досвіду у високорозвинутих країнах світу, що наведено в табл. 2.

Отже, з аналізу зарубіжного досвіду бачимо, що у світі не існує єдиної методики оцінки результативності наукової діяльності: кожна з проаналізованих країн має свою специфічну мету, форми, напрямки й методи оцінювання, які притаманні та необхідні саме тому науковому середовищу, яке існує в країні.

Таблиця 2 – Особливості оцінювання результатів діяльності наукових організацій у високорозвинутих країнах світу

Країна	Мета оцінювання	Форми, методи та напрямки оцінювання
США	Покращення якості досліджень, управління ними, приведення їх у відповідність з міжнародними стандартами	Функціонує низка найбільших дослідницьких організацій, які фінансує уряд чи Міністерство економіки, Міністерство оборони та ін. Раз на чотири роки кожна лабораторія отримує оцінку експертів, які рекомендують керівництву збільшити інвестиції у проект або закрити підрозділ. Також в американських університетах кожні п'ять років проводиться комплексна перевірка діяльності факультетів. Слід відзначити, що впродовж останніх років сформувався загальноприйнятий набір наукометричних показників, за якими здійснюється кількісне оцінювання і порівняльний аналіз наукової активності, продуктивності і прогресу на рівні індивідуальних дослідників, колективів, організацій, країн і регіонів
Великобританія	Створення інструменту для розподілу державних коштів на селективній основі (збільшення фінансування особливо важливих досліджень)	Оцінка ефективності наукової організації здійснюється експертним методом на підставі матеріалів, наданих установою. Документи мають містити відомості про сутність дослідження, досягнутий результат, його вплив на суспільний розвиток тощо. Результат оцінювання – присвоєння установам репуаційних критеріїв за чотирибальною шкалою: 4 – установа, що має світове значення; 3 – установа, що має міжнародне визнання; 2 – установа, визнана на національному рівні; 1 – установа, що не пройшла експертизу. Осередками сучасної науки у Великобританії є університети. Уряд зазвичай підтримує менш прибуткові проекти, фінансує навчання фахівців, надає необхідне обладнання і намагається залучити іноземних учених і дослідників для роботи на британській науковій базі.
Німеччина	Присвоєння чи позбавлення особливого статусу, членства в наукових товариствах, підтримуваних державою	Перевірка науково-дослідних інститутів передбачає оцінювання науково-дослідницької програми з огляду на її актуальність та інноваційну спрямованість. Враховують кількість публікацій, патентів, участь у конференціях. Експерти визначають рівень кооперації науково-дослідної установи з іншими інститутами, університетами, залучення іноземних фахівців, репуацію закладу на внутрішньому і міжнародному рівнях. Згідно з результатами оцінювання експертна група виносить рішення щодо ефективності діяльності інституту і низку рекомендацій. Заклад має три роки, щоб реорганізувати роботу відповідно до висновків експертів.

Джерело: [5, с. 67-68; 6, с. 49-50; 10 с. 3-4].

Необхідність проведення оцінки наукової діяльності в Україні, на нашу думку, обумовлена тим, що аналіз показників та їх динаміка дасть нам змогу оцінити реальний

стан ефективності наукової діяльності, визначитись з проблемами, що не дозволяють повноцінно використовувати наявний науковий потенціал, з шляхами їх вирішення та перспективами розвитку наукової діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на підставі аналізу теоретико-методичних основ оцінювання результативності наукової діяльності, визначено, що в Україні відсутні оптимальні методичні підходи або чіткі критерії оцінювання, які б давали реальну оцінку ефективності наукової діяльності. Досвід високорозвинутих країн світу свідчить про необхідність створення власних методів та показників оцінювання результативності наукової діяльності індивідуально для кожної країни. Застосування однакових критеріїв оцінки в Україні дасть змогу прослідкувати у динаміці за показниками результативності наукової діяльності, в результаті чого можна буде визначити проблеми, що не дозволяють раціонально використовувати наявний науковий потенціал та обмежують перспективи подальшого розвитку наукової діяльності.

Список літератури

1. Гогунський В. Д. Наукометричні бази: характеристика, можливості і завдання [Текст] / В. Д. Гогунський, Г. О. Оборський // Матеріали науково-методичного семінару «Шляхи реалізації кредитно-модульної системи. – 2014. – С. 3–12.
2. Горовий В. М. Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національних інтересів [Текст] / В. М. Горовий // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 6. – С. 74–80.
3. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
4. Катеринчук І. Принципи оцінювання результатів науково-технічної діяльності [Текст] / І. Катеринчук, В. Кулик, В. Кравчук // Вісник ТНТУ. – 2012. – Т. 65. – С. 154–161.
5. Круш П. В. Аналіз теоретико-методологічних підходів до оцінки ефективності та результативності інноваційної діяльності наукових установ України [Текст] / П. В. Круш, О. П. Заборовець // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2010. – Вип. 5 (ч. 1). – С. 65–71.
6. Медведева А. Зарубіжний досвід оцінювання ефективності наукової діяльності [Текст] / А. Медведева // Вісник Книжкової палати. – 2016. – №6. – С.49–51.
7. Мусіна Л. А. Підходи, індикатори та методи оцінювання впливу науково-технічної діяльності на економічний розвиток [Текст] : Монографія / Л. А. Мусіна, Т. К. Кваша. – К.: УкрІНТЕІ, 2009. – 252 с.
8. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Порядку оцінки розвитку діяльності наукової установи» від 03.04.2012 №399. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0629-12#n11>
9. Ревак І. О. Методичні підходи до оцінювання наукової діяльності в Україні [Текст] / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2012. – Вип. 2. – С. 343–353.
10. Ямчук А. В. Оцінювання результативності науково-технологічної діяльності [Текст] / А. В. Ямчук, Т. К. Куранда, В. М. Свтушенко // Науково-технічна інформація. – 2010. – № 3. – С. 3–6.

References

1. Hohunskyi, V.D. & Oborskyi, H. O. (2014). Naukometrychni bazy: kharakterystyka, mozhlyvosti i zavdannia [Scientometric base: characteristics, capabilities and objectives]. Proceedings from The ways to implement credit-modular system: *Naukovo-metodychnyi seminar - Scientific-methodical seminar*, 3-12 [in Ukrainian].
2. Horovyi, V. M. (2015) Kryterii yakosti naukovykh doslidzhen u konteksti zabezpechennia natsionalnykh interesiv [The criteria for quality of scientific research in the context of national interests]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 74-80 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu diialnist» [The Law of Ukraine «On Scientific and Scientific-Technical Activities»]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].

4. Katerynchuk, I. Kulyk, V. & Kravchuk, V. (2012). Pryntsypy otsiniuvannia rezultativ naukovo-tekhnichnoi diialnosti [Principles of evaluation of scientific and technological activities]. *Visnyk TNTU - Bulletin of TNTU*, 65, 154-161 [in Ukrainian].
5. Krush, P. V. & Zaborovets, O. P. (2010). Analiz teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv do otsinky efektyvnosti ta rezultatyvnosti innovatsiinoi diialnosti naukovykh ustanov Ukrainy [Analysis of theoretical and methodological approaches to evaluate the effectiveness and efficiency innovative activity of scientific institutions in Ukraine]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo - Modern Problems of Economics and Business*, 5, 65-71 [in Ukrainian].
6. Medvedieva, A. (2016). Zarubizhnyi dosvid otsiniuvannia efektyvnosti naukovo diialnosti [The foreign experience of evaluating the effectiveness of research activities]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty - Bulletin of the Book Chamber*, 6, 49-51 [in Ukrainian].
7. Musina, L.A. & Kvasha, T.K. (2009). *Pidkhody, indykatory ta metody otsiniuvannia vplyvu naukovo-tekhnichnoi diialnosti na ekonomichnyi rozvytok [Approaches, indicators and methods of evaluating the impact of scientific and technological activities in economic development]*. Kyiv: UkrINTEI, 252 [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 03.04.2012 «Pro zatverdzhennia Poriadku otsinky rozvytku diialnosti naukovoї ustanovy» [The Order of the Ministry of education, youth and sports of Ukraine of 03.04.2012 «On approval of the evaluation of the activities of scientific institutions»]. (2012). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0629-12#n11> [in Ukrainian].
9. Revak, I. O. (2012). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia naukovoї diialnosti v Ukraini [Methodological approaches to the evaluation of scientific activity in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia ekonomichna - Scientific Bulletin of the Lviv National State University of Internal Affairs. Series: economic*, 2, 343-353 [in Ukrainian].
10. Iamchuk, A. V., Kuranda, T. K. & Yevtushenko, V. M. (2010). Otsiniuvannia rezultatyvnosti naukovo-tekhnologichnoi diialnosti [An evaluation of the effectiveness of scientific and technological activities]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia - Scientific and technical information*, 3, 3-6 [in Ukrainian].

Andrii Karpenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Yuliya Budytska

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

Theoretical and Methodological Basics of Evaluating Scientific Practice Effectiveness in Ukraine

With the development of information society, a crucial role is played by knowledge, a growing general public interest in the determination of the performance criteria of scientific research, because rational use of scientific potential and its growth and positioning in the international arena depend on it greatly. That is why the purpose of carrying out this work is a synthesis of existing in Ukraine theoretical and methodological approaches to the evaluation of scientific activity and their comparison with other countries.

The article analyzes the regulatory support evaluation of academic institutions and staff research activities. The approaches and indicators proposed by scientists to assess the impact of scientific activities are studied. The Forms, methods and evaluation trends of academic institutions and research performance used in highly developed countries are observed. The necessity of scientific activity evaluation in Ukraine is defined.

Summarizing the research, the following conclusions can be made: in Ukraine there are no optimal methodical approaches or clear criteria, which would give a real assessment of scientific activity effectiveness. The experience of highly developed countries demonstrates the need to create their own performance evaluation methods and performance research activities individually for each country. The use of the same evaluation criteria in Ukraine will allow us to follow the dynamics of the performance indicators of scientific activity that can help define problems, which do not give rational use of the existing scientific potential and prospects of further science development.

scientific activity, scientific research, academic institutions, criteria, indicators, performance

Одержано (Received) 12.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 82.15.19

В.М. Кропивний, проф., канд. техн. наук

В.В. Будулатій

Н.М. Травкіна

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розробка та реалізація комплексу регіональних та місцевих програмних заходів розвитку малого та середнього підприємництва

В статті аналізуються тенденції та показники розвитку малого та середнього бізнесу в Кіровоградському регіоні. Розглянуті механізми державної політики підтримки на місцевому рівні бізнесового середовища, зокрема регіональна програма розвитку малого та середнього підприємництва у Кіровоградській області на 2016-2018 роки. Здійснено узагальнення результатів виконання Програми, визначені основні проблеми, що стримують розвиток підприємництва в регіоні та визначені пріоритетні завдання Програми на наступний період.

державна політика, підтримка, малий і середній бізнес, підприємницька діяльність, регіон, програма, розвиток

В.М. Кропивний, проф., канд. техн. наук

В.В. Будулатій

Н.М. Травкіна

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Разработка и реализация комплекса региональных и местных программных мероприятий развития малого и среднего предпринимательства

В статье анализируются тенденции и показатели развития малого и среднего бизнеса в Кировоградском регионе. Рассмотрены механизмы государственной политики поддержки на местном уровне бизнеса, а именно региональная программа развития малого и среднего предпринимательства в Кировоградской области на 2016-2018 года. Обобщены результаты выполнения Программы, определены основные проблемы, которые сдерживают развитие предпринимательства в регионе и основные приоритетные задания Программы на следующий период.

государственная политика, поддержка, малый и средний бизнес, предпринимательская деятельность, регион, программа, развитие

Постановка проблеми. Світовий досвід показав, що при складному кризовому стані економіки саме активізація підприємницької діяльності у сфері малого та середнього бізнесу стає одним із шляхів виходу з критичної ситуації. При цьому політика та дії органів державної управління чинять суттєвий вплив на економічний розвиток регіону.

Важливим інструментом державної політики підтримки на місцевому рівні малого та середнього підприємництва є відповідні регіональні програми, які передбачають вирішення ключових завдань в сфері соціально-економічного розвитку кожного регіону, зокрема це Програма розвитку малого і середнього підприємництва області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку малого бізнесу та проблем його функціонування знайшли відображення в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зазначена проблема в певній мірі розглядається у працях таких відомих вчених, як Д.В. Андреева [1; 12], Ю.М. Бажала [12], З.С. Варналія [2; 12], В.Е. Воротіна [3], В.М. Гейця [12], Я.А. Жаліла [5] та ін. Але питання державної політики підтримки на місцевому рівні малого та середнього підприємництва залишається недостатньо дослідженими, особливо в процесі трансформації національної економіки. При цьому необхідно відмітити, що недостатньо вивчені питання розробки оптимального механізму розвитку та підтримки на місцевому рівні бізнесового середовища у Кіровоградському регіоні.

© В.М. Кропивний, В.В. Будулатій, Н.М. Травкіна, 2017

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та узагальнення тенденцій та показників розвитку малого та середнього бізнесу в Кіровоградському регіоні, визначення механізмів політики державної підтримки на місцевому рівні бізнесового середовища, зокрема за рахунок виконання заходів регіональної програми розвитку малого та середнього підприємництва у Кіровоградській області в 2016 році та визначення пріоритетних завдань цієї Програми на наступний період.

Викладення основного матеріалу. В країнах Європи малий та середній бізнес давно становлять основу соціально-економічного розвитку ЄС, а кількість малих і середніх підприємств (МСП) та ступінь їх спроможності визначають, наскільки економіка країни досягла рівня соціально орієнтованого ринку. За даними статистики, наприклад, в ЄС частка МСП становить до 99% від загальної кількості усіх підприємств і вони створюють 65 млн. робочих місць (близько 85%) [9, с. 48; 14, с. 1].

У цих країнах чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва, як правило, перевищує 50% населення працездатного віку (країни ЄС), а подекуди, може наблизитись і до 80% (Японія), в Україні цей показник складає 24,9% [1, с. 1].

У складі ВВП країн «старої» Європи (Німеччина, Франція) продукція малих підприємств складає понад 50%, країн «нової» Європи (Чехія, Словаччина, Угорщина) - понад 30–40% ВВП. Для порівняння, в Україні (за даними 2011 р.) цей показник дорівнює 7% [1, с. 1].

Малий бізнес в Європі стимулює розвиток конкуренції, «змушує» великі компанії впроваджувати нові технології та поліпшувати ефективність виробництва, а ефективність всієї економіки ЄС безпосередньо залежить від успішної діяльності малого та середнього бізнесу.

За даними Державної служби статистики України протягом останніх двох років структура підприємництва в Україні є відносно стабільною. Частка малих та середніх підприємств становить відповідно 93,7% та 5,7% [14 с. 1]. Цей показник, в цілому, відповідає світовим тенденціям.

За даними Держстату України в Кіровоградській області станом на 1 січня 2015 року загальна кількість суб'єктів малого і середнього підприємництва становила 49,077 тис. одиниць, у тому числі: малих підприємств – 7,286 (14,9%), середніх – 0,355 (0,7%), фізичних осіб-підприємців – 41,432 тис. особи (84,4%) [13, с. 1]. На даний час мале і середнє підприємство Кіровоградської області представляють понад 47 тисяч суб'єктів господарювання, що становить 99,99% від загальної кількості зареєстрованих в області. З них 39,6 тис. фізичних осіб-підприємців (або 83,8%); 7,337 тис. малих підприємств (або 15,5%); 342 середні підприємства (або 0,7%) [11, с. 1]. Як бачимо, загальна тенденція динаміки кількості суб'єктів підприємництва зазнала певних змін і, на жаль, в сторону зменшення, що визвано складною суспільно-політичною ситуацією, коливанням курсів валют, високим рівнем інфляції та інші. І все ж, це є вагомим показником в економіці області, бо частка малих і середніх підприємств у загальній кількості підприємств в області становить 99,99% від загальної кількості зареєстрованих в області та перевищує на 0,02% відповідний показник в Україні [13, с. 1].

У сфері малого і середнього підприємництва області зайнято більше 126 тис. осіб або майже 96% від загальної кількості зайнятих працівників в області. Загалом, суб'єкти малого та середнього підприємництва (без урахування ФОП) забезпечують 90% обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) від загальнообласного обсягу реалізації (за 2016 рік – 60 млрд. грн.). Від діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва у 2016 році до бюджетів усіх рівнів надійшло майже 5,6 млрд. грн., або 75,6% від загального обсягу надходжень в області [11, с. 1].

Підсумовуючи приведені дані, можна констатувати, що малі та середні підприємства практично на 50% вирішують питання безробіття в області, роблять вагомий внесок у розвиток регіону та поповнення бюджету в цілому.

Основи інноваційної політики кожної країни закладаються шляхом прийняття низки законодавчих актів, адекватних реальній економічній, соціальній і політичній ситуації в країні. Саме законодавство є основним регулятором інноваційної діяльності.

Важливим інструментом державної політики, який передбачає вирішення ключових завдань в сфері соціально-економічного розвитку кожного регіону є Стратегія його розвитку. Поліпшити стан справ у економічному і соціальному розвитку Кіровоградської області покликана Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [15].

Виконання завдань Стратегії здійснюється у рамках реалізації заходів відповідних обласних та місцевих програм, зокрема: щорічних програм економічного і соціального розвитку Кіровоградської області; обласної програми сприяння розвитку громадянського суспільства в Кіровоградській області на 2016-2020 роки; програми формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 роки; програми підтримки впровадження реформи децентралізації надання адміністративних послуг; програми з ресурсного та інформаційного забезпечення малого і середнього підприємництва та інші.

Діють ряд обласних цільових програм, в тому числі обласна цільова соціальна програма «Молодь Кіровоградщини» на 2016-2020 роки; комплексна програма охорони навколишнього природного середовища на 2016-2020 роки; програма енергоефективності Кіровоградської області на 2017-2020 роки; програма зайнятості населення Кіровоградської області на період до 2017 року»; обласна програма розвитку книговидавництва та книгорозповсюдження на 2016-2020 роки та інші.

В цілому в 2016 році діяло 25 обласних цільових програм, на реалізацію яких з обласного бюджету було виділено 160,7 млн. грн. (у 2015 році – 133,5 млн. грн.) [11].

Враховуючи, що важливою структурною складовою економіки регіону є мале і середнє підприємництво, як сегмент сприяння насиченості ринку товарами та послугами, підґрунтям для створення нових робочих місць та зменшення безробіття з метою створення сприятливого підприємницького середовища в регіоні кожні три роки розробляється регіональна програма розвитку малого та середнього підприємництва.

Під час формування Програми враховуються положення Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [4], інших законодавчих та нормативно-правових документів щодо регулювання та розвитку малого і середнього підприємництва.

Пріоритетними напрямками Програми є: удосконалення нормативного регулювання сфери малого бізнесу; фінансово-кредитна підтримка та ресурсне забезпечення; запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності; встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва; формування інфраструктури підтримки і розвитку підприємництва; організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва; залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм тощо.

Методологічною основою розроблення Програми є «Методичні рекомендації щодо формування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва» [10], яка розроблена відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [6].

В рамках цієї Програми фінансуються або співфінансуються цільові проекти або підпрограми, які є окремими заходами Програми. Вони мають суспільне значення і спрямовані на вирішення конкретних проблем регіону, відповідають регіональним пріоритетам та реалізуються повністю або частково за участю суб'єктів малого і середнього підприємництва. Відбір цільових проектів та підпрограм здійснюється під час формування комплексу програмних заходів Програми.

Програма розвитку малого і середнього підприємництва Кіровоградської області на 2016-2018 роки є узгодженим за ресурсами, виконавцями і термінами реалізації комплексом заходів щодо законодавчого забезпечення, фінансової підтримки, створення інфраструктури, кадрового та ресурсного забезпечення та спрямована на створення правових, фінансових, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших умов розвитку підприємництва в області. Програма затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради 23 грудня 2016 № 196 [13].

У рамках виконання завдань Регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва у Кіровоградській області 2016-2018 роки та програм розвитку малого і середнього підприємництва райдержадміністрацій, міськвиконкомів проводились певні заходи в частині реалізації державної регуляторної політики.

З метою оцінки стану впровадження регуляторних актів та досягнення ними цілей, задекларованих під час їх прийняття, проводяться відстеження результативності дії регуляторних актів – розпоряджень голови облдержадміністрації. Для цього залучено представників малого і середнього бізнесу, які здійснюють свою діяльність у цих сферах. За результатами відстеження готуються звіти щодо відповідності регуляторних актів принципам державної регуляторної політики, які розміщуються на веб-сайті облдержадміністрації у розділі “Регуляторна політика” та направляються Державній регуляторній службі України. Станом на 01 січня 2017 року діє 13 регуляторних актів - розпоряджень голови облдержадміністрації [11].

Розробникам регуляторних актів постійно надається інформаційно-консультативна допомога, зокрема на базі Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та Кіровоградської регіональної торгово-промислової палати. Загалом, спільно з фахівцями Сектору Державної регуляторної служби України в 2016 році в області проведено 23 семінари з питань додержання принципів регуляторної діяльності [8, с. 1].

Відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 року №588 «Про затвердження примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» продовжена реалізація реформи з децентралізації надання адміністративних послуг з метою створення належних умов для суб'єктів малого та середнього підприємництва. Введена в дію Програма підтримки впровадження реформи децентралізації надання адміністративних послуг, яку прийняли половина районів та три міста Кіровоградщини [8, с. 3].

В області діють 25 центрів надання адміністративних послуг [8, с. 2], які виконують повноваження із державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, у тому числі, 14 – виконують і повноваження з державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців [11]. Із травня 2016 року органи місцевого самоврядування виконують повноваження із реєстрації місця проживання громадян та зняття із реєстрації місця проживання, які до цього виконувались органами Державної міграційної служби лише у районних центрах і містах обласного значення.

Протягом 2016 року через ЦНАПи області надано майже 198 тис. адміністративних послуг [8, с. 2] (в 2015 році – понад 185 тис., у тому числі 3,5 тис. документів дозвільного характеру [13, с. 3].

Усі суб'єкти надання адміністративних послуг підключені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно з метою отримання відомостей з них виключно в електронній форм [8, с. 3].

Впровадження реформи у сфері надання адміністративних послуг дало можливість суб'єктам звернення: отримувати в одному місці понад 100 видів адміністративних послуг, при цьому зменшилися затрати часу на отримання адміністративної послуги; зменшилися витрати коштів та дозволило отримувати адміністративні послуги з використанням засобів поштового зв'язку [13, с. 3-4].

Для поліпшення матеріально-технічного і фінансового забезпечення ЦНАПів облдержадміністрацією рекомендовано райдержадміністраціям та міськвиконкомам розробити та затвердити відповідними радами Програми підтримки впровадження реформи децентралізації надання адміністративних послуг. У 2016 році на матеріально-технічне забезпечення ЦНАПів за рахунок коштів місцевих бюджетів спрямовано 0,85 млн. грн.

Обласною державною адміністрацією у рамках проведення заходів з впровадження реформи з децентралізації надання адміністративних послуг проводяться навчання з питань державної реєстрації нерухомості і бізнесу, семінар-тренінги та «День відкритих дверей». На офіційних сайтах облдержадміністрації, райдержадміністрацій і міськвиконкомів діють рубрики «Адміністративні послуги» та «Центр надання адміністративних послуг».

Вжито ряд заходів для забезпечення виконання Програми в частині налагодження конструктивної взаємодії влади та бізнесу, зокрема: оновлено склади дорадчих органів, утворених при облдержадміністрації – Наглядової ради Регіонального фонду підтримки підприємництва в області та координаційної ради з питань розвитку підприємництва при облдержадміністрації [8, с. 2].

В області здійснюється щоквартальний моніторинг проведення контролюючими органами перевірок суб'єктів господарювання. Протягом 2016 року кількість заходів зі здійснення державного нагляду зменшилась у порівнянні з 2015 роком на 2904 перевірки або на 29 % [19].

З метою створення комфортних умов для платників податків на базі Головного управління ДФС в області працює 22 Центри обслуговування платників. Тільки протягом 2015 року до Центрів обслуговування платників Головного управління ДФС в області звернулося більш як 410 тисяч суб'єктів господарювання та громадян щодо отримання адміністративних послуг [13, с. 4].

Належна увага приділяється питанню надання фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва. На виконання заходів Програми в обласному бюджеті протягом 2013-2015 років були передбачені кошти у сумі 1450 тис. грн., з інших місцевих бюджетів області – 1354,6 тис. грн. [13, с. 4]. Для забезпечення реалізації завдань Програми в 2016 році: освоєно 175,5 млн. грн. коштів із державного бюджету інвестиційного спрямування (у 2015 році – 144,1 млн. грн.); залучено кошти державного фонду охорони навколишнього природного середовища – 3,3 млн. грн. (у 2015 році – 1,4 млн. грн.), кошти міжнародної технічної допомоги (більше 17 млн. грн.) та більше 320 млн. грн. кредитів і грантів міжнародних фінансових організацій. За рахунок коштів місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) освоєно 800,4 млн. грн. капітальних видатків, що в 1,7 рази більше ніж у 2015 році (476,3 млн. грн.) [11].

Загальний обсяг фінансування Програми на 2016 рік складав 1975,0 тис. грн., на 2017 рік передбачено 2705,0 тис. грн. [13, с. 10]. Для стимулювання розвитку підприємницької діяльності в обласному бюджеті на 2016 рік на підтримку малого та

середнього підприємництва були виділені кошти у сумі 550 тис. грн.; у бюджетах міст і районів – 760,3 тис. грн. [8, с. 4]. На ці цілі фактично використано у 2016 році коштів з місцевих бюджетів у сумі 611,9 тис. грн. [11]. Протягом 2013-2014 років за рахунок коштів обласного бюджету та співфінансування з районних і міських бюджетів профінансовано 4 бізнес-проекти суб'єктів підприємницької діяльності. За рахунок реалізації зазначених проектів збережено 56 та створено 6 нових робочих місць [13, с. 4].

Окрім того, на виконання окремих положень Програми спрямовуються зворотні кошти Регіонального фонду підтримки підприємництва в області та кошти з інших джерел, зокрема Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств, кредитні ресурси банківських та небанківських фінансово-кредитних установ, міжнародних фондів, коштів регіональних громадських об'єднань підприємців, а також власні кошти виконавців окремих проектів і підпрограм та інші.

Через Регіональний фонд підтримки підприємництва у Кіровоградській області розроблено і впроваджено дієвий механізм пільгового кредитування підприємницьких проектів. У 2016 році через цей фонд на конкурсних засадах відібрано та профінансовано 4 бізнес-проекти на загальну суму 1070,3 тис. грн. За рахунок коштів місцевих бюджетів м. Олександрії та Олександрійського району профінансовано 3 бізнес-проекти суб'єктів підприємництва на загальну суму 70,5 тис. грн. У результаті впровадження зазначених проектів в області планується створити 31 робоче місце та зберегти 36 місць [8, с. 4].

На 2017 рік фондом на підтримку малого та середнього бізнесу передбачені кошти у сумі 1 млн. грн., при цьому 800 тис. грн. удуть спрямовані на надання фінансової допомоги суб'єктам малого і середнього підприємництва на реалізацію відповідних бізнес-проектів, а 200 тис. грн. – на часткову компенсацію відсоткових ставок за кредитами, отриманими підприємцями в банківських установах [11].

Вжито заходи щодо підтримки виробників сільськогосподарської продукції та підвищення їхньої конкурентоспроможності, зокрема за рахунок коштів державного бюджету, виділених на підтримку агропромислового комплексу, сплачено 10,4 млн. грн. компенсації відсоткових ставок на здешевлення кредитів 26 суб'єктам підприємництва [8, с. 5]. Фінансова підтримка фермерських господарств області також здійснюється через Кіровоградське відділення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. У 2014-2015 рр. для фінансової підтримки зазначеної категорії господарств надійшли і були використані кошти державного бюджету у сумі 4,6 млн. грн.

В цілому, обсяг наданих банківських кредитів суб'єктам малого та середнього підприємництва протягом 2013–2015 рр. становив 1421,4 млн. грн., у тому числі за програмами мікрокредитування – на суму 73,4 млн. грн.

Проте необхідно відмітити, що обсяги наданих кредитів щороку зменшуються, зокрема, у 2014 році обсяг наданих кредитів майже у 5,5 рази менший, ніж у 2013 році, така ж тенденція продовжувалась і у 2015 році [13, с. 4].

З метою впровадження реформи публічних закупівель видано розпорядження голови облдержадміністрації від 24 лютого 2016 року № 76-р «Про підвищення прозорості та ефективності здійснення державних закупівель», яке забезпечує рівний доступ бізнесу до участі у публічних закупівель та має позитивний вплив на підвищення ефективності використання державних коштів. У цілому, за результатами проведених процедур через систему електронних закупівель «PROZZORRO» станом на 26 грудня 2016 року понад 1100 суб'єктів бізнесу із Кіровоградської області взяли участь у 5922 тендерах, які проводились через цю систему в Україні, 911 із яких

вийшли переможцями і змогли поставити товарів на суму понад 865 млн. грн. [11]. У 2016 році за результатами проведених процедур із 741 суб'єктом підприємницької діяльності укладено договори для закупівлі товарів, робіт і послуг на суму 838,1 тис. грн. [8, с. 4].

Здійснюється відповідна робота серед незахищених верств населення. Так протягом 2013-2015 рр. через центри зайнятості області виплату одноразової допомоги по безробіттю на започаткування власної справи отримали 6,5 тис. осіб на загальну суму 30,9 млн. грн. [13, с. 4], а протягом 2016 року за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття започаткували власну справу 176 безробітних (після отримання одноразової виплати по безробіттю у сумі 2797,0 тис. грн.), при цьому суб'єктам підприємництва компенсовані витрати за працевлаштування 255 зареєстрованих безробітних на нові робочі місця [8, с. 5]. За направленням центрів зайнятості на цільових курсах за програмою «Підприємець-початківець» у 2016 році навчалося 110 осіб, усі вони отримали одноразову допомогу по безробіттю та започаткували власну справу [8, с. 8].

З метою створення сприятливого інвестиційного клімату та залучення інвестицій для бізнес-середовища у листопаді 2016 року відбувся перший муніципальний інвестиційний форум «TIME to INVEST», ініційований міською радою м. Кропивницького. На форумі обговорювалися основні напрямки економічного та інвестиційного розвитку міста, зокрема: ощадна енергетика, роль туризму у створенні сприятливого інвестиційного клімату; шляхи залучення інвестицій тощо. У заході взяли участь: представник Європейського банку реконструкції та розвитку, експерт програми «Європейська ініціатива «УГОДА МЕРІВ», керівники підприємств міста, закладів культури, представники громадських організацій, студенти Центральноукраїнського національного технічного університету [8, с. 6–7].

Постійно здійснюються організаційні заходи щодо розвитку виставкової діяльності шляхом сприяння підприємствам та організаціям області в участі в обласних, національних та міжнародних форумах, виставково-ярмаркових заходах. З метою інформування про такі заходи діє відповідний веб-сайт департаменту економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації. В 2016 році, наприклад, ПАТ «НВП «Радій» прийняло участь у виставці по освітленню «Light + Building 2016» (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина), Міжнародній виставці «HANNOVER MESSE 2016» (м. Ганновер, Німеччина); ПАТ «Гідросила» приймало участь у Міжнародних виставках «Bauma» (м. Мюнхен, Німеччина), «Будівельна техніка та технології» (м. Москва, Російська Федерація), «ANKOMAK 2016» (м. Стамбул, Туреччина) [7, с. 26].

Восени 2016 року в області проведено Міжнародну агропромислову виставку «АгроЕкспо–2016». У рамках заходу представлено широку номенклатуру сільськогосподарської техніки вітчизняних виробників, проведено семінари, конференції, панельні дискусії. У виставці взяло участь понад 470 профільних вітчизняних та зарубіжних брендів, серед яких були представлені вітчизняні товаровиробники: ТОВ «Червона Зірка», ПАТ «Гідросила», ТОВ НВО «Етал», ТОВ «Завод «Автоштамп», ТОВ «Лізава», ПП «Соевий вік», ТОВ «УкрАгроКом» та багато інш. До участі у цій щорічній національній виставці залучалися понад 100 представників агропромислового комплексу. У рамках виставки проведено Міжнародний інвестиційний форум «Центрально-Український інвестиційний форум–2016», на якому розглядалися питання розвитку аграрного бізнесу в Україні та на Кіровоградщині. Участь у форумі взяли близько 500 учасників, серед яких делегація гміни Клодзко Нижньосілезького воєводства Республіки Польща; Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Македонія в Україні, представники міжнародних фондів та організацій, центральних органів виконавчої влади [7, с. 4].

За рахунок участі у місцевих, регіональних всеукраїнських, міжнародних виставках-ярмарках та інших заходах суб'єкти малого і середнього бізнесу, у тому числі агропромислові підприємства, та ті, які працюють у сфері туризму та народних промислів мали можливість презентувати свої підприємства, продукцію, технології та послуги, а також розширити ринки збуту своєї продукції, заключити вигідні комерційні угоди, налагодити ділові стосунки з потенційними інвесторами, реалізувати свою продукцію більшому колу потенційних споживачів.

Значна роль у створенні сприятливого інвестиційного клімату в регіоні відводиться туристичному бізнесу області. Традиційними видами туризму на території області визначено культурно-пізнавальний, релігійний, спортивно-оздоровчий, сільський «зелений» та інші види туризму, що обумовлено особливостями туристично-рекреаційного потенціалу регіону. Сьогодні в області діють 42 «зелені» садиби, які щороку задовольняють потреби у відпочинку майже 7 тисяч туристів. Дев'ять «зелених» садиб пройшли категоризацію за всеукраїнською системою «Українська гостинна садиба». В області 70 суб'єктів туристичного бізнесу провадять діяльність, пов'язану з наданням туристичних та інших супутніх послуг, 8 суб'єктів туристичної діяльності мають ліцензії на тур-операторську діяльність [11]. Інформацію про туристичний потенціал області, календар туристичних подій Кіровоградщини поширено під час XXII Міжнародної туристичної виставки УІТТ–2016 «Україна – подорожі та туризм», II Всеукраїнського фестивалю «У гості до українців», Міжнародного туристичного форуму «Чернігівщина туристична 2016» [13, с. 33].

Протягом 2016 року суб'єкти підприємництва залучались до участі у фестивалях, туристичних ярмарках та інших туристичних заходах з популяризації туристичного потенціалу та народних промислів, зокрема взяли участь у XXIII Міжнародній туристичній виставці УІТМ–2016 (м. Київ); Львівському Міжнародному форумі індустрії туризму та гостинності, у рамках якого відбулась XVII Міжнародна виставка-ярмарок «ТурЕКСПО» (м. Львів); у Міжрегіональній виставці-турсалоні «Відпочивайте на Полтавщині» (м. Полтава), а майстри народних промислів та господарі «зелених садиб» взяли участь у I Всеукраїнському туристичному фестивалі «У гості до українців» тощо [7, с. 33, 34].

На Міжнародній агропромисловій виставці «АгроЕкспо-2016» серед 100 кращих садиб сільського «зеленого туризму» в Україні були відзначені 5 садиб Кіровоградської області [8, с. 6]. У рамках Міжнародного інвестиційного форуму «Центрально-Український інвестиційний форум – 2016» пройшла міжрегіональна туристична виставка «Кіровоградщина запрошує – 2016» [13, с. 34]. У вересні–листопаді 2016 року для представників туристичного бізнесу області та засобів масової інформації проведено рекламно-інформаційний тур до туристичних об'єктів Добровеличківського, Маловисківського, Кіровоградського, Світловодського районів, а в грудні представниками компанії «Google Україна» було презентовано новостворені Інтернет-ресурси «Мандруй Кіровоградщиною», «Історична мапа міста Кропивницький» та «Інвестиційна мапа Кіровоградської області» [11].

У напрямі виконання заходів Програми з ресурсного та інформаційного забезпечення малого і середнього підприємництва інформаційно-роз'яснювальна робота серед суб'єктів малого та середнього підприємництва з питань ведення бізнесу, зокрема питань якості, власності, фінансування, юридичних питань, земельного, антимонопольного, пенсійного, податкового законодавства тощо здійснюється на офіційних сайтах облдержадміністрації, райдержадміністрацій та міськвиконкомів, в Інтернет-виданнях «Деро Кіровоград», «UNN-Центр», «Кавун», «Факел», у газеті «Народне слово», у міськрайонних та обласних виданнях «Трудова слава», «Степовий край», «Вісник Кіровоградщини», «Кавун», «Єлисаветградський тиждень» та ін.

Відповідні сюжети виходять в ефірі інформаційної програми «День за днем» на обласному телебаченні [8, с. 8].

Систематично здійснюються організаційні заходи щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, зокрема: на офіційному сайті облдержадміністрації розміщено та постійно оновлюється: у рубриці «Інвестиційна діяльність» нормативно-правова база з питань інвестиційної діяльності, база даних інвестиційних пропозицій та бізнес-проекти, інвестиційні об'єкти, у тому числі інформація про земельні ділянки, які можна запропонувати інвесторам. На даний час у цьому розділі розміщено 158 інвестиційних пропозицій у розрізі міст і районів, з них 48 – щодо інвестиційних об'єктів, 120 - щодо земельних ділянок [13, с. 5].

У рубриці «Суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності» розміщується інформація про проведення в країні та за кордоном інвестиційних форумів, семінарів, ділових зустрічей, засідань за «круглим столом»; презентаційні матеріали про область, її потенціал, комерційні та інвестиційні пропозиції підприємств і організацій області українською та англійською мовами.

Презентаційні матеріали щодо соціально-економічного та інвестиційного потенціалу області були направлені широкому колу представників дипломатичних установ іноземних держав, акредитованих в Україні під час їх візиту на Кіровоградщину, а саме: Посольству Республіки Македонія в Україні, Республіці Польща, Королівству Нідерланди, Федеративній Республіці Німеччина, Турецькій Республіці, Китайській Народній Республіці з метою подальшої передачі їх потенційним інвесторам [8, с. 5]. У 2016 році зазначені презентаційні матеріали направлено до Посольств України в Республіці Киргизстан, Республіці Білорусь; представництву Міжнародного конгресу промисловців та підприємців в Україні; Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерству економічного розвитку і торгівлі України [11].

З метою сприяння суб'єктам господарювання області у виході на нові ринки збуту доводиться інформація з питань експорту та імпорту до різних країн світу, зокрема в 2016 році доведено інформацію про здійснення зовнішньоекономічної діяльності з Федеративною Республікою Нігерією, Державою Катар, Чеською Республікою, США, Фінляндською Республікою, Республікою Кувейт, Королівством Швеція, Ісламською Республікою Іраном, Південно-Африканською Республікою, Канадою, Королівством Нідерланди, Республікою Болгарія, Турецькою Республікою, Італією [13, с. 5].

Поширення інформації про форми, принципи та сфери підприємницької діяльності для бізнесових кіл області здійснюється на семінарах та тематично-роз'яснювальних заходах у форматі «круглого столу» та семінарів-практикумів, таких як, наприклад, захід, організований швейцарсько-українським проектом «Розвиток органічних культур в Україні» FiBL та консультативним органом QS [13, с. 6] тощо, а популяризація позитивних прикладів і досвіду успішних підприємців, надання методичної допомоги суб'єктам підприємництва – підготовкою та розповсюдженням серед підприємців області буклетів та методичних матеріалів, проведенням регіонального етапу Всеукраїнського конкурсу бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді (кращі бізнес-плани направляються до участі у Всеукраїнському етапі) та урочистих заходів з нагоди Дня підприємця (кращим підприємцям області вручаються відомчі відзнаки облдержадміністрації та обласної ради) [8, с. 7].

На офіційних сайтах облдержадміністрації, райдержадміністрацій міськвиконкомів функціонують відповідні рубрики, в яких розміщено корисну інформацію, що стосується державної регуляторної політики, підприємницької

діяльності, адміністративних послуг, порядку їх надання, бланки заяв тощо. Для забезпечення якості та оперативності обслуговування суб'єктів господарювання функціонує веб-портал електронних послуг, на даний час на веб-порталі зареєстровано 50 тис. користувачів [11].

Значна інформаційно-консультаційна допомога суб'єктам малого та середнього бізнесу надається Головним управлінням Пенсійного фонду України в області. Ними проведено 22 прес-конференції, 277 засідань «круглого столу», зроблено 561 виступів на радіо та телебаченні, проведено 56 брифінгів із представниками громадських об'єднань підприємців та фізичних осіб-підприємців, здійснено 602 публікації у ЗМІ, більше ніж 10 тис. сеансів телефонного зв'язку «гаряча лінія», 44 флеш-моби.

Не менш активним в підтримці бізнесового середовища є Головне управління ДФС України в області. Ним проведено 172 семінари-практикуми, 4 Інтернет-конференції, 4 прес-конференції, 328 заходів з представниками громадянського суспільства та бізнесу, у т. ч. 8 засідань «круглого столу», 361 виступи на радіо та телебаченні, 217 сеансів телефонного зв'язку «гаряча лінія»; розповсюджено 1061 одиниць друкованої продукції з питань податкового законодавства, підготовлено та направлено для розміщення на радіо, телебаченні та у мережі Інтернет щодо роз'яснення норм податкового законодавства, які стосуються підприємницької діяльності [8, с. 7].

Вагома підтримка розвитку малого і середнього підприємництва здійснюється шляхом реалізації проектів міжнародної технічної допомоги, зокрема проектів «Сприяння розвитку соціальної інфраструктури» Українського фонду соціальних інвестицій та ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». У рамках цих проектів із залученням суб'єктів малого і середнього бізнесу протягом 2013-2015 рр. реалізовано відповідно 21 мікропроект у 20 громадах 8 районів та 53 мікропроекти (з яких 6 мікропроектів – економічний розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів) у 44 громадах 11 районів області [13, с. 4–5].

У 2016 році в рамках цього Проекту впроваджено 7 проектів з економічного розвитку у 4 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах. Загальна вартість мікропроектів склала 4839,2 тис. грн. [8, с. 4]. У рамках реалізації проекту Європейського Союзу, спрямованого на поліпшення бізнес-клімату в Україні, а саме, ініціативи «EU4Business» – підтримка реформ в Україні», за результатами конкурсного відбору, який проводився Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) на базі Кіровоградської регіональної торгово-промислової палати створений центр підтримки бізнесу – один із 15 центрів національної мережі [8, с. 28]. Створений і буде реалізовуватись на базі Центральноукраїнського національного технічного університету Регіональний контактний пункт рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» за тематичним напрямом «Малі та середні підприємства».

Проблемні питання розвитку підприємництва в регіоні обговорюються на засіданнях координаційних рад з питань розвитку підприємництва при облдержадміністрації, райдержадміністраціях та виконкомах міських рад (міст обласного значення). У 2013-2015 рр. проведено 280 засідань координаційних рад з питань розвитку підприємництва [13, с. 5].

Одним з факторів, що формують сприятливий інвестиційний клімат у регіоні, є розвиток інфраструктури підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, цієї важливої структурної складової економіки регіону. Як приклад, у країнах ринкової економіки існує високорозвинена інфраструктура підтримки підприємництва, яка пропонує широкий спектр консультаційних і сервісних послуг, навчання, забезпечення контактів тощо.

На жаль, в Кіровоградському регіоні взагалі відсутня інфраструктура підтримки підприємництва, яка є одним з визначальних чинників сприяння ефективному розвитку бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз тенденцій та показників розвитку малого та середнього підприємництва Кіровоградської області показав, що загальна динаміка діяльності суб'єктів підприємництва в Кіровоградському регіоні зазнала певних змін до покращення. Проте в сучасних умовах, суб'єкти малого та середнього підприємництва стикаються з безліччю стримуючих факторів і проблем, які доводиться долати самотужки.

З метою вирішення проблем, виявлених при виконанні Заходів діючої Програми розвитку малого і середнього підприємництва Кіровоградської області на 2016-2018 роки та програм всіх попередніх періодів та їх усунення, мінімізації та унеможливлення появи у майбутньому, виконавчим органам місцевого самоврядування доцільно розробляти та реалізовувати таку програму на п'ятирічний період та запровадити розроблення Концепції/дорожньої карти розвитку малого і середнього підприємництва в Кіровоградській області на період до 2022 року з урахуванням економічного і інноваційного потенціалу регіону.

Запропонована концепція повинна бути спрямованою на створення правових, фінансових, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших умов розвитку підприємництва в області; бути узгодженим за ресурсами, виконавцями і термінами реалізації та комплексом заходів щорічних програм економічного і соціального розвитку Кіровоградської області, планів заходів із реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року та інших обласних і місцевих програмних заходів.

Особливу увагу при цьому слід звернути на Регіональну програму науково-технічного та інноваційного розвитку Кіровоградської області на період до 2021 року, яка б передбачала формування сучасної інноваційної інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва.

Список літератури

1. Андреев Д.В. Державна політика з розвитку малого та середнього бізнесу інноваційного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] / Д. Андреев. – Режим доступу: http://sips.gov.ua/i_upload/file/wiposeminar-10-2016/d1t02-2-Andreev.pdf
2. Варналій З.С. Актуальні проблеми права і державної політики у сфері підприємницької діяльності в Україні [Текст] : зб. наук. праць / З. С. Варналій, В.М.Кампо, Г.А.Миронова; ред. З. С. Варналій, В. М. Кампо ; Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К. : [б.в.], 2004. – 132 с.
3. Вороніна, Л.І. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання [Текст]: Навч. посіб. / Л.І.Вороніна, В.Є.Воротін, Л.А.Мартинюк, Т.В.Черняк / за ред. Л.І.Вороніна – 3-є вид., доп. і перероб. – К.: Видавництво Європейського ун-ту, 2004. – 308 с.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2014 року №385 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-n>.
5. Жаліло, Я.А. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні: Зб. наук. статей [Текст] / Я.А. Жаліло (відп. та наук. ред.). – К.: Альтерпрес, 2002. – 118 с. – (Серія "Безпека економічних трансформацій"; Вип.19).
6. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
7. Інформація про стан виконання програми економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2016 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/Strategy/Ua/zvit2016.pdf>

8. Інформація про хід виконання регіональної програми розвитку малого та середнього підприємництва у Кіровоградській області на 2016-2018 роки у 2016 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pidpriem-gue.kr.ua/index.php?action=programa/programa_3
9. Коваленко Г. М. Формування інноваційного потенціалу підприємств малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс] / Г. М. Коваленко // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. – 2012. – № 9. – С. 48–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2012_9_7.
10. Методичні рекомендації щодо формування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>
11. Офіційний сайт Кіровоградської обласної державної адміністрації м Кіровоград. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2017/06031704.html>
12. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь [Електронний ресурс] / кол. авт.: О. В. Андреев, Ю. М. Бажал, З. С. Варналій, В. М. Геєць, Т. І. Єфименко та ін. – К.: Держкомпідприємства України, 2010. – 219 с. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/746>
13. Регіональна програма розвитку малого та середнього підприємництва у Кіровоградській області на 2016-2018 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/rish2_280116.pdf
14. Семченко-Ковальчук Е.Б. Аналіз діяльності малого та середнього бізнесу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Economics/10_180688.doc.htm
15. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року, затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради від 27 січня 2015 року №716) [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/rish3_230216.pdf

References

1. Andreiev, D.V. (2016). Derzhavna polityka z rozvytku maloho ta seredn'oho biznesu innovatsijnoho biznesu v Ukraini [State policy on small and medium entrepreneurship of innovative business development in Ukraine]. *sips.gov.ua*. Retrieved from http://sips.gov.ua/i_upload/file/wipo-seminar-10-2016/d1t02-2-Andreev.pdf [in Ukrainian].
2. Varnalij, Z.S., Kampo, V.M. & Myronova, H.A. (2010). *Topical problems of law and state policy in the sphere of entrepreneurial activity in Ukraine: collection of science works*. Z.S.Varnalij, V.M.Kampo (Ed.). Kyiv: Akademiia pravovykh nauk Ukrainy, NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva.
3. Voronina, L.I., Vorotin, V.Ye., Martyniuk, L.A. & Cherniak, T.V. (2004). *Small business and entrepreneurship in market economy: a manual*. L.I. Vorotina (Ed.). (3d ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Yevropejs'koho un-tu.
4. Derzhavna stratehiia rehional'noho rozvytku na period do 2020 roku, zatverdzhena postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06 serpnia 2014 roku №385 [State Strategy for Regional Development for the period up to 2020, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, August 6, 2014 № 385]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-n>
5. Zhalilo, Ya.A. (Eds.) (2002). Small and medium business in search for their place in the strategy for the economic growth in Ukraine: collection of science articles. *Seriia "Bezpeka ekonomichnykh transformacij" – Security of Economic Transformations*. Kyiv: Al'terpres, 19, 118.
6. Zakon Ukrainy “Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrainy” [Law of Ukraine "On state forecasting and development of programs of economic and social development of Ukraine"]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> [in Ukrainian].
7. Informatsiia pro stan vykonannia prohramy ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Kirovohrads'koi oblasti na 2016 rik [The information on the state of implementation of the program of economic and social development of Kirovograd region for 2016]. *www.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kr-admin.gov.ua/Strategy/Ua/zvit2016.pdf> [in Ukrainian].
8. Informatsiia pro khid vykonannia rehional'noi prohramy rozvytku maloho ta seredn'oho pidpriemnytstva u Kirovohrads'kij oblasti na 2016-2018 roky u 2016 rotsi [The information on the implementation of the regional program for the development of small and medium entrepreneurship in Kirovograd region for 2016-2018 in 2016]. *www.pidpriem-gue.kr.ua*. Retrieved from http://www.pidpriem-gue.kr.ua/index.php?action=programa/programa_3 [in Ukrainian].
9. Kovalenko, H.M. (2012). Formuvannia innovatsijnoho potentsialu pidpriemstv maloho ta seredn'oho biznesu [The formation of innovative potential for small and medium entrepreneurship].

- Enerhosberezhnye. Enerhetyka. Enerhoaudyt – Energy Saving. Power engineering. Energy audit*, 9, 48-51. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2012_9_7 [in Ukrainian].
- 10 Metodichni rekomendatsii schodo formuvannia i realizatsii rehional'nykh ta mistsevykh prohram rozvytku maloho i seredn'oho pidpriemnytstva [Methodical recommendations for the formation and implementation of regional and local programs for the development of small and medium entrepreneurship]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> [in Ukrainian].
  - 11 Ofitsijnyj sajt Kirovohrads'koi oblasnoi derzhavnoi administratsii m Kropyvnyts'kyj [The official site of Kirovograd Regional State Administration, Kropyvnytskyi]. *www.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2017/06031704.html> [in Ukrainian].
  - 12 Andrieiev, O. V., Bazhal, Yu. M., Varnalij, Z. S., Heiets', V. M. & Yefymenko T. I. (et. al.). (2010). Pro stan ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini: natsional'na dopovid' [About the state and prospects of entrepreneurship development in Ukraine: a national report]. Kyiv: Derzhkompriemnytstva Ukrainy. *www.dkrp.gov.ua*. Retrieved from <http://www.dkrp.gov.ua/info/746> [in Ukrainian].
  - 13 Rehional'na prohrama rozvytku maloho ta seredn'oho pidpriemnytstva u Kirovohrads'kij oblasti na 2016-2018 roky [Regional Program for the development of small and medium entrepreneurship in the Kirovograd Region for 2016-2018]. *www.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from http://www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/rish2_280116.pdf [in Ukrainian].
  - 14 Semchenko-Koval'chuk, E.B. (2014). Analiz diial'nosti maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini [An analysis of small and medium entrepreneurship in Ukraine]. *www.rusnauka.com*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Economics/10_180688.doc.htm [in Ukrainian].
  - 15 Stratehiia rozvytku Kirovohrads'koi oblasti na period do 2020 roku, zatverdzhena rishenniam Kirovohrads'koi oblasnoi rady vid 27 sichnia 2015 roku №716 [The development strategy of Kirovograd region for the period up to 2020, approved by the decision of Kirovograd Regional Council, dated January 27, 2015, № 716]. *www.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/rish3_230216.pdf [in Ukrainian].

Volodymyr Kropivnyi, Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences)

Vladyslava Budulatiy

Nadia Travkina

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Development and Implementation of the Complex of Regional and Local Program Measures for Small and Medium Entrepreneurship Development

In order to identify the main reasons that hinder small and medium entrepreneurship development in the region and determine the priority directions of their development, the analysis is made and trends and indicators of SME development in Kirovograd region are generalized, the mechanisms of the state policy of support at the local level of the business environment are defined, in particular through the implementation of the measures of the regional program of small and medium entrepreneurship development in Kirovograd region in 2016, the main reasons that hinder the development of entrepreneurship in the region are identified and the priorities of this program for the next period are determined.

An analysis of the indicators of SMEs development in Kirovograd region showed that the general tendency of the dynamics of business entities activity in Kirovograd region has been improved. However, under present conditions, SMEs are faced with a multitude of constraining factors and problems that have to be tackled on their own.

In order to solve the problems, identified during the implementation of the program of the small and medium entrepreneurship development of Kirovograd region for 2016-2018 and the programs of all previous periods, it is expedient to develop and implement such program for a five-year period, taking into account the economic and innovative potential of the region, and to introduce the development of the Concept/Road map for the small and medium entrepreneurship development in Kirovograd region for the period up to 2022.

state policy, support, small and medium entrepreneurship, entrepreneurial activity, region, program, development

Одержано (Received) 19.12.2016

Прорецензовано (Reviewed) 15.01.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 330.342.24

А.О. Левченко, доц., канд. екон. наук

І.О. Царенко, асп.

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Зарубіжний досвід функціонування кластерних утворень та шляхи його використання в Україні**

У статті розкрито сутність дефініції «кластер», виокремлено фактори його формування. Розглянуто та узагальнено досвід функціонування кластерних утворень у зарубіжних країнах. Представлено найбільш відомі кластери світу. Проаналізовано динаміку субіндексу «рівень кластерного розвитку» Індексу Глобальної конкурентоспроможності країн світу та України. Розглянуто стан функціонування кластерів в Україні та наведено основні перешкоди щодо формування кластерних структур на сучасному етапі інноваційної моделі розвитку економік країн світу

кластер, кластерні утворення, фактори формування кластерів, рівень кластерного розвитку

А.А. Левченко, доц., канд. екон. наук

І.А. Царенко, асп.

*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Зарубежный опыт функционирования кластерных структур и пути его использования в Украине**

В статье раскрыта сущность дефиниции «кластер», выделены факторы её формирования. Рассмотрен и обобщен опыт функционирования кластерных структур в зарубежных странах. Представлены наиболее известные кластеры мира. Проанализирована динамика субиндекса «уровень кластерного развития» Индекса Глобальной конкурентоспособности стран мира и Украины. Рассмотрено состояние функционирования кластеров в Украине и приведены основные препятствия по формированию кластерных структур на современном этапе инновационной модели развития экономик стран мира.

кластер, кластерные структуры, факторы формирования кластеров, уровень кластерного развития

Постановка проблеми. В умовах посилення інноваційної складової економік країн світу, що актуалізується під впливом Промислової революції 4.0, такий інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності та національної безпеки, як кластерні утворення, стає вкрай важливим. Адже саме кластерні утворення ефективно забезпечують можливість економічного розвитку будь-якої території, регіону чи країни в цілому та підвищують конкурентоспроможність кінцевого продукту виробничої діяльності підприємств, що входять до кластерів на ринку. Як свідчить аналіз результатів діяльності підприємств кластерних утворень, саме такі підприємства більш схильні продукувати інноваційну продукцію чи послуги та, в результаті, мають більшу можливість отримання максимального прибутку від своєї діяльності. Таким чином, це зумовлює необхідність вивчення позитивного зарубіжного досвіду їх функціонування та його адаптації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспекту функціонування кластерних утворень відображено в працях таких зарубіжних вчених як Портер М. [13-15], Солвел О. [18; 19], Розенфельд С. [17], Вільямс М. [18], Сван Г. [20], Превезер М. [20], Рюеландт Т. [16], Ден Гертог [16], Кергел Г. [12] та ін., які дослідили теоретичні і методичні підходи до формування кластерів, факторів їх виникнення, життєвого циклу та впливу на конкурентоспроможність економіки території, в межах якої виникають такі інноваційно-інтегровані структури. Серед вітчизняних науковців, що досліджували різні аспекти кластерів, слід виділити

Войнаренко М. [1], Комар Н. [4], Лещук В. [6], Толкованов В. [8], Ярошук М. [11] та ін. Але, поряд з цим, подальшого дослідження потребує стан функціонування та перспективи формування кластерних утворень на території України на сучасному етапі, по-перше, з огляду на ефективність даного інструменту сталого розвитку території та, по-друге, як чинника забезпечення національної безпеки країни, свідченням чого є ефективність функціонування таких структур в багатьох країнах світу.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз особливостей формування кластерних утворень в Україні під призмою актуалізації аспекту кластеризації в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу особливостей формування та функціонування кластерів в Україні, вважаємо за доцільне, розглянути дефініцію «кластер» більш детально. Підходи до визначення цієї категорії наведені в табл. 1.

Таблиця 1 – Підходи до визначення сутності поняття «кластер»

Автор	Визначення поняття «кластер»
Портер М. [14; 15]	мережі співпраці та взаємодії, які пропонують значні можливості для стимулювання економічного розвитку та зміцнення конкурентоспроможності; географічна концентрація взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях та пов'язаних з ними установ в конкретних областях, які не лише конкурують, а й співпрацюють; географічна концентрація взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у суміжних галузях і пов'язаних з ними організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торгових об'єднань) в тій чи іншій області, які не лише конкурують, але й співпрацюють. Кластери, або критичні маси незвичайного конкурентного успіху, зокрема, бізнес-напрямків, є відмінною рисою практично всіх національних, регіональних, державних, і навіть метрополітенів, особливо в більш розвинених країнах
Розенфельд С. [17]	концентрація фірм, які здатні здійснювати синергію через свою географічну близькість та взаємозалежність, хоча їм притаманний більш низький рівень зайнятості
Сван Г., Превезер М. [20]	групи компаній в конкретній галузі, розташованих в конкретному географічному просторі
Роеландт Т. Ден Гертог [16]	мережа виробників та фірм, що залежить від них (в тому числі спеціалізованих постачальників) у середовищі виробничого ланцюжка, що виробляє додану вартість
Марков Л. [7]	географічні концентрації підприємств однієї або декількох взаємозалежних галузей, які конкурують, але разом з тим кооперуються і мають вигоди зі специфічних місцевих активів, близького розташування та соціальної убудованості
Войнаренко М. [1]	територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції й економічного зростання регіону
Ярошук М. [11]	територіально-галузеві добровільні об'єднання підприємницьких структур, головною метою яких є підвищення конкурентоспроможності, якості продукції і сприяння економічному розвитку регіону
Ларіонова Н. [5]	сукупність суб'єктів господарської діяльності взаємопов'язаних галузей, об'єднаних в єдину організаційну структуру, елементи якої знаходяться в взаємозв'язку і взаємозалежності, спільно функціонують з певною метою

Джерело: узагальнено авторами на основі опрацювання джерел [1; 5; 7; 11; 14; 15; 16; 17; 20].

Незважаючи на велику кількість трактування дефініції «кластер», деякі автори визначили групу найбільш вживаних визначень, кожне з яких підкреслює основну мету функціонування та призначення кластера:

- регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених

секторів зазвичай прив'язані до науково-дослідних інститутів, університетів та інших наукових установ;

- вертикальні виробничі ланцюжки, вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера. У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм;

- галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації або сукупності секторів на ще вищому рівні агрегації.

Узагальнення та критичний аналіз існуючих підходів дозволило виробити власний підхід до трактування дефініції «кластер». На думку авторів, кластер являє собою об'єднання, зосереджених на певній території, взаємопов'язаних підприємств, установ чи організацій, які є представниками бізнесу, науки та держави і, в результаті, доповнюють один одного, цим самим досягають максимального господарського ефекту від такого об'єднання та посилюють конкурентні переваги таких підприємств в межах галузі, регіону чи країни в цілому. Слід відмітити, що, якщо раніше, однією з основних ознак кластеризації виступав принцип територіальної локалізації, то нині, в умовах посилення інформаційно-комунікаційних технологій, даний принцип втрачає попередню значимість.

Далі вважаємо за потрібне, розглянути основні фактори, які впливають на формування кластера.

На думку шведського дослідника О. Солвелла, основою будь-якого кластера є баланс двох типів факторів: еволюційних та конструктивних.

До першого типу, тобто еволюційних факторів, належать об'єктивні умови: географічні, історичні та культурні фактори, інституційні умови, макросередовище та рішення окремо взятих підприємств та фірм по формуванню стратегії і вибору бізнес-моделі. Ці фактори призводять до створення кластерів за принципом «знизу-вверх».

Конструктивні фактори – це фактори, що визначають розвиток і конкурентоспроможність кластера. До них відносять: вплив зі сторони держави (регіональна, інноваційна, кластерна та ін), а також кластерні ініціативи, які формуються в рамках механізму «потрійної спіралі» (взаємодія та взаємопроникнення держави, бізнесу та науки) [19].

Крім того, О. Солвелл та М. Уільямс звертають увагу на те, що метою кластерних організацій як метаорганізацій є формування певної спільноти. Для того щоб ця спільнота виникла та, в подальшому, функціонувала успішно повинно бути накопичено ряд інституційних компонентів:

- рівень довіри, який дасть змогу обмінюватися ідеями та співпрацювати;
- рівень ідентичності, який стимулює створення та використання спільноти;
- деяку структуру, яка полегшує спілкування та мережеві зв'язки (між фірмами, фірмами та науковими та іншими організаціями, фірмами та владою);
- рівень постійної взаємодії, яка є основою мережевих взаємовідносин та спільних проектів [18].

Нині, більшість країн світу активну реалізують стратегії щодо формування кластерних утворень. До найвідоміших кластерів у світі можна віднести [2]:

- Силіконову долину (Silicon valley, Каліфорнія, США), у сфері комп'ютерних технологій;
- американське автовиробництво у Детройті (Detroit, США);
- центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико (New Mexico, США);
- Бангалор (Bangalore, Індія), програмне забезпечення;
- долину Дахран (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія), енергетика;
- Лондонський фінансовий сектор, Сіті (The City, Східний Лондон, Велика

Британія);

- Лондонський поштовий та логістичний центр Сохо (Soho, Лондон, Велика Британія);
- авіаційну та космічну галузь у Тулузі (Toulouse, Франція);
- контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди);
- технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина);
- центр діамантів у Антверпені (Antwerp, Бельгія).

На промислові кластери Італії, наприклад, припадає 43% чисельності зайнятих у галузі та понад 34% обсягу національного експорту.

У Франції затверджено 99 проектів, які об'єднують 4,3 тис. підприємств, а серед найбільш відомих кластерів - авіаційно-космічний кластер у Тулузі та парфумний кластер у Грасі [4, с. 58].

На території Німеччини функціонує близько 500 кластерів, що успішно ведуть свою діяльність та посилюють конкурентні переваги на ринку. Загалом, здійснення кластеризації підтримується та інвестується урядом країни, зокрема: в 2008-2014 рр. вже було інвестовано в розвиток кластерів 360 млн. євро, до кінця 2017 року заплановано інвестувати ще 500 млн. євро. Ці інвестиції повністю виправдані: відмічено успішну діяльність 1300 проектів, нові патенти та формування 15 кластерів [12].

На сьогодні на території Литви функціонує 12 кластерів, які за галузевим і територіальним принципом розподіляються наступним чином:

1. Туризм – три транскордонні кластери, до яких також входять підприємства Калінінградської області РФ та Польщі, - Клайпеда, Паланга, Куршська коса.

2. Охорона здоров'я, створення рекреаційних зон та зон відпочинку – два транскордонні кластери за участю Польщі – Друскінкай та Бірштонас.

3. Меблі та вироби з деревини - два транскордонні кластери за участю Польщі та Німеччини – Алітус, Клайпеда.

4. Лазерні технології – один кластер із центром у м. Вільнюс і філіалами у Каунасі та Паневежюсі. До кластеру входять 4 виробничих підприємства, Литовський фізичний інститут та Литовський Державний Університет ім. Гядемінаса.

5. Інформаційно-комунікаційні технології – два кластери у Каунасі та Вільнюсі.

6. Харчова промисловість – один кластер у м. Каунас (разом з Польщею та Німеччиною).

7. Інженерні технології (Асоціація LIMPRA) – один кластер із центром у м. Вільнюс і філіалами у Каунасі та Паневежюсі [8].

Останнім часом активно проводить кластерну політику Словацька Республіка, запровадження якої почалось з 2007 року. Наприклад, у Кошицькому краї був створений металургійний кластер (металургійний комбінат, спеціалізовані науково-дослідні установи, навчальні заклади та інші відповідні об'єкти інфраструктури), у Нїтрянському краї - сільськогосподарський кластер (система спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, науково-дослідних установ, Аграрний університет у м. Нїтра, найбільша у Словаччині сільськогосподарська виставка). Окрім того, автомобілебудівний кластер, який об'єднує крупні автомобільні заводи «Пежо» (м. Трнава), «Фольксваген» (м. Братислава) та «Кіа» (м. Жиліна).

Аналіз рівня кластерного розвитку країн світу доцільно проаналізувати за допомогою субіндексу «Рівень кластерного розвитку» Індексу Глобальної конкурентоспроможності. Найвище значення субіндексу може становити 7 балів. В табл. 2 наведено зміну субіндексу за останні 5 років, в тому числі і для України.

Таблиця 2 – Аналіз Субіндексу рівня кластерного розвитку Індексу Глобальної конкурентоспроможності у 2011-2012 та 2016-2017 роках

Назва країни	2011-2012 рр.		2016-2017 рр.		Зміна рівня позиції
	2011	2012	2016	2017	
Тайвань, Китай	5,5	1	5,4	3	↓ 2
Італія	5,3	2	5,4	5	↓ 3
Сінгапур	5,2	3	5,2	12	↓ 9
Об'єднані Арабські Емірати	5,2	4	5,4	2	↑ 2
Японія	5,2	5	5,2	8	↓ 3
Фінляндія	5,2	6	4,9	18	↓ 12
Швеція	5,1	7	5,0	16	↓ 9
Катар	5,1	7	5,2	10	↓ 3
Німеччина	5,1	8	5,4	4	↑ 4
США	5,1	9	5,6	1	↑ 8
Швейцарія	5,1	9	5,1	14	↓ 5
Великобританія	5,1	10	5,3	6	↑ 4
Канада	4,8	15	4,7	20	↓ 5
Данія	4,8	16	4,6	22	↓ 6
Китай	4,7	17	4,7	21	↓ 4
Норвегія	4,7	19	5,2	9	↑ 10
Нідерланди	4,7	20	5,3	7	↑ 13
Франція	4,2	32	4,6	26	↑ 6
Ісландія	3,7	55	4,1	42	↑ 13
Словаччина	3,6	62	3,9	51	↑ 11
Польща	3,0	106	3,7	71	↑ 35
Румунія	2,8	116	3,2	104	↑ 12
Україна	2,7	119	3,0	125	↓ 6

Джерело: узагальнено авторами на основі опрацювання джерел [21; 22].

Як видно з табл. 2, найвищі позиції субіндексу характерні для США (1-ша позиція із значенням 5,6 у 2016 році, що вище аніж позиція (5,1) у 2011 році), Об'єднані Арабські Емірати (2 позиція у 2016 році – 5,4, 4 позиція у 2011 році – 5,2), Тайвань (3 позиція із значенням 5,4 у 2016 році, що нижче аніж позиція країни у 2011 року – 5,5).

Позиція України, не дивлячись, що значення збільшилось на 0,3 у 2016 році, свідчить про низький загальний рівень кластерного розвитку, адже рейтинг демонструє лише 125 позицію, що на 6 позицій нижче аніж у 2011 році.

Першою спробою використання світового досвіду щодо реалізації ініціативи кластерних утворень було створення кластеру на Поділлі і підприємствах Хмельницької області у 1997-1998 рр. шляхом заснування громадської організації «Асоціація «Поділля Перший». Сьогодні в Україні функціонують наступні кластери [9]:

1. Поділля Перший - асоціація «Поділля Перший» об'єднує швейні, будівельні та туристичні кластери Хмельницької області.
2. Кластер художніх промислів «Сузір'я» (Прикарпаття).
3. Полісся Рокітнівщини - районна громадська організація «Кластер деревообробки Полісся Рокітнівщини» в Рівненській області.
4. Південні ворота України - транспортно-туристичний кластер (Херсон).
5. Мелітопольські кластери – кластер зеленого туризму, бджільництва, сільськогосподарського машинобудування.
6. Одеські кластери.
7. Волинські кластери – аграрний, туристично-рекреаційний, освітній,

льоновиробництва, транспортний, автомобільний, комбікормовий, деревообробний кластери.

8. Силіконова Долина українською – кластер зеленого туризму та ремесел, с. Сунки (Смілянський район, Черкаська область).

9. Кластери в Смілянському районі.

10. Автомобільний кластер - кластер для виробництва автомобілів та комплектуючих на базі індустріального парку Соломоново (Закарпаття).

11. Луганськлегінвест - кластер включає 6 підприємств легкої промислової та торгових підприємств.

12. Кластер Інформаційних Технологій та Бізнес Послуг (Львів).

13. Кластер Деревообробки та Меблевого Виробництва - об'єднання підприємств, які працюють з деревиною у Західній Україні.

14. РГО «Перший аграрний кластер» (Чернівецька область).

Загалом, до регіонів, що спромоглися досягти успіху в реалізації кластерних ініціатив, слід віднести Хмельницьку, Львівську, Рівненську, Житомирську, Івано-Франківську, Херсонську, Миколаївську та Харківську області [6]. Поряд з тим, вважаємо, що ступінь кластеризації в Україні є недостатнім, зокрема, потенціал формування кластерів, у більшості регіонах є нерозкритим. Деякі регіони мають всі необхідні передумови для створення кластерів, наприклад: м. Чернівці, яке охоплює більше 300 підприємств з виробництва весільних суконь, що забезпечують потреби не лише регіонального, а й національного ринків; м. Долина Івано-Франківської області, де вирощують чорниці; м. Харків, яке має потенціал для створення кластеру в галузі авіації та космічних технологій, авіабудування, інженерних розробок та інші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, стратегія кластеризації стає превалюючою у світі, адже дає змогу розвивати експорт, залучати інвестиції, генерувати науково-дослідні розробки, здійснювати трансфер технологій, розвивати малий та середній бізнес, стартапи, технопарки, освітні установи та робочу силу. Саме кластерний підхід до економіки дає змогу виявити потреби бізнесу, а освіті та державі – ці потреби задовольнити. При цьому слід розуміти, що генераторами таких нових знань є як ВНЗ, так і окремі підприємства та організації, які одночасно і споживають професійні знання для виконання певних професійних завдань, і створюють нові у процесі удосконалення операційного процесу або апробації нових технологій [3]. Проте, як показує зарубіжна практика, кластерні ініціативи мають бути індивідуальними для кожної країни та залежать від мети створення таких кластерних угруповань, зокрема: економічне зростання регіону, підтримка малого бізнесу чи залучення іноземних інвестицій.

Серед основних перешкод для формування кластерів в Україні слід виокремити такі:

- відсутність досконалої законодавчої бази щодо формування кластерів в межах національної економіки;
- недосконалість механізмів реалізації правових норм і правил відносно регіональних ініціатив;
- відсутність чітко виражених кластерних ініціатив щодо формування кластерної політики;
- недосконалість реальної державної підтримки й програм розвитку кластерних систем;
- слабка зацікавленість у впровадженні реальних інновацій в економіку;
- відсутність навичок та досвіду ефективного партнерства й нерозуміння їх необхідності для успішного розвитку у представників влади, великого, середнього та малого бізнесу;

- низький рівень інформованості щодо методики формування структур кластерного типу;
- низька мотивація до спільної кооперації дій учасників кластерів;
- низька мотивація до об'єднання конкурентів в межах потенційного кластеру.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є детальне вивчення взаємозв'язку між рівнем кластерного розвитку країни (з Індексу Глобальної конкурентоспроможності) та національною конкурентоспроможністю з метою перевірки гіпотези щодо впливу кластерного підходу на рівень конкурентоспроможності країни.

Список літератури

1. Войнаренко М.П. Кластери в економіці: аналіз теорії і практики: монографія [Текст] / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 220 с.
2. Європейська кластерна обсерваторія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu>
3. Інноваційний вимір розвитку вищої освіти України: сучасний стан та перспективи : монографія [Електронний ресурс] / за заг. ред. О. М. Левченка. – Кіровоград : Ексклюзив-Систем, 2016. – Ч. I. – 580 с. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/6214>
4. Комар Н. Концепція формування та державної підтримки кластерних структур в Європі [Текст] / Н. Комар // Вісник Тернопільського національного технічного економічного університету. – 2014. – № 2. – С. 53–64.
5. Ларионова Н.А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона [Текст] / Н.А. Ларионова // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – № 1, часть 2. – С. 180–186.
6. Лещук В.П. Формування кластерних структур у Волинській області [Текст] / В.П. Лещук, С.В. Буснюк // Бізнес Інформ. – 2012. – №11. – С. 93–96.
7. Марков Л. С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты [Текст] / Л.С. Марков // Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых : сб. науч. тр. / Под ред. В.Е. Селиверстова, В.М. Марковой, Е.С. Гвоздевой. – Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2005. – Разд. 1. – С. 102–123.
8. Толкованов В.В. Кластери як інноваційний інструмент сталого місцевого і регіонального розвитку: українська практика та досвід зарубіжних країн [Електронний ресурс] / В.В. Толкованов // Науковий вісник Академії муніципального управління : Збірник наукових праць. – Серія «Управління». – 2013. – Випуск 2. – С. 16–27. – Режим доступу: http://amu.edu.ua/images/stories/Upr_2_2013.pdf.
9. Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/>
10. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития [Електронний ресурс] / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5. – Режим доступу: http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html
11. Ярошук М. Кластерна модель як ефективний інструмент розвитку приватного підприємництва [Текст] / М. Ярошук // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр.; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; [ред. кол. И.П. Булеев (отв. ред.) и др.] – Донецк, 2004. – С. 70–77.
12. Hatsch S. Cluster Management Excellence in Germany [Текст] / S. Hatsch, H. Kergel. – Berlin, 2013. – 350 p.
13. Porter M. E. Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy [Текст] / М.Е. Porter // Economic Development Quarterly. – 2000. – 14(1). – P. 15–34.
14. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition [Текст] / М.Е. Porter // Harvard Business Review. – 1998. – November–December. – P. 77–90.
15. Porter M.E. Location, clusters and the 'new' microeconomics of competition [Текст] / М.Е. Porter // Business Economics. – 1998. – Vol. 33-1. – P. 7–17.
16. Roelandt Theo J.A. Cluster Analysis and Cluster-Based Policy Making in OECD Countries. An Introduction and Theme [Текст] / Theo J.A. Roelandt, Pim Den Hertog // Boosting Innovation. The Cluster Approach. OECD Publications. – Paris, France, 1999. – P. 9–23.
17. Rosenfield S.A. Bringing business clusters into the mainstream of economic development [Текст] / S.A. Rosenfield // European Planning Studies. – 1997. – Vol. 5–1. – P. 3–23.
18. Solvell O. Building the Cluster Commons - An Evolution of 12 Cluster Organizations in Sweden 2005-

- 2012 [Текст] / O. Solvell, M. Williams. – Stockholm. Ivory Tower Publishers, 2013. – 348 p.
19. Solvell O. Clusters: balancing evolutionary and constructing forces [Текст] / O. Solvell. – Stockholm, Ivory Tower Publishing, 2008. – 452 p.
  20. Swann G. A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology [Текст] / G. Swann, M. Preveser // *Research Policy*. – 1996. – Vol. 25, issue 7. – P. 1139–1157.
  21. World Economic Forum The Global Competitiveness Report 2011–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
  22. World Economic Forum The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

References

1. Voinarenko, M.P. (2008). *Klastery v ekonomitsi: analiz teorii i praktyky: monohrafiia [Clusters in Economics: An Analysis of Theory and Practice: A Monograph]*. Khmelnytskyi: KhNUM [in Ukrainian].
2. Cluster Observatory. (2017). *eu-index.uni-goettingen.de*. Retrieved from <http://www.clusterobservatory.eu/index.html> [in English].
3. Levchenko, O.M., Zaichenko, V. V., Tkachuk, O. V., Levchenko, A. O., Plynokos, D. D., Natalchenko, et. al. (2016). *Efektivnist metodiv podatkovoho planuvannia Innovatsiinyi vymir rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy: monohrafiia [The innovative dimension of development of higher education of Ukraine: Current State and Prospects: a Monograph]*. Kirovohrad: Ekskliuzyv-System. *dspace.kntu.kr.ua*. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/6214> [in Ukrainian].
4. Komar, N. (2014). *Kontsepsiia formuvannia ta derzhavnoi pidtrymky klasternykh struktur v Yevropi [Concept of formation and state support of cluster structures in Europe]*. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho tekhnichnoho ekonomichnoho universytetu - Bulletin of the Ternopil National Technical Economic University*, Vol. 2, 53–64 [in Ukrainian].
5. Laryonova, N. A. (2007). *Klasternyi podkhod v upravleny konkurentosposobnosti rehyona [Cluster approach in managing the region's competitiveness]*. *Ekon. vestnyk Rostov, hos. un-ta. - Economic Bulletin of Rostov, State University*. Vol. 1, 2, 180–186 [in Russian].
6. Leshchuk, V. P., Busniuk, S. V. (2012). *Formuvannia klasternykh struktur u Volynskii oblasti [Formation of cluster structures in the Volyn region]*. *Biznes Inform - Business Inform*, Vol. 11, 93–96 [in Ukrainian].
7. Markov, L. S. (2004). *Ekonomicheskie klasteri: ponyatiya i harakternye cherty [Economic clusters: concepts and characteristics]*. Novosibirsk : In-t ehkonomiki RAN [in Russian].
8. Tolkovanov, V.V. (2013). *Klasteri yak innovatsiinyi instrument staloho mistsevoho i rehionalnoho rozvytku: ukrainska praktyka ta dosvid zarubizhnykh krain [Clusters as an Innovative Tool for Sustainable Local and Regional Development: Ukrainian Practice and Experience in Foreign Countries]*. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats. Seriya «Upravlinnia» - Scientific Herald of the Academy of Municipal Management: Collection of scientific works. The "Management" series*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=722> [in Ukrainian].
9. *Ukrainski klasteri [Ukrainian clusters]*. (2017). <http://ucluster.org>. Retrieved from <http://ucluster.org/>[in Ukrainian].
10. Cihan, T. V. (2003). *Klasternaya teoriya ehkonomicheskogo razvitiya [Cluster theory of economic development]*. *Teoriya i praktika upravleniya — Theory and practice of management*, 5 [in Russian].
11. Yaroshchuk, M. (2004). *Klasterna model yak efektyvnyi instrument rozvytku pryvatnoho pidpriemnytstva [Cluster model as an effective tool for private enterprise development]*. *Problemy povysheniya ehffektivnosti funkcionirovaniya predpriyatij razlichnykh form sobstvennosti – Problems of increasing the efficiency of the operation of enterprises of various forms of ownership*. (pp. 70–77). Doneck: National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
12. Hatsch, S., & Kergel, H. (2013). *Cluster Management Excellence in Germany*. Berlin [in English].
13. Porter, M. E. (2000). *Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy*. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15–34 [in English].
14. Porter, M.E. (1998). *Clusters and the new economics of competition*. *Harvard Business Review*, 77-90 [in English].
15. Porter, M.E. (1998). *Location, clusters and the 'new' microeconomics of competition*. *Business Economics*, Vol. 33-1, 7–17 [in English].
16. Roelandt, T. & den Hertog, P. (Eds.). (1999). *Cluster analysis and cluster-based policy making in OECD-countries, forthcoming at the OECD in 1999*. France: OECD Publications [in English].
17. Rosenfield, S.A. (1997). *Bringing business clusters into the mainstream of economic development*. *European Planning Studies*, Vol. 5-1, 3-23 [in English].
18. Solvell O., & Williams, M. (2013). *Building the Cluster Commons - An Evolution of 12 Cluster*

- Organizations in Sweden 2005-2012*. Stockholm: Ivory Tower Publishers [in English].
19. Solvell, O. (2008). *Clusters: balancing evolutionary and constructing forces*. Stockholm: Ivory Tower Publishing [in English].
  20. Swann, G., & Prevezer, M. (1996). A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology. *Research Policy*, Vol. 25, issue 7, 1139-1157 [in English].
  21. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2016-2017. (n.d.). *weforum.org*. Retrieved from http://www.weforum.org/reports/global*competitiveness*report*2016*2017 [in English].
  22. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2011– 2012. (n.d.). *weforum.org*. Retrieved from http://www.weforum.org/reports/global*competitiveness*report*2011*2012 [in English].

Anna Levchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ілона Тсаренко, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Foreign Experience of Clusters' Functioning and Ways of Its Using in Ukraine

The paper is defined the necessity of forming cluster structures for economy's competitiveness as the main component of sustainable development of economy and its national security.

The various scientific approaches to the definition of essence 'cluster' and factors of forming of this phenomenon are described. It is noted that the basis of any cluster is the balance between two types of factors: evolutionary and constructive. The experience of functioning of clusters in different foreign countries is reviewed and summarized. The most well-known clusters of the world are represented. The dynamics of the subindex "State of cluster development" of the Global Competitiveness Index of the countries of the world and Ukraine are analyzed. The state of forming and functioning of clusters in Ukraine is considered.

The focus is on the fact that the cluster approach to the economy makes it possible to identify the needs of business, and education and the state meet these needs. The main obstacles of cluster's forming at the current stage of the innovation model of the economies of the countries of the world are given.

cluster, cluster structures, factor of cluster's forming, state of cluster development

Одержано (Received) 17.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.54:004

С.А. Попель, канд. екон. наук

*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна*

Інформаційні термінали як елемент інформаційної взаємодії митниць та громадян

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення інформаційної взаємодії митниць та громадян з питань державної митної справи в умовах перетворення ДФС України від фіскального органу до сервісної служби. Охарактеризовано електронні способи інформування громадян митними адміністраціями. Визначено, що одним із найбільш перспективних способів інформування громадян про митні правила та порядок виконання митних формальностей є використання інформаційних терміналів. Досліджено основні завдання та переваги використання інформаційних терміналів, а також їх різновиди.

інформування з питань державної митної справи, інформаційна взаємодія, способи інформування, інформаційні термінали

С.А. Попель, канд. екон. наук

*Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института
фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий,
Украина*

Информационные терминалы как элемент информационного взаимодействия таможи и граждан

© С.А. Попель, 2017

В статті обоснована необхідність совершенствования інформаційного взаємодіяння таможні і громадян по вопросам государственного таможенного дела в условиях преобразования ДФС України от фискального органа в сервисную службу. Охарактеризованы электронные способы информирования граждан таможенными администрациями. Определено, что одним из наиболее перспективных способов информирования граждан о таможенных правилах и порядке выполнения таможенных формальностей является использование информационных терминалов. Исследованы основные задачи и преимущества использования информационных терминалов, а также их разновидности.

інформирование по вопросам государственного таможенного дела, інформаційне взаємодіяння, способи інформирования, інформаційні термінали

Постановка проблеми. В умовах посилення інтеграційних процесів, збільшення товарообороту й пасажиропотоків між країнами та зростання обсягів зовнішньоекономічних операцій стрімко зростають і обсяги митної інформації. У зв'язку з цим, всі напрями діяльності митних адміністрацій пов'язані із великими масивами інформації. Зокрема, одним із таких видів діяльності є інформування громадян щодо чинних митних правил та порядку виконання митних формальностей із метою дотримання вимог законодавства з питань державної митної справи.

Інформування митними адміністраціями громадян – це надання інформації про митні правила та виконання митних формальностей зацікавленим особам у встановленому законом порядку.

Сьогодні проблемними, у практичній площині, є аспекти, що стосуються інформування громадян про особливості переміщення транспортних засобів, допустимі обсяги продуктів харчування, лікарських засобів, валюти, цінностей, товарів з урахуванням цілей щодо їхнього переміщення та особливостей оподаткування. Крім того, поза увагою залишаються й питання врегулювання специфіки перевезення вантажів транзитними пасажирами, членами екіпажів транспортних засобів міжнародного сполучення, громадянами з іншим статусом перебування на території країни тощо.

Саме тому, детальне вивчення проблематики та виявлення напрямків та способів удосконалення інформаційної взаємодії митниць та громадян з питань державної митної справи є перспективних напрямком досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань, пов'язаних з налагодженням комунікативних зв'язків між органами державної влади та громадянами присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема: А.В. Халецький розглядав взаємовідносини органів державної влади з громадськістю в умовах виникнення кризових явищ [7]; О.Г. Кучабський та О.А. Бажинова аналізували механізми комунікації влади та громадськості [2]; І.М. Олійченко, М.Ю. Дітковська та Ю.Д. Юрченко досліджували особливості налагодження зв'язків із громадськістю в системі державного управління, як фактора публічності влади [5].

Проте, сьогодні залишається ще багато дискусійних питань щодо інформування митними адміністраціями громадян з питань державної митної справи, зокрема, практично не знайшли наукового обґрунтування питання, особливостей використання інформаційних терміналів (кіосків) у сфері митних правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей використання інформаційних терміналів з метою інформування митними адміністраціями громадян з питань державної митної справи.

Виклад основного матеріалу. Оперативне інформування громадськості про актуальні питання діяльності митних органів, особливості пропуску товарів, що переміщуються (пересилаються) громадянами через митний кордон України, надання якісної інформації з проблемних аспектів адміністрування податків та зборів, підвищення ступеня довіри платників податків до діяльності митного відомства –

залишаються одними із найважливіших завдань у практичній роботі митних адміністрацій.

Особливо актуальним питання інформування громадян є на шляху перетворення ДФС України від фіскального органу до сервісної служби, адже надання якісних інформаційних послуг громадянам дозволить суттєво підвищити якість митних сервісів та наблизить діяльність вітчизняних митниць ДФС до міжнародного рівня.

Ефективність інформування громадян значною мірою залежить від способів та технічних засобів за допомогою яких воно здійснюється. Варто зауважити, що в різних країнах митні органи використовуються різні способи передавання інформації, які залежать від стану інформаційних технологій і засобів зв'язку, обсягів фінансування та рівня розвитку митної адміністрації. Усі наявні види інформування громадян щодо чинних митних правил та порядку виконання митних формальностей можна залежно від способів передавання інформації можна розділити на три групи, а саме: усні; письмові; електронні.

В епоху стрімкого розвитку комп'ютерних технологій, особливо поширеним є використання електронних способів інформування громадян. Зокрема, до електронних засобів комунікацій між митними адміністраціями та громадянами варто віднести представлені на рис. 1.

Про те, на особливу увагу заслуговують інформаційні термінали, оскільки, вони є одним із найбільш перспективних способів інформування громадян про митні правила та порядок виконання митних формальностей.

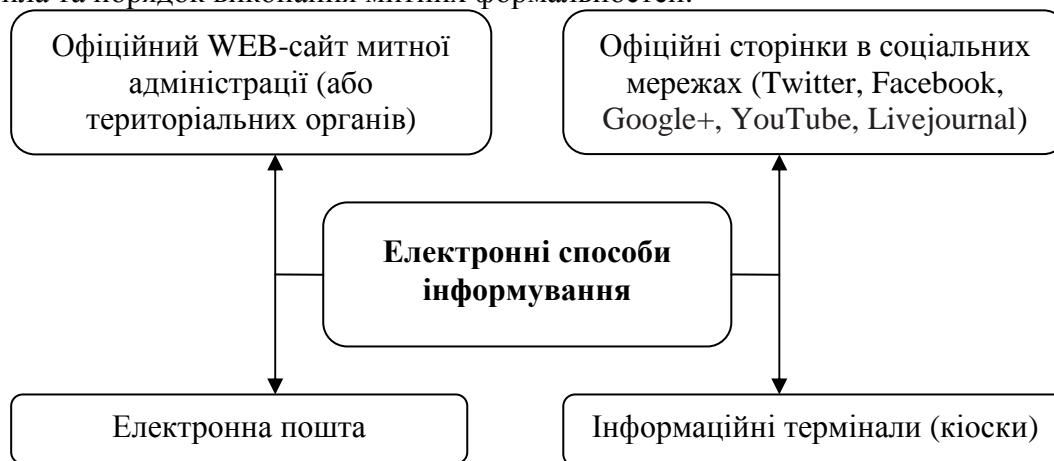

Рисунок 1 – Електронні способи інформування громадян з питань державної митної справи
Джерело: розроблено автором.

Інформаційний термінал (кіоск) – це інноваційний засіб інформування громадян, який призначений для надання довідкової інформації щодо актуальних питань митної справи.

Основним завданням функціонування інформаційних терміналів є:

- підвищення рівня інформованості громадян з питань державної митної справи;
- підвищення зручності використання громадянами митних інформаційних ресурсів;
- спрощення доступу громадян до інформації, що підлягає розкриттю;
- розширення складу інформації, що надається державними інформаційними ресурсами громадянам;
- інтеграція інформації, що міститься на різних державних інформаційних ресурсах.

Перевагами інформаційних терміналів у порівнянні з іншими способами інформування є: простота і практичність використання; можливість представляти

достовірну інформацію в доступній, наочній формі, у тому числі на іноземних мовах; зменшення ступеня участі митного інспектора в повсякденному консультуванні фізичних осіб з питань проходження митного контролю, а тому зниження трудомісткості виконуваних ним операцій; наявність додаткових сервісів: валютного калькулятора, швидкого доступу до нормативно-правовим актам; низька вартість обслуговування інформаційної системи [1].

Інформаційні термінали бувають двох типів: віртуальний інформаційний термінал та автоматизований апаратний комплекс (розміщений у місцях розташування митних органів).

Віртуальні інформаційні термінали розміщуються на WEB-сайтах митної адміністрації або її територіальних органів. Користувачі інтернету можуть отримати детальну інформацію про проходження митного контролю, у тому числі з використанням системи зеленого й червоного коридорів, дізнатися норми і правила провезення звичайних і специфічних товарів (ліків, культурних цінностей, тварин і рослин, зброї тощо). Крім того, у віртуальному інформаційному терміналі можна знайти адреси й телефони митних органів, відомості про порядок оскарження рішень, дій (бездіяльності) митників, про кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення митного законодавства, посилання на інші сайти митних органів [3].

Автоматизовані апаратні комплекси зазвичай розміщуються в місцях розташування митних органів. Зазначені інформаційні термінали оснащені дисплеєм із сенсорним екраном, і призначені для надання довідкової інформації. Його основні функції - ознайомлення з нормативно-правовими актами митного та іншого законодавства, правилами переміщення осіб і товарів через митний кордон, типовими документами і бланками, надання інформації про графік роботи митного органу [4].

Інформація може виводитися на екран кіоску і у деяких випадках додатково друкуватися на принтері. Інформаційні кіоски можуть працювати автономно або підключатися до комп'ютерної мережі органу доходів і зборів. При автономній роботі оновлення інформації можна виконувати через GSM-канал або через мережу інтернет.

Крім того, досить часто інформаційні термінали використовують з іншими цілями, наприклад, в Україні такі пристрої використовують для введення декларантами в автоматизовану систему митного оформлення електронних копій вантажних митних декларацій на паперовому носії або електронних копій декларацій митної вартості з використанням знімних носіїв інформації та фіксування дати й часу їх подання.

Відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 30.05.2012 р. № 631 «Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні митного оформлення товарів із застосуванням митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа» інформаційний термінал - програмно-технічний модуль, за допомогою якого декларантом або уповноваженою ним особою здійснюється самостійне фіксування в електронній системі митного оформлення факту і часу подачі органу доходів і зборів митної декларації або документа, який відповідно до законодавства її замінює, та документів, необхідних для митного оформлення, на паперовому носії [6].

Також, відповідно до цього наказу інформаційні термінали виконують такі функції:

- перевірка носія електронної інформації на наявність вірусів;
- вибір необхідного файлу з носія електронної інформації;
- формато-логічний контроль ЕК МД (електронна копія митної декларації на паперовому носії) та ЕК ДМВ (електронна копія декларації митної вартості на паперовому носії) та відображення списку помилок на екрані монітора;

- передавання ЕК МД та ЕК ДМВ до АСМО (втоматизована система митного оформлення) для здійснення в установленому порядку митних формальностей;
- формування списку ЕК МД, уведених до інформаційного терміналу протягом поточної робочої зміни;
- друк та видача декларанту квитанції із зазначенням відомостей про дату та час введення ЕК МД до інформаційного терміналу, порядкового номера введеної ЕК МД у списку, сформованому протягом поточної робочої зміни, довідкового номера, прізвища та ініціалів особи, якою заповнено МД, номерів граф ЕК МД та/або ЕК ДМВ, у заповненні яких виявлено помилки за результатами формато-логічного контролю, дати й часу друку та захисного коду;
- зберігання в окремій базі ПМО (підрозділ митного оформлення органу доходів і зборів) усіх ЕК МД та ЕК ДМВ, введених до інформаційного терміналу, та відомостей про видані квитанції;
- формування та передавання до ЄАІС (єдина автоматизована інформаційна система органів доходів і зборів України) органів доходів і зборів України відповідних звітів за заданий період;
- ознайомлення декларантів з довідковою інформацією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що використання електронних способів інформування громадян з питань державної митної справи сьогодні є одним із найбільш доступних і перспективних способів поширення інформації. Серед різноманітності електронних способів інформування громадян, варто зазначити спосіб, який передбачає використання інформаційних терміналів. Використання такого способу комунікацій допомагає удосконалити інформаційну взаємодію митниць ДФС та громадян в контексті переміщення (пересилання) ними товарів через митний кордон України. При цьому, наявність значно кількості невизначеностей та проблемних питань, що стосуються особливостей використання інформаційних терміналів у сфері інформування громадян з питань державної митної справи, спричиняє необхідність проведення подальших досліджень у даному напрямку.

Список літератури

1. Гамидуллаев С.Н. Информационное обеспечение лиц, следующих через границу России, сведениями об актах таможенного законодательства и иных правовых актов [Текст] / Отчет о НИР. Исп. Крицкий С.П., Кнышов А.В., Минервина Н.С., РТА. – Ростов-на-Дону, 2010.
2. Кучабський О. Г. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. Г. Кучабський, О. А. Бажинова // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 4 (12). – С. 196–201. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/4/06.pdf>.
3. Начал работу виртуальный информационный киоск, который поможет гражданам ознакомиться с таможенными правилами не выходя из дома [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://yutu.customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=17980
4. Информационные сенсорные технологии [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.odintouch.ru/o-kompanii/novosti-otrasli/informacionnyie-tamozhennyie-terminalyi-yuga-rossii-zagovoryat-na-pyati-yazykax.html>
5. Олійченко І. М. Зв'язки з громадськістю в системі державного управління як фактор публічності влади [Електронний ресурс] / І. М. Олійченко, М.Ю. Дітковська, Ю.Д. Юрченко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 1. – С. 198–204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2015_1_30.
6. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні митного оформлення товарів із застосуванням митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа [Електронний ресурс] : наказ [видано Міністерством фінансів України від 30 травня 2012 р. № 631]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1360-12/page?text=%F2%E5%F0%EC%B3%ED%E0%EB>.

7. Халецький А. В. Зв'язки органів державної влади з громадськістю: інформаційна взаємодія [Електронний ресурс] / А. В. Халецький // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 12. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=547>.

References

1. Gamidullaev, S.N. (2010). Informacionnoe obespechenie lic, sledujushhih cherez granicu Rossii, svedenijami ob aktah tamozhennogo zakonodatel'stva i inyh pravovyh aktov [Information support of persons crossing the Russian border, information on acts of customs legislation and other legal acts]. *Otchet o NIR – Research report* [in Russian].
2. Kuchabs'kyj, O. H. (2012). Mekhanizmy komunikatsiyi vlady ta hromads'kosti v umovakh hlobalizatsiyi [Mechanisms of communication and public authorities in the context of globalization] *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, 4 (12), 196–201. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/4/06.pdf> [in Ukrainian].
3. Nachal rabotu virtual'nyj informacionnyj kiosk, kotoryj pomozhet grazhdanam oznakomit'sja s tamozhennymi pravilami ne vyhodja iz doma [A virtual information kiosk has been launched that will help citizens familiarize themselves with customs rules without leaving their homes]. (2017). *utu.customs.ru*. Retrieved from http://yutu.customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=17980 [in Russian].
4. Informacionnye sensornye tehnologii [Information Sensor Technologies]. (2017). *www.odintouch.ru*. Retrieved from <http://www.odintouch.ru/o-kompanii/novosti-otrasli/informacionnyie-tamozhennye-terminaly-i-yuga-rossii-zagovoryat-na-pyati-yazykax.html> [in Russian].
5. Oliychenko, I. M. (2015). Zv'yazky z hromads'kistyju v systemi derzhavnoho upravlinnya yak faktor publichnosti vlady [Public relations in public administration as a factor publicity power] *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and Perspectives of Economics and Management*, 1, 198-204. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2015_1_30 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia mytnykh formalnostei pry zdiisnenni mytnoho oformlennia tovariv iz zastosuvanniam mytnoi deklaratsii na blanku yedynoho administratyvnoho dokumenta [On approval of the performance of customs formalities in the implementation of the customs clearance of goods using the customs declaration form a single administrative document]. (2017). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1360-12/page?text=%F2%E5%F0%EC%B3%ED%E0%EB> [in Ukrainian].
7. Khalets'kyj, A. V. (2012). Zv'yazky orhaniv derzhavnoyi vlady z hromads'kistyju: informatsiyna vzayemodiya [Connections by public authorities and the public, information interaction] *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration, improvement and development*, 12. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=547>. [in Ukrainian].

Sergiy Popel, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine

The Information Terminals as Part of Information Exchange Between Customs and Citizens

The purpose of the article is to study the characteristics of the use of information terminals to inform the customs administrations of citizens on state customs.

In the article substantiates the need for improved information exchange and customs of citizens on state customs in terms of the transformation of Ukraine from the DFS fiscal authority customer service. The electronic means of informing citizens customs administrations. It was determined that one of the most promising ways to inform citizens about the rules and customs procedure of customs formalities is to use information terminals. The basic objectives and benefits of the use of information terminals, and their varieties.

Use of information terminals to help improve customs information interaction DFS and citizens in the context of the movement (transfer) their goods through the customs border of Ukraine.

informing the public on customs, information interaction, ways of informing, information terminals

Одержано (Received) 25.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.543:656.073.5

Л.Р. Прус, доц., канд. екон. наук

*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна*

Проблеми функціонування інформаційної системи портового співтовариства в морських портах України

У статті досліджено використання інформаційної системи портового співтовариства в морських портах. Проаналізовано нормативно-правове, інституційне забезпечення використання інформаційної системи портового співтовариства. Наведено основні напрями проблем практичної роботи за допомогою інформаційної системи портового співтовариства при здійсненні митного контролю та митного оформлення в Україні. З'ясовано, що приватна фірма монополізувала процес обробки даних в портах України, а розроблена нею програма не відповідає чинному законодавству, зокрема Митному кодексу України та набула значних повноважень у частині встановлення умов доступу та функціонування інформаційної системи портового співтовариства.

митний контроль, інформаційна система портового співтовариства, морський порт, державно-приватне партнерство

Л.Р. Прус, доц., канд. екон. наук

Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Проблеми функціонування інформаційної системи портового співтовариства в морських портах України

В статті досліджено використання інформаційної системи портового співтовариства в морських портах. Проаналізовані нормативно-правове, інституційне забезпечення використання інформаційної системи портового співтовариства. Приведені основні напрями проблем практичної роботи з допомогою інформаційної системи портового співтовариства при здійсненні митного контролю та митного оформлення в Україні. Вияснено, що приватна фірма монополізувала процес обробки даних в портах України, а розроблена нею програма не відповідає чинному законодавству, зокрема Митному кодексу України та набула значних повноважень у частині встановлення умов доступу та функціонування інформаційної системи портового співтовариства.

митний контроль, інформаційна система портового співтовариства, морський порт, державно-приватне партнерство

Постановка проблеми. ДП «Адміністрація морських портів України» (АМПУ), що віднесено до сфери управління Міністерства інфраструктури України, спільно з приватним підприємством ТОВ «ППЛ 33-35» впровадило інформаційну систему портового співтовариства (ІСПС), яка мала б виконувати функції «єдиного вікна» у морських портах. ІСПС стала результатом усвідомлення та формалізації прикладної проблеми, пов'язаної з оформленням контейнерів в морських портах, та є одним із засобів реалізації концепції державно-приватного партнерства, зокрема й у сфері митної справи, та з кінця 2015 року використовується всіма морськими портами України. Це, як відзначає АМПУ, в подальшому дозволить повністю перейти на електронну форму оформлення суден.

Разом з тим, Асоціація міжнародних експедиторів України підкреслює у своїх зверненнях, що практика використання ІСПС викликає багато заперечень у суб'єктів ЗЕД, не надає вигід державі та не забезпечує досягнення мети впровадження концепції «єдиного вікна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ІСПС присвячено небагато наукових праць, які здебільшого мають описовий характер та не розкривають проблемних

питань, при цьому ІСПС розглядається не комплексно та без урахування особливостей здійснення митного та прикордонного контролю. Зокрема, у праці О. М. Тимощука, О. В. Мельник [14] зазначено ІСПС як електронний обмін даними в системі портового співтовариства, яка усуває суб'єктивне втручання в процес регулювання зовнішньої торгівлі, прискорює транспортний процес і усуває умови для корупції. Л.В. Джулій, Л.В. Луценко у [4] розглядають лише аспект функціонування системи управління ризиками в морських пунктах пропуску на базі єдиної ІСПС. Переваги та подальші перспективи функціонування ІСПС розкриті у науковій праці [2].

Отже, дослідження даного питання недостатнє, оскільки ІСПС постійно вдосконалюється, проводяться робочі зустрічі з розробниками, представниками АМПУ, суб'єктами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, представниками владних повноважень тощо. Також є можливість ознайомлюватись з необхідною інформацією про концепцію «Єдине вікно - локальне рішення» або впровадження, функціонування, експлуатацію ІСПС, за допомогою оприлюднення засідань Міжвідомчої робочої групи зі спрощення процедур міжнародної торгівлі тощо, користуючись даними, відомостями, контактами і документами з загальнодоступних офіційних джерел, наявних зокрема спеціалізованих сайтів. Вносяться відповідні пропозиції, удосконалюються та тестуються відповідні функції ІСПС та її модулі. Так, вже опрацьовуються питання щодо здійснення необхідних змін у зв'язку із запровадженням попередньої інформації про прибуття вантажу у контейнерах на територію України морським транспортом задля подальшого впровадження ДФС України інформаційної системи націлювання вантажів WCO CTS (Cargo Targeting System) за підтримки ВМО та у відповідності до постанови КМУ №364 від 25.05.2016 р. [11]. Отже, аналіз наукових джерел показує, що на даний час проблеми функціонування ІСПС в Україні досліджені недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті – проведення аналізу основних аспектів практичної реалізації ІСПС в морських портах України та виявлення «слабких місць» її використання, зокрема при здійсненні митного контролю та митного оформлення.

Виклад основного матеріалу. ІСПС не є програмним продуктом для реалізації принципу «єдиного вікна» у сьогодишньому його розумінні як єдиної електронної бази даних, яка дозволяє різним службам державного контролю та митницям ДФС в автоматичному режимі обмінюватись інформацією про вантаж, який проходить через кордон України та про результати його державного контролю.

Проведений аналіз законності та раціональності практичного застосування ІСПС на основі дослідження позицій представників користувачів цієї системи, зокрема Асоціації міжнародних експедиторів України, Профспілки експедиторів Одеського регіону, дозволив виявити значні проблеми та з'ясувати, що їх сутність виявляється як у правовій, так і організаційних площинах. Серед них виділяємо:

1. На жаль, нині існує ситуація, за якої домінанта в реалізації проекту ІСПС віддана приватному партнерові (ТОВ «ППЛ 33-35»), що виявляється у розширеному обсязі прав порівняно з державним партнером (зокрема, щодо права власності на об'єкти, створені в процесі реалізації проекту ІСПС).

Власником та розробником ІСПС стала приватна компанія, послуги якої були безальтернативно нав'язані суб'єктам господарювання. Отже, ТОВ «ППЛ 33-35» стало монополістом по наданню послуг з доступу суб'єктів господарювання до ІСПС. Цьому сприяла підтримка з боку АМПУ, яке незаконно відмовляло у прийомі документів до оформлення вантажів на паперовому носії та у разі відсутності у суб'єктів господарювання підписаних угод з ІСПС. Натомість, було створено ситуацію, коли держава не могла втручатися в діяльність приватного суб'єкту господарювання, оскільки послуги з доступу до ІСПС надаються за вільними тарифами. Ця тенденція в принципі відповідає недостатньому державному регулюванню, яке в нинішній ситуації глибоко впливає на бізнес-середовище. Це є й прикладом створення за допомогою

держави штучних перепон у вільному здійсненні господарської діяльності та лобіювання державними службовцями інтересів саме приватного сектору економіки.

Укласти договір із приватною фірмою – обов'язкова вимога, оскільки з 2015 року ІСПС прописана в Типовій технологічній схемі здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон, затвердженій постановою КМУ від 21.05.2012 451 [12]. Відтоді, судно навіть в порт не може зайти, не уклавши угоду з власником ІСПС.

Поряд з цим, АМПУ відзначає, що підгрунтям для створення ІСПС було оголошення на сайті ДП «Одеський морський торговельний порт», на яке відгукнулося лише АТ «Пласке», а тендер проводити згідно чинного на той час законодавства не було потрібно. При цьому, АТ «Пласке» є гравцем на ринку експедиторських послуг й отримує суттєву конкурентну перевагу при цьому – доступ до конфіденційної інформації конкурентів на цьому ринку.

У більшості країн, також як і в Україні, підключення користувача до системи є добровільним. Обов'язкове використання системи передбачено тільки у Фінляндії, Маврикії і Гватемалі. А в Україні зокрема, зазначено, що митні органи будуть приймати до розгляду інформацію про результати зважування виключно в ІСПС в електронному вигляді.

Згідно п. 3 ст. 31 МКУ у державній митній справі можуть застосовуватися інформаційні, телекомунікаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи і засоби їх забезпечення, розроблені, виготовлені або придбані органами доходів і зборів. Інформаційні, телекомунікаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи і засоби їх забезпечення, розроблені, виготовлені або придбані органами доходів і зборів, є державною власністю і закріплюються за відповідними органами доходів і зборів (п.4 ст.31 МКУ).

Згідно з п. 7 Типової технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженій постановою КМУ від 21.10.2012 451 [12], саме АМПУ з метою впровадження, забезпечення функціонування та розвитку ІСПС, у тому числі визначає порядок і умови підключення та використання ІСПС.

Недоліками в організації функціонування ІСПС найчастіше експедитори відмічають: відсутність зворотного зв'язку і можливостей інтеграції з інформаційними системами клієнтів, що створює бар'єри для повномасштабного інформаційного обміну і використання електронних форм документів; бажано розширити функціональні можливості ІСПС, зокрема, включити в систему модулі процесингу за всіма видами платежів; розглянути можливість включення витрат на інформаційний доступ в систему до портових зборів.

Організаційне рішення побудови ІСПС мало б полягати у прозорості та спрощенні процедури оформлення вантажів, що повинно було виключити можливість незаконних поборів і тим самим викоринити корупцію. Однак, практична реалізація показала, що дана система не є «єдиним вікном», а по суті є нескладною комп'ютерною програмою «електронна черга», замість повного комплексу цифрових послуг.

На практиці також виявилось, що в ІСПС фіксується лише факт подачі експедитором документів для реєстрації вантажу. А сама процедура роботи з документами залишилася за попередньою схемою і проводиться все так само – в «ручному режимі», за допомогою попередніх тіншових операцій.

Тобто, власник вантажу, як і раніше, витрачає додатково час й на те, щоб його документи прийняли до розгляду. При цьому експедитори як і раніше повинні надавати низку аргументів, щоб уникнути проблем з оформленням.

2. Концептуальний розгляд правового механізму ІСПС, що істотно відображає проблеми й перспективи розвитку даного засобу співпраці держави та приватного сектору, дозволив зробити такі висновки:

2.1. Відсутні визначені у нормативних актах процедури вибору на основі проведення відкритого конкурсу чи за тендерною процедурою суб'єкта господарювання, яке є Центром обробки даних.

2.2. Інформація про умови державно-приватного співробітництва між приватною компанією (Центром обробки даних) та АМПУ не оприлюднюється.

2.3. Держава не отримала вигід від впровадження інформаційної системи, оскільки всі права на неї належать дочірній компанії АТ «Пласке». Це не відповідає Рекомендаціям ЄЕК ООН №33, 34, 35 [3; 13; 15] щодо створення механізму «єдиного вікна» для обміну інформацією між торговими організаціями та державними органами, у яких зазначено, що держава отримує користь з усунення проблеми недоотримання доходів та що інформаційна система зазвичай створюється на державному рівні митною адміністрацією.

2.4. Відсутнє закріплення на нормативному рівні використання приватною компанією інформації державного значення, захисту інформації, яка потрапляє у розпорядження приватної компанії з ІСПС, особливостей договірних відносин з центром обробки даних та інформаційної системи, зокрема її використання у процесах здійснення митних формальностей на морському транспорті.

Зокрема, МКУ визначено відповідний режим використання інформації щодо експортно-імпорتنих операцій конкретних суб'єктів господарювання, яка надається органам доходів і зборів. Так, відповідно до ст. 452 МКУ така інформація може надаватися лише органам досудового розслідування при кримінальних впровадженнях та за запитами державному уповноваженому Антимонопольного комітету України та голові територіального відділення Антимонопольного комітету України у зв'язку з розслідуванням ними антиконкурентних узгоджених дій.

Поряд з цим, сама приватна компанія зазначає, що робота профільних модулів системи функціонування забезпечуються згідно системи захисту інформації, засвідченої документом державного зразка, що зумовлює обсяг прав та обов'язків користувачів системи і Центру обробки даних за правилами та режимом системи захисту інформації, визначених законом та відповідним договором, та не передбачає несанкціоноване поширення даних за інтерфейсами робочих модулів [9].

2.5. За умови подальшого її використання необхідно забезпечити вдосконалення нормативно-правової бази регулювання відносин ІСПС, яка б відповідала сучасним реаліям та європейському передовому досвіду, зокрема Рекомендаціям ЄЕК ООН №33-35 [3; 13; 15].

Так, дод. 10 наказу Мінтрансв'язку України «Про затвердження Правил оформлення вантажних перевізних документів на перевезення морським транспортом» від 13.12.2004 р. №1098 встановлено форму наряду, яка не кореспондується з існуючою в ІСПС (форма затверджена наказом АМПУ від 10.11.2016 р. №384).

Правилами надання послуг у морських портах України, затверджених наказом Мінінфраструктури від 05.06.2013 р. №348 (п. 12.3), встановлено, що портовий оператор (оператор терміналу) веде облік вантажів у *паперовому вигляді* або *за допомогою ІСПС* (за наявності). Але при цьому у п. 7.4 цього ж наказу зазначено, що у разі функціонування у порту ІСПС дії, передбачені розділами IX «Приймання вантажу та оформлення приймання вантажу портовим оператором (оператором терміналу)», XII - XV (XII. Облік вантажів портовим оператором (оператором терміналу), XIII. Порядок вивезення вантажів з морського порту, XIV. Здавання (видача) вантажів, XV. Надання послуг з обслуговування суден) *здійснюються із застосуванням ІСПС*.

Відповідно до Правил надання послуг у морських портах України, затверджених

наказом Мінінфраструктури від 05.06.2013 р. №348, портовий оператор (оператор терміналу) оформляє приймання вантажу, що ввозиться на територію України, генеральним актом, актом-повідомленням і тальманськими розписками (відвісами) відповідно до звичаїв морського порту. В подальшому, товари вивозяться з морського порту або переміщуються на склади тимчасового зберігання. При цьому, може відбуватися підміна товару, пересортування, митне оформлення нижче ризиків та інші зловживання. Це пов'язано й з тим, що від моменту подачі митної декларації МД ІМ40 до фактичного випуску з порту може проходити від 15 до 30 хвилин максимум. Отже, необхідно починати здійснювати контроль за переміщення товарів ще на етапі проходження лінії і візування контейнера, здійснювати моніторинг в режимі on-line ситуацій на «Одарія», «Лісках», «Євротерміналі», «б-му км» в Одесі та на «рибпорту» з «Алди» в Чорноморську. Це дозволить виявити, контейнера яких суб'єктів ЗЕД випускають без митного огляду тощо, а які оглядають тривалий час. З метою профілактики існування такої схеми необхідно внести зміни до наказу Мінінфраструктури від 05.06.2013 р. №348 та відповідної технологічної схеми.

У п.5 Типової технологічної схеми здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон, затвердженої постановою КМУ від 21.05.2012 р. №451 [12], відзначено, що агентська організація (морський агент) зобов'язана не пізніше ніж за одну добу до прибуття судна закордонного плавання в порт призначення на митній території України подати *митному органу, в зоні діяльності якого розташований такий порт*, інформацію в електронному вигляді за формою, встановленою Мінфіном, про товари, прийняті до перевезення у контейнерах у порт призначення на митній території України. Така інформація використовується митним органом виключно для визначення форми та обсягу контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи. Однак, у ІСПС не передбачено визначення/зазначення конкретного митного органу, який має це здійснювати (відділ митного посту тощо). Це призводить до недостатнього контролю за переміщенням товарів, який здійснює митниця відповідно до Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень, який затверджено наказом Мінфіном України від 09.10.2012 р. №1066. Йдеться про незаконне вивезення з території морських портів контейнерів без здійснення митного контролю.

При практичній реалізації ІСПС впроваджено принцип мовчазної згоди, відповідно до якого у разі відсутності заперечень з боку державних органів, уповноважених здійснювати відповідні види контролю в пунктах пропуску через державний кордон України, по закінченні часу, визначеного технологічною схемою обробки і оформлення осіб, товарів, у тому числі вантажів та багажу, та пасажирів у морських портах з використанням ІСПС автоматично проставляється позитивне рішення щодо результатів проведення контролю. Проте, це не передбачено чинним законодавством, а певні технічні проблеми роботи самої ІСПС не дозволяють реалізовувати цей принцип на практиці.

2.6. Поряд із суто правовими механізмами вдосконалення ІСПС значну увагу треба приділити також і забезпеченню цієї діяльності, що полягає у чіткому розмежуванні правоможностей та обов'язків державних органів та інших учасників ІСПС. Так, п. 7 Типової технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженої постановою КМУ від 21.05.2012 р. №51 [14], визначає, що у разі функціонування в морському порту ІСПС відмітки про здійснення радіологічного контролю проставляються в такій системі. В п.2 постанови КМУ від 05.10.2011 р. №1031 «Деякі питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України» та п.7 Типової технологічної схеми

пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженої постановою КМУ від 21.05.2012 р. №451 [12], зазначено, що у разі наявності та належного функціонування у пунктах пропуску комплексів автоматизованого контролю за переміщенням радіоактивних речовин та ядерних матеріалів радіологічний контроль таких товарів здійснюється виключно у разі перевищення природного радіаційного фону. Отже, якщо товар буде ввозитися на територію морського порту (пункту пропуску) через прохідну, на якій буде встановлено ці автоматичні рентген-стійки, то якщо вони не спрацюють при переміщенні товарів на прохідний, не потрібно отримувати відмітку про проходження радіологічного контролю. Тобто сам факт неспрацьовування стійок і є фактом, який підтверджує проходження вантажем радіологічного контролю. Для цього стійки в портах будуть підключені до системи ІСПС, щоб дані з них автоматично потрапляли туди і були доступні експедитору, агенту і митниці. Але проблема в тому, що таких стійок в морських портах всього лише кілька штук, а прохідних в кожному порту дуже багато, тому АМПУ закладатиме у бюджет гроші для закупівлі таких стійок на все прохідні всіх морських портів України. Однак, поки їх куплять, протестують, встановлять і т.д., пройде ще не один місяць. Відзначимо, що у нормативних актах не вирішено питання того, як бути, якщо автоматичні рентген-стійки будуть знаходитися на реконструкції. Важливим питанням є й те, що ці стійки встановлюються зазвичай на виїзді, чим порушується ст. 319 МКУ, у якій зазначено, що митний контроль та митне оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, завершуються тільки після проведення встановлених законами України для кожного товару видів контролю. У п. 7 Типової технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженої постановою КМУ від 21.05.2012 р. №451 [12] вказано, що після здійснення радіологічного контролю посадова особа відповідного контролюючого органу проставляє відповідні відмітки на товаросупровідних (товаротransпортних) документах, які повертаються посадовій особі митного органу. Але як це можливо, якщо стійки на виїзді?

У цілому, навіть при застосуванні ІСПС, АСМО «Інспектор» (контроль за переміщенням товарів) та Червоного контейнеру, цілісна картина приходу та вибуття товарів відсутня, оскільки відповідні модулі/журнали між собою не кореспондуються. Внаслідок цього виникають прогалини, зокрема у сфері здійснення митного контролю та митного оформлення.

2.7. Державно-приватне партнерство є найбільш чутливою сферою у сприйнятливості до корупційних ризиків, у зв'язку з цим необхідно здійснити кроки щодо практичного втілення механізмів, передбачених Законами України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про запобігання корупції» в цій сфері.

Так, керівництво АМПУ, під виглядом захисту інтересів ІСПС, насправді намагається відстояти створену корупційну схему, яка зараз повністю нівелюється, про що свідчить:

1) Висновок Комітету ВРУ по боротьбі з корупцією, який встановив корупційну схему при впровадженні ІСПС, з боку АМПУ і ТОВ «ППЛ 33-35» (рішення Комітету від 16.03.2016, протокол № 66);

2) Повернення законопроекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про морські порти України» щодо функціонування інформаційної системи портового співтовариства» і визнання АМПУ того, що ІСПС повинна бути державною системою.

У законопроекті не було відображено власника ІСПС, фінансові аспекти функціонування ІСПС, пропонувалось право АМПУ залучати інших суб'єктів

господарювання для забезпечення ІСПС, при цьому була відсутня вимога щодо їх вибору. А відповідно до п. 8, 9, 14 ст. 1 та п. 8 ч.1 ст. 4 Закону України «Про морські порти України» [7] інформаційні системи, які впроваджуються для реалізації принципу «єдиного вікна», є стратегічними об'єктами портової інфраструктури та мають перебувати у державній власності.

Серед негативних аспектів, які відзначають експедитори, можна виділити: примусове підписання не вигідних договорів з Центром обробки даних ТОВ «ППЛ 33-35»; встановлення у якості одиниці вимірювання не кількості документів, а контейнерів; неодноразове підвищення тарифів за доступ до ІСПС; неправомірний доступ ТОВ «ППЛ 33-35» до інформації про господарську діяльність інших експедиторів і суб'єктів, що працюють в портах України; одностороннє прийняття рішення про доступ до ІСПС. Недостатньо обґрунтованим є й формування тарифу на доступ до ІСПС, зокрема дискусійним залишається питання, чому одиницею виміру є не документ на вантаж, а контейнер.

В 2016 році програмне забезпечення ІСПС повинно було перейти у державну власність, але цього не було виконано у зв'язку з тим, що ТОВ «ППЛ 33-35» виставило значний рахунок за розроблене програмне забезпечення. Тому, на сьогодні, ТОВ «ППЛ 33-35» залишається повноцінним єдиним власником і розпорядником програмного забезпечення ІСПС та всієї інформації інформаційної системи.

В цей час, керівництво АМПУ не оприлюднює жодних умов співпраці з ЦОД та не надає жодних документів, щодо права ЦОД припиняти доступ суб'єктів господарювання до ІСПС. Зокрема, ТОВ «ППЛ 33-35» усуває від доступу до ІСПС компанії, які не погоджуються з його політикою і самостійно визначає суб'єктів господарювання, яким буде надавати доступ. Це пов'язано з тим, що не була прийнята бізнес-модель з ІСПС, відповідно до якої приватний сектор мав інвестувати, повертати інвестиції та отримувати прибуток, а потім передати систему у розпорядження портів, які у державній власності або залишити її працювати як засіб державно-приватного партнерства. Наслідком цього стало недостатнє виконання державою функцій у сфері регулювання міжнародної торгівлі та створення умов для вільної конкуренції.

Оцінки експертів засвідчують, що схема взаємодії між АМПУ та ТОВ «ППЛ 33-35» носить ознаки узгоджених дій держави і конкретного суб'єкта господарської діяльності, спрямовані на обмеження вільної конкуренції в морських портах України та ставить в залежність діяльність портів держави із забезпечення експортно-імпорتنих операцій від приватної компанії. Тому наприкінці 2016 року – у січні 2017 року Антимонопольним комітетом України з метою встановлення відповідності вимогам конкурентного законодавства порядку розробки та умов використання заявниками ІСПС було проведено опитування. А вже 18 квітня 2017 року на засіданні Антимонопольного комітету України було схвалено пропозиції до КМУ, а саме, доручити заінтересованим центральним органам виконавчої влади внести пропозиції щодо вирішення наявних проблемних питань, пов'язаних із виконанням завдань пілотного проекту «Єдине вікно – локальне рішення», в частині закріплення в нормативно-правових актах механізму функціонування ІСПС, права власності на програмне забезпечення інформаційних систем портового співтовариства, доступу суб'єктів господарювання до систем тощо. Було відзначено, що «проголошена мета створення ІСПС, що мала забезпечити обмін інформацією між суб'єктами господарювання та державними органами, не досягнута в силу незабезпечення здійснення всіх процесів, у тому числі контролю, виключно в електронній формі». Невтручання держави в ситуацію, що склалась з ІСПС, має досить негативні наслідки для експедиторів, які понесли значні витрати. Підкреслимо, що у чинному законодавстві з державно-приватного партнерства відсутні норми, які гарантують компенсації збитків держави, пов'язаних з невиконанням зобов'язань з ІСПС [1].

Позиція АМПУ як офіційної державної установи формату функціонування ІСПС несе потенційну загрозу національній економіці та безпеці держави. Питання законності функціонування ІСПС є предметом розгляду правоохоронних органів, якими в даний час проводиться досудове розслідування з питань співпраці між АМПУ та ТОВ «ППЛ 33-35». Поряд з цим, підкреслимо й відсутність реального електронного документообігу між суб'єктами владних повноважень, натомість маємо справу з оцифруванням паперових документів, що перешкоджає безконтактному способу оформлення вантажів в портах.

На противагу прийнятого рішення щодо ІСПС в Україні, Федеральною митною службою Росії було створено єдиний інформаційний простір для забезпечення взаємодії всіх учасників обробки вантажів (товарів) в морських портах - портал «Морський порт». Він заснований на принципах і механізмах «єдиного вікна», а також загальноприйнятого міжнародного досвіду та практики.

Єдина інформаційна платформа об'єднує стивідорів, морських перевізників і контролюючі органи. Підключитися до порталу може будь-який учасник, який має доступ до Інтернету, пройде реєстрацію в «Особистому кабінеті». За допомогою порталу можна надати в електронному вигляді попередню інформацію про товари і водні судна, що прибувають, яка аналізується одночасно посадовими особами митниці та інших контролюючих органів. Таке рішення дозволяє завчасно, до приходу судна в порт, спланувати проведення необхідних контрольних заходів, а також прискорити рух вантажів і оптимізувати завантаження поїздів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, функціонування ІСПС на сьогодні породжує низку проблем організаційного характеру як суб'єктам ЗЕД, так й митницям ДФС та юридичного – у площині легитимності її використання у всіх морських портах України за умов, визначених приватною компанією – центром обробки даних. В цілому можна зробити висновок про необхідність подальшої роботи ДФС України над удосконаленням проекту «Єдине вікно» при його реалізації в морських портах, відмовляючись від використання ІСПС при здійсненні митних формальностей щодо водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними.

Перспективами подальших наукових розвідок є подальше удосконалення модуля «Морський порт» в автоматизованій системі митного оформлення «Інспектор», проблемні питання взаємоузгодженості дій всіх контролюючих органів у морських портах України при здійсненні ними державного нагляду та контролю. На нашу думку, ДФС України могла б самостійно розробити необхідне забезпечення для автоматизації процедур митного контролю та оформлення у морських портах або ініціювати розгляд проблем використання ІСПС зокрема, при здійсненні державної митної справи.

Список літератури

1. АМКУ за ефективне функціонування ІСПС [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/134456>
2. Боліщук М. А. ІСПС: застосування новітніх технологій для прискорення проходження митних процедур в морських портах [Електронний ресурс] / М. А. Боліщук, Г. Л. Карпенко // Митна справа. – 2014. – № 6. – С. 54–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6_10
3. Выработка правовой основы системы «единого окна» в международной торговле Рекомендация № 35 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec35/Rec35_ECE_TRADE_401_EstablishingLegalFrameworkforSingleWindow_R.pdf
4. Джулій Л.В. Управління ризиками в морських пунктах пропуску на базі єдиної інформаційної системи портового співтовариства [Текст] / Л. В. Джулій, Л. В. Луценко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3, т. 1. – С. 208–212.
5. Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

6. Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>
7. Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI «Про морські порти України» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>
8. Закон України від 22.05.2003 № 852-IV «Про електронний цифровий підпис» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
9. Інформаційна система портового співтовариства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ppl33-35.com/uk/za-faktami-nedostovirno%d1%97-informaci%d1%97-poshireno%d1%97-zporushennyami-zakonodavstva>
10. Митний кодекс України (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
11. Постанова КМУ № 364 від 25.05.2016 «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-%D0%BF>
12. Постанова КМУ від 21.05.2012 № 451 «Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-%D0%BF>
13. Рекомендация и руководящие принципы по созданию механизма «единого окна» для улучшения эффективного обмена информацией между торговыми организациями и государственными органами. Рекомендация № 33 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec33/rec33_trd352r.pdf
14. Тимошук О. М. Інформаційно-логістичні системи в сучасних транспортних технологіях [Текст] / О. М. Тимошук, О. В. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 22. – С. 79–82.
15. Упрощение и стандартизация данных для международной торговли. Рекомендация №34 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec34/ECE_TRADE_400_DataSimplificationand_Rec34R.pdf

References

1. AMKU za efektyvne funkcionuvannya ISPS [The AVCU for the effective functioning of the ISPS]. (2017). www.amc.gov.ua. Retrieved from <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/134456> [in Ukrainian].
2. Bolishchuk, M. A., & Karpenko, H. L. (2014). ISPS: zastosuvannya novitnikh tekhnolohiy dlya pryskorennya prokhozheniya mytnykh protsedur v mors'kykh portakh [ISPS: the application of the latest technologies to accelerate the passage of customs procedures in seaports]. *Mytna sprava – Customs business*, 6, 54-59. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6_10 [in Ukrainian].
3. Vyirabotka pravovoy osnovy i systemy «edinogo okna» v mezhdunarodnoy torgovle. Rekomendatsiya no.35 [Establishing a legal framework for international trade Single Window. Recommendation no. 35]. www.unece.org. Retrieved from http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec35/Rec35_ECE_TRADE_401_EstablishingLegalFrameworkforSingleWindow_R.pdf [in Russian].
4. Dzhuliy, L. V., & Lutsenko, L. V. (2014). Upravlinnya ryzykamy v mors'kykh punktakh propusku na bazi yedynoyi informatsiyanoi systemy portovoho spivtovarystva [Risk management at sea crossing points based on a single information system of the port community]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences, Vol. 1, 3*, 208-212 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI «Pro zakhyst personalnykh danykh» [Law of Ukraine dated 01.06.2010 No. 2297-VI «On Protection of Personal Data»]. (2010). rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy vid 05.07.1994 № 80/94-VR «Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh» [Law of Ukraine No. 80/94-VR of July 5, 1994 «On Information Protection in Information and Telecommunication Systems»]. (2010). rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 № 4709-VI «Pro morski porty Ukrainy» [Law of Ukraine dated May 17, 2012 No. 4709-VI «On Sea Ports of Ukraine»]. (2012). rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 852-IV «Pro elektronnyi tsyfrovyy pidpys» [Law of Ukraine dated May 22, 2003 No. 852-IV «On electronic digital signature»]. (2003). rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15> [in Ukrainian].

9. Informatsiyna systema portovoho spivtovarystva [Information system of the port community]. *www.ppl33-35.com*. Retrieved from <http://www.ppl33-35.com/uk/za-faktami-nedostovirno%d1%97-informaci%d1%97-poshireno%d1%97-z-porushennyami-zakonodavstva> [in Ukrainian].
10. Mytnyy kodeks Ukrainy [Customs code of Ukraine]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
11. Postanova KМУ № 364 vid 25.05.2016 «Deiaki pytannia realizatsii pryntsypu «iedynoho vikna» pid chas zdiisnennia mytnoho, sanitarno-epidemiolohichnoho, veterynarno-sanitarnoho, fitosanitarnoho, ekolohichnoho, radiolohichnoho ta inshykh vydiv derzhavnoho kontroliu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine # 364 dated 25.05.2016 "Some issues of implementation of the principle of a single window during the implementation of customs, sanitary-epidemiological, veterinary-sanitary, phytosanitary, ecological, radiological and other types of state control"]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].
12. Postanova KМУ vid 21.05.2012 № 451 «Pytannia propusku cherez derzhavnyi kordon osib, avtomobilnykh, vodnykh, zaliznychnykh ta povitrianykh transportnykh zasobiv pereviznykiv i tovariv, shcho peremishchuiutsia nymy» (zi zminamy ta dopovnenniamy) [CMU dated 21.05.2012 № 451 "Issues of passage through the state border of persons, road, water, rail and air transport carriers and goods moved by them" (with amendments and additions)]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-%D0%BF> [in Ukrainian].
13. Rekomendatsiya i rukovodyaschie printsipy po sozdaniyu mehanizma «edinogo okna» dlya uluchsheniya effektivnogo obmena informatsiyei mezhdru torgovimi organizatsiyami i gosudarstvennyimi organami. Rekomendatsiya no.33 [Recommendation and Guidelines on establishing a Single Window to enhance the efficient exchange of information between trade and government. Recommendation no. 33], *www.unece.org* Retrieved from http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec33/rec33_trd352r.pdf [in Russian].
14. Tymoshchuk, O. M. & Mel'nyk, O. V. (2015) Informatsiyno-lohistychni systemy v suchasnykh transportnykh tekhnolohiyakh [Information and logistics systems in modern transport technologies]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 22, 79-82 [in Ukrainian].
15. Uproshchenie i standartizatsiya dannykh dlya mezhdunarodnoy torgovli. Rekomendatsiya no.34 [Data simplification and standardization for international trade. Recommendation no. 34]. *www.unece.org* Retrieved from http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec34/ECE_TRADE_400_DataSimplificationand_Rec34R.pdf [in Russian].

Prus Lyudmila, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine

Problems of the Port Software Information System Operation in the Sea Ports of Ukraine

The purpose of the article is to analyze the main aspects of the use of the information system of the port community in Ukraine.

The article investigates the use of the information system of the port community in seaports. The normative-legal, institutional support for using the information system of the port community is analyzed. The main directions of problems of practical work with the help of the information system of the port community during the implementation of customs control and customs clearance in Ukraine are given. It was clarified that the private firm monopolized the data processing process in the ports of Ukraine, and the program developed by it does not comply with the current legislation, in particular the Customs Code of Ukraine, and has acquired significant powers in terms of establishing the conditions of access and operation of the information system of the port community.

Scientific novelty consists in complex consideration of issues related to the procedure and features of functioning of the information system of the port community in the seaports of Ukraine. The practical significance is to focus on the negative consequences of non-interference of government agencies in a situation that has all the signs of corruption and the need to address the existing problem issues related to the implementation of the "single window" principle, in particular, the DFS of Ukraine. The results of the study can be used by public authorities, in particular, within the framework of the DFS of Ukraine, AMPU, to improve the mechanism of information exchange between actors and state controlling bodies in the seaports of Ukraine.

customs control, information system of the port community, seaport, public-private partnership

Одержано (Received) 20.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 338.246.87.001:669

О.В. Сторожук, доц., канд. екон. наук**О.В. Заярнюк**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Вплив людського капіталу на соціально-економічну безпеку регіону**

У статті розглянуто та удосконалено теоретичні засади системи управління людським капіталом шляхом обґрунтування компонентів системи забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Здійснено аналіз впливу людського капіталу на соціально-економічну безпеку регіону. Обґрунтовано стратегічні цілі розвитку людського капіталу в умовах інноваційного зростання Кіровоградської області, які, на доповнення до вже діючих програм, враховують особливості регіону на основі проведеного аналізу стану людського капіталу в контексті соціально-економічної безпеки регіону за ключовими індикаторами

людський капітал, соціально-економічна безпека, регіон, система управління, інноваційне зростання

О.В. Сторожук, доц., канд. екон. наук**А.В. Заярнюк**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина***Влияние человеческого капитала на социально-экономическую безопасность региона**

В статье рассмотрены и усовершенствованы теоретические основы системы управления человеческим капиталом путем обоснования компонентов системы обеспечения социально-экономической безопасности региона. Осуществлен анализ влияния человеческого капитала на социально-экономическую безопасность региона. Обоснованы стратегические цели развития человеческого капитала в условиях инновационного роста Кировоградской области, которые учитывают особенности региона на основе проведенного анализа состояния человеческого капитала в контексте социально-экономической безопасности региона по ключевым индикаторам.

человеческий капитал, социально-экономическая безопасность, регион, система управления, инновационный рост

Постановка проблеми. Забезпечення соціально-економічної безпеки держави та її регіонів – це умова стабільності, ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення стійкого економічного зростання і незалежності держави. Це пояснюється тим, що економіка є основою розвитку особистості, суспільства і держави в цілому, отже, поняття економічної безпеки буде неповним без оцінки життєздатності економіки, її стійкості під впливом зовнішніх і внутрішніх загроз. Соціально-економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, що сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби особистості, суспільства і держави, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, стійкість до впливу різного роду викликів. Тому необхідно мати відповідний інструментарій дослідження, що дозволяє виявляти загрози соціально-економічній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна вітчизняна економічна наука розглядає проблему соціально-економічної безпеки в складі загальної теорії економічної безпеки. Питання економічної безпеки досліджуються в роботах багатьох українських вчених, серед яких Андрушків Б.М., Козаченко Г.В., Манцуров І.Г., Нусінова О.В., Шваб Л.І., Шкарлет С.М. [1; 7; 9; 23-24].

© О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк, 2017

Засновниками теорії людського капіталу стали Дж. Кларк, А. Пігу, А. Сміт [6; 14; 17]. Вивченням проблем формування та методології ефективного використання людського капіталу займаються вітчизняні економісти: Антонюк В.А., Бородіна О.М., Грیشнова О.А., Лисак В.Ю., Мочерна О.С., Назарова Г.В., Соколик М.П., Стрижак О.О., Хромов М.І. та ін. [2; 3; 4; 8; 10; 11; 18; 20; 22].

Однак проблема забезпечення соціально-економічної безпеки України та її регіонів у взаємозв'язку із управлінськими процедурами збереження і розвитку людського капіталу в науковій літературі досліджена недостатньо. У зв'язку з цим сучасний стан економіки країни вимагає подальшого дослідження людського капіталу та його впливу на соціально-економічну безпеку регіонів країни.

Актуальність і недостатня вивченість проблеми впливу людського капіталу на забезпечення соціально-економічної безпеки регіону визначили вибір теми даної статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу людського капіталу на забезпечення соціально-економічної безпеки регіону в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна безпека країни та кожного її регіону визначається багатьма факторами. Однак в сучасних умовах визначальним є фактор людського капіталу. Ще Адам Сміт, засновник сучасної економічної теорії, зазначав, що вирішальна роль у виробництві багатства належить живим продуктивним силам працівника, його навичкам і здібностям і збільшення продуктивності корисної праці залежить, перш за все, від підвищення спритності та вміння працівника, а потім вже від поліпшення машин та інструментів, за допомогою яких він працює [17, с. 176].

Практика підтверджує, що рівень і темпи розвитку економік всіх країн світу все більше залежать від стану розвитку науки і освіти, відтак – людський капітал є основним чинником економічного зростання та забезпечення соціально-економічної безпеки країни. Людський капітал – це категорія, яка на сучасному етапі найповніше відображає наукові погляди на роль і місце людини в економічній системі. На наш погляд, поняття «людський капітал» включає в себе окрім капіталу здоров'я (фізичного), інтелектуально-освітнього, культурно-психологічного також і капітал науково-інноваційної творчості, тобто здатності індивіда створювати науковий продукт.

Об'єктивна картина стану людського капіталу України загалом є тривожною. Відповідно до рейтингів міжнародних економічних організацій Україна за рівнем конкурентоздатності посідає одне з останніх місць. Так, у 2017 році Україна посіла 85 позицію із 138 можливих (у 2016 р. – перебувала на 79) за індексом глобальної конкуренції, оприлюдненим Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) [21]. При проведенні рейтингової оцінки застосовується Індекс людського капіталу (Human Capital Index), при визначенні якого враховуються складові, які, зокрема, характеризують рівень освіти в країні, професійної підготовки, працевлаштування і зайнятості, тривалості життя.

У цьому зв'язку слід підкреслити, що показник тривалості життя в Україні є низьким. Основною проблемою є розширення зони деградації людського капіталу. Це поняття означає багатшаровий соціальний феномен, утворений з цілого ряду взаємопов'язаних процесів, одним з найважливіших в яких є депопуляція з погіршенням якісних характеристик людського капіталу при значних міграційних втратах населення продуктивного віку та високого професійно-кваліфікаційного рівня.

Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні на сьогодні становить 66,2 роки для чоловіків і 76,4 – для жінок. Зауважимо, що у економічно розвинених країнах, таких як Польща, Словаччина, Угорщина, ці показники вищі у чоловіків на 6-8 років, а у Великобританії, Італії, Греції, Іспанії, Швеції – на 11-13 років

[12].Тривалість життя в Україні досить низька і це свідчить про те, що при падінні народжуваності знижується питома вага молоді та зростає відсоткова частка пенсіонерів у загальній чисельності населення. У цілому демографічну ситуацію в країні на сьогодні можна оцінити як кризову. В окремих регіонах, у т.ч. Кіровоградській області, ці процеси відбуваються особливо швидкими темпами.

Стан розвитку капіталу науково-інноваційної творчості характеризують, передусім, результати діяльності сфери підготовки кадрів найвищої кваліфікації. Відмітимо, що результативність діяльності аспірантури та докторантури в Кіровоградській області є невисокою. Так, підготовку докторантів у області здійснюють дві наукові організації, аспірантів – три. Щорічно до аспірантури зараховується близько 40-60 осіб. Фактично чверть дослідників з різних причин процес навчання в аспірантурі не завершує. Незадовільною є також ситуація із поданням до захисту дисертаційних робіт. Щорічно захищають дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата наук лише 20-22 % випускників аспірантури [13]. Отже, аспірантура, як основне джерело поповнення фахівців найвищого освітньо-кваліфікаційного рівня в регіоні, працює неефективно.

За показниками чисельності фахівців вищої кваліфікації, які працюють в економіці, в регіональному розрізі Кіровоградська область знаходиться на останньому місці в Україні [5]. На міжрегіональному ринку людського капіталу найбільшим попитом користуються фахівці в тих областях наукового знання, які визначають перспективи інноваційного розвитку, головним чином, це математика, фізика, хімія, біологія, медицина, кібернетика. Проте такі фахівці в Кіровоградській області не завжди знаходять місце прикладання своєї праці, тому активно виїжджають на постійне місце проживання в інші регіони. В області відбуваються втрати перспективних фахівців, в тому числі, здатних до ведення професійної діяльності в науково-інноваційній сфері. Дефіцит ефективних працівників у Кіровоградській області викликаний міжрегіональним «відтоком мізків». Цей процес має негативні наслідки для соціально-економічної безпеки регіону-донора.

У Кіровоградській області із загальної чисельності працівників, які виконують дослідження і розробки, лише 0,24 % мають науковий ступінь доктора наук і 5,6 % – науковий ступінь кандидата наук (рис. 1) [13].

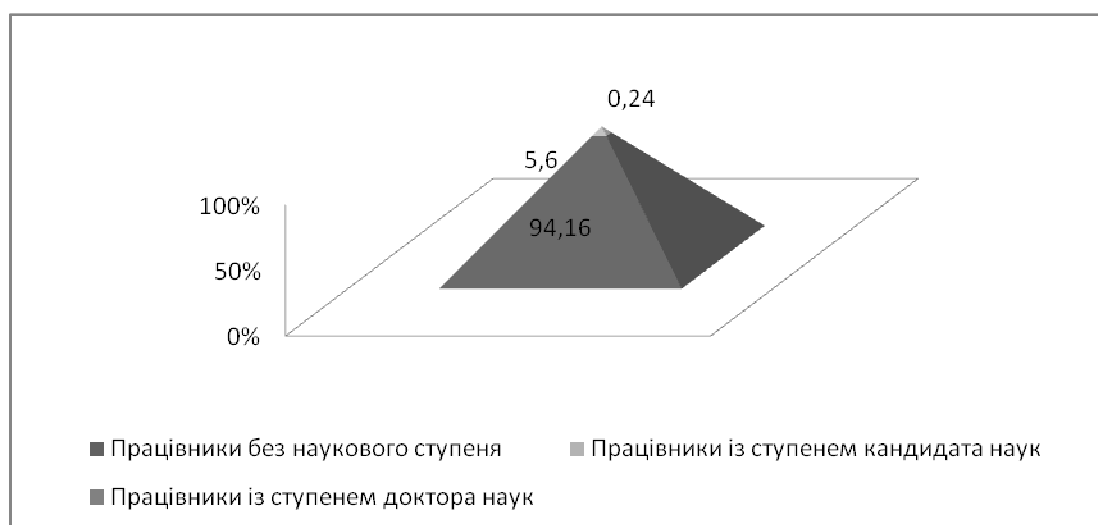

Рисунок 1 – Піраміда цінності працівників, залучених до процесу досліджень та інноваційних розробок

Джерело: розроблено авторами на підставі [13].

Фахівці найвищої кваліфікації, залучені до інноваційної діяльності, набувають особливої цінності для забезпечення соціально-економічної безпеки області. Частіше за все саме вони генерують нові ідеї і здійснюють керівництво трансформацією результатів наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий чи удосконалений продукт (чи процес), готовий до впровадження на виробництві, тобто інновацію. З огляду на гострий дефіцит таких фахівців, на сьогодні важливо розробити систему дієвих заходів матеріального і морального стимулювання новаторської діяльності молодих вчених та досвідчених працівників, які мають науковий ступінь та необхідний творчий потенціал для здійснення науково-дослідницької та інноваційної діяльності.

У цілому оцінка людського капіталу Кіровоградської області дає підстави констатувати, що область знаходиться на останніх місцях в національному рейтингу за показниками середньої тривалості життя, охоплення вищою освітою, чисельності фахівців вищої кваліфікації в економіці регіону.

Зайнятість населення є одним із основних чинників аналізу використання людського капіталу регіону. Слід відмітити, що за останні десятиліття зайнятість населення Кіровоградської області, як і в Україні в цілому, значно знизилася через низку причин, зокрема різке скорочення обсягів виробництва, зменшення кількості робочих місць та зростання рівня цін. Як свідчать статистичні дані, зайнятість населення у Кіровоградському регіоні у 2016 р. становила 71,3%. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) віком 15–70 років у 2016 р. в Кіровоградській області становив 12,3% економічно активного населення зазначеного віку (в середньому по Україні – 9,4%), а серед населення працездатного віку – 12,7% [16].

Статистичні дані розкривають розподіл економічно активного населення за галузями та секторами економіки. Зокрема аналіз даних свідчить про велику кількість зайнятих в промисловості (20%), в тому числі харчовій, сільському господарстві, та значне відставання сфери послуг. Так, у сфері наукової та технічної діяльності, в якій відбувається генерування нових знань та інновацій, зайнято лише 2% від усієї чисельності найманих працівників регіону [13].

Слід підкреслити, що рівень доходів населення є вагомим фактором формування людського капіталу. Відповідно до статистики, максимальні та мінімальні показники середньої заробітної плати серед областей в Україні станом на початок 2016 року різняться більше ніж удвічі. Так, у м. Києві – 6734 грн., в Тернопільській області – 2994 грн. Середня заробітна плата у Кіровоградському регіоні (3282 грн.) є однією із найнижчих серед регіонів України [16].

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що пріоритетним завданням органів місцевого самоврядування має стати забезпечення зростання людського капіталу. Відмітимо, що аналіз Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [19] та Плану заходів на 2015-2017 роки із реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [15], засвідчив наступне: якщо в контексті розвитку капіталу здоров'я певні цілі і заходи сформульовані в зазначених документах, то в частині капіталу науково-інноваційної творчості та інтелектуально-освітнього капіталу стратегія не окреслена. З огляду на дані міркування, необхідно розробити систему цілей щодо розвитку людського капіталу Кіровоградської області в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки. Для цього необхідно скоординувати між собою основні напрямки соціального та економічного розвитку, модернізації економіки регіону, роль людського капіталу в них, а також конкретні проблемні аспекти розвитку людського капіталу регіону. Розглянемо потреби в розвитку конкретних елементів людського капіталу в інтересах забезпечення соціально-економічної безпеки Кіровоградської області.

Найбільш актуальним і необхідним в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки Кіровоградської області є розвиток капіталу здоров'я, капіталу науково-інноваційної творчості, а також інтелектуально-освітнього капіталу в частині додаткової освіти, професійної перепідготовки тощо. У систематизованому вигляді пропонувані цілі розвитку людського капіталу Кіровоградської області в контексті інноваційного розвитку показані в табл. 1.

Таблиця 1 – Стратегічні цілі розвитку людського капіталу в системі забезпечення соціально-економічної безпеки Кіровоградської області

Складова людського капіталу	Напрями розвитку
Фізичний капітал (здоров'я)	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення тривалості життя; – зниження смертності, в тому числі у працездатному віці; – збільшення тривалості здорового життя; – зниження втрат робочого часу, обумовлених тимчасовою непрацездатністю
Капітал науково-інноваційної творчості	<ul style="list-style-type: none"> – визначення і підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального і місцевого рівнів; – продукування інтелектуальної власності для інноваційного розвитку економіки регіону; – фінансова підтримка виконання інноваційних проектів; – підтримка мобільності вчених, безперервне навчання, стажування та обмін кадрами між дослідницькими організаціями та університетами; – встановлення міжнародних академічних зв'язків і партнерств; – навчання основам інноваційного підприємництва (отримання дослідниками знань і навичок щодо комерціалізації наукових досліджень, підготовка фахівців з інноваційного менеджменту)
Інтелектуально-освітній капітал	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток системи підготовки кадрів, сфокусованої на впровадженні міжнародних вимог до підготовки наукових та інженерно-технічних кадрів, в тому числі менеджменту інновацій та стандартів професійної підготовки, підвищення кваліфікації та атестації фахівців у сфері інноваційної діяльності; – розвиток специфічної професійної перепідготовки, підвищення кваліфікації в організаціях, на робочих місцях; – усунення диспропорції в освітній системі відповідно до потреб ринку праці

Джерело: складено авторами.

Пропонована структура стратегічних цілей розвитку людського капіталу Кіровоградської області відрізняється від існуючих теоретичних і прикладних розробок урахуванням проблемних аспектів людського капіталу регіонального рівня, виявлених в процесі аналізу, а також зв'язком цілей з конкретними елементами інноваційного розвитку економіки. Її використання дозволить більш чітко і системно вести роботу щодо розвитку людського капіталу та сприяти інноваційному розвитку регіону.

Крім того, отримані в ході дослідження результати дозволили обґрунтувати пріоритети формування людського капіталу в контексті інноваційного розвитку регіону:

- індивідуалізація освітньої та професійної діяльності, основи якої мають закладатися в системі загальної середньої освіти; запровадження шкільного курсу з основ започаткування власного бізнесу;
- розробка державних програм підтримки молодих спеціалістів, що направлятимуться в сільську місцевість;
- створення умов для формування висококонкурентного середовища, що стимулюватиме працівників до саморозвитку, підвищення рівня знань та кваліфікацій;
- визначення ефективного формату співпраці з ключовими учасниками сфери праці, творення умов для розвитку механізму приватно-державного партнерства в системі фінансування підготовки кадрів за рахунок формування стимулів для залучення підприємницького сектора;
- розробка цільової програми стимулювання зайнятості, самозайнятості та мікропідприємництва для внутрішньо переміщених осіб із Криму та Донбасу, а також військовослужбовців, демобілізованих із зони АТО з метою скорочення масштабів масової трудової міграції за кордон;
- активізація творчого потенціалу людей, розвиток висококваліфікованої робочої сили; запровадження програми пошуку і підтримки юних талантів серед школярів та студентів у різних сферах (культура, наука тощо);
- розробка цільових програм співпраці підприємницьких структур з вищими навчальними закладами: цільові програми підготовки фахівців, дослідницькі проекти; використання фірм та підприємств як бази для виробничої практики, досліджень; залучення працівників підприємств для участі в навчальному процесі (розробки навчальних планів, проведення лекційних та практичних занять).

У підсумку зазначимо, що в області існують резерви для розвитку людського капіталу, проте потрібно здійснити велику кількість перетворень, в тому числі на регіональному рівні. Значна роль в цьому покладається на бізнес, тому що він має значні ресурси та можливості впливу на людський капітал, але потрібно вести пошук системи спільного сталого впливу на рішення місцевого самоврядування та інших суб'єктів, які безпосередньо визначають якість людського капіталу регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З усіх ресурсів забезпечення соціально-економічної безпеки, саме людський ресурс набуває першочергового значення. Основні загрози соціально-економічній безпеці регіону, пов'язані зі станом людського капіталу, включають: недостатньо висока результативність діяльності аспірантури і докторантури, надзвичайна складність і тривалість процесу відтворення науковців найвищої кваліфікації; посилення внутрішньодержавного (міжрегіонального) «відтоку мізків»; відсутність дієвих заходів матеріального і морального стимулювання новаторської діяльності молодих вчених і досвідчених працівників, що мають науковий ступінь і необхідний потенціал для здійснення результативної науково-дослідницької діяльності; неготовність системи професійної освіти регіону до змін, необхідність в яких визначається прийнятим курсом на модернізацію та інноваційний розвиток економіки.

Шляхи підвищення соціально-економічної безпеки регіону пов'язані з розгортанням роботи, спрямованої на раціональне використання і відтворення людського капіталу. Нагальною потребою є формування стратегічних цілей розвитку людського капіталу в напрямку таких складових: фізичного капіталу, капіталу науково-інноваційної творчості та інтелектуально-освітнього капіталу.

Перспективи подальших досліджень полягатимуть у вивченні особливостей забезпечення соціально-економічної безпеки регіонів України з урахуванням специфіки регіонів; розробці підходів до оцінювання рівня соціально-економічної безпеки у

сучасних умовах; пошуку інструментів забезпечення соціально-економічної безпеки України на основі розвитку людського капіталу.

Список літератури

1. Андрушків Б.М. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство [Текст] / Б.М. Андрушків. – Тернопіль : Вид. Терно-граф, 2008. – 424 с.
2. Антонюк В.А. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні [Текст] / В.А. Антонюк // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 39–43.
3. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, перспективи розвитку : [монографія] [Текст] / О.М. Бородіна ; Ін-т агр. економіки УААН. – К., 2003. – 274 с.
4. Грیشнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] / О.А. Грیشнова. – К. : Т-во «Знання», 2001. – 254 с.
5. Доповідь «Фахівці вищої кваліфікації України у 2014 році» [Текст]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Кларк Дж. Б. Распределение богатства [Текст] / Дж. Б. Кларк. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.
7. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія [Текст] / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
8. Лисак В.Ю. Зародження та розвиток концепції людського капіталу [Текст] / В.Ю. Лисак // Формування ринкової економіки. – 2010. – № 23. – С. 48–55.
9. Манцуров І.Г. Економічна безпека підприємства: сутність та види [Текст] / І.Г. Манцуров, О.В. Нусінова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 4. – С. 75–78.
10. Мочерна О.С. Діалектика концепцій людського капіталу за умов транснаціоналізації [Текст] / О.С. Мочерна // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – С. 32–35.
11. Назарова Г.В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств [Текст] / Г.В. Назарова, Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 240 с.
12. Населення України за 2015 рік. Демографічний щорічник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
14. Пигу А. Экономическая теория благосостояния [Текст] / А. Пигу ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.
15. ПЛАН заходів на 2015-2017 роки із реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://persha.kr.ua/wp-content/uploads/2015/09>
16. Праця України у 2015 році. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит ; [пер. с англ. ; предисл. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
18. Соколик М.П. Індекс розвитку суспільства знань в Україні [Текст] / М. П. Соколик // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 4. – С. 7-24.
19. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economy.kr-admin.gov.ua/files/strategy_2020.pdf
20. Стрижак О.О. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції [Текст] / О.О. Стрижак // Вісник Харківського національного економічного університету. – 2012. – № 4. – С. 56–59.
21. Україна опустилася в рейтингу глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konkurent.in.ua/news/ukrayina/11238/ukrayina-opustilasya-v-rejtingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-.html>
22. Хромов М.І. Сутність і особливості людського капіталу в системі соціально-економічних категорій [Текст] / М.І. Хромов // Економіка і право. – 2009. – № 3. – С. 140–145.
23. Шваб Л.І. Економіка підприємства: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 4-те вид. [Текст] / Шваб Л.І. – К.: Каравела. 2007. – 584 с.
24. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: Монографія [Текст] / С.М. Шкарлет. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 432 с.

References

1. Andrushkiv, B.M. (2008). *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva i pidpriemnytstva. Antyreiderstvo [Economic and property security of enterprises and entrepreneurship. Anti-*

- crap*). Ternopil: Terno-hraf [in Ukrainian].
2. Antoniuk, V.A. (2007). Holovni napriamy zmitsnennia sotsialno-ekonomichnykh osnov formuvannia liudskoho kapitalu v Ukraini [The main directions of strengthening the socioeconomic foundations of human capital formation in Ukraine]. *Ekonomika i prohnouvanntia – Economics and Forecasting*, 3, 39-43 [in Ukrainian].
  3. Borodina, O.M. (2003). *Liudskiy kapital na seli: naukovy osnovy, stan, perspektyvy rozvytku [Human capital in the countryside: scientific foundations, state, prospects of development]*. K.: In-t ahr. ekonomiky UAAN [in Ukrainian].
  4. Hrishnova, O.A. (2001). *Liudskiy kapital: formuvannia v systemiosvity i profesiinoy pidhotovky [Human capital: formation in the system of education and vocational training]*. K.: T-vo «Znannia» [in Ukrainian].
  5. Dopovid «Fakhivtsi vyshchoi kvalifikatsii Ukrainy u 2014 rotsi» [Report "Specialists of Ukraine's High Qualifications in 2014"]. (2015). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
  6. Klark, Dzh. B. (2000). *Raspredelenye bohatstva [Distribution of wealth]*. M.: Helyos ARV [in Russian].
  7. Kozachenko, H.V. Ponomarev, V.P., & Liashenko, O.M. (2003). *Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of an enterprise: the essence and mechanism of provision]*. K.: Libra [in Ukrainian].
  8. Lysak, V.Yu. (2010). Zarodzhennia ta rozvytok kontseptsii liudskoho kapitalu [The emergence and development of the concept of human capital]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky – Formation of a market economy*, 23, 48-55 [in Ukrainian].
  9. Mantsurov, I.H. & Nusinova, O.V. (2012). Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: sutnist ta vydy [Economic security of an enterprise: nature and types]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 4, 75-78 [in Ukrainian].
  10. Mocherna, O.S. (2008). Dialektyka kontseptsii liudskoho kapitalu za umov transnatsionalizatsii [Dialectic of the concepts of human capital in the conditions of transnationalization]. *Ekonomika i prohnouvanntia – Economics and Forecasting*, 2, 32-35 [in Ukrainian].
  11. Nazarova, H.V., Havkalova, N.L., & Markova, N.S. (2006). *Formuvannia ta rozvytok liudskoho kapitalu korporatyvnykh pidpryemstv [Formation and development of human capital of corporate enterprises]*. Kharkiv: Vyd. KhNEU [in Ukrainian].
  12. Naselennia Ukrainy za 2015 rik. Demohrafichnyi shchorichnyk [The population of Ukraine for 2015. Demographic Yearbook]. (n.d.). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
  13. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk [Scientific and innovative activity of Ukraine. Statistical Collection]. (n.d.). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
  14. Pyhu, A. (1985). *Economic welfare theory*. M.: Prohress [in Russian].
  15. PLAN zakhodivna 2015-2017 roky iz realizatsii Stratehii rozvytku Kirovohradskoi oblasti na period do 2020 roku [PLAN of measures for 2015-2017 on implementation of the Development Strategy of the Kirovohrad Oblast for the period upto 2020]. (n.d.). <http://persha.kr.ua>. Retrieved from <http://persha.kr.ua/wp-content/uploads/2015/09> [in Ukrainian].
  16. Pratsia Ukrainy u 2015 rotsi. Statystychnyi zbirnyk [The work of Ukraine in 2015. Statistical Collection]. (n.d.). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
  17. Smit, A. (1962). *The Wealth of Nations*. (V.S.Afanaseva, Trans). M: Sotsekgiz [in Russian].
  18. Sokolyk, M.P. (2007). Indeks rozvytku suspilstva znan v Ukraini [Index of Development of Knowledge Society in Ukraine]. *Ekonomika i prohnouvanntia – Economics and Forecasting*, 4, 7-24 [in Ukrainian].
  19. Stratehii rozvytku Kirovohradskoi oblasti na period do 2020 roku [Kirovohrad region development strategies for the period up to 2020]. (n.d.). <http://ekonomika.kr-admin.gov.ua>. Retrieved from http://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/strategy_2020.pdf [in Ukrainian].
  20. Stryzhak, O.O. (2012). Teoriiia liudskoho kapitalu: formuvannia naukovoï kontseptsii [The theory of human capital: the formation of a scientific concept]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Kharkiv National University of Economics*, 4, 56-59 [in Ukrainian].
  21. Ukraina opustylasia v reitynhu hlobalnoi konkurentospromozhnosti [Ukraine has fallen in the ranking of global competitiveness]. (n.d.). <http://konkurent.in.ua>. Retrieved from <http://konkurent.in.ua/news/ukrayina/11238/ukrayina-opustylasya-v-rejtingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-.html> [in Ukrainian].
  22. Khromov, M.I. (2009). Sutnist i osoblyvosti liudskoho kapitalu v systemi sotsialno-ekonomichnykh katehorii [The essence and features of human capital in the system of socioeconomic categories]. *Ekonomika i pravo – Economics and Law*, 3, 140-145 [in Ukrainian].
  23. Shvab, L.I. (2007). *Ekonomika pidpryemstva [Business Economics]*. K.: Karavela [in Ukrainian].

24. Shkarlet, S.M. (2007). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: innovatsiyni aspekt [Economic security of an enterprise: an innovative aspect]*. K.: Knyzhkove vydavnytstvo NAU [in Ukrainian].

Oksana Storozhuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oleksii Zaiarniuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Impact of Human Capital on the Socio-Economic Security of the Region

The purpose of the article is to study the impact of human capital on the provision of socioeconomic security of the region in modern economic conditions.

The article considers and improves the theoretical foundations of the human capital management system by substantiating the components of the system of ensuring the socioeconomic security of the region. The analysis of the influence of human capital on the socioeconomic security of the region was carried out. The further development of the justification of the strategic goals of human capital development in the context of the innovative growth of the Kirovograd region, which, in addition to the existing programs, takes into account the features of the region based on the analysis of the state of human capital in the context of socioeconomic security of the region by key indicators.

The human resource is the most important in ensuring the social and economic security of the country. Innovative activity depends on the capabilities of the individual. The value of human capital determines the quality of human resources. Human capital is the main factor of innovative development of the economy and the main condition for ensuring the social and economic security of the country. The deterioration in the quality of human capital of the scientific and innovation organizations in the region is an obstacle to the formation of the economy of an innovative economy. This is a threat to the social and economic security of the region.

human capital, socioeconomic security, region

Одержано (Received) 18.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.543

В.А. Туржанський, доц., канд. екон. наук

І.В. Несторишен, доц., канд. екон. наук

*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна*

Застосування інструментів СОМРАСТ-моделі для уповноваженого економічного оператора в контексті надання спрощень економічним операторам

У статті описані підходи до запровадження інституту уповноваженого економічного оператора визначені Керівництвом The AEO Compact Model. Деталізуються етапи порівняння ризиків у СОМРАСТ-моделі для уповноваженого економічного оператора та прийняття рішень за результатами даного порівняння. Пропонуються напрями імплементації європейської практики запровадження інституту уповноваженого економічного оператора основаної на The AEO Compact Model у вітчизняне митне законодавство

уповноважений економічний оператор, СОМРАСТ-модель для УЕО, Митний кодекс ЄС, Митний кодекс України

В.А. Туржанский, доц. канд. екон. наук

И.В. Несторишен, доц. канд. екон. наук

*Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института
фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий,
Украина*

Применение инструментов СОМРАСТ-модели для уполномоченного экономического оператора в контексте предоставления упрощений экономическим операторам

В статье описаны подходы к внедрению института уполномоченного экономического оператора, которые определены Руководством The AEO Compact Model. Детализируются этапы сравнения рисков в СОМРАСТ-модели для уполномоченного экономического оператора и принятия решений по результатам данного сравнения. Предлагаются направления имплементации европейской практики введения института уполномоченного экономического оператора основанной на The AEO Compact Model в отечественное таможенное законодательство

уполномоченный экономический оператор, СОМРАСТ-модель для УЭО, Таможенный кодекс ЕС, Таможенный кодекс Украины

Постановка проблеми. Формування безпечного ланцюга постачання завжди є актуальним питанням для усіх партій відправлених товарів, логістичних та транспортних компаній, митних органів та самих підприємств. Вони завжди здійснюють контроль за поставками товарів. У другій половині ХХ століття майже всі товари перевірялись митними органами. Через значне зростання товаропотоку та глобалізації міжнародної торгівлі, митні органи не в змозі здійснювати перевірку усіх партій товарів, що переміщуються через митний кордон країни.

Сьогодні завдання митниці переорієнтовано на використання сучасних методів аналізу ризиків і подальшого контролю (постаудит), знижуючи таким чином витрати, пов'язані із забезпеченням безпеки при переміщенні товарів. При цьому головним завданням для усіх учасників міжнародного ланцюга постачання є виявлення та управління ризиками у товаропотоці. Метою управління ризиками є концентрація уваги на діяльності з контролю ризиків. Тому митні органи повинні оцінити діяльність підприємства, його адміністративну організацію та систему внутрішнього контролю з метою виявлення й мінімізації ризиків у міжнародному ланцюзі постачання.

У 2002 році в межах проекту «Митниця 2002» ВМО була створена проектна група з метою перегляду переліку показників ризику для економічних операторів і розробки концептуальної основи для оцінки ризиків економічних операторів – СОМРАСТ-модель для уповноваженого економічного оператора (УЕО) (англ. Compliance Partnership Customs and Trade, СОМРАСТ – дотримання партнерства митниці та торгівлі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування УЕО в Україні досліджували такі вчені й практики, як І. Бережнюк [1] (запровадження інституту УЕО в розрізі Програми митної безпеки ЄС), Т. Паламарчук [2] (статус УЕО, необхідність вдосконалення інституту УЕО в Україні, реформування митного напрямку шляхом імплементації європейського досвіду інституту УЕО), Л. Прус [3] (проблеми практичної реалізації інституту УЕО в Україні). Проте, недослідженими залишаються питання запровадження інституту УЕО відповідно до СОМРАСТ-моделі для УЕО.

Постановка завдання. Метою написання статі є дослідження європейської практики запровадження інституту УЕО, основаної на The AEO Compact Model, та імплементація її у вітчизняне митне законодавство в контексті надання спрощень економічним операторам.

Виклад основного матеріалу. СОМРАСТ-модель для УЕО є основою (методологією) для проведення оцінки організації та системи внутрішнього контролю економічного оператора не лише на національному, але й на міжнародному рівні. Це гнучкий інструмент, який може бути використаний для захисту фінансових інтересів ЄС, а також нефіскальних інтересів таких, як захист зовнішнього кордону ЄС (наприклад, міжнародних ланцюгів постачання, контрабанди).

Інтегровані частини СОМРАСТ-моделі для УЕО є методом зіставлення ризиків,

описаному в Керівництві The AEO Compact Model [5]. Економічні оператори, які бажають отримати статус УЕО, повинні відповідати стандартам, критеріям визначеними в СОМРАСТ-моделі для УЕО та Митному кодексі ЄС [6].

Митниця та економічні оператори повинні співпрацювати, відповідно до норм СОМРАСТ-моделі для УЕО з метою реалізації зобов'язань заявника щодо оцінки ризиків. При цьому, митні органи повинні здійснювати аудит відповідності бізнесу заявника нормам Митного кодексу ЄС.

СОМРАСТ-модель для УЕО (рис. 1):

– може використовуватися посадовими особами митних органів, щоб встановити чи є потенційні ризики актуальними для даного економічного оператора і його бізнес-процесів.

– інструмент для визначення рівня відповідальності щодо здійснення митного контролю на території економічного оператора.

– призначена для преаудиту економічного оператора. Метою преаудиту є дослідження питань пов'язаних з поданням заявки на отримання статусу УЕО та відповідних спрощень.

СОМРАСТ-модель для УЕО включає декілька етапів. Кожен етап є автономним. Проте на практиці ці етапи можуть бути об'єднані один з одним, наприклад, щодо діалогу між митницею і торгівлею.

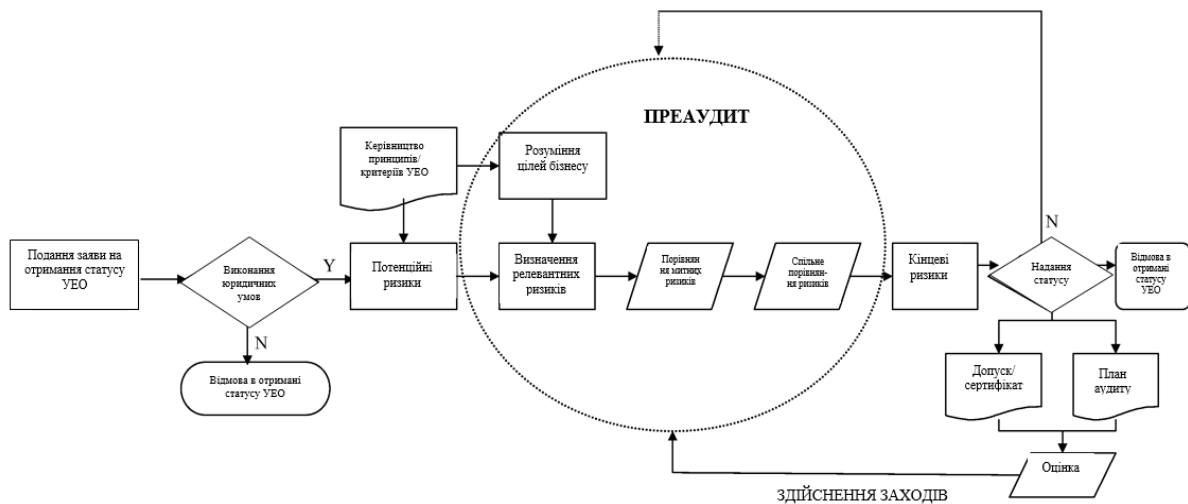

Рисунок 1 – СОМРАСТ-модель для УЕО

Джерело: розроблено авторами.

Першим кроком в процесі роботи з СОМРАСТ-моделлю для УЕО є те, що митні органи повинні визначити чи дотриманні формальні умови пов'язанні з процедурою отримання статусу УЕО. Даний крок здійснюється досить швидко. Якщо заявник не може виконати формальні умови, то в статусі має бути відмовлено. В цьому випадку немає необхідності митним органам проводити подальшу оцінку ризиків для даного економічного оператора.

Як зазначалося вище, перелік ризиків і вимог є інтегрованою частиною СОМРАСТ-моделі для УЕО. Дані принципи включають стандарти і критерії в розрізі 5 розділів:

- 1) Інформація про компанію;
- 2) Звіт про погодження;
- 3) Система бухгалтерського обліку підприємства і його логістична система;
- 4) Фінансова спроможність;

5) Вимоги до безпеки.

Кожен розділ поділяється на підрозділи. Усі індикатори ризику пов'язані з описом ризиків, які повинні проаналізувати митні органи, та економічні оператори. Потрібно визначити, які ризики актуальні для економічного оператора, а також, що він зробив для їх мінімізації. Тому, в процесі преаудиту Керівництво СОМРАСТ-моделі для УЕО [5] є важливим інструментом. Його можна використовувати за двома напрямками.

По-перше, його може використовувати економічний оператор для проведення самооцінки та підготовки профілю його бізнес-процесів в забезпеченні безпечного ланцюга постачання. Потім даний профіль порівнюється з результатами оцінки митних органів. Результативність самооцінки залежить від кваліфікації персоналу економічного оператора.

По-друге, дане Керівництво СОМРАСТ-моделі для УЕО використовується митними органами для визначення питань, які будуть досліджуватись під час преаудиту. При цьому митний аудитор сам шукає відповіді на питання.

Оцінка ризиків економічного оператора є наріжним каменем СОМРАСТ-моделі для УЕО. Ця оцінка може бути проведена за допомогою методу порівняння ризику.

Серед бізнес-спільноти метод порівняння ризиків має широке застосування. Крім того, митні органи можуть використовувати метод порівняння ризику як системного методу під час оцінки і аналізу ризиків. Даний метод застосовується для подальшої оцінки та контролю сертифікованого економічного оператора.

Процес порівняння ризику включає п'ять основних етапів (рис. 2).

Рисунок 2 – Етапи порівняння ризику у СОМРАСТ-моделі для УЕО

Джерело: розроблено авторами.

Крок 1. Розуміння бізнесу. Митні органи повинні мати уявлення про діяльність економічного оператора. Істотною частиною розуміння бізнесу є чітке уявлення про діяльність економічних операторів (логістичного ланцюжка партій товарів); бізнес-середовища в якому він працює (наприклад, діяльність, товари, які процедури використовуються).

Для розуміння діяльності економічних операторів, які претендують на отримання статусу УЕО, можуть використовуватись внутрішні та зовнішні джерела інформації. Прикладами внутрішніх джерел інформації, до якої митниця має доступ, є: ПДВ або інша інформацію від податкових служб; бази даних щодо митних оформлень;

звіти преаудиту; записи баз даних про надані митні дозволи. До зовнішніх джерел належать: опубліковані річні звіти Торгово-промислових палат, статистики; веб-сайт економічного оператора; дані надані самим оператором.

Зокрема, перший розділ Керівництва СОМРАСТ-моделі для УЕО визначає показники необхідні для збору інформації, з метою розуміння бізнесу економічного оператора. Інші способи отримання інформації є результатом інтерв'ю і пошуком документально підтвердженої інформації в адміністрації економічного оператора. Важливо, щоб отримана інформація була належним чином задокументована і оформлена.

Крок 2. Уточнення цілей митниці. Не всі вимоги і підрозділи даного Керівництва мають відношення до економічного оператора. У вступній частині Керівництва СОМРАСТ-моделі для УЕО описані обов'язки зацікавлених сторін в ланцюжку постачання. При цьому, основною місією митниці є реалізація фіскальної функції з дотриманням вимог безпеки в міжнародному ланцюзі постачання відповідно до Митного кодексу ЄС. Дана ціль актуалізується по відношенню до економічного оператора, який отримує спрощення митних процедур.

Під час отримання статусу УЕО, митні органи можуть прийняти рішення про роботу з командою економічного оператора, яка може бути створена для спільної роботи в процесі сертифікації. Команда повинна складатися з експертів з досвідом роботи в галузі юриспруденції та аудиту.

Крок 3. Визначення ризиків. «Ризик» – ймовірність події, що відбулася в результаті ввезення, вивезення, транзиту і кінцевого споживання товарів, що переміщуються митною територією ЄС та третіх країн і наявність товарів, які не мають статусу товарів походження з ЄС, яка:

- дозволяє правильне застосування ЄС національних митних правил;
- або включає в себе фінансові інтереси ЄС та держав-членів;
- або представляє загрозу безпеці ЄС, життю громадян, навколишньому середовищу чи споживачам.

Митні органи фокусуються лише на потенційних ризиках актуальних для конкретного економічного оператора. Крім того, вони бачать, які заходи здійснив економічний оператор для мінімізації цих ризиків.

Потенційні ризики – ризики, які існують з теоретичної точки зору. Коли говорять про потенційні ризики, то це розуміється з загальної точки зору. Потенційні ризики не пов'язані з конкретним економічним оператором. Перелік потенційних ризиків не повинен повторюватися кожен раз. Це можна зробити один раз, а потім їх використовувати в усіх наступних випадках.

В подальшому необхідно визначити ті ризики, які пов'язані з конкретним економічним оператором і його бізнес-процесами. Тому важливо зрозуміти деталі бізнес-процесів економічного оператора в міжнародному ланцюзі постачання.

Крок 4. Оцінка ризиків. Ризики, виявлені на 3 етапі необхідно оцінювати шляхом встановлення пріоритетів (ранжування) ризиків в контексті оцінки впливу на митну діяльність і ймовірністю настання ризикової ситуації.

Такий підхід дозволяє об'єднати ризик у повну картину та дозволяє встановити відносний взаємозв'язок між ризиками з точки зору значущості. На цьому етапі важливо визначити в якій мірі економічний оператор вживає заходи щодо покриття (мінімізування, нівелювання) виявлених ризиків і яким чином оператор здійснює ранжування різних типів ризиків (оператор також зацікавлений в структуруванні підходів щодо ідентифікації ризиків, їх оцінюванні та реагування на ризики).

Як згадувалося раніше, на цьому етапі позитивним і бажаним є залучення спеціаліста в сфері законодавства і EDP (Electronic data processing) аудиту. Знання і

перспективи постійно змінюються, особливо між людьми з різними функціями в рамках митного адміністрування. Після того, як ризики визначені та оцінені, вони можуть бути прописані у профілі ризику з метою формування повної картини всіх істотних ризиків. Різні ризики порівнюються з точки зору їх впливу та ймовірності виникнення.

Хоча оцінка ризиків здійснюється не завжди кількісно, порівняння ризиків забезпечить вищий ступінь прозорості в ризикованому середовищі оператора в контексті отримання митних спрощень (рис. 3).

Після формування профілю ризику, необхідно зробити крок назад та врахувати наступні аспекти:

– Чи є в ньому сенс з інтуїтивної точки зору? Чи охоплює він всі відповідні зони ризику відповідно до контрольного списку?

– Чи потрібно Вам кількісно оцінити конкретний ризик?

– Чи відбулися зміни вагомих ризиків порівняно з попереднім етапом і якщо так, то чому?

Після внутрішньої оцінки необхідно обмінятися результатами внутрішньої оцінки з оператором з метою гарантування її правильності.

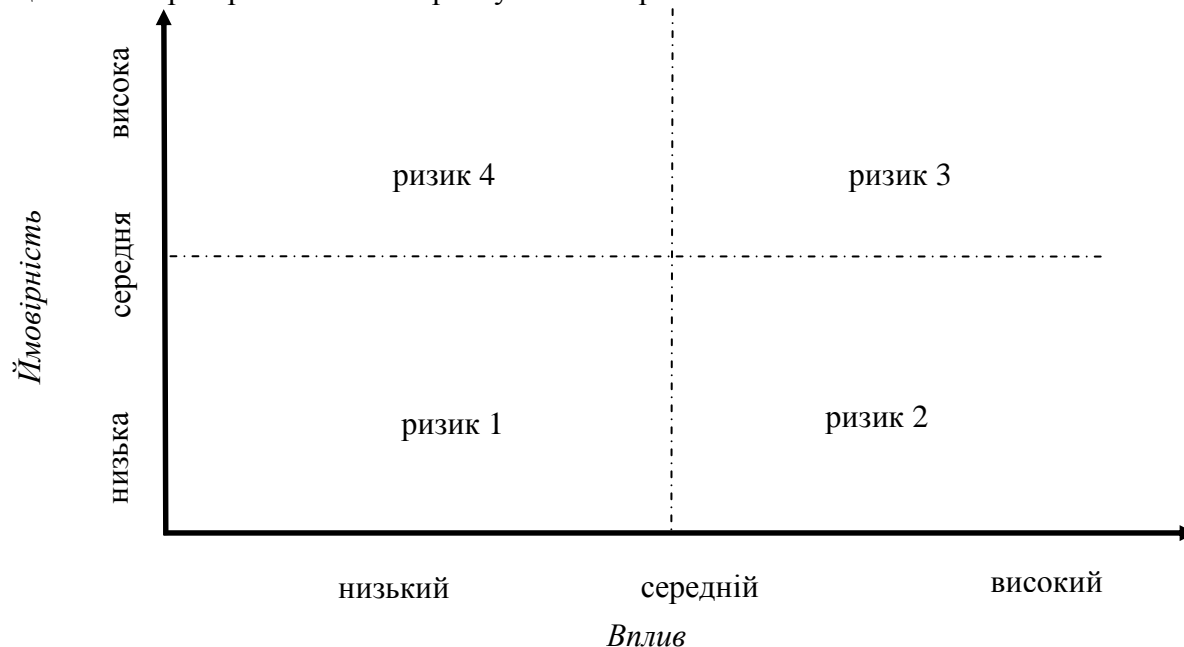

Рисунок 3 – Оцінка ризиків відповідно до COMPACT-моделі для УЕО

Джерело: розроблено авторами.

Використовуючи підхід порівняння ризику з позиції найпростішого з точки зору робочої продуктивності, бажано розподілити спосіб порівняння ризику на дві дії:

– по-перше, порівняння в середині (в межах митниці);

– по-друге, спільне порівняння (разом з оператором), за результатами якого митниця має прийняти рішення про визначення ризиків і методів реагування на них.

Виділяють наступні причини поділу методу порівняння ризиків:

– полегшення уяви в процесі формування власної думки – митники мають можливість сформулювати власне бачення.

– більш структурований – забезпечує структурований підхід до документа, як ризики рухаються в одному або іншому напрямку від початкового до загального (остаточного) відображення.

– підтримка роботи посадових осіб – забезпечує полегшення отримання

посадовими особами знань про те, як працює структура і що робити на різних стадіях, уникаючи будь-якої можливої плутанини.

– заохочувати прозорість і співробітництво – розділивши метод митної справи і торгівлі рекомендується працювати разом, як він отримує обидва боки вжити відповідних заходів щодо ризику були визначені і з його прозорою документації.

Необхідно розробити структуровану і належно оформлену документацію за змістом виконаної оцінки, зокрема, слід документально оформити, чому певний ризик був оцінений на певному рівні з метою формування напрямів можливих (позитивних / негативних) варіантів розвитку ризику.

Для затвердження ризику важливо, щоб процеси, описані в письмовій формі, були перевірені на практиці, для фінансових аспектів, які можуть бути перевірені випадковими вибірковими перевірками в управлінні оператора, але більшість аспектів безпеки повинні бути перевірені за допомогою фізичної верифікації на випадковій основі.

Після того, як всі відповідні ризики відображені і повністю задокументовані на етапі митного порівняння ризиків, переходять до загального порівняння ризиків, які можуть мати місце. Він починається з представлення та обговорення підсумків порівняння митного ризику з оператором. Після цього необхідно визначити, чи відповідає оцінка, проведена митницею, поточній ситуації (тобто в кінцевому рахунку необхідно визначити, в якій мірі сам оператор вживає заходів для покриття (мінімізації, нівелювання) виявлених ризиків, а також яким чином оператор віддає пріоритет (здійснює ранжування) різних типів внутрішніх ризиків).

Нарешті, має бути прийнято рішення про слабкі і сильні сторони оператора з точки зору загального, а також процедурні аспекти і місце кожного виявленого ризику з точки зору його впливу та ймовірності настання.

Після того, як всі відповідні ризики оцінено, в тому числі власні заходи оператора, щодо цих ризиків, можуть виникати деякі не покриті ризики. Це ризики варто називати залишковими ризиками.

Крок 5. Прийняття рішення відносно ризиків, що залишилися. Ризики є частиною ведення бізнесу. Усвідомлюючи, що митна адміністрація враховує істотні ризики, необхідно встановити межі для прийняття ризику і визначити (індивідуальні) способи реагування на ризик. Надання статусу УЕО з передбаченими обсягами сприяння/спрощення може початися за умови, якщо всі ризики можуть бути покриті (мінімізовані). Якщо ні, то повинно бути прийнято рішення або про відхилення, або коригування, або поліпшення, які повинні бути виконанні оператором для покриття ризику або його зниження до прийняттого рівня.

За результатами процедури попереднього аудиту, який складається з п'яти етапів, можуть надаватись наступні висновки:

1. Відсутні суттєві ризики, або наявність незначних ризиків, які можуть бути покриті за рахунок додаткових заходів контролю, що дозволяє надати статус УЕО. Якщо після (першого або другого) попереднього аудиту було прийнято рішення про те, що статус УЕО може бути надано, митниці авторизують / надають сертифікат економічному оператору. За необхідності, конкретні робочі домовленості додаються до авторизації / сертифіката.

2. Існує значна кількість залишкових ризиків або суттєвих ризиків, які потребують їх покрити за рахунок додаткових заходів контролю, але це можливо для оператора (і оператор готовий) вжити заходів щодо поліпшення процесу адміністративної організації і системи внутрішнього контролю – в даному випадку надання статусу не представляється можливим до того часу, коли оператор усунить зазначені недоліки. Ці дії щодо поліпшення повинні бути перевірені митницею під час

здійснення другого попереднього аудиту (включаючи процедуру зіставлення загальних ризиків), з метою встановлення наявності непокритих ризиків, виявлених під час першого попереднього аудиту, і за умови усунення зазначених ризиків, економічному оператору надається статус УЕО.

3. Існує значна кількість непокритих чи вагомих ризиків, які потребують додаткових зусиль від економічного оператора, які він не може здійснити (або не бажає) щодо поліпшення адміністративного управління і системи внутрішнього контролю – в даному випадку статус УЕО надаватись не буде.

Бажано здійснити кінцеву оцінку в команді. Важливе значення має наявність відповідної документації про наявність виявлених ризиків з відображенням їх джерел виникнення та/або чому ризики перемістилися в ту чи іншу сторону на карті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, запроваджуючи інститут УЕО в Україні пропонуємо враховувати підходи визначені у СОМРАСТ-моделі для УЕО в контексті надання спрощень економічним операторам.

З метою гармонізації вітчизняного митного законодавства із міжнародними тенденціями та вимогами фахівцями-практиками з митної справи, учасниками ЗЕД та науковцями відбувається активне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо уповноваженого економічного оператора та спрощень митних формальностей» (реєстраційний № 4777 від 03.06.2016) [3], яким передбачено надання суттєвих спрощень митних формальностей для підприємств з високим ступенем довіри; закладення передумов для майбутнього визнання статусу УЕО, що надається митними органами України, органами країн ЄС, та участь українських УЕО у формуванні безпечних ланцюгів постачання товарів відповідно до вимог Рамкових стандартів ВМО, підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринку.

Основними новаціями щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту УЕО в Україні є:

- критерії для надання статусу УЕО приведені у відповідність до європейських; оцінка критеріїв відкоригована відповідно до виду сертифікату; визначено процедуру оцінки та моніторингу; закріплено випадки здійснення переоцінки, зупинення дії та анулювання сертифікатів УЕО;

- передбачено спрощення митних формальностей, які є ідентичними спрощенням у ЄС та приведено їх у відповідність до виду сертифіката (уповноважений вантажовідправник; уповноважений вантажоодержувач; митне оформлення за місцезнаходженням; процедура спрощеного декларування; зниження гарантійної суми при застосуванні загальної фінансової гарантії);

- запроваджується обов'язкове подання до митниці короткої ввізної декларації (містить інформацію необхідну для проведення аналізу ризиків до перетину товарами митного кордону України);

- передбачено застосування «принципу мовчазної згоди»;

- запроваджується обов'язковий облік усіх підприємств (у тому числі нерезидентів), які здійснюють операції, що регулюються митним законодавством;

- пропонується нова для України форма митного контролю (пост-митний контроль).

Список літератури

1. Бережнюк І.Г. «Поправки безпеки» до Митного кодексу ЄС: досвід полегшення торгівлі без загроз для зовнішньої безпеки держави [Текст] / Бережнюк І. Г., Несторишен І. В., Очерет А. Ю. // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – № 28. – С. 20–29.

2. Паламарчук Т. Уповноважені економічні оператори: хто вони і навіщо потрібні [Електронний ресурс] / Т. Паламарчук – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/04/4/587604/>
3. Про внесення змін до Митного кодексу України (щодо уповноваженого економічного оператора та спрощень митних формальностей) [Електронний ресурс] : проект Закону України [прийнято на засіданні Кабінету Міністрів України від 06.04.2016]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59320.
4. Прус Л. Р. Проблеми практичної реалізації інституту уповноважених економічних операторів в Україні [Електронний ресурс] / Л. Р. Прус // Митна безпека. – 2012. – № 1–2. – С. 19–24. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/13001/%C>.
5. European Commission (2006). Authorized Economic Operators – The AEO Compact Model. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/customs/policy_issues/customs_security/aeo_compact_model_en.pdf.
6. Regulation (EU) No 952/2013 Of The European Parliament And Of The Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:269:0001:0101:EN:PDF>.

References

1. European Commission (2006). Authorized Economic Operators – The AEO Compact Model. – *ec.europa.eu*. Retrieved from http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/customs/policy_issues/customs_security/aeo_compact_model_en.pdf [in English].
2. Regulation (EU) No 952/2013 Of The European Parliament And Of The Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:269:0001:0101:EN:PDF> [in English].
3. Berezniuk, I.H. (2015). «Popravky bezpeky» do Mytnoho kodeksu YeS: dosvid polehshennia torhivli bez zahroz dlia zovnishnoi bezpeky derzhavy' [«Security Amendment» to the Customs Code EU experience to facilitate trade without external threats to the security of the state]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Proceedings of Kirovograd National Technical University. Economics*, 28, 20-29 [in Ukrainian].
4. Palamarchuk, T. (2016). Upovnovazheni ekonomichni operatory: khto vony i navishcho potrebni [Authorised economic operators: who are they and why]. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/04/4/587604/> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy (shchodo upovnovazhenoho ekonomichnoho operatora ta sproshchen mytnykh formalnostei) [On amendments to the Customs Code of Ukraine (concerning the authorized economic operator and simplified customs formalities)]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59320 [in Ukrainian].
6. Prus, L.R. (2012). Problemy praktychnoi realizatsii instytutu upovnovazhenykh ekonomichnykh operatoriv v Ukraini [The problems of practical realization of the institute of authorized economic operators in Ukraine]. *Mytna bezpeka – Customs security*, 1-2, 19-24. Retrieved from http://dndims.com/upload/files/custom_security_1-2_2012.pdf [in Ukrainian].

Vitalii Turzhanskyi, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Igor Nestoryshen, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine

Application Tools The AEO COMPACT Model Simplifications in the Context of Economic Operators

The article deals with the use of tools The AEO COMPACT (Compliance Partnership Customs and Trade) Model in the context simplifications of economic operators. The COMPACT framework is a methodology to perform such an assessment. Not only on a national level, but also on an international level, when more countries are involved. It is a flexible tool that can be used not just in the protection of the fiscal interests of a Member State or the Community, but also in the protection of the non-fiscal interests such as the protection of the external frontier of the Community (e.g. Supply Chain Security and Anti Smuggling).

Integrated parts of the AEO COMPACT Model are the Risk Mapping method described in this document and the guidelines on standards and criteria. The economic operator applying for AEO status shall implement, in conformance with its business model and risk analysis, the systems, the procedures, conditions and requirements established in the Community Customs Code and the guidelines on standards and criteria. Customs and the economic operator shall work cooperatively toward realizing the commitment of the applicant

in the risk assessment work outlined in this document. The customs authorities must audit that the applicant satisfies the requirements relevant for it's business and established in the Community Customs Code. The assessment of the operator's risks is the cornerstone of the COMPACT framework. This assessment can be done by using the risk mapping method. Within the business community the risk mapping method is used to a great extent. Also the Customs can benefit by developing the risk mapping method to be used as a systematic method to the assessment and judgement of risks. Furthermore, a systematic approach is also needed to determine in what way a certified operator should be controlled and evaluated afterwards. The method is meant to prioritise risks by evaluating the likelihood and impact risks will have on the Customs' objectives. It is a method that structures and supports the weighing and judging of risks. By using the risk mapping approach together with measures expressed in the COMPACT framework you will have a structured approach aimed at risk identification, risk assessment, control approach and the evaluation for continuous improvements.

The risk mapping process originally consists of five basic steps: Step 1. Understanding the business (of an operator); Step 2. Clarify the customs' objectives; Step 3. Identify risks (which risks might influence the customs' objectives); Step 4. Assess risks (which risks are the most significant); Step 5. Respond to risks; what to do about the (remaining) risks. Proposed areas of implementation of European practices introduction of authorized economic operator, based on the AEO COMPACT Model, to the national customs legislation.

Authorized Economic Operator, The AEO COMPACT Model, Customs Code of the European Union Customs Code of Ukraine

Одержано (Received) 24.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 27.04.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.543:004.7

В.І. Царенко, доц., канд. юрид. наук

О.В. Яковенко, доц., канд. екон. наук

Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

Характеристика системи управління технічними системами митного контролю

У статті розкрито сутність та запропоновано визначення системи управління технічними системами митного контролю, сформуовано мету, об'єкт та суб'єкт управління, розкрито місце системи у здійсненні митної справи вцілому. Виділено основні завдання управління, уточнено їх зміст та послідовність реалізації. Розроблено загальну схему управління технічними системами/засобами митного контролю.

митна справа, митниця, технічні системи митного контролю, технічні засоби митного контролю, система управління, ефективність, митний контроль

В.И. Царенко, доц., канд. юрид. наук

О.В. Яковенко, доц., канд. екон. наук

Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Характеристика системы управления техническими системами таможенного контроля

В статье раскрыта сущность и дано определение системы управления техническими системами таможенного контроля, сформулирована цель, обозначены объект и субъект управления, охарактеризовано место системы в таможенном деле. Выделены основные задачи управления, уточнено их содержание и последовательность реализации. Разработана общая схема управления техническими системами / средствами таможенного контроля.

таможенное дело, таможня, технические системы таможенного контроля, технические средства таможенного контроля, система управления, эффективность, таможенный контроль

© В.І. Царенко, О.В. Яковенко, 2017

Постановка проблеми. Успішність та якість виконання людиною різноманітних завдань залежить не тільки від її навиків та мотивації, а й від технічних засобів, що є у її розпорядженні. В окремих сферах діяльності досягнення позитивних результатів без використання сучасної техніки є практично неможливим. Усе зазначене безпосередньо стосується здійснення митного контролю за товарами, що переміщуються через митний кордон України. Обсяги зовнішньоекономічних операцій вимагають від працівників митниць ДФС проведення вибіркового та якісного контролю товарів, з метою запобігання їх незаконному переміщенню. Досягнення цієї мети можливе при використанні сучасних технічних засобів/систем митного контролю та спеціальних засобів (далі – ТСМК). У той же час існує потреба врегулювання державою різноманітних аспектів цього процесу, внаслідок його складності, задіяності інтересів держави та суб'єктів ЗЕД, наявності ризиків для здоров'я громадян та завдання шкоди вантажу, а також запобігання різним видам загроз для суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, види, будова, основні вимоги та особливості застосування ТСМК розглядають переважно у навчальних підручниках та посібниках, що присвячені митній справі в цілому, у межах окремих розділів [4; 6]. Водночас питання забезпечення ефективності застосування ТСМК у наукових працях останніх років практично не розглядається, що пояснюється постійним реформуванням митних органів, (органів доходів і зборів), а отже помилковою другоплановістю даного питання. З врахуванням зазначеного вище варто констатувати відсутність висвітлення у наукових публікаціях аналізу управління ТСМК у межах Державної фіскальної служби України.

Постановка завдання. Метою статі є з'ясування сутності та будови системи управління ТСМК.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних та практичних аспектів використання ТСМК при здійсненні митного контролю виявив необхідність пошуку резервів підвищення ефективності їх застосування. До таких резервів поряд із іншими [7] пропонуємо відносити удосконалення управління ТСМК. При цьому, під управлінням розуміємо процес цілеспрямованої дії суб'єкта управління на об'єкт управління з метою досягнення певних результатів [1, с. 51].

Ефективне застосування технічного засобу/системи при здійсненні митного контролю будь-якого товару, що перетинає митний кордон України можливе при реалізації Державною фіскальною службою України (далі – ДФС) цілого комплексу дій, які необхідно розглядати в межах системи управління ТСМК.

Система управління визначається як [1, с. 51]:

- множина взаємопов'язаних елементів (ланок), які складають єдине ціле, та реалізують процес управління для досягнення поставлених цілей;
- сукупність системи, що управляє (суб'єкт управління), та керованої системи (об'єкт управління);
- сукупність дій, необхідних для узгодження спільної діяльності людей;
- керуюча (суб'єкт управління) та керована (об'єкт управління) системи, а також система зв'язків між ними;
- організаційне складне ціле, що складається з безлічі взаємодіючих елементів, у тому числі об'єкту та суб'єкту управління;
- складна система, створена для збору, аналізу і переробки інформації з метою отримання максимального кінцевого результату при певних обмеженнях (нестача ресурсів, наприклад).

Зазначені трактування терміну «система управління» доводять доцільність та правомірність використання його для позначення діяльності ДФС щодо забезпечення застосування ТСМК.

Кожна система управління має певне призначення і відповідно має цільову функцію, що визначає характер взаємозв'язків всіх її елементів. При реалізації цієї функції завжди можна виділити об'єкт управління (керовану систему) та суб'єкт управління (керуючу підсистему), між якими повинен мати місце прямий (від суб'єкту до об'єкта – управлінський вплив та управлінська інформація) та обернений (від об'єкта до суб'єкта) канали зв'язку [3, с. 4].

Метою системи управління ТСМК (ціллю її функціонування) є підвищення ефективності застосування технічних засобів/систем та спеціальних засобів митного контролю.

Об'єкт управління – технічні засоби/системи та спеціальні засоби митного контролю, а саме процес їх використання, на які спрямовуються управлінські дії з метою проведення ефективного митного контролю [1, с. 51].

Суб'єкт управління – сукупність органів та посадових осіб, які здійснюють цілеспрямовану діяльність з врахуванням інформації про стан ТСМК (об'єкта управління) та зовнішнього середовища [1, с. 51]. Суб'єктом управління відповідно до законодавства є ДФС, її структурні підрозділи та посадові особи [5].

З врахуванням вищезазначеного під системою управління ТСМК пропонуємо розуміти – впорядковану сукупність дій взаємопов'язаних елементів (підрозділів), що забезпечують використання технічних засобів/систем при здійсненні митного контролю.

Зазначена система є елементом механізму здійснення митної справи в Україні, що реалізується ДФС. Так, відповідно п. 1 ст. 7 Митного кодексу України [2] здійснення митної справи становить: «Встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи».

У той же час у п. 1 ст. 324 зазначено, що з метою скорочення часу проведення митного контролю та підвищення його ефективності органи доходів і зборів можуть використовувати технічні та спеціальні засоби, а також службових собак. Схематично такий взаємозв'язок можна подати у вигляді рис. 1.

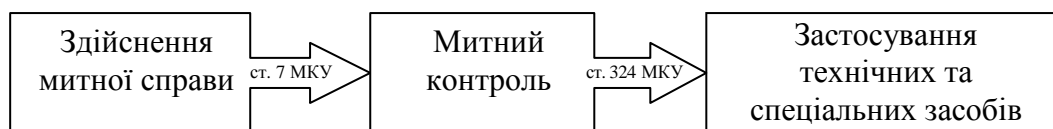

Рисунок 1 – Місце управління ТСМК у здійсненні митної справи в Україні
Джерело: розроблено авторами.

Реалізація управлінського впливу суб'єкта на об'єкт управління здійснюється шляхом реалізації таких завдань (рис. 2):

– нормування потреби у ТСМК, яке полягає у розрахунку ТСМК необхідних для забезпечення нормальної (безперервної) діяльності структурних підрозділів ДФС (митниць ДФС, митних постів ДФС) у розрізі окремих груп технічних засобів;

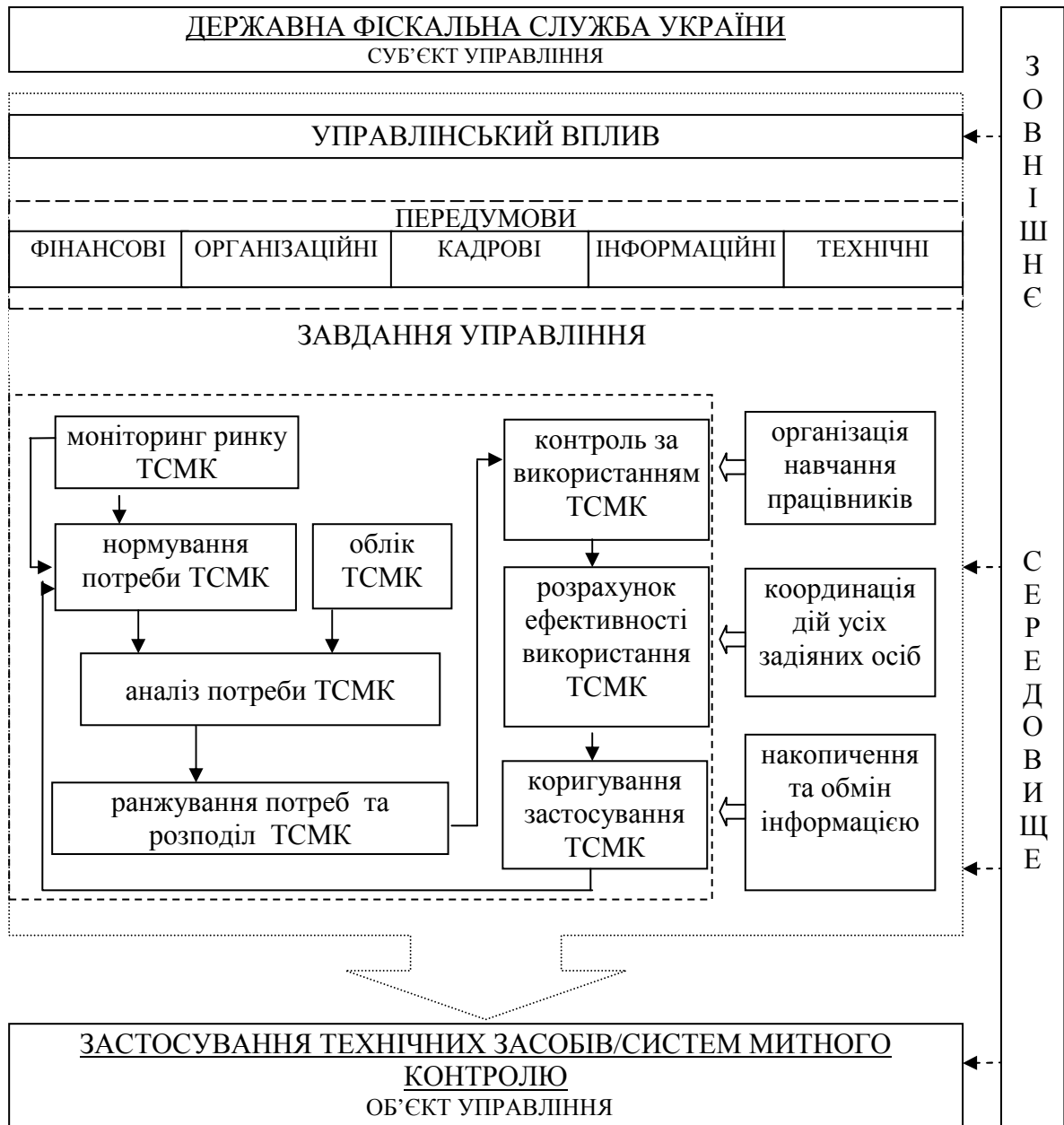

Рисунок 2 – Схема управління ТСМК

Джерело: розроблено авторами.

- облік ТСМК, який здійснюється шляхом фіксування наявності та руху на митницях ДФС кожного технічного засобу;
- аналіз потреби у ТСМК, що розраховується у розрізі окремих груп технічних засобів шляхом співставлення необхідної та наявної кількості для окремих структурних підрозділів;
- встановлення першочерговості задоволення потреб з врахуванням обмеженості фінансових надходжень у певний часовий проміжок (ранжування потреб структурних підрозділів залежно від обсягу ресурсів та їх здатності впливати на ефективність митного контролю);
- контроль за використанням ТСМК, який реалізується шляхом фіксації кожного використання технічного засобу у відповідних документах і обмеженості доступу до них певним колом осіб;

- аналіз результатів використання технічних засобів у розрізі окремих груп та окремих митниць ДФС;
- розрахунок ефективності застосування технічних засобів/систем при здійсненні митного контролю;
- коригування використання ТСМК з врахуванням результатів проведеного розрахунку ефективності;
- моніторинг ринку технічних засобів/систем митного контролю з метою пошуку оптимальних за співвідношенням ціна/якість видів технічних засобів;
- координування діяльності усіх осіб та структурних підрозділів, що задіяні у процесі управління ТСМК;
- формування інформаційного забезпечення управління (налагодження комунікацій), що ґрунтується на забезпеченні обміну інформацією із зовнішнім середовищем та за результатами реалізації кожного із завдань;
- організування навчання працівників, яке стосується виконання усіх із поставлених завдань, але найважливішим є навчання працівників роботі із ТСМК.

Виконання поставлених завдань можливе за належної організації процесу управління, що ґрунтується на взаємному обміні інформацією та координації зусиль усіх задіяних осіб. Тобто останні із перерахованих завдань створюють передумови для реалізації усіх інших напрямів роботи.

Окремі завдання необхідно реалізовувати у певній послідовності. Так, якісне нормування потреби у ТСМК можливе при вивченні ринку ТСМК, з метою пошуку альтернативних рішень та врахуванні появи найновіших технічних розробок. Аналіз потреби окремих підрозділів можливий за наявності обґрунтованих норм та врахуванні результатів обліку наявності та стану ТСМК за кожним із них.

На основі зазначеної інформації, з врахуванням обмеженості фінансових ресурсів потрібно ранжувати потреби із метою встановлення порядку їх задоволення та відповідно до цього здійснити розподіл технічних засобів/систем між митницями ДФС.

Контроль за використанням ТСМК дозволяє підтримувати у робочому стані технічні засоби (запобігати їх псуванню) та у той же час виступає підґрунтям для розрахунку ефективності застосування ТСМК. Окрім того, варто зауважити необхідність фіксації результатів застосування ТСМК з метою подальшого порівняння їх із витратами на придбання, утримання та експлуатацію у розрізі окремих груп та підрозділів.

Результатом розрахунку ефективності є прийняття рішень, спрямованих на удосконалення застосування ТСМК шляхом здійснення певних коригувань у процесі управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз теоретичних підходів та практики застосування ТСМК дозволив трактувати систему управління ТСМК як впорядковану сукупність дій взаємопов'язаних елементів (підрозділів), що забезпечують використання ТСМК при здійсненні митного контролю. Уточнення мети та деталізація завдань, що мають бути виконані для їх досягнення дають можливість сформулювати чітке бачення складових та дій, які відсутні в управлінській діяльності і яким потрібно приділити найбільшу увагу. Так, до першочергових завдань належить актуалізація норм оснащення митниць ДФС технічними системами, що крім змін у структурі ДФС має враховувати зміни технічних можливостей сучасних ТСМК. Окреслені завдання і є напрямками подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Калюжна Н.Г. Система управління підприємством як предмет дослідження теорії організації

- [Текст] / Н.Г. Калюжна // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 51–54.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
  3. Мишин В. М. Исследование систем управления : учеб. пособие для студентов заочного обучения всех специальностей [Текст] / В. М. Мишин. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 72 с.
  4. Основи митної справи в Україні: підручник / За ред. Насірова Р.М., Пашка П.В.– 2 вид., виправ. та доп. – Ірпінь: УДФСУ, 2017. – 621 с.
  5. Постанова Кабінету міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» від 21 травня 2014 року № 236 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>
  6. Технічні засоби митного контролю: навч. посіб. [Текст] / За заг. ред. Войцешука А. Д. Хмельницький : ПАВФ «Інтрада», 2012. – 297 с.
  7. Царенко В.І. Резерви підвищення ефективності застосування технічних засобів під час здійснення митного контролю : навч. посіб. [Текст] / В.І. Царенко, О.В. Яковенко // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання. – 2016. – Вип. 14. – С. 246–249.

References

1. Kalyuzhna, N.H. (2011). Systema upravlinnya pidpryemstvom yak predmet doslidzhennya teoriiy orhanizatsiyi [ERP system as an object of study organization theory]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy – Journal of Economic Sciences of Ukraine*, 2, 51-54 [in Ukrainian].
2. Mytnyy kodeks Ukrainy vid 13 bereznya 2012 roku № 4495-VI (iz zminamy ta dopovnennyamy) [Customs Code of Ukraine on March 13, 2012 № 4495-VI (as amended)]. (2012, 13 March). [rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
3. Mishin, V.M. (1998). *Issledovanie sistem upravleniya [Investigation of Management]*. Moscow: Fynstatynform [in Russian].
4. Nasirov, R.M., & Pashko, P.V. (2017). *Osnivy mytnoi spravy v Ukraini [Fundamentals customs in Ukraine]* (2 nd ed.). Irpen: UDFSU [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro Derzhavnu fiskal'nu sluzhbu Ukrainy» vid 21 travnya 2014 roku № 236 [The Cabinet of Ministers of Ukraine "On the State Fiscal Service of Ukraine" dated May 21, 2014 № 236 (as amended)]. (2014, 21 May). [rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
6. Voytshchuk, A.D. (Eds). (2012). *Tekhnichni zasiby mytnoho kontrliu [Technical means of customs control]* Khmel'nitsky: Intrada [in Ukrainian].
7. Tsarenko, V.I., & Yakovenko, O.V. (2016). Rezervy pidvyshchennya efektyvnosti zastosuvannya tekhnichnykh zasobiv pid chas zdiysnennya mytnoho kontrolyu [Provisions efficiency use of technology during the customs control]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. Elektronne naukove vydannya – Global and national economic problems. Electronic scientific publications*. 14, 246-249. [in Ukrainian].

Volodymyr Tsarenko, Associate Professor, PhD in Legal Studies (Candidate of Legal Sciences)

Oksana Yakovenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmel'nitsky, Ukraine

Characteristics of Management of Customs Control Technical Systems

The goal of the article is to define the nature and structure of management system of the technical instruments.

The paper presents the definition of management of customs controls technical systems as an ordered set of actions of interrelated elements that provide use of technology during customs control. The aim of the operation is to improve the use of technical systems and special means of customs control. According to the law, the subject of administration is the State Fiscal Service of Ukraine, its structural units and officials. The object of management is technical systems and special means of customs control, namely the process of application. It is defined necessary valuation, accounting, analysis and ranking of needs, control over use, analysis of results and effectiveness of the use of technology, market monitoring, coordination, and information support the formation and training of employees.

Clarification of goals and objectives that must be met to achieve them will form clear vision areas of improving handling process and use of technology to increase the efficiency of customs control.

customs, customs, technical systems of customs control, technical means of customs control management system, the effectiveness of customs control

Одержано (Received) 11.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 339.54

О.О. Корнійчук

Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

Нормативно-правова база здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення

У статті досліджено нормативно-правове забезпечення здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення відповідно до вимог правового поля. Проаналізовано вимоги міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів щодо здійснення контрольних заходів при пасажирських переміщеннях через авіаційні пункти пропуску.

нормативно-правові акти, пасажирські перевезення, спрощення формальностей, попереднє інформування, авіаційні пункти пропуску, митний контроль

О.О. Корнійчук

Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Нормативно-правовая база осуществления таможенного контроля пассажирских перевозок в пунктах пропуска для воздушного сообщения

В статье исследовано нормативно-правовое обеспечение осуществления таможенного контроля пассажирских перевозок в пунктах пропуска для воздушного сообщения в соответствии с требованиями правового поля. Проанализированы требования международных и отечественных нормативно-правовых актов по осуществлению контрольных мероприятий при пассажирских перемещениях через авиационные пункты пропуска.

нормативно-правовые акты, пассажирские перевозки, упрощение формальностей, предварительное информирование, авиационные пункты пропуска, таможенный контроль

Постановка проблеми. В умовах посилення загроз зовнішнього характеру особливої актуальності набувають питання забезпечення безпеки у сфері міжнародних пасажирських та вантажних перевезень. Візова лібералізація України з країнами Європейського Союзу зумовлює необхідність розроблення відповідних інструментів митного контролю, які б враховували значне зростання міжнародних пасажирських авіаційних перевезень.

Досвід провідних країн щодо здійснення контролю за пасажирськими авіаційними перевезеннями свідчить про все ширше використання ризикоорієнтованих інструментів митного контролю, які, з однієї сторони, направлені на виявлення і нейтралізацію загроз та небезпек зовнішньоекономічного характеру, з іншої – забезпечують суттєві спрощення митних формальностей. Відмітимо, сьогодні в Україні функціонує система аналізу та управління ризиками, яка є ефективним інструментом митного контролю та забезпечує мінімальне втручання митних органів в операційну діяльність усіх учасників міжнародного ланцюга постачання. Проте, не дивлячись на те, що у вітчизняному нормативному полі передбачено функціонування окремого модуль АСАУР у пунктах пропуску через державний кордон для повітряного сполучення, практичної реалізації в силу певних обставин він ще не набув. Крім того, сьогодні обговорюється проект закону «Про внесення змін до Митного кодексу

України (щодо уповноваженого економічного оператора та спрощень митних процедур)», яким передбачено запровадження системи попереднього інформування, яка є основною умовою ефективного функціонування системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей процесу здійснення митних процедур присвячені наукові праці П.В. Пашка, О.П. Гребельника, М.В. Гайшунова, І.Г. Бережнюка та інших, в яких висвітлюються аспекти проведення митного контролю та митного оформлення. Окремим питанням діяльності у міжнародному повітряному просторі присвятили свої праці В.М. Вишневецький [1] (особливості митного контролю на авіаційному транспорті), Раскалей М.О. [11] (митний контроль при міжнародних повітряних перевезеннях), О.А. Фрадинський [12] (аналіз норм Чиказької конвенції 1944 року, що врегульовують питання обміну попередньою інформацією про пасажирів). Але у науковій літературі недостатньо уваги приділяється дослідженню питань щодо нормативно-правового регулювання здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення. Так на сьогодні залишається відкритим питання відповідності сучасного нормативно-правового забезпечення здійснення митного контролю новим умовам та чинникам, зумовлених лібералізацією візового режиму України з країнами ЄС. Особливої важливості зазначене питання набуває в умовах необхідності дослідження стану та відповідності вітчизняного нормативного поля міжнародним стандартам та вимогам, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження вимог міжнародного та вітчизняного законодавства щодо здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи нормативно-правову базу здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення (рис. 1) можна поділити її на дві групи: міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти.

Міжнародні нормативно-правові акти є основою загальноєвропейських принципів та норм міжнародного права і є складовою частиною правової системи України.

Основоположним міжнародним документом, що регламентує основні принципи роботи міжнародної авіації є Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року, яка підписана 7 грудня 1944 року в м. Чикаго (США) 52 країнами світу та відома у повсякденному використанні під назвою «Чиказька конвенція» [3]. Вказану конвенцію разом з численними додатками можна без перебільшення вважати кодексом поведінки держав у цивільній авіації. Україна приєдналася до зазначеної конвенції 10 серпня 1992 року, а набуття чинності відбулося 9 вересня 1992 року. Метою Чиказької конвенції є досягнення згоди щодо певних принципів міжнародної цивільної авіації та здійснення повітряних сполучень шляхом раціональності, безпечності та економічної доцільності. В частині, яка стосується обміну попередньої інформацією про пасажирів, застосовуються чотири статті Чиказької конвенції (табл. 1).

До складу Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року входить окремий додаток щодо спрощення митних формальностей на авіаційному транспорті – Додаток 9 «Спрощення формальностей» [9].

Додаток 9 покликаний служити принципу ефективності та суть його полягає в тому, що процедури оформлення осіб, які прибувають та вибувають авіатранспортом, застосовуються і здійснюються таким чином, щоб повітряний транспорт зберігав властиву йому перевагу в швидкості.

Рисунок 1 – Нормативно-правова база здійснення контрольних заходів при пасажирських переміщеннях через авіаційні пункти пропуску

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 1 – Характеристика статей Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року, що врегульовують питання обміну попередньої інформацією про пасажирів

Стаття	Назва статті	Зміст статті
1	2	3
13	Правила про в'їзд і випуск	Закони і правила договірної держави, які належать до допуску на її територію або відправлення з її території пасажирів, екіпажу або вантажу повітряних суден, такі як правила, що стосуються в'їзду, випуску, імміграції, паспортного і митного контролю і карантину, дотримуються такими пасажирами й екіпажем або від їх імені, а також щодо вантажу при прибутті, вибутті або під час знаходження на території цієї держави.
22	Спрощення формальностей	Кожна договірна держава погоджується шляхом видання спеціальних правил або іншим чином вживати всіх можливих заходів щодо сприяння і прискорення навігації повітряних суден між територіями договірних держав і щодо запобігання не викликаних необхідністю затримок повітряних суден, екіпажів, пасажирів і вантажу, особливо при застосуванні законів, що стосуються імміграції, карантину, митного контролю і випуску.
23	Митні та імміграційні процедури	Кожна договірна держава зобов'язується, наскільки вона визнає за можливе, встановлювати митні та імміграційні процедури, що стосуються міжнародної аеронавігації, згідно з практикою, яка час від часу може встановлюватися як перешкода створенню аеропортів, вільних від виконання митних формальностей.

Продовження табл. 1

1	2	3
37	Прийняття міжнародних стандартів і процедур	<p>Кожна договірна держава зобов'язується співпрацювати у забезпеченні максимально можливого ступеня однаковості правил, стандартів, процедур і організації, що стосуються повітряних суден, персоналу, повітряних трас і допоміжних служб, з усіх питань, в яких така однаковість сприятиме аеронавігації і вдосконалювати її.</p> <p>З цією метою Міжнародна організація цивільної авіації приймає і в міру необхідності час від часу змінює міжнародні стандарти, рекомендовану практику і процедури, які стосуються:</p> <ul style="list-style-type: none"> – систем зв'язку та аеронавігаційних засобів, включаючи наземне маркування; – характеристик аеропортів і посадочних майданчиків; – правил польотів і практики управління повітряним рухом; – присвоєння кваліфікації льотному і технічному персоналу; – придатності повітряних суден до польотів; – реєстрації та ідентифікації повітряних суден; – збору метеорологічної інформації та обміну нею; – бортових журналів; – аеронавігаційних карт і схем; – митних та імміграційних процедур; – повітряних суден, що зазнають лиха, і розслідування пригод; – а також таких інших питань, що стосуються безпеки, регулярності та ефективності аеронавігації, які час від часу можуть виявитися доцільними.

Джерело: узагальнено автором з використанням [3; 12].

При розробці процедур, спрямованих на ефективне застосування заходів прикордонного контролю до пасажирів, держави враховують, при необхідності, заходи авіаційної безпеки, заходи щодо забезпечення цілісності кордону, заходи контролю за наркотиками та імміграційний контроль.

В частині забезпечення попереднього інформування при митному контролі пасажирських переміщень – його регламентує розділ 3 «Прибуття та вибуття осіб і їх багажу» цього додатку.

У розділі передбачено використання державами, що приєдналися до Конвенції, системи попередньої інформації про пасажирів (API) - електронної системи зв'язку, за допомогою якої здійснюється збір необхідних елементів даних і їх передача до вильоту або прибуття рейсу органам прикордонного контролю, а також їх направлення на перший рубіж в аеропорту прибуття.

Договірні держави не вимагають від осіб, що прибувають на їх території, які прямують повітряним транспортом, ніяких інших документів, що засвідчують особу, крім дійсного паспорта і дійсних віз, якщо вони необхідні.

На національному рівні важливим джерелом, що у свою чергу є основним інструментом правового регулювання питань митного контролю пасажирських переміщень через авіаційні пункти пропуску є МКУ [4], у якому зазначено поняття митних формальностей (п. 29 ст. 4) та їх виконання в зонах митного контролю, створених відповідно до положень глави 48 МКУ.

Відповідно до частини першої статті 320 МКУ форми та обсяги контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються митницями (митними постами) на підставі результатів застосування системи управління ризиками.

Ще одним нормативно-правовим документом, що регламентує впровадження системи попереднього інформування при пасажирських перевезеннях через авіаційні пункти пропуску є Повітряний кодекс України, у якому зазначено дії, які необхідно вчиняти та яку попередню інформацію про членів екіпажу, пасажирів необхідно

подавати авіаперевізниками або експлуатантами аеропорту, або суб'єктами наземного обслуговування до органу охорони державного кордону та органів доходів і зборів, які провадять діяльність у пунктах пропуску для повітряного сполучення для прискорення та спрощення процедур митного та прикордонного оформлення [6].

Частиною 4 ст. 70 Повітряного кодексу України визначено, що з метою прискорення та спрощення процедур митного та прикордонного оформлення авіаперевізник або експлуатант аеропорту, або суб'єкт наземного обслуговування надсилає до органу охорони державного кордону та органів доходів і зборів, які провадять діяльність у пунктах пропуску для повітряного сполучення, попередню інформацію про членів екіпажу, пасажирів, імпорتنі, експортні та транзитні вантажі, які перевозяться повітряними суднами. Порядок, спосіб, форма та строки подання і зберігання такої інформації спільно визначаються органом охорони державного кордону України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику та уповноваженим органом з питань цивільної авіації.

Окрім вищевказаних джерел, що регламентують та актуалізують впровадження системи попереднього інформування при пасажирських перевезеннях через авіаційні пункти пропуску має місце також ряд підзаконних нормативно-правових актів, серед них, зокрема, можна виділити Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації, що затверджена Законом України від 21.03.2017 р. №1965-VIII [2].

Метою Програми є визначення засад для забезпечення авіаційної безпеки, регулярності та ефективності польотів шляхом запровадження правил, практики та процедур, які передбачають заходи захисту від актів незаконного втручання.

Основним завданням Програми є розподіл обов'язків, встановлення правил впровадження та здійснення заходів забезпечення авіаційної безпеки пасажирів, авіаційного персоналу та персоналу, який задіяний в авіаційній діяльності, повітряних суден, майна, яке перевозиться повітряними суднами, об'єктів суб'єктів авіаційної діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування.

Відповідно до зазначеного нормативно-правового документа під час виконання міжнародних рейсів з/до України або транзитних рейсів через аеропорти України авіаперевізник зобов'язаний надати за 72 години до запланованого часу виконання міжнародного рейсу органу охорони державного кордону, органам доходів і зборів та головному органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю інформацію про пасажирів таких міжнародних рейсів, що включає прізвище, ім'я пасажирів, його стать, громадянство, дату народження, серію, номер документа, що посвідчує особу.

Ще одним нормативно-правовим актом, який регламентує прискорення та спрощення процедур митного оформлення пасажирів є «Порядок подання авіаперевізниками або уповноваженими ними особами попередньої інформації про пасажирів, імпорتنі та транзитні вантажі, які перевозяться повітряними суднами, органам охорони державного кордону та митним органам», який затверджений спільним наказом Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства інфраструктури 27.04.2012 р. №291/506/228 [8].

Для цього Порядку застосовується при виконанні всіх міжнародних рейсів, на яких здійснюється перевезення пасажирів, їх багажу та/або вантажу за плату та/або наймом до аеропортів, розташованих на території України.

Порядком зазначено, що авіаперевізник або уповноважена ним особа одразу після відправлення рейсу з аеропорту вильоту, але не пізніше ніж за 30 хвилин до посадки повітряного судна в аеропорту України, подає попередню інформацію про пасажирів, Окремому контрольно-пропускному пункту «Київ» Державної

прикордонної служби України та Державній митній службі України.

Також нормативно-правовим документом, що регулює питання митного контролю повітряного судна та вантажів (товарів), що переміщуються через державний кордон України є Інструкція «Про організацію митного контролю та митного оформлення повітряних суден перевізників і товарів, що переміщуються цими суднами» [10], яка затверджена наказом Державної митної служби України 6 квітня 2004 р. №240. Метою зазначеної Інструкції є визначення послідовності дій при здійсненні митного контролю та митного оформлення повітряних суден перевізників і товарів, що переміщуються цими суднами через митний кордон України.

Постановою КМУ №451 від 21.05.2012 р. «Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними» [5], затверджену типову технологічну схему здійснення митного контролю повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон. Ця Типова технологічна схема визначає послідовність дій посадових осіб митних органів під час здійснення митного контролю повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними через митний кордон України, у пунктах пропуску для повітряного сполучення через державний кордон.

Сучасні тенденції розвитку державної митної справи свідчать про значні трансформації у підходах до здійснення митного контролю під час перетину товарів та транспортних засобів державного кордону. Враховуючи зростання загроз зовнішнього характеру, державні контролюючі органи провідних країн світу підвищують увагу й до пасажирських перевезень, особливо авіаційним транспортом, питома вага яких у структурі загального обсягу пасажирських перевезень постійно зростає. За таких умов, актуалізується питання використання митними органами системи аналізу ризиків, яка дозволяє на основі даних попередньої інформації виявляти факти порушення норм митного законодавства в умовах значних обсягів та динаміки пасажиропотоків. Для України зазначені питання набувають особливої гостроти після лібералізації візового режиму з країнами ЄС та намірами провідних міжнародних авіаційних перевізників – лоукостерів, що однозначно призведе до збільшення пасажиропотоків у авіаційному транспорті. Головне завдання структурних підрозділів ДФС України полягає у розробці відповідних інструментів митного контролю відповідно до міжнародних стандартів, які передбачають використання ризикоорієнтованих підходів.

Відмітимо, наразі в Україні існує Порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684. Цей Порядок розроблено з метою забезпечення вибіркової митного контролю шляхом застосування системи управління ризиками, поліпшення ефективності роботи Державної фіскальної служби України під час митного контролю та митного оформлення за рахунок застосування методів управління ризиками, у тому числі аналізу ризиків із використанням інформаційних технологій.

Отже, аналіз існуючої нормативно-правової бази показав, що у цілому в Україні створено законодавчу основу засади щодо контролю пасажирських перевезень через авіаційні пункти пропуску.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, одним з головних завдань України в умовах лібералізації візового режиму з країнами ЄС є подальше наближення вітчизняного законодавства щодо здійснення митного контролю пасажирських перевезень у пунктах пропуску для повітряного сполучення, яке має передбачати широке застосування ризикоорієнтованих інструментів митного контролю з метою максимального виявлення випадків порушення національного законодавства.

Одним з пріоритетів є наповнення та використання модуля АСАУР у пунктах пропуску через державний кордон для повітряного сполучення, що дозволить адаптувати вітчизняні підходи здійснення митного контролю до міжнародних.

Список літератури

1. Вишневецький В.М. Митний контроль на авіаційному транспорті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/207/statji_n4_5_2007/Vishnoveckij_16.pdf
2. Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації [Електронний ресурс] : програма [затверджено Законом України від 21 березня 2017 року № 1965-VIII]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1965-19/page>.
3. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_038.
4. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : закон [прийнято Верховною Радою України 13.03.2012 № 4495-VI]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
5. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними [Електронний ресурс] : постанова [затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 травня 2012 р. № 451]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP120451.html.
6. Повітряний кодекс України [Електронний ресурс] : закон [прийнято Верховною Радою України 19.05.2011 № 3393-VI]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/page>.
7. Порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю [Електронний ресурс] : наказ [затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15?test=kkMMfBEvM6xUiiRgZi2r/7uHI4v.s80msh8Ie6>.
8. Порядок подання авіаперевізниками або уповноваженими ними особами попередньої інформації про пасажирів, імпорتنі та транзитні вантажі, які перевозяться повітряними суднами, органам охорони державного кордону та митним органам [Електронний ресурс] : наказ [затверджено Наказом Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства інфраструктури 27.04.2012 № 291/506/228]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0740-12>.
9. Приложение 9 к Конвенции о международной гражданской авиации. Упрощение формальностей. Четырнадцатое издание, октябрь 2015 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.aviadocs.net/icaodocs/Annexes/an09_cons_ru.pdf.
10. Про організацію митного контролю та митного оформлення повітряних суден перевізників і товарів, що переміщуються цими суднами [Електронний ресурс] : інструкція [затверджено наказом Державної митної служби України 06.04.2004 № 240]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0522-04/page>.
11. Раскалей М.О. Митний контроль при міжнародних перевезеннях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer39/103.pdf>
12. Фрадинський О. А. Норми Чиказької конвенції 1944 року, що врегульовують питання обміну попередньою інформацією про пасажирів / О. А. Фрадинський // матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інструменти регулювання національної економіки в умовах сучасних глобальних викликів». – 23-25 березня 2017 р. – Хмельницький – С. 36–38.

References

1. Vyshnovetskyi, V. (2007). *Mytnyi kontrol na aviatsiinomu transporti [Customs control on aviation transport]*. Retrieved from http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/207/statji_n4_5_2007/Vishnoveckij_16.pdf [in Ukrainian].
2. Derzhavna prohrama aviatsiinoi bezpeky tsyvilnoi aviatsii [State program of aviation safety of civil aviation adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine 21.03.2017 number 1965-VIII edition of 13.04.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1965-19/page> [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviatsiiu 1944 roku [The Convention on International Civil Aviation 1944]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_038 [in Ukrainian].
4. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine 13.03.2012 number 4495-VI, edition of 14.04.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from

- <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
5. Pytannia propusku cherez derzhavnyi kordon osib, avtomobilnykh, vodnykh, zaliznychnykh ta povitrianykh transportnykh zasobiv pereviznykiv i tovariv, shcho peremishchuiutsia nymy [Questions state border crossing of persons, road, water, rail and air transport carriers and goods transported by them 21.05.2012 number 451, edition of 11.04.2017]. *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KP120451.html [in Ukrainian].
  6. Povitrianyi kodeks Ukraini [Air Code of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine 19.05.2011 number 3393-VI edition of 14.04.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/page> [in Ukrainian].
  7. Poriadok zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu [Order of analysis and risk assessment, development and implementation of risk management measures to determine the form and scope of customs control 31.07.2015 number 684, edition of 10.04.2017]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15?test=kkMMfBEvM6xUiiRgZi2r/.7uHI4v.s80msh8Ie6> [in Ukrainian].
  8. Poriadok podання aviapereviznykamy abo upovnovazhenymy nymy osobamy poperednoi informatsii pro pasazhyriv, importni ta tranzitni vantazhi, yaki perevoziatsia povitrianymy sudnamy, orhanam okhorony derzhavnoho kordonu ta mytnym orhanam [The order of presentation carriers or their authorized persons prior information about passengers, import and transit cargo transported by aircraft, border protection and customs authorities 27.04.2012 number 291/506/228, edition of 10.04.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0740-12> [in Ukrainian].
  9. Prilozhenie 9 k Konventcii o mezhdunarodnoi grazhdanskoi aviatcii. Uproshchenie formalnostei. Chetyrnadcatoe izdanie, oktiabr 2015 goda [Annex 9 to the Convention on International Civil Aviation. Simplification of formalities. Fourteenth edition, October 2015]. *www.aviadocs.net*. Retrieved from http://www.aviadocs.net/icaodocs/Annexes/an09_cons_ru.pdf [in Russian].
  10. Pro orhanizatsiiu mytnoho kontroliu ta mytnoho oformlennia povitrianykh suden pereviznykiv i tovariv, shcho peremishchuiutsia tsymy sudnamy [On customs control and clearance of aircraft carriers and goods transported by these vehicles 06.04.2004 number 240, edition of 11.04.2017]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0522-04/page> [in Ukrainian].
  11. Raskaliei, M. *Mytnyi kontrol pry mizhnarodnykh perevezenniakh [Customs control in international traffic]*. Retrieved from <http://www.sworld.com.ua/konfer39/103.pdf> [in Ukrainian].
  12. Fradynskyi, O. (2017). Normy Chykazkoi konventsii 1944 roku, shcho vrehulovuiut pytannia obminu poperednoi informatsiieiu pro pasazhyriv [The norms of the Chicago Convention of 1944 regulating the exchange of pre-information on passengers] [in Ukrainian].

Olesiia Korniiichuk

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnitsky, Ukraine

The Law Base of Implementing of Customs Control of Passenger Traffic in Customs Air Check-points

The object of the researching is analysis of law providing of implementing of Customs Control of passenger traffic in Customs Air Check-points according to requires of international and Ukrainian laws.

The issues of providing of international passenger and freight traffic safety are especially important in conditions of increasing threats. Visa liberalization between Ukraine and countries-members of EU provokes demand to work out new tools-bar of Customs Control to be used in the field of increasing international passenger traffic by air. Developed countries' experience of implementing of control on passenger traffic by air shows the high level of using of risk-oriented Customs Control Tools. These tools are ordered to defying and neutralizing of foreign trade threats, on the one hand; and providing of simplification of Customs Formalities, on the other hand.

Analysis and Management Risk System exists in Ukraine today. It is an effective tool of Customs Control, and it provides minimal involving of Customs Authorities into operational activities of all participants of International Providing Chain. In fact, functioning of single module ASAMR in Customs Air Check-points is regulated by law, but is not used in practice. The bill on Changes into Customs Code of Ukraine (on authorized economic operators and simplified of customs procedures) forecasts implementing of Previous Informing System, which is a main condition of effective functioning of Management System.

Legal acts, passenger traffic, simplification of formalities, forecast implementing, air check-points, customs control

Одержано (Received) 20.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 334.012.6:005

Т.Р. Кармазіна

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

*Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна***Специфіка управління персоналом у малому бізнесі**

Обґрунтовано доцільність більш глибокого дослідження специфіки управління персоналом безпосередньо у малому бізнесі. Визначено та проаналізовано чинники, що впливають на рівень результативності управління персоналом. Обґрунтовано особливості здійснення кожного етапу процесу управління персоналом в малих підприємствах та визначено можливі позитивні й негативні наслідки. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності управління персоналом в малому бізнесі

менеджмент, управління персоналом, малі підприємства, етапи управління

Т.Р. Кармазіна

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

*Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина***Специфика управления персоналом в малом бизнесе**

Обоснована целесообразность более глубокого исследования специфики управления персоналом непосредственно в малом бизнесе. Определены и проанализированы факторы, влияющие на уровень результативности управления персоналом. Обоснованы особенности осуществления каждого этапа процесса управления персоналом в малых предприятиях и определены возможные позитивные и негативные последствия. Предложены рекомендации по повышению эффективности управления персоналом в малом бизнесе.

менеджмент, управление персоналом, малые предприятия, этапы управления

Постановка проблеми. Проблема досягнення ефективності різних процедур управління персоналом, незважаючи на досить тривалий час її теоретичного розв'язання науковцями світу, все ще залишається досить актуальною для сучасних українських підприємств та особливо для малого бізнесу. Дійсно, сьогодні в Україні малий бізнес починає поступово розвиватися, підприємці відкривають власні справи і держава у цьому їм сприяє, створюючи відповідне нормативне поле. Водночас уряд формує виключно законодавчу основу існування малого бізнесу, а соціально-економічна ефективність функціонування самої організації залежить від досягнутої результативності взаємодії її керівництва безпосередньо з персоналом. Адже ключовим фактором успіху є згуртованість, єдність, взаєморозуміння і взаємодопомога, ступінь лояльності та довіри персоналу до керівників та до організації в цілому. Проте досягти такого результату досить складно через наявність великої кількості обмежень організаційно-управлінського, фінансово-економічного та психологічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теорії, методології та практики управління персоналом висвітлено в роботах В. Весніна [2], Н. Гавкалової [3], В. Данюка [9], А. Кібанова [5], А. Колота [6], Л. Лукічова [8], Ю. Одегова [10], О. Пожар [13], О. Скібіцького [15]. Питанням формування і функціонування системи управління персоналом сучасного українського підприємства присвячено праці Л. Балабанової [1], О. Крушельницької [7], Л. Пошелюжної [14]. Водночас, незважаючи на велику кількість наукових праць з управління персоналом, питання щодо специфіки ефективного управління персоналом в малому бізнесі так і залишаються досі нерозв'язаними.

© Т.Р. Кармазіна, О.В. Захарова, 2017

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей та констатація проблем у сфері управління персоналом в невеликій українській організації, обґрунтування напрямів підвищення результативності процесу управління персоналом у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Управління персоналом – це досить складна та відповідальна галузь менеджменту, від результативності якої у значній мірі залежить загальна ефективність діяльності підприємства та конкурентність його продукту на ринку. Водночас на загальну результативність управління персоналом впливає велика кількість чинників, нівелювання негативного впливу кожного з яких вимагає вчасного корегування кожної складової процедури даного процесу. До найбільш впливових чинників слід віднести такі:

1) розмір компанії – чим більшим за розміром є підприємство, тим апіорі більше можливостей і підстав воно має для власного прогресивного розвитку, проте втрачає маневреність та швидкість у прийнятті рішень, що може негативно позначатися на кінцевих результатах діяльності підприємства;

2) рівень професійної компетентності персоналу та наявність талантів – чим вищим є вихідний рівень компетентності персоналу, тим менших зусиль необхідно буде докласти керівництву, щоб довести його до необхідного рівня;

3) ступінь лояльності персоналу до керівництва та компанії в цілому – чим вищою є лояльність персоналу, тим більшим є ступінь зацікавленості працівників у збільшенні продуктивності власної праці та підвищенні рівня конкурентоспроможності підприємства;

4) дієвість системи стимулювання – вірно обрані критерії стимулювання є запорукою успішної діяльності підприємства на перспективу;

5) наявність власної бази розвитку персоналу – в умовах обмеженості та дефіциту вільних коштів, наявність розвиненої інфраструктури професійного розвитку персоналу є запорукою безперервного процесу зростання його професійної компетентності тощо.

Водночас чинник, пов'язаний із розміром компанії є одним із найбільш впливових і активних. До ж того дія цього чинника на фундаментальному рівні визначає підходи до загальної системи управління, так як значним чином корегує всі складові та етапи здійснення цього складного процесу. Залежно від розміру підприємства значним трансформаціям підлягає і процедура безпосереднього управління персоналом на підприємстві. При цьому на кожному малому підприємстві створюється власна політика щодо управління персоналом, яка формується залежно від обраного керівником стилю управління та може через це сильно відрізнятися одна від одної. Узагальнені особливості здійснення загальноприйнятих етапів управління персоналом на малих підприємствах наведено у табл. 1.

Наведена у таблиці характеристика шести основних етапів управління персоналом в умовах малого підприємства носить узагальнюючий характер і охоплює через це всі процедури аналізованого процесу, проте в практичних умовах невеликі за розміром підприємства можуть окремі етапи не здійснювати через відсутність нагальної необхідності в них.

Першою й основною особливістю управління персоналом в невеликих підприємствах є те, що всі без виключення кадрові процедури лежать в кругу обов'язків їх безпосередніх керівників [12, с. 324]. За цих умов загальна результативність функціонування та конкурентоспроможність підприємства на ринку будуть залежати від професійних та особистісних якостей керівника, його здатності переконувати, надихати та мотивувати персонал до високопродуктивної й інтелектуальної праці, професійного чуття та обізнаності про актуальний стан справ за сферою діяльності.

Таблиця 1 – Особливості здійснення кожного етапу управління персоналом в умовах малого підприємства та можливі позитивні й негативні наслідки від цього*

Етапи процесу управління персоналом	Особливості реалізації в умовах малого підприємства	Можливі позитивні наслідки	Можливі негативні наслідки
1. Пошук та відбір персоналу	Основою при відборі кандидату на певну посаду або робоче місце частіше всього виступають рекомендації працівників підприємства, знайомих	Скорочення витрат коштів і часу на закриття вакантної посади або робочого місця; високий ступінь довіри до кандидатів; висока ступінь закріплення персоналу	Високий ризик прийняття на підприємство некомпетентної особи, яка не має відповідного таланту та не зможе відразу підвищити обсяг людського капіталу та буде вимагати додаткових інвестицій у професійний розвиток
2. Адаптація персоналу	Нетривалий первісний адаптаційний період через невелику чисельність персоналу та відділів на підприємстві, з діяльністю яких необхідно ознайомитись	В процесі опанування посадових обов'язків новим працівником беруть участь всі без виключення члени колективу на чолі з керівником, що сприяє формуванню взаємовідносин з колегами	Чіткий розподіл обов'язків, зафіксованих у посадових інструкціях, як правило, відсутній. Більшість з них не зафіксовано документально, вони можуть носити перехресний характер. Це може стати потенційним джерелом конфліктних ситуацій у колективі
3. Оцінка персоналу	Ігнорування керівництвом необхідності проведення обов'язкової процедури оцінки та атестації персоналу через постійне безпосереднє спостереження за результатами роботи кожного працівника	Керівник перебуває в постійному контакті з усіма працівниками і має можливість безпосередньо оцінювати їх сильні і слабкі сторони у щоденній роботі, у ручному режимі вносити необхідні коригування та зміни	Оцінка заснована на особистому, суб'єктивному ставленні керівництва до підлеглих, що може перерости в невинправдану критику або супро-воджуватися необгрунтованим піднесенням одних і приниження заслуг інших працівників. Це, в більшості випадків, викликає негативну захисну реакцію поведінки з боку підлеглих
4. Навчання і розвиток персоналу	Зазвичай проводиться під час роботи на робочому місці більш досвідченими співробітниками	Відбувається швидке засвоєння посадових обов'язків. Працівник починає непогано розбиратися в роботі своїх колег, що розширює його професійні можливості	Некваліфіковане навчання може привести до засвоєння та подальше використання застарілих знань та навичок новим працівником, що знижує продуктивність праці, а також загальну ефективність функціонування підприємства
5. Стимулювання та мотивація персоналу	Рівень оплати праці залежить від результативності праці кожного працівника та підприємства в цілому. В основі мотивації лежить сприятливий морально-психологічний клімат у колективі	Забезпечення відповідності міри праці його оплаті та матеріальної зацікавленості працівників у результатах праці. Справедливість і тісний зв'язок між оплатою та результативністю праці	Стимулювання відбувається тільки в рамках зарплатної плати та премій. В більшості випадків, працівники не вмотивовані підвищувати свою кваліфікацію, що приводить до поступового зниження власного професіоналізму
6. Управління кар'єрою персоналу	Практично не використовується через відсутність достатньої кількості посад та можливостей для руху персоналу	Внутрішній рух персоналу зазвичай відбувається через горизонтальне переміщення працівника на нову посаду. Це сприяє розширенню знань та навичок з різних аспектів функціонування підприємства	Рух кадрів йде спонтанно, здебільшого через звільнення співробітників, що здійснюється досить рідко. Ефект від планомірної розстановки кадрів є невеликим

Джерело: Розроблено авторами

Водночас, чим меншою чисельністю працівників характеризується підприємство, тим більш розмитими є межі професійного поділу праці між його персоналом. Тобто працівники виконують не тільки свої безпосередні обов'язки, а й все те, що необхідно у межах поточної діяльності підприємства. Поступово працівники малих підприємств перетворюються з вузькопрофільних на універсальних фахівців, що дозволяє ще більше скоротити штат підприємства без втрати або деякого скорочення результативності його виробничо-господарської діяльності.

Через те, що чисельність персоналу є досить незначною, на малих підприємствах спостерігається високий рівень інформованості працівників про наявний стан справ, клієнтську базу, внутрішні й зовнішні «вузькі місця», проблемні ситуації підприємства тощо. Тому кожен працівник перетворюється на носія не лише інтелектуального й знанієвого капіталу, а й на людину, що володіє корпоративною таємницею, оприлюднення якої стороннім особам несе великі загрози існуванню підприємства. Усвідомлення цього факту змушує керівника з метою мінімізації ризиків розглядати в якості найкращих кандидатур для прийняття на підприємство людей, що апіорі користуються його довірою – найближчих знайомих, друзів і родичів. Водночас подібний кадровий склад не може полегшити управління та вимагає від керівника неабиякої витримки і терпіння, а також здатності до дипломатії і психології.

Будова невеликої організації не передбачає вертикальних кар'єрних сходів: тут інженер не стане головним або провідним інженером із однієї причини – посади такого рівня не передбачені штатним розкладом. Тому кар'єрне зростання в малій організації переходить у якісну площину і проявляється у безперервному професійному зростанні, розширенні функціонального навантаження на працівника, що може бути реалізоване як із зростанням заробітної плати, так і без нього. При цьому досить часто керівниками використовується можливість економити на соціальних пільгах і умовах праці [4, с. 799]. Водночас процедури професійного розвитку персоналу не дуже заохочуються керівництвом через необхідність інвестування у цей процес значних за розміром коштів, нерозуміння доцільності його проведення або відсутність чіткого плану розвитку організації і невпевненість в завтрашньому дні.

Основними мотивуючими факторами для працевлаштування працівників в таких організаціях можна вважати:

- розташування місця роботи неподалік від місця проживання;
- ділові відносини, що існують між керівником і працівниками, дозволяють запобігти або вирішити всі конфліктні ситуації в найкоротші терміни;
- результативність дій працівника значною мірою залежить від швидкості, з якою приймаються управлінські рішення;
- відсутність обмежень у виборі методів виконання поставленого завдання та заохочення індивідуального підходу;
- винагорода за працю залежить від конкретних результатів роботи людини, всього підприємства та особистісних відношень із керівником;
- співробітники мають можливість стати акціонерами або партнерами власника підприємства;
- заробітна плата за розмірами може не поступатися заробітній платі, яку отримують працівники великих підприємств.

Особливості організації діяльності малих підприємств також обумовлюють мінімізацію або навіть повну ліквідацію такого негативного явища, як бюрократія через різке скорочення документообігу. Найчастіше, правила і документи, що регламентують порядок роботи з персоналом в таких організаціях, якщо й існують, то в дуже узагальненому вигляді. Результатом такої політики, з одного боку, стає індивідуальний підхід до кожного працівника, що підвищує лояльність персоналу до керівництва і

підприємства в цілому. З іншого боку ця ж схема провокує ймовірність виникнення конфліктних ситуацій і появи відносин «керівник-працівник», у основі яких лежить особиста приязнь чи неприязнь керівника.

Чим меншою є чисельність персоналу, тим більшого значення набувають особистісні якості працівників. Обов'язковість цієї умови пояснюється тим, що поза залежністю від сфери діяльності комфортний морально-психологічний клімат в колективі є запорукою високої продуктивності праці, злагодженої колективної роботи та запобігання будь-яких конфліктних ситуацій. Успіху може досягти лише той колектив, який став групою одностайних та набув статусу команди. За таких умов людина, поведінка якої не відповідає загальноприйнятим на підприємстві нормам не зможе затриматися на тривалий час в колективі і вимушена буде звільнитися.

Водночас із боку персоналу простежується одна з головних проблем – незадовільний рівень соціальної захищеності найманих працівників. Так, на практиці спостерігається слабка формалізованість трудових відносин: часто перевага віддається усним трудовим договорам, рідко гарантується всебічна охорона праці, широко практикуються гнучкі форми примусу співробітників до праці без оплати лікарняних і щорічних відпусток. Практично на всіх малих підприємствах відсутня процедура прийняття колективних договорів та не функціонують діючі профспілки, які змогли б чинити тиск на адміністрацію на захист інтересів працівників. При цьому єдиним документом, який регулює відносини роботодавця з працівниками є Трудовий кодекс України [11, с. 235]. Тобто сьогодні на законодавчому рівні відсутній дієвий механізм захисту персоналу, що працює в умовах малих підприємств.

Наявність перелічених особливостей організації різних етапів процесу управління персоналом в умовах малої організації вимагають від керівника високого рівня професіоналізму та майстерності в сфері управління персоналом. Керівник має стати одночасно найкращим професіоналом у обраній сфері діяльності, лідером, за яким згодні йти працівники та фахівцем із психології.

Узагальнюючи особливості управління персоналом малої організації доцільно виокремити такі характеристики цього процесу:

- гнучка організація праці та комплексний характер діяльності;
- відсутність багаторівневої організаційної структури управління;
- висока професійна компетентність і полівалентність персоналу;
- мінімальний рівень бюрократизму в роботі;
- практична відсутність організаційної підготовки;
- підвищені вимоги до професійних та особистісних якостей працівника;
- низький рівень соціальної незахищеності працівників;
- складність уніфікації процедур управління персоналом малого підприємства через наявність відмінностей вихідних умов в організаціях різного розміру.

Отже, проведений аналіз дозволив зробити висновок, що реалізація кожного з шести основних етапів процесу управління персоналом на малому підприємстві має ряд можливих як позитивних, так і негативних наслідків, які в тій чи іншій мірі будуть впливати на ефективність діяльності підприємства в цілому. Для того, щоб мінімізувати негативні аспекти та всебічно посилити переваги кожного етапу процесу управління персоналом на малому підприємстві, може бути запропоновано такі рекомендації:

1. Для забезпечення ефективності процесу прийняття нового працівника на вакантну посаду або робоче місце на малому підприємстві мають бути виконаними певні умови. Крім стандартної формальної перевірки відповідності кандидата вимогам віку, рівня освіти, професіоналізму і досвіду роботи за обраним фахом, обов'язково

мають бути ретельно оціненими такі характеристики, як зовнішній вигляд (стиль одягу, вміння триматися), культура поведінки, культура мови (вміння формулювати думки), вміння слухати, активність і зацікавленість у роботі взагалі і особливо на даному підприємстві. Досить важливо встановити чи не порушить нова людина морально-психологічний клімат в колективі, чи підходить вона за психологічними й особистісними критеріями, які в неї потреби. Результатом таких заходів має стати підвищення лояльності персоналу до підприємства і зростання продуктивності праці.

2. Процедуру адаптації нового працівника слід здійснювати повільно з метою виключення ситуацій, які могли б негативно вплинути на процес входження працівника в трудовий режим колективу (трудова перевантаження, дефіцит або надлишок інформації тощо). З метою підвищення результативності процесу адаптації доцільно на першому етапі роз'яснити новим співробітникам специфіку роботи на підприємстві, довести вимоги функціональної гнучкості (періодичне виконання працівником обов'язків, не властивих його посади), оскільки обсяг конкретної роботи постійно змінюється, іноді виникає необхідність замінити відсутнього працівника. Адаптація вважається успішною, якщо працівник правильно розуміє і виконує свої посадові обов'язки, відчуває свою причетність до справ підприємства та особисту зацікавленість у покращенні загальних результатів діяльності підприємства.

3. Кадрова політика має враховувати і необхідний для перспективного розвитку підприємства певний відсоток оновлення кадрів. Розмір цього відсотку має бути обґрунтованим залежно від результатів комплексного аналізу наявного кадрового складу та динаміки ключових показників функціонування підприємства не менше ніж за останні три роки. Водночас слід дуже ретельно підходити до процедури оновлення кадрового складу, для чого доцільно висувати такі вимоги до кандидатів, виконання яких створить підстави для стратегічного розвитку підприємства.

4. Головною умовою перспективного розвитку малого підприємства є запровадження безперервного розвитку персоналу, реалізація якого може бути здійсненою у будь-яких формах. Основними умовами досягнення ефективності процесу професійного розвитку персоналу на малому підприємстві мають стати: керівництво повинне створити психологічний клімат, який буде сприяти навчанню (відповідні умови для навчання, підтримка з боку керівництва та персоналу, заохочення з боку керівництва); посилення мотивації працівників до професійного розвитку (чітке розуміння мети і результатів навчання, змін, які відбудуться по його закінченню); обов'язкове створення умов для зворотного зв'язку, для чого навчальний процес слід розбити на спрощені етапи з покроковим відпрацюванням знань на практиці.

5. Із метою створення ефективної системи стимулювання працівників до постійного підвищення результатів власної діяльності слід застосовувати як матеріальні, так і нематеріальні важелі. Серед нематеріальних інструментів мотивації слід назвати можливість більш повного використання інтелектуального потенціалу працівника, професійне навчання та підвищення кваліфікації, перспективи кар'єрного зростання, соціальна захищеність, створення безпечних і комфортних умов праці, моральна винагорода (звання «Кращий за професією», «Працівник місяця» тощо), сприятливий психологічний клімат у колективі тощо. Чим більше нематеріальних інструментів мотивації буде використано під час управління керівником, тим кращими будуть кінцеві результати діяльності. В основу ефективної системи стимулювання має бути покладено дієву систему оцінки результативності праці кожного працівника.

6. Обов'язковою умовою ефективної системи управління персоналом є налагодження оптимального, адаптованого до потреб малого підприємства кадрового діловодства, що забезпечить «прозорість» дотримання виконавської дисципліни працівників і тим самим посилить ступінь їх відповідальності за власні результати

праці, професійні досягнення та особистісний розвиток.

7. Однією із найбільш важливих завдань керівника є створення комфортного морально-психологічного клімату в колективі, конструктивних взаємовідносин між керівництвом та працівниками з метою вчасного реагування на всі «вузькі місця», що виникають у процесі роботи та особисті проблеми працівників. При цьому розв'язання можливих конфліктних ситуацій багато в чому залежить від рівня професійної компетенції керівника, його вміння взаємодіяти з працівниками, що не в останню чергу визначається його загальним культурним рівнем.

Слід враховувати той факт, що не всі з перерахованих рекомендацій можуть бути одночасно використаними всіма без виключення малими підприємствами України. Запропоновані рекомендації мають стати орієнтиром при формуванні або коригуванні керівництвом власної кадрової політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Управління персоналом ефективне настільки, наскільки успішно працівники організації використовують свій професійний та особистісний потенціал для реалізації поставлених перед ними виробничих цілей. За цих умов створення ефективної системи управління персоналом малого підприємства має базуватися на нагромадженому власному досвіді керівника щодо різних аспектів управління працівниками, передовій практиці вітчизняних і зарубіжних організацій та науково обґрунтованих принципах ефективного управління. Запропоновані у роботі рекомендації щодо підвищення ефективності процесу управління персоналом в малій організації спрямовані саме на оптимізацію кадрової політики та підвищення рівня продуктивності праці через досягнення позитивних тенденцій зростання лояльності персоналу. Подальші дослідження мають бути спрямованими на конкретизацію індикаторів оцінки результативності здійснення кожного етапу управління персоналом в умовах малих підприємств.

Список літератури

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом [Текст] / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. – 471 с.
2. Веснин В.Р. Управление персоналом. Теория и практика [Текст] / В.Р. Веснин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2011. – 688 с.
3. Гавкалова Н.Л. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу: методологія та концепція формування. Наукове видання [Текст] / Н.Л. Гавкалова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 400с.
4. Десслер Г. Управление персоналом [Текст] / Г. Десслер. – М.: БИНОМ Лаборатория знаний, 2013. – 799 с.
5. Кибанов А.Я. Основы управления персоналом [Текст] / А.Я. Кибанов. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 304 с.
6. Колот А.М. Економіка праці і соціально-трудові відносини [Текст] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2009. – 711с.
7. Крушеницька О.В. Управління персоналом [Текст] / О.В. Крушеницька, Д.П. Мельничук. – К.: Кондор, 2006. – 308 с.
8. Лукичєва Л.И. Управление персоналом [Текст] / Л.И. Лукичєва. – М.: Омега-Л, 2009. – 263 с.
9. Менеджмент організацій [Текст] / В.М. Данюк, В.М. Петюх, С.О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В.М. Данюка, В.М. Петюха. – К.: КНЕУ, 2004. – 398 с.
10. Одегов Ю. Подходы к управлению человеческими ресурсами и их влияние на оценку эффективности работы с персоналом [Текст] / Ю. Одегов, Л. Котова // Кадровик. – 2011. – №2. – С.82–90.
11. Паливода О.М. Управління персоналом в організаціях малого бізнесу: особливості та проблеми [Текст] / О.М. Паливода. – К.: Вид. КНУ, 2012. – 235 с.
12. Питерс Т. В поисках эффективного управления [Текст] / Т. Питерс, Р. Уотерман; пер. с англ. – М.: Прогресс, 2006. – 324 с.
13. Пожар О.М. Управління персоналом [Текст] / О.М. Пожар, С.В. Зеленський. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 199 с.

14. Пошелюжна Л.Б. Особливості сучасного управління персоналом на вітчизняних підприємствах [Текст] / Л.Б. Пошелюжна // Інноваційна економіка. – 2010. – №3. – С. 163–166.
15. Скібіцький О.М. Управління людським потенціалом: персонал, психологія, мотивація, відповідальність [Текст] / О.М. Скібіцький. – К.: ТОВ «Три-К», 2013. – 582 с.

References

1. Balabanova, L.V. & Sardak, O.B. (2006). *Upravlinnia personalom [Management of personnel]*. Donets'k: DonDUET [in Ukrainian].
2. Vesnyn, V.P. (2011). *Upravlenye personalom. Teoriya y praktyka [Personnel Management. Theory and practice]*. Moscow: TK Velby, Yzd-vo Prospekt [in Russian].
3. Havkalova, N.L. (2008). *Sotsial'no-ekonomichnyj mekhanizm efektyvnosti menedzhmentu personalu: metodolohiia ta kontseptsiiia formuvannia. Naukove vydannia [Socio-economic mechanism of performance management of staff, methodology and concept formation. Scientific publications]*. Kharkiv: Vyd. KhNEU [in Ukrainian].
4. Dessler, H. (2013). *Upravlenye personalom [Management of personnel]*. Moscow: BYNOM Laboratoryia znanyj [in Russian].
5. Kybanov, A.Ya. (2011). *Osnovy upravleniya personalom [The basis of staff management]*. Moscow: YNFRA-M [in Russian].
6. Kolot, A.M. (2009). *Ekonomika pratsi i sotsial'no-trudovi vidnosyny [Economy of work and social work]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Krushenyts'ka, O.V. & Mel'nychuk, D.P. (2006). *Upravlinnia personalom [Management of personnel]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
8. Lukychiova, L.Y. (2009). *Upravlenye personalom [Management of personnel]*. Moscow: Omeha-L[in Russian].
9. Daniuk, V.M., Petiukh, V.M. & Tymbaliuk, S.O. et.al. (2004). *Management of Organizations*. V.M. Daniuka, V.M. Petiukha (Ed.). Kyiv: KNEU.
10. Odehov, Yu. & Kotova, L. (2011). Podkhody k upravleniyu chelovecheskymy resursamy y ykh vlyaniye na otsenku efektyvnosti raboty s personalom [Approaches to the management of human resources and their impact on the evaluation of the effectiveness of work with staff]. *Kadrovyyk – Kadrovik*, 2, 82-90 [in Russian].
11. Palyvoda, O.M. (2012). *Upravlinnia personalom v orhanizatsiakh maloho biznesu: osoblyvosti ta problem [Personnel management in organizations Small Business: Features and Problems]*. Kyiv: Vyd. KNU [in Ukrainian].
12. Pyters, T. & Uoterman, R. (2006). *V poyskakh efektyvnoho upravleniya [In search of effective management]*. Moscow: Prohress [in Russian].
13. Pozhar, O.M. & Zelens'kyj, S.V. (2008). *Upravlinnia personalom [Management of personnel]*. Sumy: DVNZ «UABS NBU» [in Ukrainian].
14. Posheliuzhna, L.B. (2010). Osoblyvosti suchasnoho upravlinnia personalom na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Features modern personnel management in domestic enterprises]. *Innovative economy – Innovatsijna ekonomika*, 3, 163-166 [in Ukrainian].
15. Skibits'kyj, O.M. (2013). *Upravlinnia liuds'kym potentsialom: personal, psykholohiia, motyvatsiia, vidpovidal'nist' [Human potential: personnel psychology, motivation, responsibility]*. Kyiv: TOV «Try-K» [in Ukrainian].

Tatyana Karmazina

Oksana Zakharova, Professor, Doctor of Economics Sciences
Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Specificity of Personnel Management in Small Business

The expediency of a deeper investigation of the specifics of personnel management directly in small business is substantiated. The factors influencing the level of personnel management effectiveness are determined and analyzed. These included the size of the company, the level of professional competence of staff and the availability of talents, the degree of staff loyalty to management and the company as a whole, the effectiveness of the incentive system and the availability of its own staff development base.

The main stages of the process of personnel management in a small enterprise have been singled out: recruitment and selection of personnel, staff adaptation, personnel assessment, training and development of personnel, incentives and motivation of personnel, personnel management. The specifics of implementation of each stage of the personnel management process at small enterprises are substantiated and specified. For each stage, possible positive and negative consequences are identified, the appearance of which is connected with the peculiarities of the functioning of small enterprises. The main motivating factors that arise when employing

workers at small enterprises are substantiated. The peculiarities of personnel management of a small enterprise are singled out, the main of which were defined: flexible labor organization, high professional competence and polyvalence of personnel and increased requirements to the professional and personal qualities of the employee.

Recommendations are proposed to improve the effectiveness of each stage of personnel management in small businesses.

management personnel, small businesses, stages of management

Одержано (Received) 28.03.2017

Прорецензовано (Reviewed) 04.04.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 331.556.4

М.Д. Романюк, проф., д-р екон. наук, заслужений діяч науки і техніки України

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

З.В. Смутчак, доц., канд. екон. наук

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Міграція наукових кадрів та заходи її зменшення з метою збереження інтелектуального потенціалу України

В статті розглядається інтелектуальна міграція, як різновид еміграції трудових ресурсів потенціалу України. Визначено основні причини процесу поширення інтелектуальної міграції та її наслідки. Проаналізовано характер еміграції науковців та основні напрями міграційних переміщень висококваліфікованих кадрів України за роки державної незалежності. Запропоновано основні заходи з метою зменшення обсягів інтелектуальної міграції.

міграція, інтелектуальна міграція, наукові кадри, академічна мобільність, еміграція населення, міграційний рух

М.Д. Романюк, проф., д-р екон. наук, заслуженный деятель науки и техники Украины

Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника, г.Ивано-Франковск Украина

З.В. Смутчак, доц., канд. екон. наук

Кировоградская лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина

Миграция научных кадров и мероприятия по ее уменьшению с целью сохранения интеллектуального потенциала Украины

В статье рассматривается интеллектуальная миграция, как разновидность миграции трудовых ресурсов потенциала Украины. Определены основные причины процесса распространения интеллектуальной миграции, а также ее последствия. Проанализирован характер эмиграции научных работников и основные направления миграционных перемещений высококвалифицированных кадров Украины в годы государственной независимости. Предложены мероприятия с целью уменьшения объемов интеллектуальной миграции.

миграция, интеллектуальная миграция, научные кадры, академическая мобильность, эмиграция населения, миграционные движения

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття, як і протягом всього періоду з часу набуття Україною статусу незалежної держави, вплив міграційних компонентів на розвиток та стабільність громадянського суспільства був і залишається досить вагомим. Сьогодні особливо важливим є те, що і в найближчій перспективі їх вплив значно посилиться. Після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності, інтенсивність, характер, спрямованість міграційного руху населення кардинально змінилися, завдяки чому країна відкрилася до світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Аналіз та врахування сучасних міграційних тенденцій у нашій державі і, зокрема, масових міждержавних міграційних переміщень в контексті участі

України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих чинників формування власної національної політики. Особливу загрозу соціально-економічному розвитку країни та сталому розвитку суспільства становить інтелектуальна міграція, оскільки формування висококваліфікованих наукових кадрів, нагромадження інтелектуального капіталу, збільшення науково-технічного потенціалу країни є одним із важливих факторів економічного і соціального прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міграційного руху людських ресурсів є поширеним напрямом досліджень відомих українських вчених Е.М. Лібанової та О.В. Позняка [3; 4], О.А. Малиновської [7], І. Маркова, В. Трощинського, К. Чернової, А. Шевченка, У. Садової, З. Бараник [1] та ін. Разом з тим, детально розглядаючи міграційні процеси, науковці багато уваги у своїх дослідженнях приділяють саме трудовій міграції, залишаючи при цьому без достатнього вивчення проблему пов'язану з міграцією інтелектуальних кадрів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні міграції наукових кадрів в Україні, з'ясуванні основних причин процесу її поширення та виявленні основних заходів щодо зменшення обсягів еміграції науковців та збереження інтелектуального потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження даної теми продиктоване низкою серйозних змін у соціальному, політичному та економічному житті України. Після набуття Україною незалежності, одним із здобутків демократизації суспільного життя стало усунення обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Сьогодні, домінуючою тенденцією у міжнародних відносинах є глобалізація, одним з проявів якої виступає міжнародна еміграція робочої сили. Особливе місце еміграції робочої сили в сучасних умовах визначається насамперед високою динамікою, швидким реагуванням на зміни у суспільстві та економіці. Все більшого поширення і значення набуває переміщення людських ресурсів, зумовлене соціально-економічними, військовими, етнічними та релігійними чинниками. Швидке зростання масштабів міжнародної еміграції, залучення до неї значних обсягів трудових ресурсів робить актуальним дослідження міжнародної еміграції робочої сили як однієї з форм світових господарських зв'язків та її впливу на світове господарство. Еміграція населення сьогодні виступає своєрідним каталізатором цього процесу, адже вона є одночасно причиною (консолідації культур, релігій) та наслідком («стирання кордонів» між етносами, державами) глобалізації. Однак, українська еміграція не є явищем, пов'язаним лише із світовими тенденціями. Особливістю мотивації до переселення наших громадян на нові місця проживання та працевлаштування за кордоном є кризові економічні чинники всередині держави.

Сучасний етап глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів та явищ визначив міграцію наукових кадрів як вагому, інтелектуальну за змістом форму міграційних переміщень населення, яка активізується зі створенням єдиного «Європейського простору вищої освіти» (EHEA) і «Європейського простору досліджень» (ERA). Втілення ідеї для спільного ринку Європейського Союзу свободи руху знань має відкрити кордони між історично різними освітніми системами, активізувати академічний рух – для студентів, викладачів і дослідників через введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій тощо [12].

Варто зауважити, що поняття інтелектуальної міграції є складовою ширших міграційних проблем, які насамперед стосуються «відтоку мізків» («brain drain»). Термін «відтік мізків» є аналогією до руху капіталу, який відбувається в одному напрямку – з країни. Вперше термін вжило Британське королівське товариство, щоб описати відтік науковців до США та Канади у 1950-60-х рр. [16].

Проте, з проведенням досліджень у цій сфері, почали виокремлювати такі поняття, як «обмін мізками» (brain exchange), «відтік мізків» (brain drain), «розтрата мізків» (brain waste), «приріст мізків» (brain gain). Відповідно, останнє з цих понять позначає приплив у країну високоосвічених та висококваліфікованих мігрантів. Класичним прикладом є США, куди традиційно мігрують науковці [11].

До основних причин процесу поширення інтелектуальної міграції в більшості країн відносять:

- нестабільну економічну ситуація в країні, а також вигідні умови найму висококваліфікованих спеціалістів за кордоном;
- постійне зниження соціального статусу вченого та спеціаліста;
- те, що результати роботи вчених та спеціалістів часто не знаходять своєї остаточної реалізації;
- забезпечення родинного добробуту;
- за кордоном більшою є можливість реалізувати свої знання та досвід;
- політична нестабільність;
- нетерпимість національного та релігійного характеру;
- зростання безробіття в країні, навіть серед висококваліфікованих спеціалістів [6].

Питання міграції вчених потрібно розглядати через дві вузькі проблеми. По-перше, це академічна мобільність, як невід'ємна (і позитивна) складова наукової спільноти сьогодні. По-друге, це академічна міграція, яка однозначно є негативним явищем для науки у країні, з якої виїжджають, у випадку, якщо науковці-емігранти не планують повертатись з набутим закордоном досвідом.

Нагадаємо, що однією зі складових стабільного довгострокового зростання (одночасно з новими технологіями через інновації) визначається людський капітал. Виходячи з цих міркувань, суспільство повинно акцентувати увагу саме на формуванні людського капіталу та ефективному його використанні. В контексті зазначеного, відмітимо, що збільшенню людського капіталу сприяє не лише якісна освіта на всіх рівнях, а й здатність проводити науково-дослідну роботу безпосередньо на підприємствах [17].

Окремі дослідники вбачають і деякі позитивні наслідки еміграції. Серед них грошові перекази з-за кордону, повернення емігрантів з додатковими навичками, набутими за кордоном, налагодження академічних та бізнесових мереж. Тим не менше, суспільні втрати від міграції, а насамперед міграції науковців та інших висококваліфікованих осіб, значно перевищують згадані позитиви. Велика кількість високоосвічених людей, які працюють закордоном, демонструє, що країни, які розвиваються, міняють свій найбільш цінний людський капітал на грошові перекази. Найгірше в цьому те, що країна втрачає критично важливу для свого розвитку здатність розбудовувати власні інституції [11].

У 2008 р. прогнозувалось, що до 2012 року серед молодих європейців віком від 16 до 29 років отримуватимуть можливість навчатися за кордоном 15%, до 2015 року – 30% та до 2020 року – 50% від їх загальної кількості. Про те, що навчання за кордоном має стати для молодих європейців нормою, свідчать реальні дані: починаючи з 1987 р., майже 1,7 млн. студентів разом з отриманням університетської освіти, додатково вчилися в інших іноземних університетах [14].

Як засвідчило проведене соціологічне дослідження (за підтримки Світового банку) 42,8% мігрантів, що на момент опитування перебували за кордоном, мали закінчену вищу освіту, 1,4% мали ступені кандидата наук, 0,3% мали ступінь доктора наук. Опитано було 6676 осіб в 5985 домогосподарств в 63 містах України. Загалом результати демонструють, що майже половина українських мігрантів працюють на

роботах, для яких вони є надкваліфікованими, що частково підтверджує феномен «відтоку мізків» у більш широкій, соціальній перспективі. Саме в 90-ті роки ХХ ст. еміграція з України фахівців вищої кваліфікації (докторів і кандидатів наук) відзначалася особливою інтенсивністю. Так лише у 1995 р. на постійне місце проживання виїхали 243 науковці – 59 докторів і 184 кандидати наук. Основними країнами призначення у цей період були Росія, США, Ізраїль [11; 9].

Між тим, у ХХІ ст. характер еміграції науковців змінився. Починаючи з 2005 р. рівень виїзду фахівців вищої кваліфікації знижується: за останні 8 років Україну залишило 45 докторів наук і 287 кандидатів наук. Зокрема у 2014 р. виїхало 7 докторів наук і 42 кандидатів наук [15]. Хоча США, Росія і Німеччина зберігають свої позиції як країни призначення (рис. 1, 2), відбувається розширення географії спрямування українських науковців [9].

Сьогодні, у зв'язку з військовою інтервенцією та різким зниженням обмінного курсу гривні до долара, євро та валют країн – нових членів ЄС ризик еміграції науковців зростає. Запобігти цьому, принаймні частково, можливо шляхом розширення співпраці українських та західних науковців, залучення вітчизняних учених до виконання міжнародних проектів без виїзду за кордон, а також розширення системи грантів для обдарованої молоді, у т.ч. і з донорських коштів. Важливим чинником інноваційного розвитку країни є запрошення іноземних студентів на навчання у вищі навчальні заклади і подальша їх селекція як висококваліфікованих працівників. Наприклад, законодавство Німеччини надає іноземним громадянам право шукати роботу за спеціальністю протягом одного року після отримання диплому [5].

В Україні кількість іноземних студентів постійно зростає: у 2012/2013 навчальному році вона збільшилася на 61,2% порівняно з 2006/2007 навчальним роком і досягла позначки у 60,3 тис. осіб (рис. 3). Однак більшість іноземних студентів не пов'язують своє майбутнє з Україною після закінчення навчання. За даними дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів, проведеного МОМ у 2014 р., серед опитаних іноземних студентів спостерігається найбільший (порівняно з іншими категоріями мігрантів) відсоток тих, хто не зацікавлений отримувати громадянство України – 62,3% [2; 3].

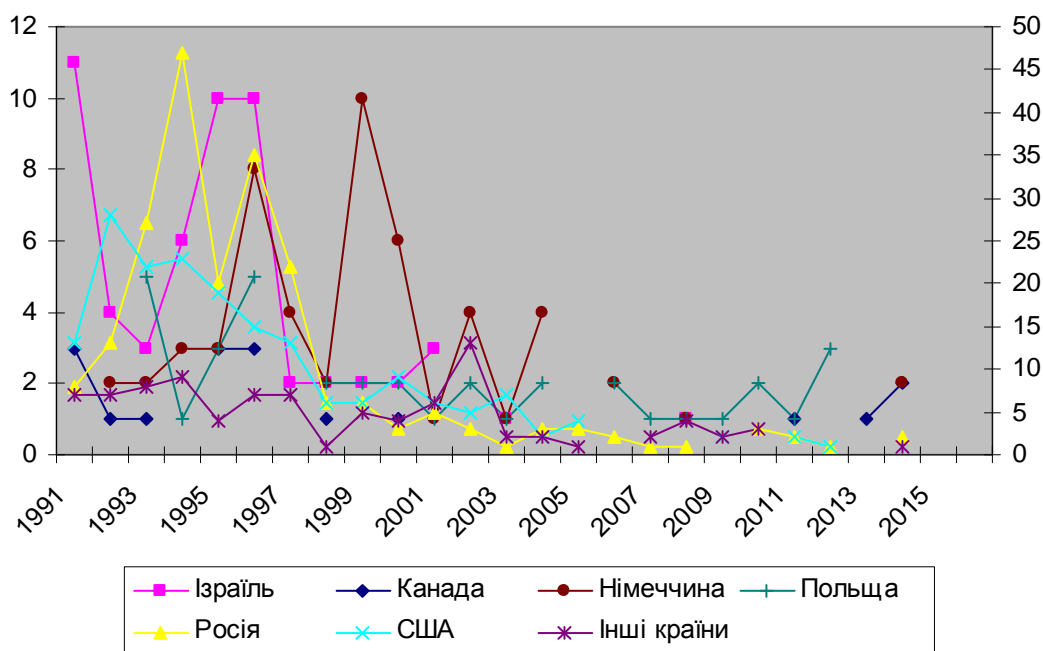

Рисунок 1 – Чисельність докторів наук, які виїхали за кордон, за країнами (осіб)

Джерело: складено авторами за даними [10].

Враховуючи, що частка науковців в загальних потоках міграції з України є відносно незначною, все-таки кількість науковців в країні зменшилась критично. Так, кількість науковців в Україні зменшилась майже в чотири рази (з 313,08 тис. осіб у 1990 р. до 82,03 тис. осіб у 2012 р.). Найбільш інтенсивно виїжджали представники фізико-математичних, технічних, біологічних та медичних наук.

Звісно ж, це зменшення відбувалось не лише за рахунок міграції, але й за рахунок перекваліфікації вчених. На жаль в Україні не ведеться повна статистика виїзду вчених за кордон. Інформація, що надається Державним комітетом статистики не може вважатись повною, оскільки вона як мінімум не включає тих науковців, що емігрують своїми силами.

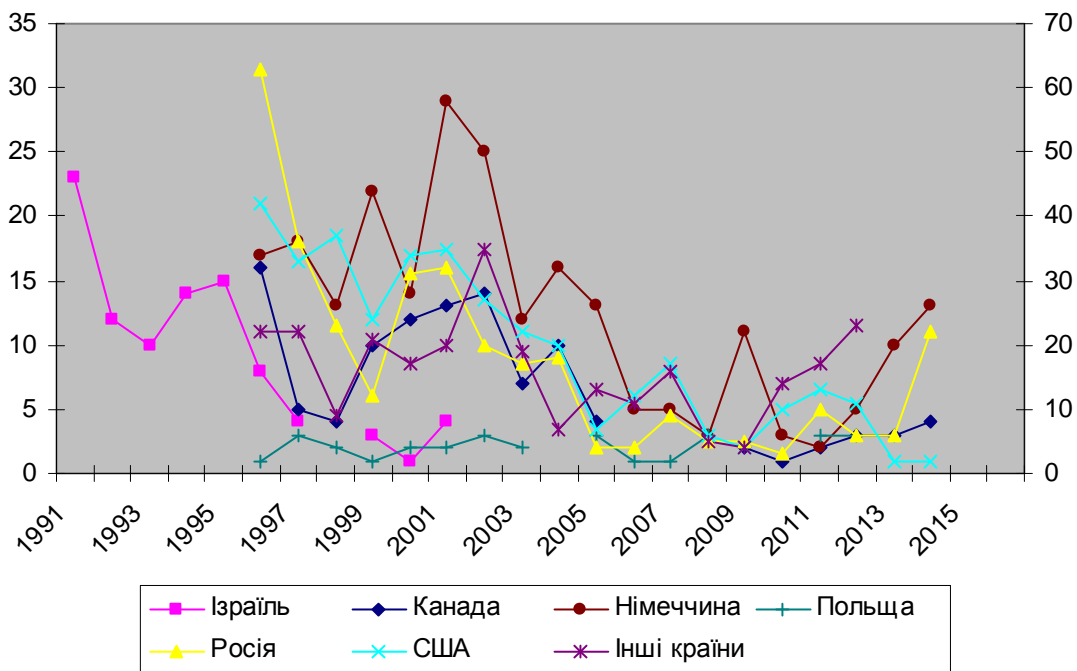

Рисунок 2 – Чисельність кандидатів наук, які виїхали за кордон, за країнами (осіб)
 Джерело: складено авторами за даними [10].

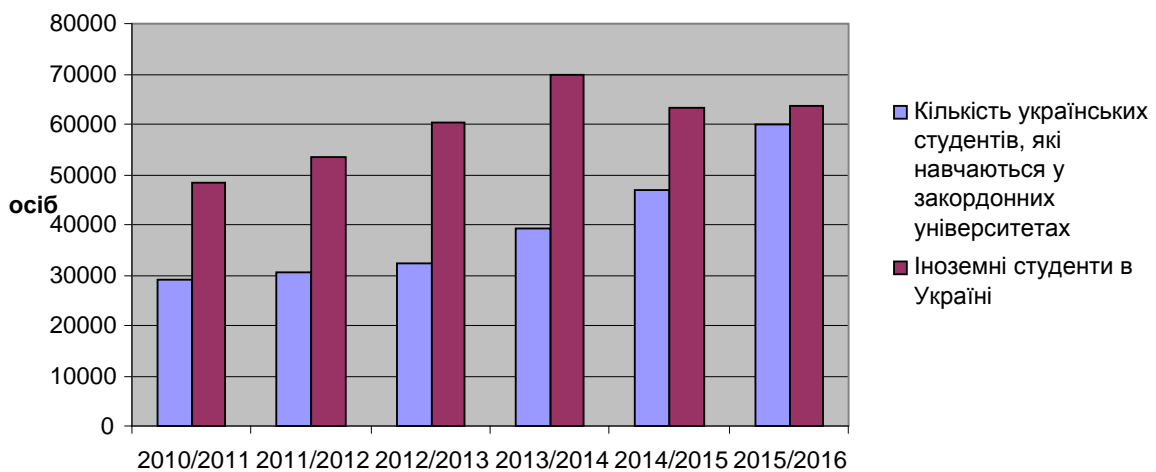

Рисунок 3 – Кількість українських студентів, які навчаються у ВНЗ за кордоном та кількість іноземців, які навчаються у ВНЗ України
 Джерело: складено авторами за даними [13; 8].

Зауважимо, що в умовах глобалізації припинення виїзду фахівців вищої кваліфікації є неможливим. Отже, з позицій збереження інтелектуального потенціалу, важливим є впровадження механізму повернення мігрантів на батьківщину (перетворення міграції на тимчасову). Такі заходи мають передбачати:

- запобігання виїзду науковців та заохочення української молоді, яка здобуває освіту за кордоном;
- розширення системи грантів для обдарованої молоді, рекрутування вихідців з України з відповідною кваліфікацією;
- спрощення процедури нострифікації іноземних дипломів про науковий ступінь або кваліфікацію;
- заохочення іноземних студентів залишатися в країні після завершення навчання;
- сприяння реалізації трудових мігрантів, які повертаються до України, іммігрантів та внутрішньо переміщених осіб;
- забезпечення оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери, створення сприятливих умов праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями, що сприятиме реалізації творчого та інтелектуального потенціалу;
- забезпечення участі у міжнародних програмах з інформаційного обміну для підвищення кваліфікації і інтелектуального потенціалу вченого, а також сприяти міжнародному співробітництву з можливістю здійснювати зарубіжні відрядження;
- стимулювання вітчизняного бізнесу до ефективного використання наукових розробок українських вчених.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний світ постає сьогодні як складне полісистемне утворення, що динамічно розвивається. Глобалізація призвела до активізації всіх форм міжнародної взаємодії і, зокрема, поставила на новий щабель таку форму, як еміграція робочої сили, яка виступає важливою складовою міжнародних економічних відносин. Отже, швидка інтенсифікація міжнародних міграційних процесів, про що свідчать цифри Міжнародної організації праці (у 2015 р. у всьому світі налічувалося 244 млн. міжнародних мігрантів, а у 1990 р. – 154,2 млн.), разом з урізноманітненням складу еміграції, її характеру та напрямів перетворила це явище на одне з найбільш визначальних для сучасного людства. Хоча переміщення людей були завжди присутні в історії цивілізацій, еміграції ніколи раніше так масштабно не впливали на економіку, політичне та соціальне життя, культурну сферу і країн-реципієнтів, і країн-донорів.

Наразі, зі створенням єдиного «Європейського простору вищої освіти» (ЕНЕА) і «Європейського простору досліджень» (ЕРА), відбувається активізація відтоку наукових кадрів. Навіть, враховуючи, що частка науковців в загальних потоках еміграції з України є відносно незначною, все-таки кількість науковців в Україні зменшилась критично (майже в чотири рази).

Необхідним є, з позицій збереження інтелектуального потенціалу країни, вживання низки заходів, а саме: внутрішніх, спрямованих на макроекономічну стабілізацію та оздоровлення економіки (створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо) і зовнішніх, які мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх прав за кордоном.

З кожним роком чисельність українських трудових емігрантів збільшується. Україна по праву вважається однією з найбільших країн-донорів трудових ресурсів. Проблема полягає в тому, що в нашій державі не ведеться статистика щодо реальної кількості українських громадян, які працюють за кордоном. Немає також реальних

даних щодо обсягів еміграції. Це спотворює картину еміграційних процесів в Україні, унеможливує ефективне їх регулювання і потребує більшої уваги уряду до цієї проблеми, що і визначає перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Бараник З.П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження [Електронний ресурс] / З.П. Бараник // Ефективна економіка. – №6. – 2014 – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>
2. Динаміка чисельності іноземних студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах України у 2006–2013 роках [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2013. – 29 серпня. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/inozemci-dedali-chastishe-obirayutdlya-navchannya/p/>
3. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів [Текст] / Позняк О., Федорович І.; Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні. – 2014. – 101 с.
4. Зовнішні трудові міграції населення України [Текст] / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
5. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь [Текст] / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
6. Історичне формування міжнародної інтелектуальної міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://p-for.com/book_411_glava_34_6.10._%D0%86storichne_formuvannja_.html
7. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями [Текст] : моногр. / О.А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
8. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
9. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2013 році: доповідь [Електронний ресурс] / офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Світящук А., Стадний Є. Академічна міграція [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/akademichna-mihratsiia>
12. Семів Л.К. Освітня міграція як фактор розвитку територіальних міграційних систем: національний та європейський контекст [Текст] / Л. К. Семів // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3(101). – С. 244–253.
13. Стадний Є. Кількість українських студентів за кордоном / Є. Стадний [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56>
14. Урядовий портал, 20.09.2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
15. Фахівці вищої кваліфікації в Україні у 2013 році : доповідь [Електронний ресурс] / офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
16. Dervin. F. Introduction / F. Dervin // *Analysing the Consequences of Academic Mobility and Migration* / Ed. by Fred Dervin. – Cambridge, 2011.
17. Romer P. Endogeneous Technological Change [Текст] / P. Romer // *The Journal of Political Economy*. – Vol. 98, No.5, Part 2. – 1990. – p. 71–102.

References

1. Baranyk, Z.P. (2014). *Intelektual'na mihratsiya yak ob'yekt statystychnoho doslidzhennya* [Intelligent migration as the object of statistical research]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096> [in Ukrainian].
2. *Dynamika chysel'nosti inozemnykh studentiv, yaki navchalysya u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny u 2006–2013 rokakh* [Changes in the number of foreign students studying in higher educational institutions of Ukraine in 2006-2013 years]. (2013, August 29). *Uryadovyy kur'yer*. Retrieved from <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/inozemci-dedali-chastishe-obirayutdlya-navchannya/p/> [in Ukrainian].
3. Poznyak, O. & Fedorovich, I. (2014). *Doslidzhennya z pytan' intehratsiyi, zlochyniv na grunti nenavysti ta dyskryminatsiyi riznykh katehoriy mihrantiv* [Study on Integration of hate crimes and discrimination of different categories of migrants]. *Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi, Predstavnystvo v Ukrayini* [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M. & Poznyak, O.V. (2002). *Zovnishni trudovi mihratsiyi naseleennya Ukrayiny* [External labour migration of Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrayiny NAN [in Ukrainian].

5. Heyts, V.M. (2015). *Innovatsiyina Ukrayina 2020 : natsional'na dopovid' [Innovative Ukraine 2020: national report]*. Kyiv: NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
6. Istorychne formuvannya mizhnarodnoyi intelektual'noyi mihratsiyi [Historical shaping the international intellectual migration]. *p-for.com*. Retrieved from: http://p-for.com/book_411_glava_34_6.10._%D0%86storichne_formuvannja_.html [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka, O.A. (2004). *Mihranty, mihratsiia ta Ukrains'ka derzhava: analiz upravlinnia zovnishnimy mihratsiiamy [Migrants, Migration and the Ukrainian government: analysis upravlinnya emigration]*. Kyiv: Vyd'vo NADU [in Ukrainian]
8. Mihratsiya v Ukrayini: fakty i tsyfry [Migration in Ukraine: Facts and figures]. *iom.org.ua*. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [in Ukrainian].
9. Naukova ta naukovo-tekhnichna diyal'nist' v Ukrayini u 2013 rotsi [Scientific and technical activities in Ukraine in 2013]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
10. Ofitsiyeni sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Sviyashchuk, A. & Stadnyy, Ye. Akademichna mihratsiya [Academic migration]. *cedos.org.ua*. Retrieved from <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/akademichna-mihratsiia> [in Ukrainian].
12. Semiv, L.K. (2013). Osvitnya mihratsiya yak faktor rozvytku terytorial'nykh mihratsiynnykh system: natsional'nyy ta yevropeys'ky kontekst [Educational migration as a factor of regional migration systems: national and European context]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny - Social-economic problems of the modern period Ukraine*, 3(101), 244-253 [in Ukrainian].
13. Stadnyy, Ye. Kil'kist' ukrayins'kykh studentiv za kordonom. [The number of Ukrainian students abroad] *cedos.org.ua*. Retrieved from <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56> [in Ukrainian].
14. Uryadovyy portal [Governmental portal]. (2013, September, 20). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/> [in Ukrainian].
15. Fakhivtsi vyshchoyi kvalifikatsiyi v Ukrayini u 2013 rotsi [Highly qualified specialists in Ukraine in 2013] *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
16. Dervin, F. (2011). *Introduction. Analysing the Consequences of Academic Mobility and Migration*. Fred Dervin (Ed.). Cambridge [in English]
17. Romer, P. (1990). Endohenni tekhnolohichni zminy [Endogeneous Technological Change]. *Zhurnal politychnoyi ekonomiyi - The Journal of Political Economy*, 98, 5, 71-102 [in English].

Michailo Romanjuk, Professor, Doctor of Economic Sciences, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Zinaida Smutchak, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovograd Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskiy, Ukraine

Emigration of Intellectual Potential of Ukraine: Causes, Volume, Consequences

One of the important factors in the formation of their own national policy is taking into account the current migratory trends in the context of Ukraine's participation in European and global migration space. The purpose of the article is to study the nature of intellectual migration in Ukraine, clarifying the main reasons for its distribution process and identifying key measures to reduce the volume of emigration of scientists.

Particular threat to social-economic development of country and sustainable development of society is intellectual migration, because the formation of highly qualified scientific personnel, the accumulation of intellectual capital, increase scientific and technological potential of the country is one of the important factors of economic and social progress. The most intensive emigration from Ukraine of highly qualified specialists (doctors and candidates of sciences) was observed in 90 years of the twentieth century. The main destinations during this period were Russia, the USA, Israel.

Every year the number of Ukrainian labour immigrants increases. Ukraine is considered one of the largest donor of workforce. From the standpoint of preserving intellectual potential, it is important to implement the mechanism for the return of migrants to their homeland (transfer to temporary migration).

migration, intellectual migration, academic mobility, emigration of population, migratory movement

Одержано (Received) 18.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 631.115.111

А.В. Іванько, доц., канд. екон. наук

Г.М. Македон

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин Чернігівської області, Україна

Порівняльний аналіз стану та тенденцій заощаджень домогосподарств України

Представлено результати порівняльного аналізу стану та тенденцій заощаджень домогосподарств України й інших країн світу. Аналіз виконаний за показниками: норма валових заощаджень; частка домашніх господарств у валових заощадженнях в економіці; абсолютний приріст заощаджень, темп приросту заощаджень; обсяги і середня норма заощаджень; чисті заощадження в обсязі наявних доходів домогосподарств. Встановлено факт суттєвого погіршення ситуації із заощадженнями домогосподарств України останніми двома роками із рівнем 0,98 % від наявного доходу внаслідок низького рівня їх добробуту.

домогосподарства, стан заощаджень домогосподарств, тенденції зміни заощаджень домогосподарств, порівняльний аналіз, економічні пропорції розвитку країни, цикли суспільного відтворення

А.В. Іванько, доц., канд. екон. наук

Г.М. Македон

Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования Украины «Нежинский агротехнический институт», г. Нежин Черниговской области, Украина

Сравнительный анализ состояния и тенденций сбережений домашних хозяйств Украины

Представлены результаты сравнительного анализа состояния и тенденций сбережений домашних хозяйств Украины и других стран мира. Анализ выполнен по показателям: норма валовых сбережений; удельный вес домашних хозяйств в валовых сбережениях в экономике; абсолютный прирост сбережений; темп прироста сбережений; объем и средняя норма сбережений; чистые сбережения в объеме текущих доходов домашних хозяйств. Установлен факт существенного ухудшения ситуации со сбережениями домашних хозяйств Украины в последние два года с уровнем 0,98 % от текущего дохода вследствие низкого уровня их благосостояния.

домашние хозяйства, состояние сбережений домашних хозяйств, тенденции изменения сбережений домашних хозяйств, сравнительный анализ, экономические пропорции развития страны, циклы общественного воспроизводства

Постановка проблеми. Дослідження аналізу заощаджень домашніх господарств має відношення до вагомих питань в умовах формування соціально-орієнтованої економіки, оскільки явище заощаджень комплексно агрегує у собі результати господарського життя окремих особистостей і значною мірою характеризує рівень життя населення. Доходи, витрати і рівень заощаджень домогосподарств є одними з важливих макроекономічних показників, що пов'язано з рівнем задоволення першочергових потреб членів домогосподарств. Співвідношення по зазначених показниках заощаджень обумовлює збалансованість функціонування економіки та пропорційність процесів суспільного відтворення. Одним з важливих напрямів використання заощаджень є їх акумулювання в інвестиційні ресурси, які, у свою чергу через систему міжгосподарських зв'язків можуть трансформуватись в інвестиційні витрати суб'єктів господарювання та домогосподарств. Тому здійснення аналізу стану та тенденцій заощаджень домогосподарств України у порівнянні з іншими країнами є необхідним та актуальним у теоретичному та практичному відношенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти особливостей та закономірностей формування заощаджень домогосподарств розглядали у своїх наукових працях такі представники економічної та фінансової науки, як Дж. Кейнс [2], А. Маслоу [4], А. Пігу [6], У. Ростоу [9] та багато інших. Зазначені питання були предметом уваги і таких вітчизняних дослідників, як Кваша С.М. [1], Кізіма Т.О. [3], Ходжаян А.О. [7], Ціщик Р.В. [8] та інших. Вони приділяли увагу різним аспектам формування доходів у домогосподарствах, тенденцій у задоволенні ними своїх першочергових та поточних проблем та використання умовно “вільних” коштів на заощадження. Однак, недостатньо дослідженими залишаються питання поглибленого аналізу закономірностей заощадження домогосподарств України, особливо при їх порівнянні з іншими країнами, та ключових факторів, що обумовлюють тенденції їх зміни.

Постановка завдання. Мета статті полягає у проведенні аналізу стану та виявленні тенденцій заощадження домашніх господарств України порівняно з іншими країнами світу. Завданнями роботи є проведення порівняльного аналізу стану заощаджень домогосподарств України із зарубіжними країнами, а також визначення тенденцій щодо заощаджень домогосподарств України.

Виклад основного матеріалу. Сукупні заощадження в економіці країни є джерелом інвестування її розвитку та впливають на темпи цього розвитку. Країни, що найбільш динамічно розвиваються, мають, як правило, високу норму заощаджень (рис. 1).

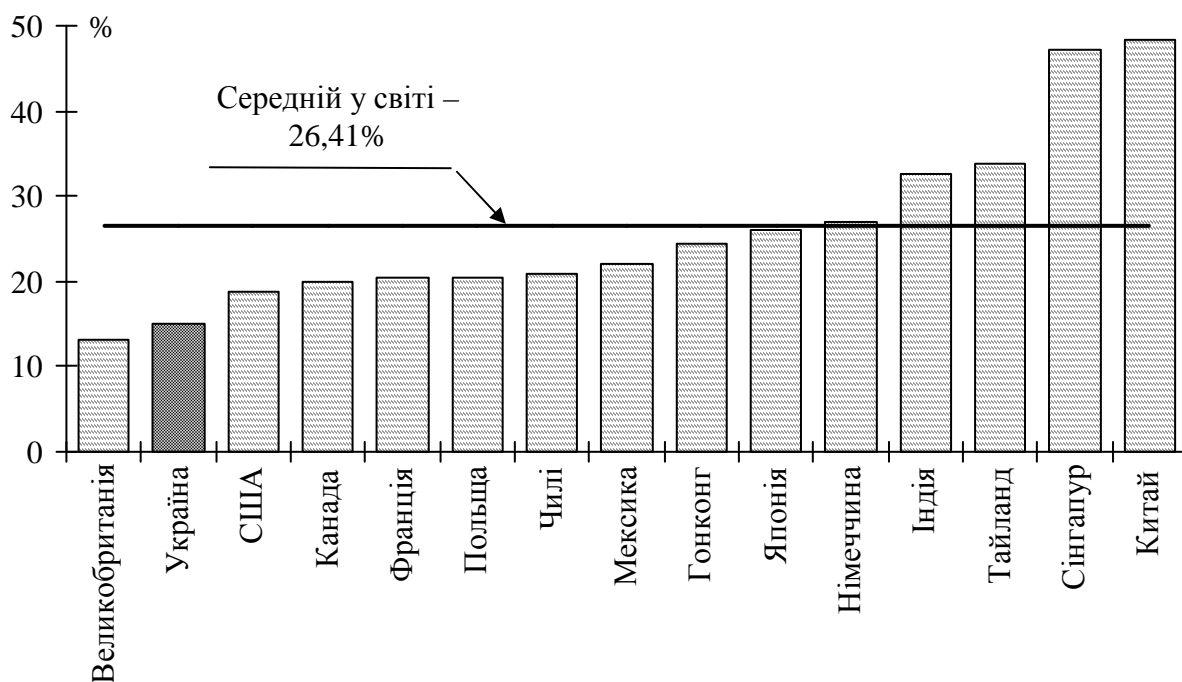

Рисунок 1 – Норма валових заощаджень у різних країнах світу в 2015 р., % від ВНД
Джерело: складено авторами на підставі [10].

Економіка України в даному рейтингу має невисокі позиції, заощаджуючи 15,11% свого валового національного доходу (середнє значення в світі – 26,41%). Китайська економіка, що демонструє найвищі темпи зростання, в 2015 р. заощаджувала 48,33% свого ВНД.

У той же час США і Великобританія мають чи не найвищий рівень кінцевого споживання у світі – їхню економіку можна вважати “економікою споживання”, отже, заощадження у цих країнах є одними з найнижчих [10; 8]. Темпи економічного зростання в цих країнах також невисокі.

Частка домашніх господарств у загальній сумі національних заощаджень України протягом останніх 10 років зазнала суттєвих коливань: досить високий її рівень був у 2010-2013 рр., а найвищий – у 2013 р. (96,1%), однак останні два роки вона стрімко спадала і в 2015 р. склала лише 14,61% (рис. 2).

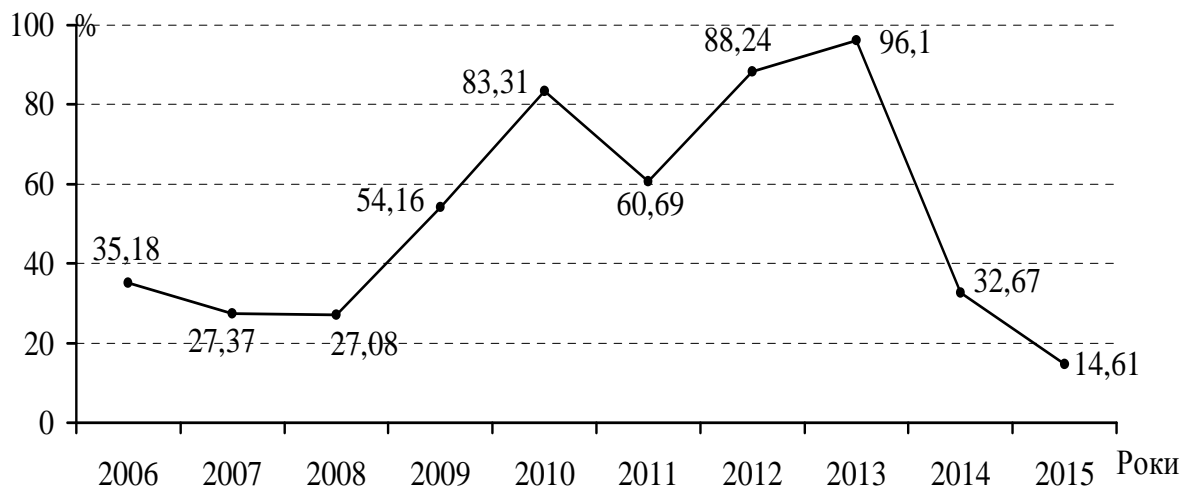

Рисунок 2 – Динаміка частки домашніх господарств у валових заощадженнях національної економіки України в 2006-2015 рр.

Джерело: складено авторами на підставі [5].

Аналіз динаміки заощаджень за останні 10 років демонструє суттєві коливання їхніх обсягів (табл. 1).

Таблиця 1 – Обсяги та динаміка заощаджень населення України в 2006-2015 рр., млн. грн.

Показники	Роки									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Заощадження, млн. грн.	44203	47779	52011	80182	161867	123123	147280	116256	30780	12979
Абсолютний приріст, млн. грн.	-1448	3576	4232	28171	81685	-38744	24157	-31024	-85476	-17801
Темп приросту, %	-3,17	8,09	8,86	54,16	101,87	-23,94	19,62	-21,06	-73,52	-57,83

Джерело: складено авторами на підставі [5].

Починаючи з 2007 р. і до 2010 р. обсяги заощаджень постійно зростають, причому зі збільшенням темпів. У 2010 р. вони збільшилися удвічі порівняно з попереднім роком, а за п'ять років – у 3,66 рази, тобто в середньому на 29,64% щорічно. Проте у наступні п'ять років спостерігається поступове падіння обсягів заощаджень – на кінець періоду маємо скорочення майже у 12,5 разів порівняно із 2010 р. або в середньому на 39,63% щорічно. Подібна тенденція, в першу чергу, обумовлена зниженням реальних доходів населення. Зокрема, за даними офіційної статистики [5], з початку 2006 р. до кінця 2015 р. ціни зросли у 3,28 рази, а номінальні доходи – у 3,66 рази, при цьому споживання домогосподарств за цей період збільшилося у 4,12 разів. Іншими словами, приріст реальних доходів за 10 років склав лише 11,5%, у той час, як реальні витрати на споживання зросли на 25,7%, отже приріст споживання здійснювався за рахунок заощаджень, обсяг яких постійно знижувався. Не могла не відобразитися на динаміці заощаджень і політична ситуація в країні,

економічні потрясіння, активізація у зв'язку з цим міграційних процесів, зниження довіри до фінансової системи тощо.

Згідно даних вибіркового дослідження самооцінки домогосподарств на сьогодні лише 6,2% з них мають можливість заощаджувати – цей показник вдвічі менший за рівень 2008 р. (табл. 2) [5].

Таблиця 2 – Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів

Група за рівнем доходу	Роки									
	2006	2007	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	
<i>Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів, (%):</i>										
було достатньо і робили заощадження	6,2	8,0	12,7	11,1	11,6	10,5	10,7	8,0	6,2	
було достатньо, але заощаджень не робили	49,8	52,8	51,8	45,3	47,8	49,0	50,9	46,9	45,7	
постійно відмовлялися у найнеобхіднішому, крім харчування	39,4	35,1	32,9	40,2	37,5	37,6	34,9	41,4	43,2	
не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	4,6	4,1	2,6	3,4	3,1	2,9	3,5	3,7	4,9	

Джерело: складено авторами на підставі [5].

Частка домогосподарств, що відмовляють собі у найнеобхіднішому, крім харчування, зростає до 43,2%. Найнижчою вона була у 2008 р. – 32,9%, тобто на 10,3% меншою, ніж у 2015 р.

Незначний відсоток домогосподарств, що мають можливість здійснювати заощадження, високі темпи інфляції, зростання частки споживання у доходах не могли не позначитися на величині середньої норми заощадження (рис. 3).

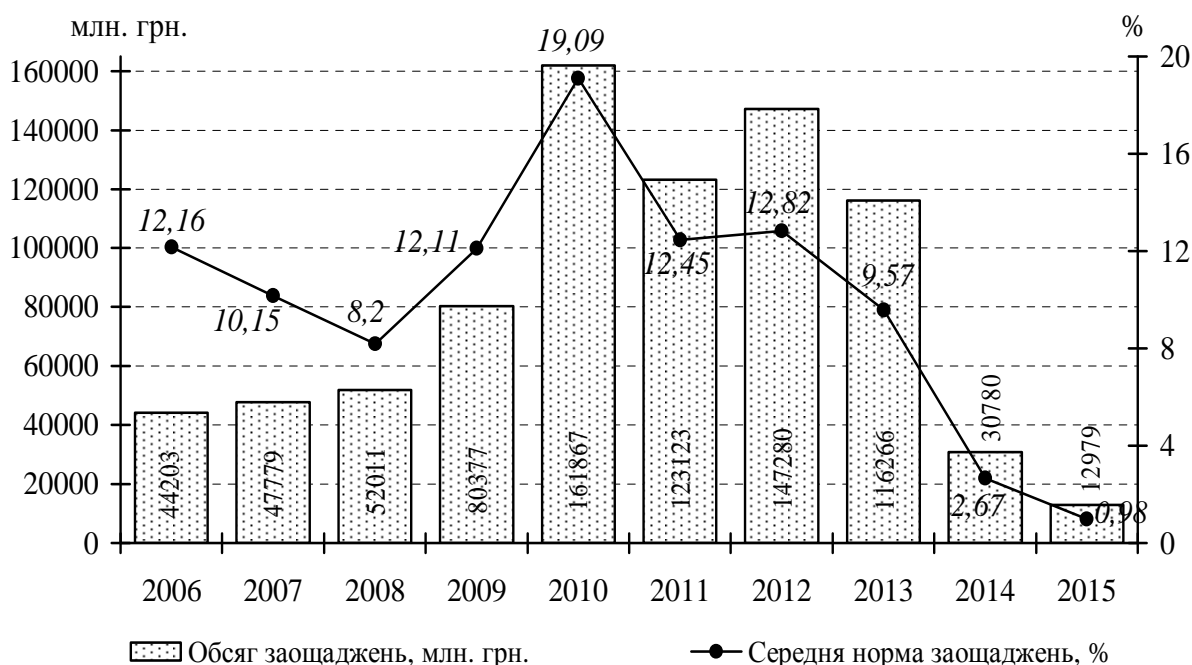

Рисунок 3 – Динаміка обсягів і середньої норми заощадження в Україні

Джерело: складено авторами на підставі [5].

Як показують дані, найвищою частка заощаджень у доходах домашніх господарств за досліджуваний період була в 2010 р. – 19,09% і до 2013 р. в середньому

знаходилася на рівні 12%. За останні два роки вона різко знизилася і в 2015 р. становила менше 1% – наявний дохід населення здатен забезпечити домогосподарствам лише поточне споживання, що свідчить про суттєве зниження рівня добробуту, подекуди зuboжіння, і впевненості у завтрашньому дні.

На фоні інших країн світу Україна мала прийнятний рівень заощаджень (табл. 3), однак, як уже зазначалося, останні два роки ситуація суттєво погіршилася. До 2014 р. рівень заощаджень в Україні можна порівняти з Німеччиною та Францією. В період 2010-2013 рр. за цим показником наша країна випереджала такі розвинені країни, як Австрія, Бельгія, Ірландія, а з рештою країн розрив складав 2-3 і більше разів.

Таблиця 3 – Чисті заощадження в обсязі наявних доходів домогосподарств в Україні та інших країнах світу, %

Країни	Роки							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	8,20	12,11	19,09	12,45	12,82	9,57	2,67	0,98
Австрія	11,5	11,2	8,9	6,7	7,4	6,6	6,7	6,9
Бельгія	11,5	13,2	9,9	8,4	9,6	9,9	10,1	10,1
Канада	4,0	5,3	4,3	4,4	5,0	5,2	5,0	5,1
Греція	4,8	6,8	6,2	5,1	5,9	3,9	5,2	6,0
Фінляндія	-0,3	4,2	3,6	1,3	0,9	1,0	2,1	1,7
Німеччина	11,5	10,9	10,9	10,4	10,3	10,0	9,9	9,7
Ірландія	3,7	9,8	7,0	5,6	5,2	5,1	5,0	5,2
Італія	8,5	7,1	4,9	4,3	3,6	4,9	5,2	5,1
Японія	0,4	2,4	2,0	2,7	1,3	0,9	0,6	0,6
Польща	-0,3	6,9	6,1	-0,2	2,6	-0,5	1,6	2,1
США	5,0	6,1	5,6	5,7	5,6	4,5	4,1	4,0
Франція	15,6	16,4	15,9	16,1	15,6	15,6	15,7	15,6

Джерело: складено авторами на підставі [10].

Проте уже в 2014-2015 рр. вона залишилася далеко позаду всіх розглянутих країн за рівнем заощаджень. Інфляція у 43,3% в 2015 р. і 24,9% – у 2014 р. стрімко знецінювала доходи домашніх господарств, стимулюючи прагнення матеріалізувати їх в товарах і послугах, збільшуючи поточне споживання і відмовляючись від майбутнього. Як наслідок – у 2015 р. українцям вдалося заощадити лише 0,98% свого наявного доходу, або 12,98 млрд. грн., тоді як у 2010 р. ці цифри знаходилися на рівні 19,09% та 167,87 млрд. грн. відповідно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сукупні національні заощадження в умовах ринкової економіки формуються переважно на основі заощаджень саме домашніх господарств, котрі є основними отримувачами доходів від продажу економічних ресурсів, що знаходяться в їхній власності.

Підтверджено, що обсяг заощаджень характеризує рівень добробуту населення, оскільки заощаджувати можуть собі дозволити лише ті домогосподарства, котрі задовольнили свої базові потреби щодо харчування, забезпечення умов проживання, навчання, відпочинку тощо.

Встановлено наявність протилежних тенденцій (та відповідних ним умовних двох періодах) у заощадженнях: із зростанням їх обсягів у період за 2006-2010 роки та їх зменшенням у період за 2011-2015 роки. В умовно перший аналізований період рівень заощаджень України наближався до рівня заощадження Франції, а в умовно другий період — до рівня заощаджень Японії та Фінляндії.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні макроекономічних пропорцій доходів і витрат домогосподарств як передумови формування рівня їх добробуту та можливості заощаджувати для вирішення стратегічних сімейних проблем.

Список літератури

1. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України : стан та тенденції [Текст] / [Кваша С. М. та ін.] ; за ред. С. М. Кваши. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
3. Кізіма Т.О. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії [Текст] / Т.О. Кізіма // Інноваційна економіка. – 2013. – №7(45). – С. 171–176.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность [Текст] / А. Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : пер. с англ. [Текст] / А. Пигу. В 2-х т. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 512 с., Т. 2. – 454 с.
7. Ходжаян А. О. Особисте споживання і заощадження в системі макроекономічної рівноваги [Текст] / А. О. Ходжаян // Економіка і прогнозування. – 2001. – №2. – С.89–95.
8. Ціщик Р.В. Аналіз заощаджень сектору домашніх господарств з метою створення ефективного механізму їх трансформації в інвестиційні ресурси [Текст] / Р.В. Ціщик, Н.В. Котис // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Випуск 11. Частина 4. – С. 34–38.
9. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto [Текст] / W.W. Rostow, 3-rd ed. – Cambridge University Press, 1990. – 272 p.
10. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.

References

1. Kvasha, S.M. (Eds.). (2013). *Eksport ta import produksiyi ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Export and import of agricultural sector production of Ukraine: status and trends]*. Kyiv : NSC IAE. [in Ukrainian].
2. Kejns, Dzh. M. (1978). *Obshhaya teoriya zanjatosti, procenta i deneg [General theory of employment, interest and money]*. Moscow: Russia: Progress [in Russian].
3. Kizyma, T.O. (2013). *Zaoschadzhenia domohospodarstv: svitovyy dosvid i vitchyzniani realii [Household savings: world experience and domestic realities]*. *Innovatsijna ekonomika – Innovative economy*, 7 (45), 171-176 [in Ukrainian].
4. Maslou, A.G. (1999). *Motivacija i lichnost' [Motivation and personality]*. Sankt-Peterburh: Evrazija [in Russian].
5. Ofitsijnyj sajt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Pigu, A. (1985). *Jekonomicheskaja teoriya blagosostojanija [Economic welfare theory]*. Moscow: Progress [in Russian].
7. Khodzhaian, A.O. (2001). *Osobyte spozhyvannia i zaoschadzhenia v systemi makroekonomichnoi rivnovahy [Private consumption and savings in system of macroeconomic equilibrium]*. *Ekonomika i prohnozuvannia - Economics and forecasting*, 2, 89-95 [in Ukrainian].
8. Tsisychuk, R.V. & Kotys, N.V. (2015). *Analiz zaoschadzhen' sektoru domashnikh gospodarstv z metoiu stvorennia efektyvnoho mekhanizmu ikh transformatsii v investytsijni resursy [Analysis of savings in the household sector in order to create an effective mechanism for their transformation into investment resources]*. *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Herald of Kherson State University, Issue 11. Part 4*, 34-38 [in Ukrainian].
9. Rostow, W.W. (1990). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, (3d ed.) Cambridge University Press [in English].
10. The World Bank. (n.d.). *worldbank.org*. Retrieved from <http://www.worldbank.org> [in English].

Anatoliy Ivanko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Halyna Makedon

Separated subdivision of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine "Nezhinskii Agrotechnical Institute", Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine

Comparative Analysis of State and Tendencies of Households Saving of Ukraine

The purpose of the article is analyzing of the state and identifying the trends in household savings of Ukraine compared with other countries.

It was confirmed that savings reflects the level of welfare, since savings can afford only those households that satisfy their basic needs for food, providing accommodation, training, recreation and more. The results of the comparative analysis of state and trends in household saving of Ukraine and other countries have been presented. The analysis was made for indicators: gross savings rate; share of households in gross savings in the economy; absolute growth of savings; growth rate of savings; volumes and average rate of savings; net savings in the amount of available household income.

The existence of opposite tendencies (and their corresponding conditional two periods) has been established in savings: with the growth of their volumes in the period of 2006-2010 and their decrease in the period of 2011-2015. In the conditionally of the first analyzed period, the level of savings in Ukraine was closer to the level of savings in France, and in the conventional second period - to the level of savings in Japan and Finland. The savings of households in Ukraine over the past two years were at 0.98% of the available income due to the low level of their well-being.

households, state of household savings, trends in household savings, comparative analysis, proportion of economic development, cycles of public reproduction

Одержано (Received) 12.05.2017

*Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017
Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017*

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.22:63

А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Моделі справляння податку на додану вартість у сфері сільськогосподарського виробництва та їх впровадження на регіональному рівні**

На основі систематизації базових моделей справляння податку на додану вартість (ПДВ) у сфері сільськогосподарського виробництва та з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектора Кіровоградської області здійснені варіантні розрахунки, оцінено наслідки можливої реалізації окремих моделей для сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні

податок на додану вартість (ПДВ), оподаткування ПДВ операцій з продажу сільськогосподарської продукції, моделі справляння ПДВ, сільське господарство, експортоорієнтовані види продукції

А.Н. Лысенко, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***Моделі взимання НДС в сфері сільськогосподарського виробництва та їх впровадження на регіональному рівні**

На основі систематизації базових моделей взимання податку на додану вартість (НДС) у сфері сільськогосподарського виробництва та з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектора Кіровоградської області здійснені варіантні розрахунки, оцінено наслідки можливої реалізації окремих моделей для сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні

налог на добавленную стоимость (НДС), налогообложение НДС операций по продаже сельскохозяйственной продукции, модели взимания НДС, сельское хозяйство, экспортоориентированные виды продукции

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України має надвисокий потенціал, для реалізації якого вкрай необхідні дієві заходи державної підтримки у вигляді сприятливої податкової політики, важливе значення в сукупності яких тривалий час відводилося застосуванню спеціального режиму оподаткування сільгоспвиробників податком на додану вартість. З 01.01.2017 р. (у зв'язку з втратою чинності норм ст. 209 Податкового кодексу України [4-6]) всі суб'єкти спецрежиму перейшли на загальну систему оподаткування ПДВ. Проте такий підхід в оподаткуванні суперечить особливостям розвитку сільського господарства в Україні, зважаючи на збитковість виробництва продукції за значною кількістю галузей аграрного виробництва, та Директиві Ради ЄС № 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. «Про спільну систему податку на додану вартість», відповідно до якої країни-члени ЄС мають право застосовувати спеціальну схему, що передбачає відшкодування фермерам вхідного ПДВ за фіксованою ставкою (глава 2 розділу XII) [7].

У зв'язку з цим актуальною проблемою є узагальнення наукових підходів щодо систематизації існуючих моделей справляння ПДВ у сфері сільськогосподарського виробництва на загальнодержавному рівні та їх апробація у практичній площині з урахуванням особливостей розвитку регіонів аграрного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці чинного механізму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість та розробці пропозицій щодо його вдосконалення, питанням адміністрування ПДВ в контексті законодавчих змін присвячені наукові праці О. Бетлія [1], Ю. Лупенка [2], Г. Сиротюк [9], Л. Тулуша [2; 15], О. Юрченко [16] та ін. Так, О. Бетлій досліджує проблеми застосування ПДВ у сільському господарстві України, міжнародний досвід та пропонує у якості кращого варіанта реформування поєднувати загальну систему оподаткування ПДВ для великих сільськогосподарських підприємств зі спеціальним режимом ПДВ для дрібних фермерських господарств [1, с. 35]. Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш приділили значну увагу вивченню впливу оподаткування ПДВ на розвиток аграрної галузі, зокрема щодо забезпечення збалансованої структури агропромислового виробництва [2, с. 5-16]. Л.Д. Тулуш пропонує здійснювати аналітичну оцінку можливих результатів впровадження різних моделей реформування спецрежиму справляння ПДВ у сільському господарстві з урахуванням інтересів сільськогосподарських підприємств, держави та економіки в цілому [15]. Водночас, окреслена проблематика висвітлюється з урахуванням загальнодержавних підходів та не враховує регіональні особливості розвитку аграрного сектору економіки, їх вплив на формування важливих економічних показників господарської діяльності та сум ПДВ, яку платники нараховують і перераховують до бюджету.

Постановка завдання. Завданням даної статті є систематизація базових моделей справляння ПДВ у сфері сільськогосподарського виробництва, здійснення варіантних розрахунків з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектора Кіровоградської області, оцінка наслідків можливої реалізації окремих моделей для сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. В умовах відсутності прямої бюджетної підтримки спеціальний режим оподаткування тривалий час залишався для аграріїв ефективним інструментом державної допомоги. Водночас, зміна податкової політики в АПК є однією з ключових вимог для продовження співпраці України з Міжнародним валютним фондом та отримання нових кредитних траншів. При цьому необхідно усвідомлювати відповідальність за стан вітчизняної економіки в цілому та, зокрема, її аграрного сектора. Тому слід відмовитися від апеляції до полярних позицій у вирішенні проблеми, припинити категорично наполягати лише на крайніх альтернативах – повернутися до спецрежиму оподаткування або повністю його скасувати. Ситуація вкрай складна і потребує розробки компромісних рішень.

Експерт Аналітичної платформи АПК з податково-бюджетних питань, к.е.н. Тулуш Л.Д. пропонує здійснювати аналітичну оцінку можливих результатів впровадження різних моделей реформування спецрежиму справляння ПДВ у сільському господарстві з метою узагальнення можливих наслідків реформування діючого механізму справляння ПДВ у сфері сільського господарства з урахуванням інтересів наступних економічних суб'єктів: сільськогосподарських підприємств – в частині втрат доходів (в розрізі окремих видів агробізнесу); держави – в частині бюджетних надходжень до Державного бюджету; економіки в цілому – в частині інфляційних процесів, зміни цін на продовольчі товари (інтереси споживачів), оптимізації структури агропромислового виробництва тощо. Слушними є пропозиції науковця щодо розробки висновків стосовно доцільності вибору варіантів реформування спецрежиму справляння ПДВ у сільському господарстві на основі опрацювання шести моделей [15] (рис. 1).

Розрахунки Тулуша Л.Д. здійснені на загальнодержавному рівні. Вони показали, що загалом для сільгоспідприємств найбільш прийнятними варіантами є перша (нульова) та четверта моделі. Для держави з точки зору бюджетних інтересів найбільш

привабливими є друга та четверта моделі, з точки зору економічних інтересів – перша та четверта моделі (враховуючи їх антиінфляційну спрямованість). Третя модель може бути нейтральною для бюджету. Компромісною є четверта модель, яка позбавляє високорентабельні аграрні галузі подвійного стимулювання (користування спецрежимом і відшкодування ПДВ при експорті), зберігаючи при цьому переваги спецрежиму ПДВ для усіх сільгоспідприємств та забезпечуючи приріст бюджетних надходжень [15].

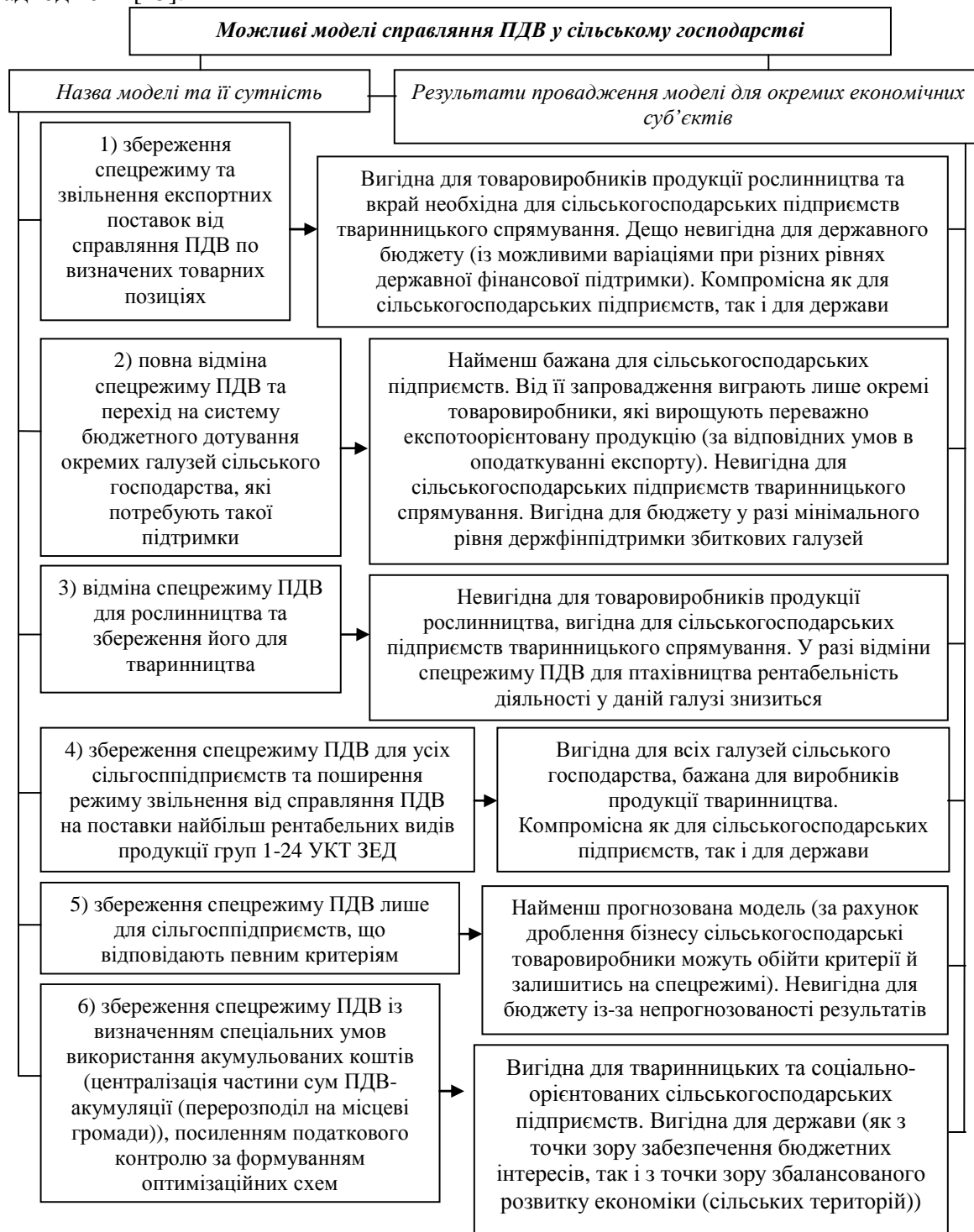

Рисунок 1 – Можливі моделі справляння ПДВ у сільському господарстві та наслідки їх впровадження

Джерело: розроблено автором на підставі систематизації інформації [15].

Ключова увага при розробці моделей справляння ПДВ у сфері сільськогосподарського виробництва має спрямовуватися на розвиток потужних регіонів аграрного спрямування, серед яких важлива роль належить Кіровоградській області.

За інших рівних умов вища ефективність виробництва забезпечується у вузькоспеціалізованих сільськогосподарських підприємствах, тому ефект від зміни умов справляння ПДВ необхідно рахувати в розрізі окремих галузей та підгалузей. При прогнозуванні наслідків застосування конкретних моделей справляння ПДВ у сільському господарстві слід окремо розглядати наступні види продукції: експортоорієнтовані сільськогосподарські культури (для урахування можливості запровадження ПДВ-відшкодування при експорті), інші сільськогосподарські культури (неекспортоорієнтовані), тваринницьку продукцію у розрізі галузей.

Експортоорієнтовані види сільськогосподарської продукції у регіональному розрізі визначаємо, виходячи з обсягів та структури експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження (табл. 1).

Таблиця 1 – Обсяги експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження по Кіровоградській області за 2012-2016 рр., тис. дол. США

№	Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1.	<i>Продукція рослинного та тваринного походження</i>	78724,7	65270,2	88624,5	94717,9	113326,6
1.1.	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	354,7	3032,7	6742,5	4735,6	7921,1
	01 живі тварини	-	72,3	66,3	71,9	1464,5
	03 риба і ракоподібні	31,8	82,6	68,9	46,7	8,8
	04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	322,9	2877,8	6607,3	4519,0	6415,3
	05 інші продукти тваринного походження	-	-	-	98,0	32,5
1.2.	II. Продукти рослинного походження	78370,0	62237,5	81882,0	89982,3	105405,5
	06 живі дерева та інші рослини	-	64,7	81,8	-	18,4
	07 овочі	774,5	767,5	110,6	968,8	4372,8
	08 їстівні плоди та горіхи	103,8	36,0	-	251,2	78,1
	09 кава, чай	34,3	5,5	-	-	-
	10 зернові культури	60990,8	41944,6	62208,5	78995,0	87465,0
	11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	655,6	714,2	307,8	172,1	236,4
	12 насіння і плоди олійних рослин	15811,0	10372,0	10280,8	8676,5	12966,6
	14 рослинні матеріали для виготовлення	-	8333,0	8892,5	918,7	268,2

Джерело: розроблено автором на підставі узагальнення статистичної інформації [10-14].

Обсяги експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження суб'єктами господарювання Кіровоградської області упродовж 2012-2016

рр. збільшилися на 43,9%. Вагомою складовою експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження суб'єктами господарювання Кіровоградської області є експорт продукції рослинного походження, обсяги якого зросли з 78370 тис. дол. США у 2012 р. до 105405,5 тис. дол. США у 2016 р. [10-14].

Структура експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження суб'єктами господарювання Кіровоградської області у розрізі груп товарів представлена в табл. 2.

Таблиця 2 – Структура експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження по Кіровоградській області, 2015-2016 рр.

№ з/п	Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2015 р.				2016 р.			
		тис. дол. США	у % до 2014р.	у % до загального обсягу експорту	у % до обсягу експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження	тис. дол. США	у % до 2015р.	у % до загального обсягу експорту	у % до обсягу експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Усього	406554,3	49,5	100,0	х	425137,2	104,6	100,0	х
<i>1.1.</i>	<i>У т.ч. продукція рослинного та тваринного походження</i>	<i>94717,9</i>	<i>106,9</i>	<i>23,29</i>	<i>100,0</i>	<i>113326,6</i>	<i>119,6</i>	<i>26,65</i>	<i>100,0</i>
	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	4735,6	70,2	1,16	5,00	7921,1	167,3	1,86	6,99
	01 живі тварини	71,9	108,5	0,02	0,07	1464,5	2036,9	0,34	1,29
	03 риба і ракоподібні	46,7	67,7	0,01	0,05	8,8	18,9	0,00	0,01
	04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	4519,0	68,4	1,11	4,78	6415,3	142,0	1,51	5,66
	05 інші продукти тваринного походження	98,0	-	0,02	0,10	32,5	33,2	0,01	0,03
	II. Продукти рослинного походження	89982,3	109,9	22,13	95,00	105405,5	117,1	24,79	93,01
	06 живі дерева та інші рослини	-	-	-	-	18,4	-	0,00	0,02
	07 овочі	968,8	875,9	0,24	1,02	4372,8	451,4	1,03	3,86
	08 їстівні плоди та горіхи	251,2	-	0,06	0,27	78,1	31,1	0,02	0,07
	10 зернові культури	78995,0	127,0	19,43	83,40	87465,0	110,7	20,57	77,18
	11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	172,1	55,9	0,04	0,18	236,4	137,4	0,06	0,21

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	12 насіння і плоди олійних рослин	8676,5	84,4	2,13	9,16	12966,6	149,4	3,05	11,43
	14 рослинні матеріали для виготовлення	918,7	10,3	0,23	0,97	268,2	29,2	0,06	0,24

Джерело: розроблено автором на підставі узагальнення статистичної інформації [13-14].

Як видно з табл. 2, по Кіровоградській області у 2015-2016 рр. частка експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження становила 23,29-26,65 % від загального обсягу експорту по усіх групах товарних позицій. У обсязі експорту живих тварин, продукції рослинного та тваринного походження вагомою була частка продуктів рослинного походження (93,01-95 %) та, зокрема, зернових культур (77,18-83,40 %). Враховуючи, що у 2015 р. в загальному обсязі реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами області за всіма напрямками продажу 32,6% припадало на частку пшениці (0,06% - жита, 8,32% - ячменю і т. ін.) [8], доречним є розрахунок ефекту від зміни порядку справляння ПДВ по зернових культурах на прикладі пшениці (табл. 3).

Таблиця 3 – Модель для розрахунку ефекту від зміни порядку справляння ПДВ (на прикладі пшениці з урахуванням обсягів її збуту сільськогосподарськими підприємствами Кіровоградської області у 2015 р.)

№ з/п	Показник	0-варіант		Відшкодування ПДВ при експорті			
		на 1тонну	усього	на 1тонну	усього	у т.ч.	
						експорт	реалізація на внутрішньому ринку
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Орієнтовна частка експорту, %	x	x	x	x	60	40
2.	Обсяг поставок, тис. т. [8, с. 17]	x	917,36	x	917,36	550,42	366,94
3.	Зростання ціни, %	x	x	15,0	x	15,0	x
4.	Експортна ціна з ПДВ, грн./т	3858,7	x	4437,5	x	4437,5	x
5.	Маржа трейдера, %	2,5	x	2,5	x	2,5	x
6.	Дохід трейдера, грн.	96,5	x	110,9	x	110,9	x
7.	Ціна (з ПДВ) без маржі трейдера, грн.	3762,2	x	4326,6	x	x	x
8.	Вартість реалізованої пшениці (з ПДВ) без маржі трейдера, млн. грн.	x	3451,3	x	x	2381,4	x
9.	Частка виробника у ціні, %	90	90	90	90	90	90
10.	Ціна для виробника (з ПДВ), грн.	3386,0	x	3893,9	x	x	x
11.	Вартість реалізованої пшениці для виробника (з ПДВ), млн. грн.	x	3106,2	x	3572,1	2143,3	1428,8
12.	Вихідний ПДВ:						
	- грн.	564,3	x	649,0	x	x	x
	- млн. грн.	x	517,7	x	595,4	357,2	238,2
13.	Ціна без ПДВ, грн.	2821,7	x	3244,9	x	x	x
14.	Вартість реалізованої пшениці для виробника без ПДВ, млн. грн.	x	2588,5	x	2976,7	1786,1	1190,6

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8
15.	Витрати виробника (повна собівартість):						
	- грн. [3, с. 28]	2024,3	x	2024,3	x	x	x
	- млн. грн.		1857,0		1857,0	1114,2	742,8
16.	Частка витрат з вхідним ПДВ, %	60	60	60	60	60	60
	• з ПДВ:						
	- грн.	1214,6	x	1214,6	x	x	x
	- млн. грн.	x	1114,2	x	1114,2	668,5	445,7
	• без ПДВ:						
	- грн.	809,7	x	809,7	x	x	x
	- млн. грн.	x	742,8	x	742,8	445,7	297,1
17.	Вхідний ПДВ:						
	- грн.	242,9	x	242,9	x	x	x
	- млн. грн.	x	222,8	x	222,8	133,7	89,1
18.	ПДВ – акумуляція:						
	- грн.	321,4	x	x	x	x	x
	- млн. грн.	x	294,9	x	x	x	x
19.	ПДВ до сплати в бюджет	x	x	406,1	372,6	223,5	149,1
20.	ПДВ - акумуляція у % до доходу (ціни (вартості) без ПДВ):	11,4	11,4	x	x	x	x
21.	ПДВ до сплати в бюджет у % до доходу (ціни (вартості) без ПДВ)	x	x	12,5	12,5	12,5	12,5
22.	Прибуток виробника:						
	- грн.	797,4	x	1220,6	x	x	x
	- млн. грн.	x	731,5	x	1119,7	671,9	447,8
23.	Рентабельність, %	39,4	39,4	60,3	60,3	60,3	60,3
24.	Прибуток з урахуванням ПДВ-акумуляції:						
	- грн.	1118,8	x	x	x	x	x
	- млн. грн.	x	1026,4	x	x	x	x
25.	Рентабельність з ПДВ, %	55,3	55,3	60,3	60,3	60,3	60,3
26.	Надходження ПДВ до бюджету						
	- грн.	242,9	x	649,0	x	x	x
	- млн. грн.	x	222,8	x	595,4	357,2	238,2
27.	Відшкодування бюджетом:						
	- грн.	x	x	649,0	x	x	x
	- млн. грн.	x	x	x	x	357,2	x
28.	Чисті надходження до бюджету, млн. грн.	x	222,8	x	x	x	238,2
29.	Чистий дохід + ПДВ-акумуляція:						
	- грн.	3143,1	x	3244,9	x	x	x
	- млн. грн.	x	2883,4	x	2976,7	1786,1	1190,6
30.	Приріст доходів за рахунок підняття цін, грн.	x	x	101,8	x	x	x
31.	Приріст доходів за рахунок підняття цін, %	x	x	3,1	x	x	x
32.	Приріст прибутку за рахунок підняття цін, грн.	x	x	101,8	x	x	x
33.	Приріст прибутку за рахунок підняття цін, %	x	x	18,1	x	x	x

Джерело: розрахунки автора.

Як видно з табл. 3, ПДВ-акумуляція забезпечує зростання рентабельності виробництва пшениці у сільськогосподарських підприємствах з 39,4% (0-варіант) до 55,3% (з ПДВ). При незмінних затратах та одночасному підвищенні ціни на 15% рентабельність виробництва пшениці з ПДВ на внутрішньому ринку зростає до 60,3%.

Оцінку наслідків реалізації розглянутих вище моделей для держави з точки зору дотримання бюджетних інтересів доцільно здійснювати у двох варіантах: з відносно високим та з відносно невисоким рівнем державної підтримки тих видів діяльності, які потребують такої підтримки. За умови відміни спецрежиму ПДВ галузям, що потребують державної фінансової підтримки (зокрема тваринництву, овочівництву, садівництву) повинні надаватись бюджетні субсидії (їх рівень має становити не менш як 20 % від вартості продукції (базова ставка ПДВ)).

При визначенні переліку галузей, які потребують першочергової державної підтримки, пропонуємо керуватися динамікою середньорічного (за останні три роки) значення рівня рентабельності виробництва окремих видів продукції сільськогосподарськими підприємствами. Якщо у середньому за останні три роки виробництво конкретного виду продукції було збитковим, то така галузь однозначно потребує державної підтримки шляхом надання державної субсидії або ж повного повернення ПДВ. За видами продукції, виробництво яких було в умовах окремих організаційно-правових форм господарювання рентабельним, а в інших збитковим, внаслідок чого у середньому по сільськогосподарських підприємствах сформувався невисокий рівень рентабельності, пропонуємо встановлювати рівень державної підтримки у ранжованому порядку із застосуванням відповідних понижених ставок ПДВ чи відсотків його повернення товаровиробникам при базовій ставці податку.

Враховуючи, що Україна прагне до євроінтеграції, необхідно адаптувати до встановлених для країн ЄС вимог перелік видів діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції та послуг у сфері аграрного виробництва. Відповідно до Директиви Ради ЄС № 2006/112/ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість», країни-члени ЄС мають право застосовувати спеціальну схему, що передбачає відшкодування фермерам вхідного ПДВ за фіксованою ставкою (глава 2 розділу XII) [7]. Дана схема впроваджена для того, щоб відшкодувати ПДВ, стягнений з товарів та послуг, придбаних фермерами-учасниками схеми. Вона допомагає дрібним фермерам, що не можуть виконати вимоги, передбачені стандартною системою ПДВ.

В рамках зазначеної схеми країни ЄС можуть встановлювати фіксовані норми компенсації, які застосовуються до цін без ПДВ та обчислюються на основі макроекономічної статистики лише по фермерах на фіксованій ставці за попередні три роки. Компенсація не повинна перевищувати обсяги нарахованого вхідного ПДВ та може виплачуватись або споживачем, або державою. Якщо споживач продукції фермера – платник ПДВ сплачує компенсацію фермеру, то він має право зменшити обсяг податкового зобов'язання з ПДВ на відповідну суму. Кожна країна ЄС може виключити зі схеми з фіксованою ставкою окремі категорії фермерів, зокрема тих, для яких застосування звичайного режиму ПДВ або спрощених адміністративних процедур швидше за все не буде пов'язане з адміністративними складнощами.

Зараз у країнах ЄС стандартні ставки ПДВ знаходяться в проміжку від 15 до 27 % із середньою ставкою в 22 %. Окрім базової ставки застосовуються знижені ставки ПДВ, а також нульова ставка ПДВ на експортні операції (глави 6-9 розділу IX Директиви Ради ЄС № 2006/112/ЄС) [1; 7]. Так, у Німеччині базова ставка ПДВ становить 19 % а, зокрема, для операцій з постачання звичайних сільськогосподарських товарів і послуг застосовується ставка 10,7%. В Ірландії існує фіксована ставка ПДВ для фермерів, яку з 1 січня 2013 року було зменшено з 5,2% до 4,8% (базова ставка – 23 %). У Нідерландах на продукцію та послуги сільського господарства застосовується

ставка ПДВ 6 % (базова ставка – 21 %). В Польщі деякі послуги, пов'язані із сільським господарством, оподатковуються за ставкою 8 % (базова ставка – 23 %). У Португалії операції з постачання сільськогосподарської продукції оподатковуються за ставкою 3 % (базова ставка – 23 %). В Словенії послуги у сфері сільського господарства оподатковуються за ставкою 9,5 % (базова ставка – 22 %). У Великобританії схема з фіксованою ставкою для фермерів дозволяє невеликим фермерам встановлювати націнку у 4% на певні послуги для споживачів, які є платниками ПДВ (базова ставка ПДВ – 20 %) [1, с. 12-13, 40-43]. У всіх країнах ЄС застосовується нульова ставка ПДВ на експортні операції (глави 6-9 розділу IX Директиви Ради ЄС № 2006/112/ЄС). Отже, країни ЄС зберігають значну гнучкість щодо встановлення ставок та впровадження спеціальних схем оподаткування в рамках спільних норм стосовно ПДВ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запровадження моделей оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість повинно здійснюватися з урахуванням особливостей розвитку галузей аграрного виробництва в окремих регіонах України та орієнтації на базові норми законодавства ЄС. При визначенні переліку галузей, які потребують першочергової державної підтримки шляхом надання державної субсидії або ж повного повернення ПДВ, пропонуємо керуватися динамікою середньорічного (за останні три роки) значення рівня рентабельності виробництва окремих видів продукції сільськогосподарськими підприємствами. Подальший пошук шляхів вирішення проблеми застосування оптимального механізму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників слід здійснювати на основі розробки узагальнених висновків за результатами проведення варіантних розрахунків у розрізі видів продукції різних галузей сільськогосподарського виробництва за регіонами країни.

Подяка та особливий наголос. Матеріали статті відображають результати дослідження, які виконувалися в рамках науково-дослідної роботи «Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням регіональних пріоритетів» (№ державної реєстрації 0117U001288) згідно з договором між Центральноукраїнським національним технічним університетом та Громадською організацією «Кіровоградська обласна рада сільськогосподарських підприємств». Автор висловлює щире вдячність за підтримку науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів.

Список літератури

1. Бетлій О. ПДВ у сільському господарстві: Українські реалії та міжнародний досвід [Текст] / О. Бетлій // Звіт з аграрної політики APD/APR/07/2014. – К., 2014 р. – 51 с.
2. Лупенко Ю.О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів [Текст] / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – №1. – С. 5–17.
3. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств (обласні дані за 2014 р.) [Текст] / Відповідальний за випуск Чернігова Н.В. – Кіровоград: Головне управління статистики у Кіровоградській області, 2015 р. – 116 с.
4. Податковий кодекс України / Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (редакція від 01.04.2017 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році / Закон України від 20.12.2016 р. №1791-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19>.
6. Про скасування спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства / Лист Державної фіскальної служби України від 03.01.2017 р. № 8/799-99-15-03-02-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/listi-dps/70807.html>.

7. Про спільну систему податку на додану вартість // Директива Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928.
8. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2015 р. [Текст] / Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко // Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 109 с. – С. 15, 17, 19, 21.
9. Сиротюк Г. Особливості справляння податку на додану вартість у сільському господарстві [Електронний ресурс] / Г. Сиротюк // Аграрна економіка. – 2010. – Т. 3. – № 1-2. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/ae_2010_3_1-2_19.pdf.
10. Товарна структура зовнішньої торгівлі Кіровоградської області за 2012 рік / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2013/01/stat_inf_oper_zed.htm#1.
11. Товарна структура зовнішньої торгівлі Кіровоградської області за 2013 рік / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2014/01/stat_inf_oper_zed.htm#1.
12. Товарна структура зовнішньої торгівлі Кіровоградської області за 2014 рік / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2016/06/stat_inf_rik_zed.htm#44.
13. Товарна структура зовнішньої торгівлі Кіровоградської області за 2015 рік / Зовнішньоекономічна діяльність та платіжний баланс [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2016/02/stat_inf_oper_zed.htm#1.
14. Товарна структура зовнішньої торгівлі Кіровоградської області у 2016 році / Зовнішньоекономічна діяльність та платіжний баланс [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2017/02/stat_inf_oper_zed.htm#1.
15. Тулуш Л.Д. Оцінка наслідків впровадження різних моделей реформування спецрежиму справляння ПДВ у сільському господарстві [Електронний ресурс] / Л.Д. Тулуш // Звіт про виконання етапу аналітичного дослідження на тему «Оцінка наслідків реформування спецрежиму справляння ПДВ у сільському господарстві» – Режим доступу: <http://agroconsulting.com.ua/novyna/515>.
16. Юрченко О. Податок на додану вартість: аналіз податкової реформи 2016 року [Електронний ресурс] / О. Юрченко – Режим доступу: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/903/03>.

References

1. Betlii, O. (2014). PDV u silskomu hospodarstvi: Ukrainski realii ta mizhnarodnyi dosvid [VAT in agriculture: Ukrainian realities and international experience]. *Zvit z ahrarnoi polityky APD/APR/07/2014 – Agrarian Policy Report APD / APR / 07/2014* [in Ukrainian].
2. Lupenko, Iu.O. & Tulush, L.D. (2016). Opodatkuvannia silskoho hospodarstva v umovakh transformatsii spetsialnykh podatkovykh rezhymiv [Taxation of agriculture in the context of the transformation of special tax regimes]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex, 1, 5-17* [in Ukrainian].
3. Chernihova, N.V. (2015). Osnovni ekonomichni pokaznyky roboty silskohospodarskykh pidpriemstv (oblasni dani za 2014 r.) [Basic economic indicators of agricultural enterprises (oblast data for 2014)]. – *Kirovohrad: Holovne upravlinnia statystyky u Kirovohradskii oblasti, 116* [in Ukrainian].
4. Podatkovyi kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzhen u 2017 rotsi [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Balancing Budget Revenues in 2017]. <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19> [in Ukrainian].
6. Pro skasuvannia spetsialnoho rezhymu opodatkuvannia diialnosti u sferi silskoho ta lisovoho hospodarstva, a takozh rybalstva [On the abolition of the special regime for taxation of activities in the field of agriculture and forestry, as well as fisheries]. <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo>. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/listi-dps/70807.html> [in Ukrainian].
7. Pro spilnu systemu podatku na dodanu vartist [About the common system of value-added tax]. <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928 [in Ukrainian].
8. Prokopenko, O.M. (2016). Realizatsiia produktsii silskohospodarskymy pidpriemstvamy u 2015 r. [Implementation of production by agricultural enterprises in 2015]. *Statystychnyi biuletten - Statistical bulletin, 15, 17, 19, 21* [in Ukrainian].

9. Syrotiuk, H. (2010). Osoblyvosti spravliannia podatku na dodanu vartist u silskomu gospodarstvi [Features of the collection of value added tax in agriculture]. *Ahrarna ekonomika – Agrarian economy*, 3, 1-2. Retrieved from http://C:/Users/User/Downloads/ae_2010_3_1-2_19.pdf [in Ukrainian].
10. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Kirovohradskoi oblasti za 2012 rik [Commodity structure of foreign trade of Kirovograd region for 2012]. *Zovnishnoekonomichna diialnist – Foreign economic activity*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2013/01/stat_inf_oper_zed.htm#1 [in Ukrainian].
11. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Kirovohradskoi oblasti za 2013 rik [Commodity structure of foreign trade of Kirovograd region for 2013]. *Zovnishnoekonomichna diialnist – Foreign economic activity*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2014/01/stat_inf_oper_zed.htm#1 [in Ukrainian].
12. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Kirovohradskoi oblasti za 2014 rik [Commodity structure of foreign trade of Kirovograd region for 2014]. *Zovnishnoekonomichna diialnist – Foreign economic activity*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2016/06/stat_inf_rik_zed.htm#44 [in Ukrainian].
13. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Kirovohradskoi oblasti za 2015 rik [Commodity structure of foreign trade of Kirovograd region for 2015]. *Zovnishnoekonomichna diialnist ta platizhnyi balans – Foreign Economic Activity and Balance of Payments*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2016/02/stat_inf_oper_zed.htm#1 [in Ukrainian].
14. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Kirovohradskoi oblasti u 2016 rotsi [Commodity structure of foreign trade of Kirovograd region for 2016]. *Zovnishnoekonomichna diialnist ta platizhnyi balans – Foreign Economic Activity and Balance of Payments*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2017/02/stat_inf_oper_zed.htm#1 [in Ukrainian].
15. Tulush, L.D. (2015). Otsinka naslidkiv vprovadzhennia riznykh modelei reformuvannia spetsrezhyму spravliannia PDV u silskomu gospodarstvi [Assessment of the implications of implementing various models of reforming the special regime for VAT collection in agriculture]. *Zvit pro vykonannia etapu analitychnoho doslidzhennia na temu «Otsinka naslidkiv reformuvannia spets rezhyму spravliannia PDV u silskomu gospodarstvi» - Report on the implementation of the phase of the analytical study on the topic «Assessment of the consequences of reforming the special regime for VAT collection in agriculture»*. Retrieved from <http://agroconsulting.com.ua/novyna/515> [in Ukrainian].
16. Yurchenko, O. Podatok na dodanu vartist: analiz podatkovoi reformy 2016 roku [Value Added Tax: An Analysis of the Tax Reform of 2016]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 18-25. Retrieved from <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/903/03> [in Ukrainian].

Alla Lysenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Models of Collection of Value Added Tax in the Field of Agricultural Production and Their Implementation at the Regional Level

The aim of this study is an assessment of the consequences of the possible implementation of certain models of VAT collection for agricultural producers at the regional level, taking into account the peculiarities of the development of the agrarian sector of the Kirovograd region.

On the basis of systematization of the basic models for the collection of value added tax (VAT) in the field of agricultural production and taking into account the peculiarities of the agrarian sector development in the Kirovograd region, the author made variant calculations, evaluated the effects of the possible implementation of certain models for agricultural producers at the regional level.

It is established that VAT accumulation ensures increase of profitability of wheat production in agricultural enterprises of Kirovograd region from 39,4% (0-variant) to 55,3% (with VAT). The introduction of models of taxation of agricultural producers to the value-added tax should be implemented taking into account the peculiarities of the development of branches of agrarian production in certain regions of Ukraine and orientation to the basic norms of the legislation of the EU.

Value Added Tax (VAT), VAT taxation of agricultural sales operations, VAT collection model, agriculture, export-oriented types of products

Одержано (Received) 11.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 631:336.22

О.А. Магопєць, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Оптимізація податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників в умовах застосування спрощеної системи оподаткування

В статті здійснена оцінка рівня податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, які з метою оподаткування діяльності обрали спеціальний податковий режим у вигляді єдиного податку четвертої групи. Доведено нерівномірність податкового навантаження в розрізі суб'єктів великого, середнього й малого підприємництва та обгрунтовано можливості оптимізації рівня податкового навантаження з урахуванням запропонованого диференційованого підходу до класифікації платників єдиного податку четвертої групи на відповідні підгрупи та запропонованих ставок податку у межах визначених підгруп платників

сільськогосподарські товаровиробники, платники податку, спрощена система оподаткування, єдиний податок, сільськогосподарські угіддя, ставка податку, податкове навантаження

Е.А. Магопєц, доц., канд. екон. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина*

Оптимизация налоговой нагрузки сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях применения упрощенной системы налогообложения

В статье осуществлена оценка уровня налоговой нагрузки на сельскохозяйственных товаропроизводителей, которые в целях налогообложения своей деятельности выбрали специальный налоговый режим в виде единого налога четвертой группы. Доказано неравномерность налоговой нагрузки в разрезе субъектов крупного, среднего и малого предпринимательства и обоснованы возможности оптимизации уровня налоговой нагрузки с учетом предложенного дифференцированного подхода к классификации плательщиков единого налога четвертой группы на соответствующие подгруппы и предложенных ставок налога в пределах определенных подгрупп налогоплательщиков

сельскохозяйственные товаропроизводители, налогоплательщики, упрощенная система налогообложения, единый налог, сельскохозяйственные угодья, ставка налога, налоговая нагрузка

Постановка проблеми. Вже третій рік поспіль спрощена система оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників діє у вигляді єдиного податку четвертої групи. Звісно, на протигагу загальній системі оподаткування вона має численні переваги, що пов'язані із простим механізмом нарахування і сплати податку, стабільною базою оподаткування, незначним, порівняно із загальною системою оподаткування, рівнем податкового навантаження. Проте, у тому вигляді, у якому зараз справляється єдиний податок четвертої групи, не забезпечується виконання його регулюючої функції, насамперед через нерівномірне податкове навантаження в розрізі суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва, що, у свою чергу, створює нерівні умови для ведення аграрного бізнесу та скорочує можливості суб'єктів малого підприємництва до розвитку.

Відтак, актуальною є проблема оптимізації податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників в розрізі суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва в умовах застосування спеціального податкового режиму у вигляді єдиного податку четвертої групи, вирішення якої вбачається можливим завдяки застосуванню диференційованого підходу до оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників, що ґрунтується на встановленні обов'язкових мінімальних диференційованих норм стосовно категорій (підгруп) платників і ставок податку [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні дослідження питань оподаткування сільськогосподарських товаровиробників представлені у працях Дем'яненка М.Я. [2], Жука В.М. [3], Синчака В. П. [6; 7], Тулуша Л.Д. [10; 11], Юшка С.В. [12] та інших, які зробили значний внесок у розвиток системи оподаткування галузі сільського господарства, у тому числі сприяли розв'язанню сучасних проблем справляння податків за спеціальними податковими режимами. Проте, незважаючи на значні досягнення науковців у вирішенні питань оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, залишаються невирішеними питання оптимізації податкового навантаження, спрямовані передусім на його вирівнювання між суб'єктами великого, середнього та малого підприємництва.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка рівня податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників в розрізі суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва у межах застосування спрощеної системи оподаткування та обґрунтування можливостей його оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинного податкового законодавства сільськогосподарські товаровиробники мають право вибору системи оподаткування, яка найкраще враховує специфіку їх діяльності: загальної системи оподаткування із сплатою всіх передбачених законодавством податків або спеціальний податковий режим у вигляді єдиного податку четвертої групи (замінює певну сукупність податків) за умови відповідності певним критеріям, передбаченим підпунктом 4 пункту 291.4 Податкового кодексу України [5].

Як свідчать наукові дослідження, питома вага сільськогосподарських підприємств – платників єдиного податку у загальній їх кількості за регіонами України коливається в межах 70-80%, зокрема у Дніпропетровській області – 77,7%, Донецькій – 77,7%, Луганській – 77,8%, Миколаївській – 76,4%, Одеській – 79,6%, Полтавській – 75,8 %, Сумській – 74,3%, Харківській – 75,7%, Херсонській – 74,4%, Чернівецькій – 78,1%, Чернігівській – 75,2% [1, с. 132].

З метою оцінки динаміки перебування сільськогосподарських підприємств на загальній і спеціальній системах оподаткування скористаємось показниками Кіровоградської області, яка є типовим регіоном сільськогосподарського виробництва.

Структурно оцінюючи кількість платників єдиного податку (до кінця 2014 р - ФСП) у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств Кіровоградської області, слід вказати на те, що більшість сільськогосподарських товаровиробників обирає саме спрощену систему оподаткування. Впродовж останніх п'яти років питома вага сільськогосподарських товаровиробників, які застосовувати спрощену систему оподаткування коливалася в межах 92,09 – 97,85 % (табл. 1). Зазначені показники є одними з найвищих по Україні, що підтверджується й результатами проведених досліджень в розрізі областей.

Загальна кількість сільськогосподарських підприємств області у 2012 році становила 2944 одиниць, з них 186 (6,32 %) перебували на загальній системі оподаткування, а 2758 (93,68%) – на спеціальній системі оподаткування (платники ФСП). У 2016 році спеціальній системі оподаткування надали перевагу 92,73% сільськогосподарських підприємств (2871 суб'єктів підприємницької діяльності) і 7,27 % (225 суб'єктів підприємницької діяльності) – загальній системі оподаткування. Отже, більшість сільськогосподарських підприємств регіону впродовж тривалого періоду часу обирають спеціальну систему оподаткування, що справляється нині у вигляді єдиного податку четвертої групи.

Зміну цих показників можна пояснити насамперед тим, що новоутворені сільськогосподарські товаровиробники (кількість сільськогосподарських підприємств області починаючи з 2012 р. збільшувалась), можуть бути платниками єдиного податку

лише з наступного року й тільки за умови відповідності встановленим критеріям платника єдиного податку четвертої групи та втратою права на застосування спрощеної систем оподаткування внаслідок невідповідності таким критеріям.

Таблиця 1 – Розподіл сільськогосподарських підприємств Кіровоградської області залежно від системи оподаткування у 2012–2016 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість сільськогосподарських товаровиробників в області, одиниць	2944	3071	3026	3084	3096
Кількість сільськогосподарських товаровиробників, що знаходяться на спеціальній системі оподаткування, - одиниць - у % до загальної кількості	2758 93,68	3005 97,85	2894 95,64	2840 92,09	2871 92,73
Кількість сільськогосподарських товаровиробників, що знаходяться на загальній системі оподаткування, - одиниць - у % до загальної кількості	186 6,32	66 2,15	132 4,36	244 7,91	225 7,27

Джерело: складено автором за даними Головного управління ДФС у Кіровоградській області.

Аналіз територіального розподілу кількості платників єдиного податку за 2016 р. засвідчив їх коливання від 50 платників у Вільшанському районі до 230 платників у Кіровоградському районі. За підсумками 2016 р. лідируючі позиції за кількістю платників єдиного податку займали Кіровоградський район (230 платників), Новоукраїнський район (214 платників) та Маловишківський район (208 платників). Найнижчі показники кількості платників єдиного податку були зафіксовані у Вільшанському районі (50 платників), Олександрівському (63 платники), Світловодському (63 платники) та Устинівському (73 платники) районах (рис. 1).

Рисунок 1 – Розподіл кількості платників єдиного податку четвертої групи в розрізі районів Кіровоградської області

Джерело: побудовано автором за даними Головного управління ДФС у Кіровоградській області.

Наведені дані свідчать, що у 2016 році, порівняно з 2013 р., відбулося зниження кількості сільськогосподарських підприємств (на 134 суб'єкти господарювання), які перебували на спеціальній системі оподаткування та їх незначне загальне зростання (на 25 суб'єктів господарювання), порівняно з 2013 р.

Виходячи із наведених даних, можемо зробити висновок про те, що за досліджуваний період більшість сільськогосподарських підприємств перебували на спеціальній системі оподаткування і сплачували ФСП, який якнайкраще враховує особливості досліджуваної сфери господарювання та повною мірою відповідає трансформованій з 2015 року його формі – єдиному податку четвертої групи.

Враховуючи той факт, що переважна більшість сільськогосподарських товаровиробників застосовує спрощену систему оподаткування (до кінця 2014 р. – ФСП), проаналізуємо, який вплив ця система оподаткування має на фінансові показники їх діяльності та податкове навантаження.

Незначною, з точки зору фіскального навантаження, була величина ФСП з 1 га сільськогосподарських угідь у розрізі їх видів впродовж 2010-2014 рр. Вона знаходилась на рівні 5,67 – 32,34 грн/га, а незначне її підвищення, зокрема по ріллі та перелогам з 17,63 грн/га у 2010-2011 рр. до 30,96 грн/га у 2013-2014 рр., було наслідком зміни нормативної вартості відповідних видів угідь. Починаючи з 2015 р. спостерігається стрімке зростання суми єдиного податку четвертої групи, що пояснюється як збільшенням величини ставок єдиного податку у 6,3 рази, так і зростанням нормативної вартості угідь у 1,5 рази. Відтак, сума єдиного податку з 1 га ріллі у 2017 р. порівняно з 2014 р. зросла на 262,96 грн. або у 9,5 рази, порівняно з 2015 р. – на 177,93 грн. або у 2,5 рази, а порівняно з 2016 р. – на 43,4 грн. або у 1,2 рази (рис. 2).

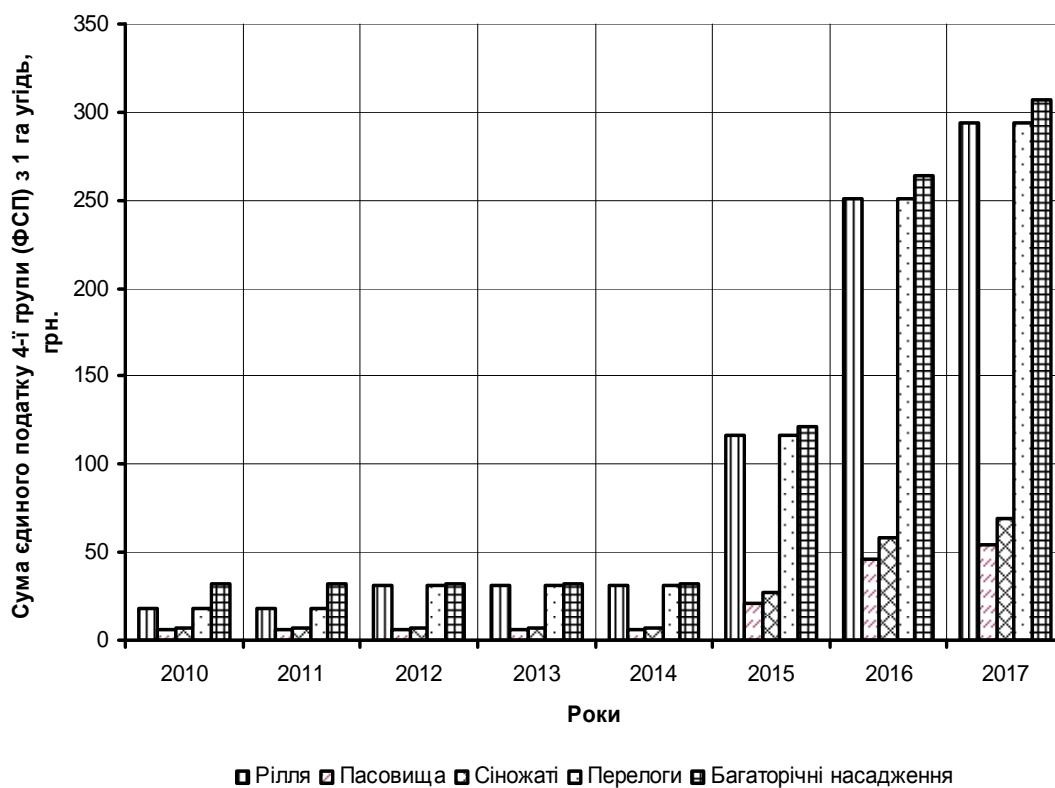

Рисунок 2 – Величина єдиного податку четвертої групи (до 2015 р. - ФСП) в розрізі видів земельних угідь у 2010-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків.

Зростання абсолютної величини єдиного податку з 1 га сільськогосподарських угідь спричинило збільшення податкового навантаження, яке з 1,6% у 2014 році зросло до 6,1% у 2015 р., 13,2% - у 2016 р. та 15,48 % - у 2017 р.

Слід вказати на те, що на відміну від інших галузей національної економіки рівень податкового навантаження у сільському господарстві обумовлюється ще і специфікою галузі, оскільки за несприятливих природно-кліматичних умов можуть істотно змінюватися прогнозовані обсяги виробництва, ціни, дохід від реалізації сільськогосподарської продукції, а це в свою чергу впливає й на зміну рівня податкового навантаження, оскільки розмір єдиного податку визначається на початку року й залежить від площі сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників або надані їм в користування у тому числі на умовах оренди.

Тобто, під час оподаткування єдиним податком четвертої групи не враховуються кінцеві фінансові результати діяльності планіка за підсумками року й податок сплачується у фіксованій сумі за будь-яких обставин. Таким чином, навіть за незмінної величини єдиного податку у 2010-2011 рр., абсолютне значення якої складало 17,19 грн/га, рівень податкового навантаження на 1 га у 2010 р. становив 2,55%, а у 2011 р. – 1,66%, оскільки у 2010 р. прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції з 1 га сільськогосподарських угідь у середньому дорівнював 673,2 грн., а у 2011 р. – 1034,0 грн.

Оцінюючи загальні показники діяльності сільськогосподарських підприємств у розрізі суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва, слід зауважити, що величина прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції у розрахунку на 1 га угідь у підприємств, які відносяться до великих і середніх в 1,8 рази більша порівняно з малими сільськогосподарськими підприємствами, відповідно, рівень податкового навантаження у малих сільськогосподарських підприємств на 1 га угідь вищий, ніж у суб'єктів великого і середнього підприємництва (табл. 3). З великою ймовірністю така тенденція збережеться й надалі, якщо залишаться незмінними підходи щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств єдиним податком четвертої групи.

Враховуючи, що сільське господарство визнано на державному рівні найпріоритетнішою галуззю національної економіки, постає необхідність створення сприятливих умов, у тому числі й у сфері оподаткування, для розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва. Адже досвід розвинених країн світу переконує у тому, що стабільна економічна ситуація можлива лише у випадку, коли частка малого і середнього підприємництва в економіці становить не менше 50 %.

Виходячи з вище означеного вважаємо за доцільне використання диференційованого підходу щодо оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників у межах єдиного податку четвертої групи, виділивши три підгрупи платників (А, Б, В) з градацією ставок податку в межах виділених підгруп у розрізі категорій (типів) земельних угідь та їх місця розташування [4], з деякими корективами критеріїв віднесення платників податку до відповідних підгруп у зв'язку зі змінами економічних показників діяльності сільськогосподарських товаровиробників:

1) для підгрупи А (площа сільськогосподарських угідь, що перебуває у власності та/або у користуванні до 1000,0 га, а річний дохід не перевищує 20 млн.грн.), розмір ставок єдиного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь (у % від нормативної грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь) доцільно встановити:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,45;

Таблиця 3 – Загальні характеристики та показники діяльності сільськогосподарських підприємств за 2014 рік

Назва показника	У розрізі сільськогосподарських підприємств, які відносяться до суб'єктів великого і середнього підприємництва	У розрізі сільськогосподарських підприємств, які відносяться до суб'єктів малого підприємництва
Питома вага сільськогосподарських підприємств у загальній їх кількості, %	20,07	79,93
Питома вага сільськогосподарських угідь, у загальній їх площі, %	86,65	13,35
Середня площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на 1 підприємство, га	2112,24	81,62
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на одне підприємство, грн.	19709177,00	397795,00
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на 1 га угідь, грн.	9331,00	4870,00
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на одне підприємство, грн.	4099234,00	86158,00
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на 1 га угідь, грн.	1941,00	1055,00
Податкове навантаження єдиним податком 4-ї групи (ФСП у 2014 р.) на 1 га угідь, %	1,59	2,93

Джерело: розраховано і складено автором на основі даних Державної служби статистики України [8].

- для ріллі, сіножатей і пасовищ розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,27;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають в умовах закритого ґрунту – 3,0;
- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,27;
- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,09;
- для земель водного фонду – 1,35.

2) для підгрупи Б (площа сільськогосподарських угідь, що перебуває у власності та/або у користуванні від 1000,1 – 3000,0 га, а річний дохід не перевищує 60 млн.

грн.), розмір ставок єдиного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь (у % від нормативної грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь) доцільно встановити:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,83;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,40;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають в умовах закритого ґрунту – 4,0;
- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,40;
- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,12;
- для земель водного фонду – 1,80.

3) для підгрупи В (площа сільськогосподарських угідь, що перебуває у власності та/або у користуванні від 3000,1 – 10000,0 га, а річний дохід не перевищує 200 млн. грн.), розмір ставок єдиного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь (у % від нормативної грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь) доцільно встановити:

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,95;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,57;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають в умовах закритого ґрунту – 6,33;
- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57;
- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,19;
- для земель водного фонду – 2,43.

Розрахунки, проведені на основі чинних ставок єдиного податку четвертої групи, нормативної грошової оцінки земельних угідь (за їх видами) впродовж 2015-2017 рр. та з урахуванням диференційованого підходу стосовно поділу платників податку на відповідні підгрупи засвідчили, що величина єдиного податку з 1 га земельних угідь є однаковою для всіх підгруп (111,31 грн./га – у 2015 р., 240,44 грн./га – у 2016 р., 282,07 грн./га – у 2017 р.), проте, застосування диференційованих ставок за визначеними підгрупами платників єдиного податку дозволяє зменшити величину єдиного податку для підгрупи А на 148,46 грн, для підгрупи Б – на 36,11 грн. (табл. 4).

Запропонований підхід до зміни діючих ставок єдиного податку 4-ї групи не змінює його фіскальної ефективності (оскільки близько 87% земельних угідь зосереджено у сільськогосподарських підприємствах, які відносяться до суб'єктів середнього і великого бізнесу), проте забезпечує справедливе, рівномірне податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників шляхом його зменшення для суб'єктів малого підприємництва (підгрупа А) з 26,73% до 12,66% (у 2,1 рази) та для середніх підприємств на 1,87%, що забезпечує дію регулюючої та стимулюючої функцій єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників (табл. 5).

Таблиця 4 - Розрахунок Єдиного податку (ЄП) за фактичними показниками наявних земельних угідь у 2015 р. за визначеними підгрупами платників податку 4-ї групи згідно діючих за відповідний податковий період ставок податку, пропозицій щодо їх зміни та нормативної грошової оцінки (НГО) земельних угідь

Категорія земельних угідь	Площа земельних угідь за показниками 2015 р. (S)	НГО земельних угідь на 01.01.2015 р. (С)	Ставка податку у 2015 р. (С)	НГО земельних угідь на 01.01.2016 р. (С)	Ставка податку у 2016 р. (С)	НГО земельних угідь на 01.01.2017 р. (С)	Ставка податку у 2017 р. (С)	Запропоновані ставки податку (С)	Сума ЄП (розрахунково, згідно діючих ставок на 2015 р.)	Сума ЄП (розрахунково, згідно діючих ставок на 2016 р.)	Сума ЄП (розрахунково, згідно діючих ставок на 2017 р.)	Сума ЄП (розрахунково, з урахуванням запропонованих змін ставок)
Підгрупа А												
Рілля	939	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,45	108904,4	235233,52	275981,08	130727,88
Пасовища	32	4722,62	0,45	5667,14	0,81	5667,17	0,95	0,45	680,05	1468,92	1722,82	816,07
Сіножат	19	6032,72	0,45	7239,26	0,81	7239,26	0,95	0,45	515,80	1114,12	1306,69	618,96
Перелogi	1	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,45	115,98	250,51	293,91	139,22
Багаторічні насадження	9	44884,3	0,27	53861,40	0,49	53861,39	0,57	0,27	1090,69	2375,29	2763,09	1308,83
Всього	1000	-	-	-	-	-	-	-	111306,92	240442,36	282067,59	133610,96
Єдиний податок у розрахунку на 1 га земельних угідь									111,31	240,44	282,07	133,61
Підгрупа Б												
Рілля	2817	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,83	326713,2	705700,57	827943,26	723360,96
Пасовища	96	4722,62	0,45	5667,14	0,81	5667,17	0,95	0,83	2040,01	4406,77	5168,46	4515,60
Сіножат	57	6032,72	0,45	7239,26	0,81	7239,26	0,95	0,83	1547,39	3342,37	3920,06	3424,89
Перелogi	3	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,83	347,94	751,54	881,73	770,35
Багаторічні насадження	27	44884,3	0,27	53861,40	0,49	53861,39	0,57	0,4	3272,07	7125,86	8289,27	6544,16
Всього	3000	-	-	-	-	-	-	-	333920,6	721327,11	846202,78	737888,83
Єдиний податок у розрахунку на 1 га земельних угідь									111,31	240,44	282,07	245,96
Підгрупа В												
Рілля	9390	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,95	1089044,1	2352335,21	2759810,9	2759810,9
Пасовища	320	4722,62	0,45	5667,14	0,81	5667,17	0,95	0,95	6800,53	14689,20	17228,20	17228,20
Сіножат	190	6032,72	0,45	7239,26	0,81	7239,26	0,95	0,95	5158,02	11141,23	13066,86	13066,86
Перелogi	10	25773,14	0,45	30927,77	0,81	30937,85	0,95	0,95	1159,80	2505,14	2939,10	2939,10
Багаторічні насадження	90	44884,3	0,27	53861,40	0,49	53861,39	0,57	0,57	10906,94	23752,94	27630,89	27630,89
Всього	10000	-	-	-	-	-	-	-	1113069,29	2404423,62	2820675,8	2820675,8
Єдиний податок у розрахунку на 1 га земельних угідь									111,31	240,44	282,07	282,07

$$\text{Річна сума податку} = \frac{НГО \times S \times C}{100}$$

Джерело: розраховано і складено автором

Таблиця 5 – Показники податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників

Показники	Всі сільськогосподарські товаровиробники	Визначені підгрупи платників єдиного податку 4-ї групи		
		Підгрупа А	Підгрупа Б	Підгрупа В
1. Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на 1 га угідь, грн.	1822,00	1055,00	1941,00	1941,00
2. Середній розмір єдиного податку з 1 га сільськогосподарських угідь (розраховано згідно ставок визначених у ПКУ) :				
у 2015 р. (розрахунково) грн.	111,31	111,31	111,31	111,31
у 2016 р. (розрахунково) грн.	240,44	240,44	240,44	240,44
у 2017 р. (розрахунково) грн.	282,07	282,07	282,07	282,07
3. Податкове навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь за діючими ставками єдиного податку і фактичними показниками виробничо-фінансової діяльності у 2014 р.:				
у 2015 р. (розрахунково), %	6,1	10,6	5,7	5,7
у 2016 р. (розрахунково), %	13,20	22,79	12,39	12,39
у 2017 р. (розрахунково), %	15,48	26,73	14,53	14,53
4. Середній розмір єдиного податку з 1 га сільськогосподарських угідь (розрахунково) з урахуванням запропонованих розмірів ставок єдиного податку 4-ї групи, грн.	197,94	133,61	245,96	282,07
6. Розрахунковий рівень податкового навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь з урахуванням запропонованих ставок єдиного податку та фактичних показників виробничо-фінансової діяльності у 2014 р.,%	10,86	12,66	12,66	14,53

Джерело: розраховано і складено автором на основі даних Державної служби статистики України [8; 9].

Доцільність здійснення корегування умов оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в напрямі диференційованого підходу до визначення категорій платників єдиного податку в межах четвертої групи за площею сільськогосподарських угідь та обсягом річного доходу, обґрунтована необхідністю удосконалення механізму справляння податку в напрямі забезпечення рівності умов оподаткування та стимулювання ефективного розвитку агроформувань малого бізнесу з урахуванням інтересів держави й сільськогосподарських товаровиробників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз показників податкового навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь у розрізі сільськогосподарських товаровиробників згідно критеріїв їх розмежування на суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва засвідчив нерівномірність його розподілу в сторону зростання саме для суб'єктів малого підприємництва (податкове навантаження на суб'єктів малого підприємництва, виділених у підгрупу А, у 1,84 рази перевищує податкове навантаження на суб'єктів середнього і великого агробізнесу,

виділених у підгрупи Б і В), що вимагає коригування діючих підходів до оподаткування сільськогосподарських товаровиробників за спрощеною системою оподаткування.

З урахуванням диференційованого підходу до оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників у межах спрощеної системи оподаткування, обґрунтовано можливості оптимізації податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників та його урівноваження (шляхом його зменшення для суб'єктів малого підприємництва (підгрупа А) з 26,73% до 12,66% (у 2,1 рази) та для середніх підприємств (підгрупа Б) на 1,87%), що забезпечить виконання фіскальних і регулюючих завдань єдиного податку, буде дієвим інструментом підтримки й стимулювання розвитку малого підприємництва у аграрній сфері. Використання запропонованого підходу сприятиме вирівнюванню податкового навантаження між суб'єктами великого, середнього і малого підприємництва.

Враховуючи, що базою оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників, які обрали спеціальний податковий режим у вигляді єдиного податку четвертої групи, є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року, слід вказати на те, що індексація бази оподаткування не враховує наскільки ефективно чи, навпаки, неефективно використовуються сільськогосподарські угіддя в процесі провадження виробничої діяльності, а відтак базу оподаткування не можна вважати в повній мірі достовірною. Означене свідчить про доцільність врахування якісних показників земельних угідь у процесі здійснення їх економічної оцінки з метою оподаткування, на що й будуть спрямовані наші подальші дослідження.

Подяка та особливий наголос. Матеріали статті відображають результати дослідження, які виконувалися в рамках науково-дослідної роботи «Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням регіональних пріоритетів» (№ державної реєстрації 0117U001288) згідно з договором між Центральноукраїнським національним технічним університетом та Громадською організацією «Кіровоградська обласна рада сільськогосподарських підприємств». Автор висловлює щире вдячність за підтримку науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів.

Список літератури

1. Босенко А.В. Організаційно-економічний механізм управління оподаткуванням сільськогосподарських товаровиробників в умовах поглиблення інтеграційних процесів: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 [Текст] / Анатолій Віталійович Босенко. – Кіровоград, 2016. – 271 с.
2. Дем'яненко М.Я. Проблеми адаптації податкової системи до умов агропромислового виробництва [Текст] / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 17–25.
3. Жук В.М. Стан та розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу [Текст] / В.М. Жук // Фінанси України. – 2011. – №7. – С. 33–42.
4. Магопець О.А. Удосконалення механізму справляння єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / О. Магопець, А. Босенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 28. – Кіровоград: КНТУ, 2015. – С. 87–99.
5. Податковий Кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35>
6. Синчак В.П. Податкові інструменти державного регулювання в сільському господарстві [Текст] / В.П. Синчак // Університетські наукові записки. – 2006. – №1 (17). – С. 322–327.
7. Синчак В.П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика : монографія [Текст] / В.П. Синчак. – Хмельницький : ХУУП, 2008. – 476 с.
8. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2014 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ17_u.htm

9. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2015 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
10. Тулуш Л.Д. Ефективність застосування спеціальних податкових режимів у сфері агропромислового виробництва [Текст] / Л.Д. Тулуш // Вчені записки Університету «КРОК». – 2014. Вип. 38. – С. 68–76.
11. Тулуш Л.Д. Напрями реформування механізмів оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / Л.Д. Тулуш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія «Облік і фінанси». – 2008. Вип. 5 (20). Частина 2. – С. 278–285.
12. Юшко С.В. Фіксований сільськогосподарський податок: історія та перспективи застосування [Текст] / С.В. Юшко // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 63–72.

References

1. Bosenko, A.V. (2016) Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm upravlinnia opodatkuvanniam sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv v umovakh pohlyblennia intehratsijnykh protsesiv [Organizational-economic mechanism of taxation management of agricultural producers under conditions of deepening the integration processes]. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
2. Dem'ianenko, M.Ya. (2008). Problemy adaptatsii podatkovoi systemy do umov ahropromyslovoho vyrobnytstva [Problems adapting the tax system to conditions of agroindustrial production]. *Ekonomika APK – Economy APC*, 2, 17-25 [in Ukrainian].
3. Zhuk, V.M. (2011). Stan ta rozvytok spetsial'nykh rezhyziv opodatkuvannia ahrarynoho biznesu [State and development of special regimes for taxation of agrarian business]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 7, 33-42 [in Ukrainian].
4. Mahopets', O.A., & Bosenko, A.V. (2015). Udoskonalennia mekhanizmu spravliannia iedynoho podatku dlia sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv [The improving of mechanism of levying a single tax for agricultural producers]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. - The Collection of scientific Works of Kirovograd National Technical University. Economic Sciences, Vol. 28*, 87–99. Kirovohrad: KNTU [in Ukrainian].
5. Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010, № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy). (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> [in Ukrainian].
6. Synchak, V.P. (2006). Podatkovi instrumenty derzhavnoho rehuliuвання v sil's'komu hospodarstvi [Tax instruments of state regulation in agriculture]. *Universytets'ki naukovi zapysky – The University scientific notes, Vol. 1 (17)*, 322-327 [in Ukrainian].
7. Synchak, V.P. (2008). *Systema opodatkuvannia u sil's'komu hospodarstvi Ukrainy: teoriia, metodolohiia ta praktyka [The Taxation System in Agriculture in Ukraine: Theory, Methodology and Practice]*. Khmel'nyts'kyj : KhUUP [in Ukrainian].
8. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy za 2014 rik» [Statistical publication "Agriculture of Ukraine for 2014"]. (n.d.). ukrstat.org. Retrieved from ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [in Ukrainian].
9. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy za 2015 rik» [Statistical publication "Agriculture of Ukraine for 2015"]. (n.d.). ukrstat.org. Retrieved from ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [in Ukrainian].
10. Tulush, L.D. (2014). Efektyvnist' zastosuvannia spetsial'nykh podatkovykh rezhyziv u sferi ahropromyslovoho vyrobnytstva [The effectiveness of the application of special tax regimes in the field of agro-industrial production]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of the University "KROK", Vol. 38*, 68-76 [in Ukrainian].
11. Tulush, L.D. (2008). Napriamy reformuvannia mekhanizmv opodatkuvannia sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv [The Areas of reforming the mechanisms of taxation of agricultural producers]. *Zbirnyk naukovykh prats' Luts'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu – Collection of scientific works of Lutsk National Technical University, Vol. 5 (20)*, 278-285 [in Ukrainian].
12. Yushko, S.V. (2009). Fiksovanyj sil's'kohospodars'kyj podatok: istoriia ta perspektyvy zastosuvannia [Fixed agricultural tax: history and prospects of application]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 11*, 63-72 [in Ukrainian].

Olena Magopets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Optimization of the Tax Burden of Agricultural Producers in the Context of Applying a Simplified Taxation System

The purpose of this study is to assess the level of the tax burden on agricultural producers in the context of large, medium and small business entities within the framework of applying a simplified taxation system and justifying the possibilities for its optimization.

It was given that most agricultural enterprises choose a simplified system of taxation, the level of tax burden on agricultural producers in the context of large, medium and small businesses was investigated. It is established that within the framework of the application of the existing single tax rates of the fourth group, the level of the tax burden on small business entities is high, which requires an adjustment of the current approaches to taxation of agricultural producers by a simplified taxation system.

The feasibility of optimizing the tax burden on agricultural producers and their balancing between large, medium and small business entities on the basis of applying a differentiated approach to taxation of agricultural producers in the framework of a simplified taxation system that will ensure the fulfillment of fiscal and regulatory tasks of a single tax will be an effective tool for supporting and stimulating the development of small business in agrarian sphere.

agricultural producers, taxpayers, simplified taxation system, single tax, agricultural land, tax rate, tax burden

Одержано (Received) 23.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 378.1

А.В. Сало, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Сучасний стан та проблеми фінансового забезпечення вищої освіти в Україні

В статті проаналізовано сучасний стан фінансування вищої освіти в Україні, виокремлені слабкі сторони та недоліки державного механізму фінансування. Досліджена світова практика недержавного фінансування. На основі отриманих результатів сформовані рекомендації щодо покращення фінансового забезпечення вищої освіти, а також щодо активізації науково-дослідницької діяльності ВНЗ.

вища освіта, державне фінансування, недержавне фінансування, альтернативні джерела фінансування ВНЗ, казначейська система виконання бюджету

А.В. Сало, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Современное состояние и проблемы финансового обеспечения высшего образования в Украине

В работе проанализировано современное состояние финансирования высшего образования в Украине, выделены слабые стороны и недостатки государственного механизма финансирования. Исследована мировая практика негосударственного финансирования. На основе полученных результатов сформированы рекомендации по улучшению финансового обеспечения высшего образования, а также по активизации научно-исследовательской деятельности ВУЗов.

высшее образование, государственное финансирование, негосударственное финансирование, альтернативные источники финансирования ВУЗов, казначейская система исполнения бюджета

Постановка проблеми. Система вищої освіти покликана вирішувати ряд стратегічно важливих завдань, таких як підвищення рівня заможності громадян, забезпечення соціальної стабільності громадян та держави, забезпечення потреб ринку праці в висококваліфікованих кадрах, участь у розвитку інноваційних проєктів та забезпечення конкурентоздатності економіки держави. Проте, сучасний стан фінансування вищої школи України не дає їй у повній мірі реалізувати власний

потенціал, що негативно відображається на розвитку країни, впливає на конкурентоздатність як окремих кадрів, так і цілих секторів вітчизняної економіки. Таким чином, виникає необхідність у дослідженні самої системи фінансового забезпечення вищої школи України, її складових, визначення проблем, що стосуються фінансування сфери вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які здійснили вагомий внесок у розвиток даного напрямку дослідження можна виділити наступних: Хоружий Г.Ф. [4], який розглядав у своїх працях основні аспекти фінансування вищої освіти в контексті болонського процесу; Чекаловська Г.З. [5], в роботі якої висвітлені особливості зарубіжної практики фінансування вищих навчальних закладів; Кузьміна Н.Г. [2], яка досліджувала вплив зростання автономії ВНЗ на їх фінансування; Дегтяр А.О. [1], який поглиблено вивчає стан державного фінансування вищої освіти в Україні. Незважаючи на вагомий внесок даних авторів у розгляд питань фінансування вищої школи, проблеми альтернативних шляхів фінансової підтримки ВНЗ не набули належного освітлення у наукових працях, що обумовило логічну необхідність у детальному розгляді останніх.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд фінансового забезпечення вищої школи, виокремлення основних інструментів державної фінансової підтримки з метою формування на основі отриманих результатів ряду дієвих рекомендації щодо покращення фінансового стану вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Будь-який напрямок діяльності вищої освіти, в більшій чи меншій мірі, фінансується за рахунок коштів державного бюджету, тому торкаючись такої глобальної теми, як фінансування вищої школи, першочергово варто приділити увагу типу державного фінансування, який застосовується для забезпечення фінансових потреб освітянського сектору.

В Україні діє система державного фінансування вищої освіти, яку можна віднести до типу «фінансування за видатками». Суть такого типу фінансування полягає в цілеспрямованій видачі фінансових коштів у визначеному законодавством розмірі на забезпечення діяльності тієї чи іншої галузі. При цьому державою здійснюється тотальний контроль за напрямками використання виділених коштів, що значно обмежує фінансову автономію ВНЗ. Ще одним негативним моментом вказаного типу державного фінансування є те, що держава майже повністю фінансує сферу вищої освіти, тим самим сприяючи паразитичному існуванню ВНЗ, які не виказують жодних спроб забезпечення себе власними фінансовими ресурсами за рахунок альтернативних джерел фінансування. Варто зазначити, що державних коштів, які спрямовані на розвиток сфери вищої освіти, ледь вистачає на підтримку її функціонування. Велика кількість ВНЗ, навіть з урахуванням зменшення їх кількості у результаті хвилі закриттів 2013 року, наряду з і без того скромним бюджетом вищої освіти, унеможливує спрямування фінансових коштів для кожного ВНЗ у необхідній для нього кількості. З огляду на це, сумнівною перевагою державного фінансування ВНЗ є принцип справедливості, за яким, кошти спрямовані на потреби ВНЗ розподіляються без врахування індивідуальних потреб та заслуг закладів. Як результат, кошти розпоршуються серед великої кількості ВНЗ, водночас не забезпечуючи ВНЗ повне фінансування і не стимулюючи їх до активної науково-дослідної діяльності.

Беручи до уваги швидкі темпи розвитку науки та інновацій, очевидним є факт, що освіта, особливо вища, є найбільш ваговою сферою розвитку держави, а отже, потребує не пасивного фінансування на мінімальному рівні, якого ледь вистачає на підтримку діяльності, а сама повинна виступати основним генератором сучасних інновацій. Такий варіант розвитку можливий лише за умови підтримки активної позиції вищої школи, самостимулювання до розвитку науки у стінах ВНЗ. Тип державного

фінансування за видатками, вочевидь, не сприяє заохоченню ВНЗ до активної діяльності та саморозвитку, а отже першочерговим завданням у напрямку покращення фінансового становища ВНЗ є перегляд системи та основ фінансування ВНЗ.

Якісні рекомендації щодо напрямків вдосконалення фінансування вищої школи України мають включати не лише аналіз проблемних сторін обраного напрямку, але й враховувати бажані результати від проведених змін. Основними проблемами вищої школи України є брак фінансових коштів, тотальна фінансова залежність ВНЗ від держави і, як наслідок, низька науково-дослідна активність ВНЗ. З огляду на це основними завданнями в напрямку поліпшення фінансового стану є перегляд основ державної фінансової підтримки ВНЗ, подолання залежності від державного фінансування, активізація діяльності ВНЗ у напрямку пошуку альтернативних джерел фінансування освітньої діяльності. З метою реалізації вказаних завдань пропонується розділити джерела фінансування ВНЗ на державні та недержавні, з метою спрощення подальшого дослідження їх видів та пропозиціями змін та коригувань.

Державні джерела фінансування. Фінансування вищих навчальних закладів передбачає забезпечення їх фінансовими ресурсами у необхідному обсязі для здійснення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи та задоволення матеріально-технічних потреб [4, с. 124]. При цьому обсяги державного фінансування залежать від багатьох складових: специфіки законодавчого, соціально-економічного стану країни, діючої моделі національної системи освіти [5, с. 442].

Першочерговим завданням дослідження державних джерел фінансування є розгляд типу фінансування вищої освіти загалом [2]. Українська вища школа фінансується за системою «фінансування за видатками». Фінансування за видатками передбачає, що бюджетні кошти надходять прямо до ВНЗ, а їх використання чітко контролюється державою. Ступінь автономії, а отже, і відповідальності ВНЗ за надання якісних освітніх послуг низький. Кардинально протилежним є тип фінансування за результатами (виділення державних коштів залежно від результатів навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ), а також договірне фінансування освіти (результат переговорів представників ВНЗ та освітнього міністерства або фінансових установ) [1]. Останній тип зустрічається доволі рідко і навряд чи знайде практичне застосування в Україні, проте фінансування за результатам є найоптимальнішою системою з точки зору підвищення стимулювання наукової та винахідницької діяльності ВНЗ, оскільки в основі даного типу фінансування лежить пряма залежність між результатами діяльності ВНЗ та обсягами фінансових ресурсів спрямованих в конкретний ВНЗ.

Перехід України до такого типу державного фінансування забезпечив би справедливий розподіл державних коштів між ВНЗ, сприяв росту конкуренції між ВНЗ.

Говорячи про вдосконалення державного фінансування ВНЗ, неможливо оминати питання доступності цих коштів. Формально ВНЗ мають повне право у розпорядженні залишковими коштами за власним розсудом. Але дана можливість є доволі примарною за двох причин:

- по-перше, обсяги фінансування ВНЗ є настільки малими, що їх ледь вистачає на покриття першочергових потреб ВНЗ – виплата заробітних плат працівникам ВНЗ та плата комунальних послуг;
- по-друге, якщо ВНЗ якимось чином вдається заощадити кошти, бюрократичний механізм, а також казначейська система бюджетування не дадуть змогу використати ці кошти за власним розсудом.

Казначейська система виконання бюджетів була затверджена Кабінетом Міністрів України Постановою “Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету” від 14 січня 1997 року № 13, згідно з якою, починаючи з 1 лютого 1997 року, запроваджено поетапне касове виконання Державного бюджету за

видатками через територіальні органи Державного казначейства [3]. Дана система бюджетування була ухвалена з метою підвищення контролю за використанням державних коштів державними закладами та установами, в тому числі і ВНЗ, з метою недопущення розтрати та приховування державних коштів. Попри це, недосконалість механізму впровадження та діяльності даної системи ставить ВНЗ у рамки жорсткого контролю і виключає можливість розвитку ВНЗ.

Враховуючи ситуацію, вирішенням даної проблеми є або відхід від казначейського типу бюджетування, або пошук альтернативних, недержавних фінансових джерел.

Ще одним типом державного фінансування/допомоги, яким можуть користуватись ВНЗ є державне кредитування та субсидіювання вищої освіти. Механізм дії у обох вказаних типів майже однаковий і передбачає виділення державою коштів на здобуття вищої освіти за умов повернення. Державне кредитування та субсидіювання вищої освіти передбачає велику кількість пільг для всіх верств населення.

Недержавні джерела фінансування. Під недержавними або альтернативними джерелами фінансування ВНЗ розуміються кошти, залучені ВНЗ без допомоги держави, а отже такі, що не підлягають контролю з боку казначейства і можуть бути використані на потреб ВНЗ так, як вважає за потрібне керівництво освітнього закладу.

До найпопулярніших шляхів залучення фінансових коштів відносять:

1. Спонсорська підтримка, залучення фінансових пожертвувань від випускників ВНЗ. Такий шлях залучення фінансів є популярним за кордоном, проте деякі вітчизняні освітні заклади вже вдаються до допомоги випускників, оновлюючи за рахунок отриманих коштів матеріально-технічну базу. Також популярним є акумулювання фінансових надходжень від спонсорів у так званих ендаументах, які представляють собою фонди цільового капіталу;

2. Участь у міжнародних та державних програмах грантів. Такий вид залучення фінансів можливий лише за рахунок організації діяльності ВНЗ на дуже високому рівні, оскільки конкуренція у подібних програмах є надзвичайно потужною навіть на державному рівні, не те що на міжнародному;

3. Залучення коштів шляхом взяття кредиту в банках. Така можливість є доступною кожному ВНЗ. Найчастіше ВНЗ звертаються до банківського кредиту у разі термінової необхідності великої суми коштів, яку неможливо тримати іншими шляхами;

4. Отримання % від депозитного рахунку у банках. Розміщення коштів на депозит у банку, на відмінну від одноразової підтримки спонсорів чи гранту, є стабільним джерелом прибутку, а отже найбільш бажаним джерелом доходу. На жаль більшість вітчизняних ВНЗ не мають змоги розмістити кошти на депозиті не стільки із-за браку коштів, скільки по причині високого рівня бюрократизації;

5. Збільшення фінансових надходжень за рахунок коригування плати за гуртожитки та розміру стипендій. Варто зазначити, що зміна обсягу стипендій є прерогативою приватних ВНЗ, оскільки при державній формі обсяг стипендій контролюється державою і не може виходити за рамки встановленого розміру.

6. Прибуток від винахідницько-дослідної діяльності ВНЗ. Такий тип залучення коштів є найоптимальнішим і найбільш корисним, оскільки стимулює діяльність ВНЗ в напрямку винахідницької та наукової діяльності. В Україні поширеною формою такого фінансування було виконання господарських замовлень;

7. Найменш поширеним в Україні видом залучення недержавних коштів є випуск облігацій та акцій. У світовій практиці такий метод також є малопоширеним, оскільки такий серозний крок можуть здійснити лише потужні ВНЗ, всесвітньовідомі та такі, діяльність яких є прибутковою з точки зору підприємців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та рекомендації.

По-перше, державна система фінансування ВНЗ, а також казначейська система виконання бюджетів є не тільки неефективними в розрізі стрімкого сучасного розвитку суспільства, але й загрозливими для всієї системи вищої освіти, оскільки гальмують розвиток ВНЗ;

По-друге, потребує популяризації державне кредитування та субсидювання, не тільки як методи спрощення фінансового тягаря для студентів, але й як гарантія заповненості робочих місць в країні;

По-третє, необхідним заходом є виведення ВНЗ з режиму «державного утримання» та організація активної діяльності в напрямку освоєння альтернативних напрямів залучення фінансових коштів.

За умов виконання вказаних пропозицій, українська вища школа маючи потужний незадіяний потенціал, матиме шанс наздогнати у своєму розвитку сучасні європейські країни, ввійти у світовий освітній простір і конкурувати з зарубіжними ВНЗ.

З огляду на це, перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити розробку механізмів самостимулювання ВНЗ, дослідження зарубіжного досвіду державної фінансової підтримки вищої школи, аналіз сучасних видів освітнього кредитування та субсидювання для населення тощо.

Список літератури

1. Дегтяр А.О. Державне фінансування системи вищої освіти в Україні [Текст] / А.О. Дегтяр, Я.В. Календжян // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2010. – № 4. – С. 152–155.
2. Кузьмина Н. Г. Зарубежный опыт финансирования образования в условиях возрастания автономии вузов [Текст] / Н.Г. Кузьмина // Вестник Волгоград. гос. ун-та. Серия 3 «Экономика, экология». – 2008. – № 2(13). – С. 233–237.
3. Постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 14 січня 1997 р. №13 «Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13-97-%D0%BF>
4. Хоружий Г. Ф. Проблеми фінансування вищої освіти в контексті болонського процесу [Текст] / Г.Ф. Хоружий // Фінансовий простір. – 2011. – № 1. – С. 124–130.
5. Чекаловська Г.З. Зарубіжний досвід фінансування вищої освіти [Текст] / Г.З. Чекаловська // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – № 1. – С. 441–447.

References

1. Degtyar, A.O., & Kalendzhian, Ya.V. (2010). Derzhavne finansuvannya sistemi vishchoyi osviti v Ukrayini [Public funding of the higher education system in Ukraine]. *Derzhava ta regioni «Derzhavne upravlinnya» – The state and the regions. A series of "Public administration"*, 4, 152–155 [in Ukrainian].
2. Kuzmina, N.G. (2008). Zarubezhnyy opyt finansirovaniya obrazovaniya v usloviyah vozrastaniya avtonomii vuzov [Foreign experience of financing education in terms of increasing the autonomy of universities]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo instituta «Ekonomika, ekologiya» – Bulletin Of Volgograd. state University. Series 3 "Economics, ecology"*, 2(13), 233–237 [in Russian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini ta Natsionalnogo banku Ukrayini vid 14 sichnya 1997 r. №13 «Pro vprovadzhennya kaznacheyskoyi sistemi vikonannya Derzhavnogo byudzhetu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine from January, 14th, 1997 n 13 “About the introduction of the Treasury system of State budget execution”]. (n.d.) zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13-97-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Horuzhiy, G.F. (2011). Problemi finansuvannya vishchoyi osviti v konteksti bolonskogo protsesu [The problem of financing higher education in the context of the Bologna process]. *Finansovi prostir – Financial space, 1*, 124–130 [in Ukrainian].

5. Chekalovska, G.Z. (2012). Zarubizhniy dosvid finansuvannya vishchoyi osviti [Foreign experience of financing of higher education]. *Visnik Chernivetskogo torgovelnno-ekonomichnogo institute – Bulletin of Chernivtsi trade and economic Institute, 1*, 441–447 [in Ukrainian].

Anastasiia Salo, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Priority Directions of Improvement of Financial Provision of Higher Education in Ukraine

The work analyzes the current state the higher education financing in Ukraine. On the basis of the Treasury system financing higher education detailed analysis, it is possible to highlight the weaknesses and shortcomings of this funding mechanism. In order to review the current state of the higher education financing and directions of its improvement, this paper discovers the mechanism of the Treasury's funding for the higher education, its advantages and disadvantages.

Nowadays, the higher educational institutions look for the alternative funding sources therefore, the research was conducted. Due to analysis, one may clearly see that the most common practices usually attract financial aid for the universities. The alternative methods of financing the higher education in Ukraine are offered as a result, there are various possible activities for domestic higher education to reach the desired goals. In addition, all the types of the state financial support were considered the international practices of the private funding became the core theoretical background for the research.

On the basis of the obtained results, there are several recommendations to give for the improvement of the financial support of the Ukrainian higher education as well as the promotion of the scientific research activities of the University.

higher education, public funding, private funding alternative sources of funding universities, treasury system performance

Одержано (Received) 11.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 23.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.631.8

І.І. Андрощук, канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Структуризація процесу виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації**

Досліджено організаційні положення завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, в частині обґрунтування послідовності етапів виконання та їх наповнення. Як вихідну базу для структуризації процесу виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, запропоновано використовувати підхід до виділення таких етапів: етап прийняття завдання; етап отримання й оцінки доказів; етап завершення завдання. Обґрунтовано, що запропоновані послідовність і наповненість етапів виконання завдання уможливають чітку ідентифікацію видів завдань та їх елементів, забезпечують якісне виконання завдань відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг

аудиторська діяльність, завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, міжнародні стандарти, етапи виконання завдання

И.И. Андрощук, канд. экон. наук

*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***Структуризация процесса выполнения заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации**

Исследованы организационные положения заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации, в части обоснования последовательности этапов выполнения и их наполнения. В качестве базы для структуризации процесса выполнения заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации, предложено использовать подход по выделению таких этапов: этап принятия задания; этап получения и оценки доказательств; этап завершения задания. Обосновано, что предложенные последовательность и наполненность этапов выполнения задания обеспечивают четкую идентификацию видов заданий и их элементов, качественное выполнение заданий в соответствии с Международными стандартами контроля качества, аудита, обзора, прочего предоставления уверенности и сопутствующих услуг

аудиторская деятельность, задание по предоставлению уверенности, которое не является аудитом или обзором исторической финансовой информации, международные стандарты, этапы выполнения задания

Постановка проблеми. Завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, є важливою складовою послуг, які регламентовані Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [17; 18] (Міжнародні стандарти) і вітчизняними нормативними документами Аудиторської палати України [19]. Їх виконують аудиторські фірми, враховуючи зацікавленість власників та управлінського персоналу в оцінці ефективності використання ресурсів, оптимальності та доцільності функціонування систем та процесів.

Але аналіз ринку аудиторських послуг, проведений на підставі аналітичних даних, представлених Аудиторською палатою України за 2008, 2014-2016 роки [13; 14; 15; 23] показує, що ці завдання не займають значної ніші на ринку аудиторських

послуг. Кількість укладених по Україні угод на виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, скоротилася з 2490 од. (2008 р.) до 387 од. (2016 р.), вартість наданих послуг зменшилася з 42 млн. грн. (2008 р.) до 21 млн. грн. (2016 р.).

В 2008 році суб'єктами аудиторської діяльності Кіровоградської області було виконано 694 замовлення, серед яких інших завдань з надання впевненості – 67 замовлень або 9,7% [23]. В 2016 році було виконано лише 116 замовлень, в складі яких 52 завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності, 3 завдання з огляду фінансової звітності, 32 завдання з виконання супутніх послуг та 29 завдань з інших професійних послуг (консультування) [13]. Інші завдання з надання впевненості (що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації) суб'єктами аудиторської діяльності Кіровоградського регіону протягом 2014-2016 рр. не виконувалися [13; 14; 15].

Отже, на фоні скорочення загального ринку аудиторських послуг відбувається суттєве зменшення саме інших завдань з надання впевненості, що можна пояснити не лише зменшенням попиту на такі послуги, а й більш обережним ставленням аудиторів до їх прийняття. В основному така ситуація спричинена тим, що питанням організації і методики виконання таких завдань з урахуванням вимог Міжнародних стандартів приділяється недостатня увага, а відсутність методичних рекомендацій змушує суб'єктів аудиторської діяльності з обережністю підходити до їх прийняття. Використовувані на практиці організаційні підходи до перевірки поки що не повною мірою відповідають вимогам сучасних Міжнародних стандартів, які прийняті в Україні як національні із 2003 р., а тому потребують внесення відповідних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення об'єктного пріоритету при розробці стандартів виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, що було обґрунтовано в попередньому дослідженні [3], вимагає детального вивчення основних етапів їх виконання.

Позиції вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно складових процесу аудиту (етапів, стадій) відрізняються. Одна група вчених пропонує складну структуру аудиторського процесу, виділяючи стадії планування, вивчення та оцінки систем контролю, перевірки систем та інформації на виході, отримання аудиторських свідоцтв, аналіз фінансової звітності, повідомлення думки аудитора акціонерам [2, с. 22]; фази планування та розробки аудиторського підходу, тестування господарських операцій, перевірки окремих елементів сальдо, завершення аудиту [5, с. 165]; етапи планування та визначення аудиторського підходу, тестування контрольних моментів, перевірки господарських операцій по суті [12, с. 136]; підготовчий етап, проміжний етап, етап фізичної перевірки, основний етап, заключний етап [19, с. 46].

Крім того, відсутня узгодженість стосовно термінології при структуризації процесу аудиту. О.А. Петрик та В.С. Рудницький акцентують увагу на відсутності єдності думок щодо термінів, зазначаючи, що окремі автори, характеризуючи процес аудиту, розглядають його стадії, інші – етапи, ще інші – фази, а ще інші – одні й ті ж поняття одночасно називають стадіями (етапами) [19, с. 183; 21, с. 75]. Ф.Ф. Бутинець вважає, що процес аудиту складається зі стадій – певних моментів періоду процесу здійснення аудиту, що мають свої якісні особливості, а стадії аудиту можуть включати ряд етапів – окремих складових стадій, їх елементів або періодів [8, с. 136]. В.С. Рудницький стверджує, що «сукупність певних процедур визначає не стадію, а етап процесу аудиту» [21, с. 78] і в якості прикладу доводить, що планування аудиту з погляду сукупності процедур буде етапом, а не стадією аудиторської перевірки, адже планування є певною частиною, моментом аудиторського процесу, а не періодом його виконання [21, с. 78]. Доцільно погодитися з думкою О.А. Петрик, яка виділяє такі ключові відмінності терміну «стадія»: застосування при визначенні періодів

історичного розвитку, еволюції аудиту як науки та галузі діяльності, обґрунтовуючи доцільність застосування терміну «етап аудиту» [19, с. 184] при висвітленні питань з організації виконання завдань з аудиту та інших завдань.

Логічно структуризовано аудиторський процес Ф.Ф. Бутинцем, який виділяє організаційну стадію, підготовчу стадію або стадію планування, технологічну та результативну стадії [8, с. 136], Б.Ф. Усачем, який відокремлює початкову, дослідну та завершальну стадії [24, с. 46], В.С. Рудницьким, який виділив наступні стадії процесу аудиту: початкову, дослідну та завершальну [21, с. 175], та Г.М. Давидовим, який виділяв дослідницьку, підготовчо-узгоджувальну, основну та завершальну стадії [10, с. 32–33], а в підручнику 2009 року видання представляє процес аудиторської діяльності у вигляді трьох етапів: попереднього вивчення обставин завдання, виконання завдання, формування висновку (звіту) з завдання [7, с. 68].

Віддаючи належне здобуткам цих авторів у сфері виконання різних видів аудиту та аудиторських послуг, слід зазначити відсутність цілеспрямованих і комплексних досліджень проблем організації виконання інших завдань з надання впевненості, які відрізняються від аудиту та огляду історичної фінансової інформації, незважаючи на їх практичну важливість і актуальність та існування великого масиву спеціальної літератури в Україні. Розвиток організаційних засад виконання завдань з надання впевненості, крім аудиту та огляду, відповідно до Міжнародних стандартів є важливою й актуальною науковою проблемою, вирішення якої окреслило цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розвиток організаційних положень завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, в частині обґрунтування послідовності та наповненості основних етапів їх виконання.

Виклад основного матеріалу. В якості вихідної бази для структуризації процесу виконання завдання з надання впевненості, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, приймаємо позицію щодо виділення таких етапів: 1) підготовчо-узгоджувальний, який поєднує в собі підготовчі, дослідницькі та узгоджувальні процедури; 2) основний, який охоплює процедури виконання завдання; 3) завершально-узгоджувальний, який передбачає формування, узгодження та представлення звіту. Ці етапи в подальшому (при необхідності) слід трансформувати з урахуванням вимог Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Наповненість основних етапів виконання завдання з надання впевненості представлена на рис. 1.

Відмінності між аудитом фінансової звітності та завданнями з надання впевненості, іншими ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, не є суттєвими стосовно їх організації, тобто стадій, етапів та послідовності проведення, відмінності можуть полягати лише в наповненості кожного з цих елементів. А. Аренс та Дж. Лоббек виділяють три фази операційного аудиту: планування, збір доказів та оцінка, складання висновку та його реалізація, які практично ідентичні стадіям аудиту фінансової звітності [5, с. 548]. Стосовно першого етапу вчені зауважують, що планування операційного аудиту подібне до планування аудиту фінансової звітності. Відмінності полягають в наступному: існують труднощі при прийнятті рішень про конкретні цілі операційного аудиту; підбір персоналу є більш важким, аніж для аудиту фінансової звітності; необхідно більше уваги приділяти спілкуванню з зацікавленими сторонами з метою узгодження строків виконання договору та критеріїв оцінки роботи [5, с. 548–549].

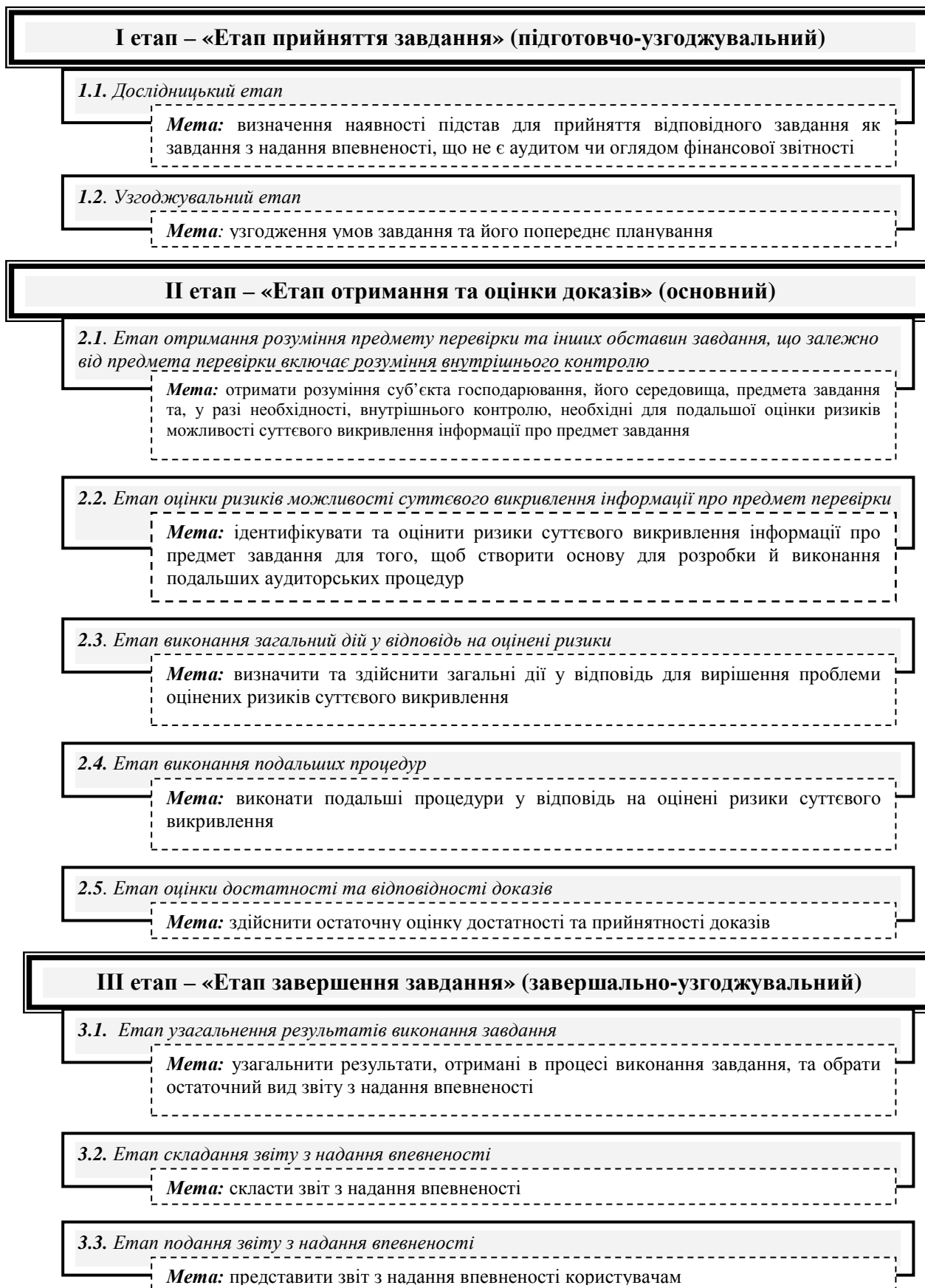

Рисунок 1 – Основні етапи виконання завдань з надання впевненості та їх наповненість
Джерело: розроблено автором.

Лише цим особливості завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, не обмежуються, і тому доцільно підготовчо-узгоджувальний етап назвати «етапом прийняття завдання» і представити двома підетапами: дослідницьким та узгоджувальним, які відповідають загальноприйнятим етапам аудиту фінансової звітності, що зустрічаються в літературі, але з врахуванням певних особливостей. Їх змістовна наповненість представлена на рис. 2, а детальна наповненість була охарактеризована автором в попередньому дослідженні [3].

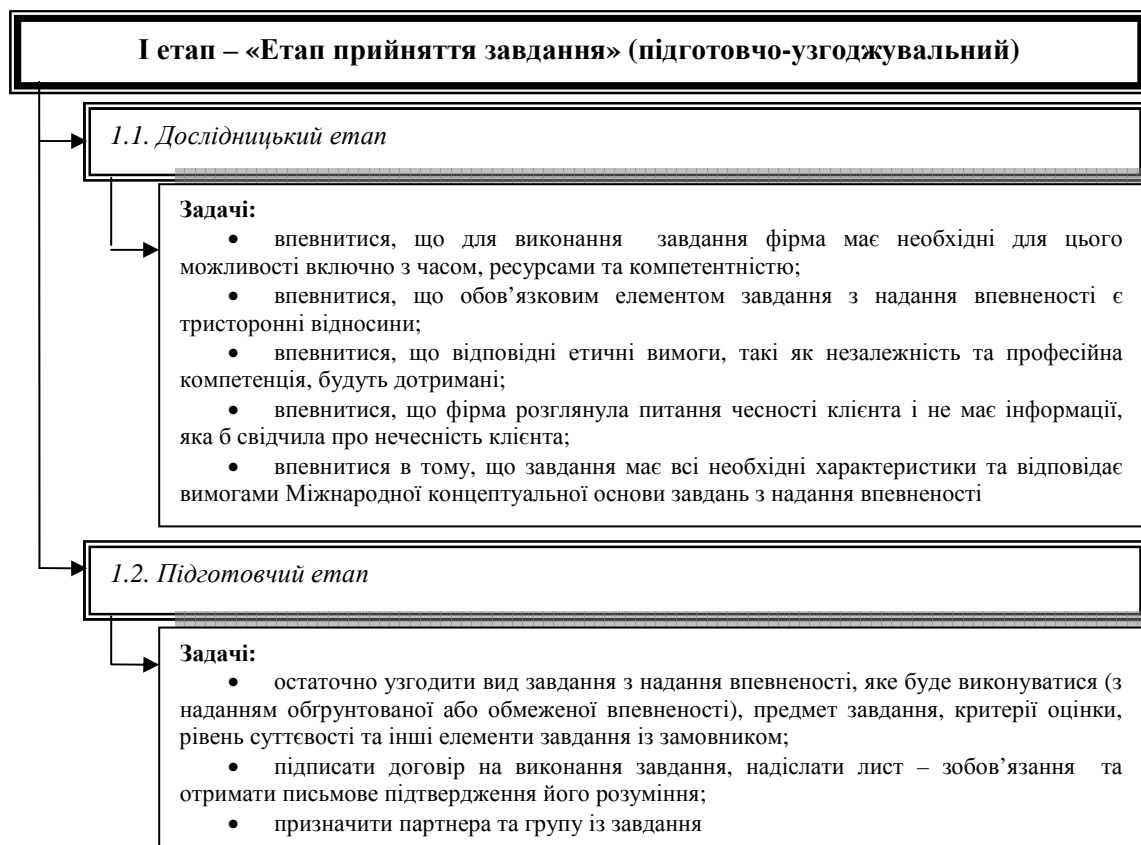

Рисунок 2 – Основні складові етапу прийняття завдання з надання впевненості, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації

Джерело: розроблено автором.

Так, на дослідницькому етапі етапу прийняття завдання повинно здійснюватися визначення наявності підстав для прийняття відповідного завдання як завдання з надання впевненості, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації. На цьому етапі важливим є спілкування із замовником для того, щоб пояснити йому обмеження процесу виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, і показати, що певні цілі, досягти яких замовник хоче з їх допомогою, можуть бути досягнуті, але в рамках інших видів завдань: консультацій або при виконанні завдань з погоджених процедур. Результатом дослідницького етапу буде або погодження на виконання завдання з надання впевненості, або ж відмова від його виконання і пропонування послуг з консультацій або з виконання погоджених процедур. У випадку прийняття завдання аудитор повинен узгодити із замовником предмет завдання, критерії оцінки, рівень суттєвості тощо.

На узгоджувальному етапі етапу прийняття завдання аудитором і замовником повинно здійснюватися чітке встановлення виду завдання з надання впевненості, яке буде виконуватися (з наданням обґрунтованої або обмеженої впевненості), предмета завдання, інформації з предмета завдання, критеріїв оцінки, рівня суттєвості.

Завершуватися даний етап повинен підписанням договору на виконання завдання з надання впевненості, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, листом – зобов'язанням. На цьому ж етапі повинні бути призначені партнер із завдання, група із завдання.

Другий етап є безпосередньо «етапом отримання та оцінки доказів», який доцільно також подати у вигляді відповідних етапів з отримання доказів та їх оцінки. Як зазначено в Міжнародному стандарті завдань з надання впевненості (МСЗНВ) 3000 (п. 35), достатні докази при виконанні завдання з надання достатньої впевненості отримують як частину повторюваного, систематичного процесу, який включає:

- отримання розуміння предмету перевірки та інших обставин завдання, що залежно від предмета перевірки включає розуміння внутрішнього контролю;
- оцінку ризиків можливості суттєвого викривлення інформації про предмет перевірки;
- дії у відповідь на оцінені ризики, в тому числі з розробки загальних дій і визначення характеру, часу та обсягу подальших процедур;
- виконання подальших процедур, які чітко пов'язані з ідентифікованими ризиками, застосовуючи поєднання перевірки, спостереження, підтвердження, перерахунку, повторного виконання, аналітичних процедур та запитів (такі подальші процедури охоплюють процедури по суті, в тому числі отримання підтверджуючої інформації від суб'єкта господарювання, та залежно від характеру предмета перевірки - тести операційної ефективності контролю);
- оцінку достатності та відповідності доказів.

Вищезазначені складові процесу виконання завдання слід розглядати як основні складові етапу отримання та оцінки доказів. Відмітимо їх принципову відмінність від традиційного переліку процедур основного етапу. Етап отримання та оцінки доказів повинен включати не лише виконання безпосередніх аудиторських процедур перевірки, спостереження тощо. Передувати цьому повинні процедури отримання розуміння предмета перевірки, оцінки ризиків можливості його суттєвого викривлення.

Розглянемо вимоги щодо процесу планування завдань з надання впевненості. Як видно з рис. 2, процес складання загальної стратегії та плану завдання, як цього вимагає МСЗНВ 3000 (п. 12), не включено до складу узгоджувального етапу. Це зроблено свідомо, адже, як підкреслено в п.13 МСЗНВ 3000, процес планування – це не окремий етап, а скоріше постійний повторюваний процес протягом всього завдання. Внаслідок неочікуваних подій, змін умов або доказів, отриманих за результатами процедур збору доказів, аудиторіві може бути потрібно переглянути загальну стратегію та план завдання, отже і кінцевий запланований характер, час та обсяг подальших процедур. Отже, на наш погляд, процес планування повинен бути включений до складу етапу оцінки та отримання доказів. Разом з тим, до його початку і до процесу планування, зокрема, повинні бути виконані такі процедури:

- чітке узгодження між аудитором і замовником виду завдання з надання впевненості, яке буде виконуватися (з наданням обґрунтованої або обмеженої впевненості), предмета завдання, критеріїв оцінки, рівня суттєвості;
- розгляд питань чесності клієнта, оцінка можливості продовження співпраці з ним та виконання конкретного завдання, що вимагається МСКЯ 1 (пп. 28–35);
- оцінка відповідності вимогам етики та незалежності, які викладені в Кодексі етики;
- узгодження та підписання договору на виконання завдань;
- отримання розуміння замовником умов домовленості про завдання з надання впевненості шляхом надсилання листа – зобов'язання.

Запропонований перелік процедур, які повинні знайти місце в загальній стратегії та плані аудиту, дещо відрізняється від наповненості та послідовності процедур на підготовчій та основній стадіях, які пропонується в наукових джерелах, підручниках та посібниках з аудиту. Так, традиційною є позиція, що ознайомлення із суб'єктом аудиту, вивчення надійності системи обліку і внутрішнього контролю (тобто оцінка властивого (невід'ємного) ризику та ризику контролю), оцінка величини аудиторського ризику та його елементів повинно здійснюватися на початковій (підготовчій) стадії перед складанням плану та програми аудиту. Зокрема, такий детальний підхід до процесу планування аудиту пропонується Н.І. Дорош [10, с. 199; 12, с. 167], В.С. Рудницьким [22], О.А. Петрик [19, с. 46], Г.М. Давидовим [7, с. 32–33] та ін.

Але підхід Міжнародних стандартів полягає в тому, що саме загальна стратегія та план аудиту повинні описувати ці процедури, а отже, їх безпосереднє виконання є складовою основного етапу. В МСА 300 «Планування аудиту фінансової звітності» підкреслено, що аудитор має розробити план аудиту з описом характеру, часу та обсягу запланованих процедур оцінки ризиків як визначено у МСА 315 (п. 9 «а»). МСА 300 «Планування» сам процес планування розподіляє на два етапи:

1) планування до ідентифікації та оцінки ризиків суттєвого викривлення (п. Д2 МСА 300), яке включає розгляд таких питань як: аналітичні процедури, що будуть виконуватися як процедури оцінки ризиків, вивчення законодавчої та нормативної бази та дотримання суб'єктом господарювання її вимог, визначення суттєвості, залучення експертів, виконання інших процедур оцінки ризиків;

2) планування за умови завершення виконання процедури оцінки ризиків (п. Д8 МСА 300), який допомагає аудитору визначати такі питання, як: ресурси, необхідні для конкретних сфер аудиту та їх кількість, час застосування таких ресурсів, управління, використання та нагляд за такими ресурсами.

Підкреслено, що планування аудиторських процедур відбувається протягом усього періоду аудиту, оскільки план аудиту постійно уточнюється. Наприклад, планування аудиторських процедур оцінки ризиків відбувається на початку процесу аудиту, а планування характеру, часу та обсягу конкретних подальших процедур залежить від результатів виконання процедур оцінки ризиків.

Отже, основний зміст планування буде залежати від основних етапів виконання завдання, а тому важливим є їх правильний вибір. Якщо прийняти до уваги зарубіжну аудиторську практику останніх ста років, то можна констатувати, що аудиторські процедури пройшли три стадії еволюції, тому за характером перевірки виділяють наступні види аудиту: підтверджуючий, системноорієнтований та аудит, який базується на ризику, або ризикоорієнтований, і такий поділ концепцій розвитку аудиту відображає зміну правил (стандартів) аудиту [25, с. 116]. Саме за такими етапами пропонують розглядати історичний процес розвитку аудиту більшість науковців [5, с. 24; 8, с. 12–13; 12, с. 24; 10, с. 30; 25, с. 42]. В.С. Рудницький підкреслює, що етапи процесу аудиторської перевірки значною мірою залежать від рівня розвитку аудиту та підходів до нього та пропонує стадії та етапи процесу аудиторської перевірки фінансової звітності на різних рівнях його розвитку [21, с. 82].

Але Міжнародними стандартами передбачений ризикоорієнтований підхід і саме, виходячи з цього слід розробляти процедури виконання завдання з надання впевненості. Основні складові етапу отримання та оцінки доказів при виконанні завдання з надання впевненості можна подати таким чином (рис. 3).

Третій етап виконання завдання - «етап завершення завдання» – є завершально-узгоджувальним. Стосовно його структуризації, використовуємо позицію В.С. Рудницького, який завершальну стадію поділяє на два етапи: оцінка (аналіз) результатів перевірки, написання звіту, підготовка пропозицій і ознайомлення з ними замовника [21].

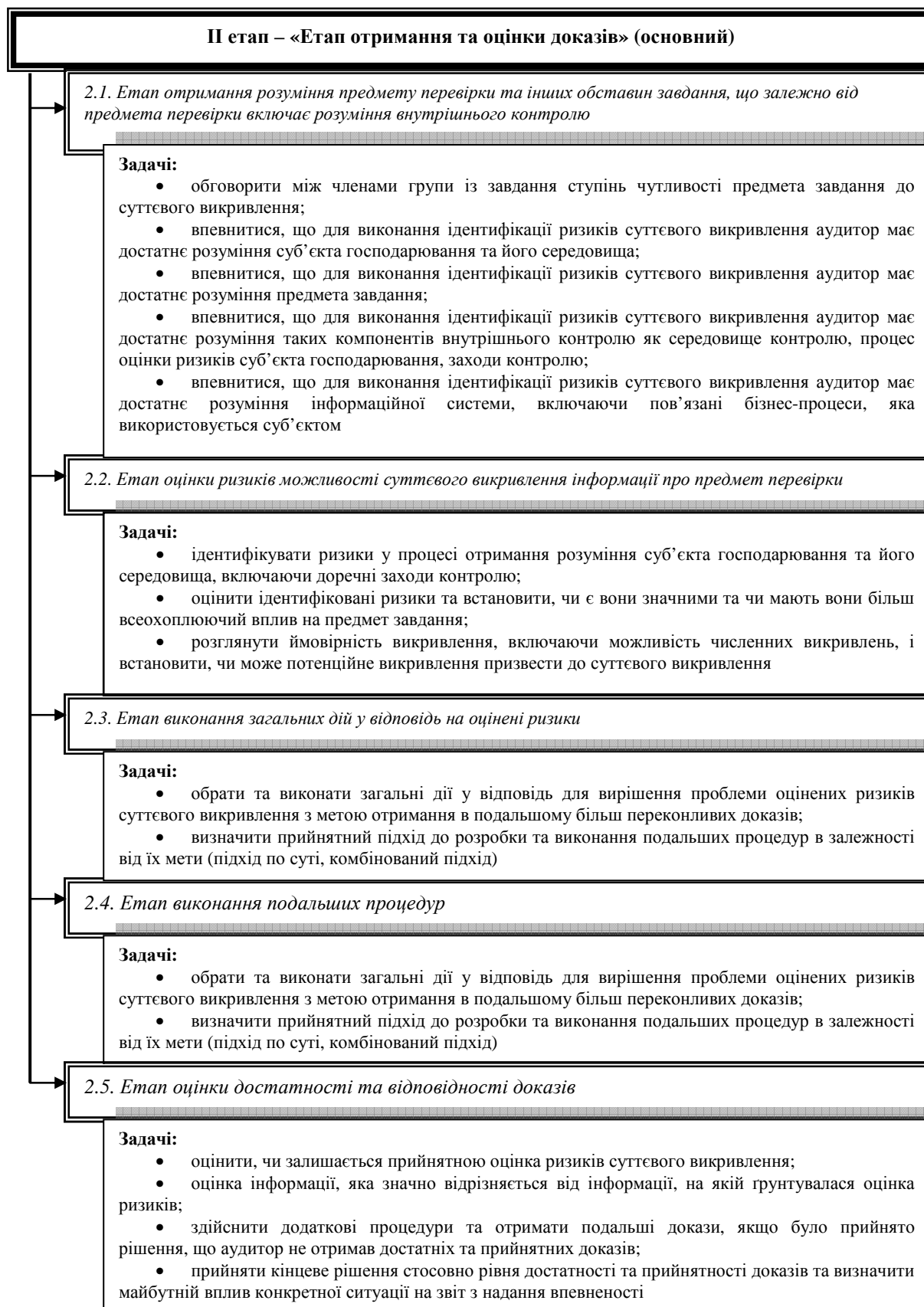

Рисунок 3 – Основні складові етапу отримання та оцінки доказів при виконанні завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації
Джерело: розроблено автором.

Разом з тим, пропонуємо додавати термін «узгоджувальний» до назви, оскільки на цьому етапі, як і на першому, відбувається обмін інформацією та спілкування із користувачами. Відповідно доцільно розподілити його на такі етапи: етап узагальнення результатів виконання завдання, етап складання звіту з надання впевненості, етап подання звіту з надання впевненості (рис. 4).

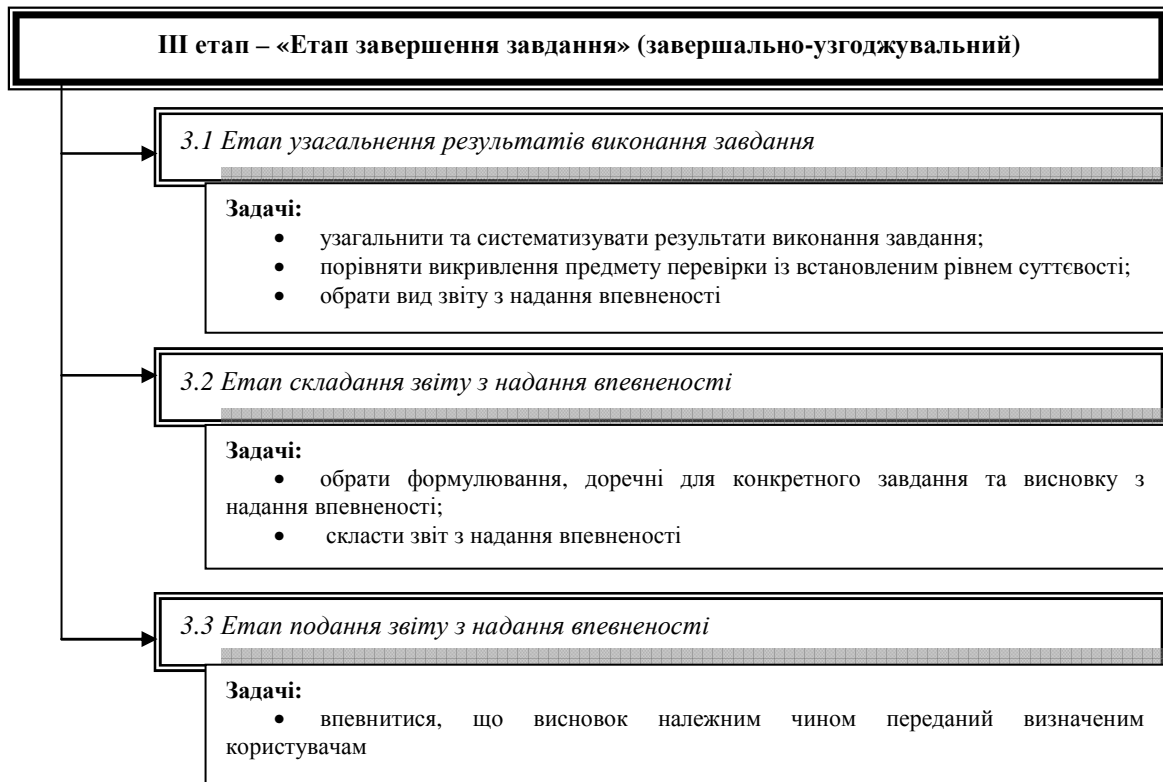

Рисунок 4 – Зміст та наповненість основних етапів завершення завдання з надання впевненості, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації

Джерело: розроблено автором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як вихідну базу для структуризації процесу виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, запропоновано використовувати підхід до виділення таких етапів: підготовчо–узгоджувальний (етап прийняття завдання), основний (етап отримання й оцінки доказів) та завершально–узгоджувальний (етап завершення завдання), які деталізовані з урахуванням потреби у підвищеній увазі до визначення предмета завдання, інформації з предмета завдання та критеріїв його оцінки. Така послідовність і наповненість етапів виконання завдання, іншого ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, уможливило чітку ідентифікацію його виду та елементів, забезпечує їх якісне виконання відповідно до Міжнародних стандартів.

Подальші дослідження повинні здійснюватися в напрямку розробки стандартних форм загальної стратегії та планів виконання різних видів завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, в залежності від предмету перевірки, які будуть відповідним чином дороблятися для відповідності умовам конкретного завдання, що дозволить підвищити якість роботи аудитора та якість самого процесу виконання завдань з надання впевненості.

Список літератури

1. Адамовська В.С. Аудит ефективності управлінської діяльності [Електронний ресурс] / В.С. Адамовська // Ефективна економіка. – 2014. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2904>
2. Адамс Р. Основы аудита [Текст] / Адамс Р.: пер. с англ. / Под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.
3. Андрошук І.І. Розвиток підходів до стандартизації виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації [Текст] / І.І. Андрошук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 30. – Кропивницький: КНТУ, 2016. – С. 205–216.
4. Андрошук І.І. Умови та порядок прийняття завдань з надання впевненості, які не є аудитом чи оглядом фінансової звітності [Текст] / І.І. Андрошук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 20, ч. 2. – Кіровоград: КНТУ, 2011. – С. 250–261.
5. Аренс А. Аудит: [Пер. с англ.] [Текст] / А. Аренс, Дж. Лоббек. ; Гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов. (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту). – М.: Финансы и статистика, 2003. – 560 с.
6. Аудит : учебник для вузов [Текст] / [В.И. Подольский, Г.Б. Поляк, А.А. Савин и др.] ; Под ред. проф. В.И. Подольского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 655 с.
7. Аудит: підручник [Текст] / Г.М. Давидов, І.Г. Давидов, Ю.Г. Давидов та ін.; за ред. Г.М. Давидова, М.В. Кужельного. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2009. – 495 с.
8. Бутинець Ф.Ф. Аудит [Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. – 2-ге вид., перероб. і доп.] [Текст] / Франц Францович Бутинець. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 672 с.
9. Воронина Л.И. Аудиторская деятельность : основы организации : учебно-практическое пособие [Текст] / Лариса Ивановна Воронина. – М. : Эксом, 2007. – 336 с. – (Высшее экономическое образование).
10. Давидов Г.М. Аудит: [навч. посіб.] [Текст] / Григорій Миколайович Давидов. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 363 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
11. Дорош Н.І. Аудит : теорія і практика [Текст] / Ніна Іванівна Дорош. – К.: Знання, 2006. – 495 с.
12. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація [Текст] / Ніна Іванівна Дорош. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 402 с.
13. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2014 рік. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2015. – 56 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu>
14. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2015 рік. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2015 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2016. – 42 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu>
15. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2016 рік. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2016 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2017. – 45 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu>
16. Миронова О.А. Аудит: теория и методология : учеб. пособие : для чтения курсов «Аудит» студентам и магистрам специальностей «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет и аудит», «Налоги и налогообложение» [Текст] / О.А. Миронова, М.А. Азарская. – 2-е изд., испр. – М. : Омега-Л, 2006. – 176 с.: ил., табл. – (Высшее финансовое образование).
17. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 1, видання 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf
18. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 2, видання 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf
19. Петрик О.А. Аудит : методологія і організація : Монографія. [Текст] / Олена Анатоліївна Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.
20. Рішення Аудиторської палати України від 22 грудня 2011 року №244/14 «Про перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми)» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://minfin.com.ua/taxes/-/!news/nrishAPU_244.html
21. Рудницький В.С. Внутрішній аудит: методологія, організація [Монографія] [Текст] / В. С.

- Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 104 с.
22. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту [Монографія] [Текст] / В. С. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 196 с.
  23. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні. 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apu.com.ua/files/temp/780788612.xls>
  24. Усач Б.Ф. Аудит: Навч. посіб. [Текст] / Богдан Федорович Усач. – К.: Знання–Прес, 2002. – 223 с.
  25. Шалімова, Н.С. Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика: Монографія [Текст] / Н.С. Шалімова. – Кіровоград: ТОВ «ІмексЛТД», 2012. – 672 с.
  26. Шеремет А.Д. Аудит : Учебник [Текст] / Шеремет А.Д., Суйц В.П. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 410 с.

References

1. Adamovskaya, V.S. (2014). Audyt efektyvnosti upravlinskoi diialnosti [Audit of Management Effectiveness]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2904> [in Ukrainian].
2. Adams, R. (1995). *Fundamentals of Audit*. Ya V. Sokolov (Ed.). Moscow: Audit, UNITI.
3. Androshchuk, I. (2016) Rozvytok pidkhodiv do standartyzatsii vykonannya zavdan z nadannia vpevnenosti, inshykh nizh audyt chy ohliad istorychnoi finansovoi informatsii [Developing approaches to standardizing assurance engagements, other than auditing or reviewing historical financial information]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 30, 205-216 [in Ukrainian].
4. Androshchuk, I. (2011) Umovy ta poriadok pryiniattia zavdan z nadannia vpevnenosti, yaki ne ie audytom chy ohliadom finansovoi zvitnosti [Conditions and procedure for acceptance of assurance engagements other than audit or review of financial statements]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 20, 2, 250-261 [in Ukrainian].
5. Arens, A., & Loebbecke, J. (2003). *Audit: an Integrated Approach*. (Trans. Sokolov, Ya.V. (Ed.). Moscow: Financy i Statistika.
6. Podolskiy, V.I., Polyak, G.B. Savin, A.A., & et al (2002). *Audit: a textbook for high schools*. V.I. Podolskiy (Ed.). Moscow: YuNITI-DANA.
7. Davydov, G.M., Davydov, I.G., Davydov, Yu.G., & et al (2009). *Audit: textbook*. G.M. Davydov (Ed.). Kyiv: Znannia.
8. Butynets, F.F. (2002). *Audyty [Audit]*. Zhytomyr: PP «Ruta» [in Ukrainian].
9. Voronina, L.I. (2007). *Auditorskaya deyatelnost : osnovy organizatsii [Audit activity: Fundamentals of the organization]*. Moscow: Eksom [in Russian].
10. Davydov, G.M. (2001). *Audyty [Audit]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
11. Dorosh, N.I. (2006). *Audyty : teoriia i praktyka [Audit: theory and practice]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
12. Dorosh, N.I. (2001). *Audyty: metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: methodology and organization]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
13. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2014 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2014 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2014. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in 2014]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
14. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2015 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2015 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2015. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in 2015]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
15. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2016 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2016 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2016. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in 2016]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
16. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh, vydannia 2014 roku, chastyna 1 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2014 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf [in Ukrainian].
17. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh, vydannia 2014 roku, chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2014 Edition] www.apu.com.ua.

- Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf [in Ukrainian].
18. Mironova, O.A., & Azarskaya, M.A. (2006). *Audit: teoriya i metodologiya [Audit: theory and methodology]*. Moscow: Omega-L [in Russian].
  19. Petryk, O.A. (2003) *Audyt: metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: Methodology and Organization]*: Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
  20. Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy vid 22 hrudnia 2011 roku №244/14 «Pro perelik posluh, yaki mozhut nadavaty audytory (audytorski firmy)» (zi zminamy ta dopovnenniamy) [The decision of the Audit Chamber of Ukraine of December 22, 2011, №244/14 "On the List of Services that Can Perform Auditors (Audit Firms)" (amended)] <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from http://minfin.com.ua/taxes/-/news/nrishAPU_244.html [in Ukrainian].
  21. Rudnytskyi, V.S. (2000). *Vnutrishnii audyt: metodolohiia, orhanizatsiia [Internal Audit: Methodology, Organization]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
  22. Rudnytskyi, V.S. (2000). *Metodolohiia i orhanizatsiia audytu [Methodology and organization of audit]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
  23. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini. 2008 [Summarized information on the status of audit activity in Ukraine. 2008] www.apu.com.ua. Retrieved from <http://apu.com.ua/files/temp/780788612.xls> [in Ukrainian].
  24. Usach, B.F. (2002). *Audyt [Audit]*. Kyiv: Znannja-Pres [in Ukrainian].
  25. Shalimova, N.S. (2012). *Sotsialno-ekonomichni aspekty audytu: teoriia i praktyka [Socio-Economic Aspects of the Audit: Theory and Practice]*. Kirovohrad: Imeks-Ltd [in Ukrainian].
  26. Sheremet, A.D., & Suits, V.P. (2004). *Audit [Audit]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].

Iryna Androshchuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Structuring the Process of Performing Assurance Engagements Other Than Audit or Review of Historical Financial Information

The purpose of this study is to develop organizational provisions for assurance engagements other than audit or review of historical financial information, in particular the substantiation of the main stages of their performing.

As an initial basis for structuring the process of performing assurance engagements other than audit or review of historical financial information, it is proposed to use an approach to the selection of the following stages: preparatory-agreeing (stage of the acceptance of engagement); basic (stage of obtaining and evaluating of evidence); complete-agreeing (stage of completion of the engagement). It is substantiated that such sequence and the proposed fillability of the stages of the engagement performance allows for a clear identification of types of engagements and their elements, ensures their qualitative performance in accordance with the International standards of quality control, audit, review, other assurance and related services.

Further research should be carried out in the direction of developing standard forms of a general strategy and plans for carrying out various types of assurance engagements depending on the subject matter, which will be adequately addressed to meet the conditions of a specific engagement that will improve the quality of the auditor's work and the quality of the process of performing assurance engagements.

audit activity, assurance engagement other than audit or review of historical financial information, international standards, stages of performing the engagement

Одержано (Received) 10.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 23.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 657.1:657.3

О.О. Головченко, доц., канд. екон. наук

Н.Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна

Галузеві характеристики житлово-комунального господарства, що принципово впливають на побудову інформаційних систем обліку та контролю

У статті систематизовані галузеві характеристики житлово-комунального господарства, які визначались науковцями-попередниками. Конкретизовані галузеві особливості, які сьогодні принципово впливають як на специфіку управління досліджуваною галуззю, так і на інформаційні вимоги до систем обліку та контролю, що забезпечують таке управління необхідними даними. Запропонована система взаємоузгоджених та взаємообумовлених блоків технологічних та економічних особливостей галузі, як основа для побудови ефективних систем обліку та контролю для задоволення інформаційних інтересів широкого кола різномірних користувачів даних про процес надання житлово-комунальних послуг.

житлово-комунальне господарство, житлово-комунальні послуги, галузеві особливості, інформаційна система обліку, інформаційна система контролю

А.А. Головченко, доц., канд. екон. наук

Н.Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна

Отраслевые характеристики жилищно-коммунального хозяйства, принципиально влияющие на построение информационных систем учета и контроля

В статье систематизированы отраслевые характеристики жилищно-коммунального хозяйства, которые определялись учеными-предшественниками. Конкретизированы отраслевые особенности, которые сегодня принципиально влияют как на специфику управления исследуемой отраслью, так и на информационные требования к системам учета и контроля, обеспечивающие такое управление необходимыми данными. Предложенная система взаимосогласованных и взаимообусловленных блоков технологических и экономических особенностей отрасли, как основа для построения эффективных систем учета и контроля для удовлетворения информационных интересов широкого круга разнородных пользователей данных о процессе предоставления жилищно-коммунальных услуг.

жилищно-коммунальное хозяйство, жилищно-коммунальные услуги, отраслевые особенности, информационная система учета, информационная система контроля

Постановка проблеми. Сучасні вчені, що досліджують питання побудови ефективних інформаційних систем обліку та контролю, єдині у думці щодо неможливості побудови універсальних систем, які будуть однаково ефективно забезпечувати інформаційні потреби управління у всіх галузях одночасно. Звичайно, система національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку визначає певний базис у побудові таких інформаційних систем, проте особливості управління в кожній окремій галузі формують принципово різні інформаційні вимоги до систем обліку та контролю.

Надзвичайно гостро питання побудови інформаційних систем обліку та контролю з урахуванням специфічних інформаційних запитів системи управління стоїть перед житлово-комунальним господарством (ЖКГ) України, де інформаційні потреби операційного управління доповнюються інформаційними потребами регуляторів (органи ліцензування, власники) та інформаційними запитами громадянського суспільства (недержавні організації, що представляють інтереси громадян).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та систематизації галузевих особливостей ЖКГ присвячена достатньо велика кількість наукових робіт вітчизняних та закордонних вчених [1-8; 10-13]. Між тим, принциповий вплив зазначених галузевих особливостей на побудову ефективних інформаційних систем управління, в тому числі з урахуванням нагальних інформаційних потреб громадянського суспільства, практично не досліджувався.

Постановка завдання. Метою цієї статті є узагальнення галузевих особливостей житлово-комунального господарства, які принципово впливають на побудову ефективних інформаційних систем обліку і контролю у досліджуваній галузі, спрямованих на забезпечення широких інформаційних потреб операційного управління, регулювання Державою та власниками, контролю громадянським суспільством.

Виклад основного матеріалу. Побудова ефективних інформаційних систем обліку і контролю в галузі житлово-комунального господарства повинна, перш за все, базуватись на систематизації особливостей галузі, які принципово відрізняють її від інших галузей національної економіки. Схожу наукову логіку у свій час було запропоновано Гольцман Л.Н., яка у своєму дослідженні зазначає: “Для того, щоб правильно визначити функціональне призначення житлово-комунального господарства, треба виділити із загальної маси властивих йому рис ті особливі, які відрізняють його від інших підприємств, що обслуговують населення” [4, с. 5]. При цьому, цитований автор пропонує виходити з розгляду: особливостей діяльності підприємств галузі в їх взаємозв’язку; суспільних потреб, які задовольняються в результаті такої діяльності; основних засобів, за допомогою яких вона здійснюється [4, с. 5]. Цілком погоджуючись з таким підходом, узагальнимо галузеві особливості житлово-комунального господарства, які відокремлені у роботах інших науковців-попередників.

Так, група авторів, зокрема М.І. Молдованов та Н.М. Вітренко, серед головних відмінностей житлово-комунального господарства визначають: багатогалузеву структуру; подвійне підпорядкування обласних організацій та непромисловий характер надання послуг [13, с. 10-11].

Слід відмітити, що зазначені відмінності досліджуваної галузі є притаманними як для планово-директивного (за визначенням деяких авторів – командного [14, с. 3]) періоду вітчизняної економіки, так і певною мірою – для сучасного трансформаційного періоду її розвитку. Особливо це стосується соціального характеру послуг, які надаються підприємствами досліджуваної галузі. Зазначена особливість житлово-комунального господарства, як галузі, є беззаперечною.

Багатогалузеву структуру житлово-комунального господарства, на наш погляд, доречно розглядати як динамічну систему в розрізі окремих територій. Так, надання окремих житлово-комунальних послуг на певній території може розпочинатись (у зв’язку з будівництвом та введенням в дію відповідної комунальної інфраструктури – систем водо-, тепло-, газопостачання, міського електротранспорту тощо) та припинятись (у зв’язку з виведенням з експлуатації інженерних комунікацій, за рішенням органів місцевого самоврядування, за бажанням споживачів тощо).

Слід зазначити, що подвійність підпорядкування є найпоширенішою ознакою житлово-комунального господарства, яка вивчалась у роботах науковців-попередників. Досліджуючи зазначену проблематику, науковці, здебільшого, концентрувались на питаннях “розподілу управлінської компетенції між галузевими органами та органами місцевого територіального управління” [2, с. 21; 7, с. 16; 8, с. 6; 10, с. 8].

Поряд з цим слід зазначити що окремі автори ще за радянського періоду прораховували негативний вплив подвійного підпорядкування підприємств житлово-

комунального господарства на якість управління [3, с. 12-16], а також обґрунтовували доцільність підпорядкування підприємств галузі одному органу управління [3, с. 39-42].

Подвійне підпорядкування вітчизняних підприємств житлово-комунального господарства (територіальним та галузевим органам управління), яке було притаманне для радянського періоду, на сьогодні має суттєво видозмінений характер. Основними причинами змін у системі підпорядкування підприємств житлово-комунального господарства на сьогодні є:

- зміна форми власності частини виконавців житлово-комунальних послуг (приватизація, передача в концесію цілих майнових комплексів, утворення приватних структур з надання житлово-комунальних послуг тощо);

- особливий порядок формування тарифів на житлово-комунальні послуги та контролю за їх наданням (національний регулятор – Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП); органи місцевого самоврядування).

Таким чином, підпорядкування територіальним органам управління на сьогодні фактично трансформувалось в підпорядкування власникам (залежно від форми власності – виконавчі органи місцевих рад; засновники (співзасновники) приватних комунальних підприємств; об'єднання споживачів житлово-комунальних послуг тощо).

Підпорядкування житлово-комунальних підприємств галузевим органам управління в сьогоднішніх умовах також зазнало змін. Органи галузевого управління на місцях (обласні, районні, міські управління житлово-комунального господарства) фактично здійснюють функцію збору та статистичної обробки даних про результати роботи підприємств галузі. Що стосується реального управління (в першу чергу – регулювання) діяльністю підприємств житлово-комунальної галузі, то на сьогодні воно здійснюється органами місцевого самоврядування та органами державного контролю ліцензованих житлово-комунальних послуг (НКРЕКП).

Слід також зазначити, що на сьогодні існує багато підприємств житлово-комунального господарства, для яких подвійність підпорядкування відсутня. Така ситуація притаманна житлово-комунальним підприємствам комунальної форми власності, які не підпадають під регулювання органами державного контролю ліцензованих житлово-комунальних послуг (утримання будинків та прибудинкових територій, вивезення сміття, міський благоустрій тощо). Для таких підприємств і територіальне, і галузеве управління фактично здійснюється лише органами місцевого самоврядування.

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що подвійне підпорядкування житлово-комунальних підприємств територіальним та галузевим органам управління на сьогодні не може вважатись особливістю галузі, що рівно справедлива для всіх суб'єктів господарювання.

Схожі особливості житлово-комунального господарства відмічаються і в роботі Орлової Р.І., яка до особливостей досліджуваної галузі додатково відносить: пряму залежність виробництва комунальних послуг від їх споживання; безперервність виробництва житлово-комунальних послуг; реалізацію послуг безпосередньо споживачам (без торгових та посередницьких організацій); залежність чисельності працівників від безперервного режиму роботи підприємств; використання переважно допоміжних матеріалів [12, с. 13-14].

Слід зазначити, що безперервність надання житлово-комунальних послуг та пряма залежність їх виробництва (надання) від обсягів споживання є найбільш специфічними ознаками досліджуваної галузі. Очевидно, що житлово-комунальні послуги не можливо накопичувати (на складах, в торгівельній мережі тощо), таким чином будучи виробленими житлово-комунальні послуги одразу реалізуються

споживачам, а після споживання потребують подальшого виготовлення для задоволення суспільних потреб.

Аналогічних висновків доходить і Каспін С.В., який досить спірно наголошує на стохастичному характері процесів, що протікають у галузі [11, с. 20], між тим правильно визначаючи безперервність надання та споживання житлово-комунальних послуг.

Стосовно твердження Орлової Р.І. щодо залежності чисельності персоналу від безперервного режиму роботи, слід сказати, що така залежність на сьогодні все більше зникає внаслідок автоматизації багатьох процесів при наданні житлово-комунальних послуг (наприклад, запровадження автоматизованих систем регулювання тиску при наданні послуг водопостачання та водовідведення, тепlopостачання тощо).

Безлюдов А.Й. у своїй роботі присвяченій удосконаленню системи управління досліджуваною галуззю до особливостей житлово-комунального господарства відносить: відсутність взаємозв'язку підцілей при досягненні глобальної цілі; організаційну побудову по територіальній та галузевій ознаці; подвійне підпорядкування; соціальний відзив на результати діяльності; нерівномірність попиту та ін. [2, с. 13]. Крім цього, до суттєвих особливостей галузі житлово-комунального господарства цитований автор відносить: нетранспортабельність кінцевого результату її діяльності; співпадіння по часу процесів виробництва та споживання; неможливість складування; нерівномірність попиту по сезонах року [2, с. 17].

Неможливість утворення підприємствами житлово-комунального господарства запасів готової продукції також відмічена Івановим І.Т., який пов'язує таку особливість галузі з місцевим характером виробництва та споживання, а також з місцевим характером управління житлово-комунальним господарством [10, с. 7].

Слід наголосити, що ознаки досліджуваної галузі, пов'язані зі специфічним характером створюваних суспільних благ (співпадіння по часу процесів виробництва та споживання, а також неможливість складування) можна вважати для вітчизняної науки певною мірою класичними. Наприклад, Гольцман Л.Н., Федулова Л.А. ще в 1969 році пишуть: "Комунальне господарство відрізняється від інших галузей матеріального виробництва, зокрема, характером обігу та розподілу своєї продукції: процеси виробництва продукції комунальних підприємств не можуть бути істотно відокремлені від процесів її споживання, результатом праці є переважно не речі, а діяльність або матеріальні блага, що не піддаються довгому зберіганню" [5, с. 3-4].

Як видно з наведеного вище, у дослідницьких роботах вчених-попередників особливості житлово-комунального господарства є практично ідентичними за невеликими відмінностями, які характеризують авторське бачення суспільно-економічних та виробничо-технологічних процесів, що мають місце.

Хочеться відзначити, що намагаючись визначити якомога більше галузевих особливостей житлово-комунального господарства, цитовані вище автори визначають характеристики, які не є рівно справедливими для всіх підгалузей житлово-комунального господарства. Наприклад, говорячи про нетранспортабельність житлово-комунальних послуг, автори забувають про транспортування послуг водопостачання, водовідведення, тепlopостачання та ін. за допомогою відповідних інженерних мереж. Або говорячи про нерівномірність (сезонність) попиту, автори не роблять виключень для послуг з утримання житлового фонду та прибудинкових територій, які мають стабільний попит.

В цьому аспекті важливим завданням, на наш погляд, є визначення галузевих особливостей, які є притаманними всім підгалузям житлово-комунального господарства.

Проф. Гура Н.О., досліджуючи особливості житлово-комунального господарства, ув'язує їх з особливостями інформаційної системи бухгалтерського обліку в галузі. Зокрема автор визначає три блоки особливостей досліджуваної галузі: основні, похідні та особливості, пов'язані з сучасними соціально-економічними умовами в нашій країні [6, с. 100-101].

У більш ранній своїй роботі проф. Гура Н.О. класифікує особливості ЖКГ на: фундаментальні, похідні та обумовлені сучасними умовами [7, с. 23-33], закладаючи у відповідні групи галузевих особливостей ЖКГ схожі класифікаційні ознаки.

Таким чином, до першої групи особливостей автор відносить найпоширеніші технологічні та соціально-економічні характеристики галузі (соціальна значимість, одночасність виробництва та споживання, відсутність запасів готової продукції, місцевий характер виробництва та споживання продукції, великі площі обслуговування, різноманітність видів робіт [6, с. 100]), які викладені в роботах науковців-попередників та розглянуті нами вище.

До похідних особливостей цитований вище автор відносить: особливості оцінки ефективності діяльності підприємств житлово-комунального господарства, державне регулювання діяльності підприємств галузі, специфіку формування основних засобів та затрат. До особливостей третьої групи віднесено: низька якість послуг, технічна відсталість галузі, нераціональність використання ресурсів, невизначеність прав власності тощо [6, с. 101].

Зазначена позиція проф. Гури Н.О. є, на наш погляд, досить спірною, адже реально особливостями житлово-комунального господарства є лише перший блок галузевих характеристик. Що стосується другого-третього блоку характеристик галузі, які запропоновані зазначеним автором, вони, на наш погляд, є або особливостями системи управління галуззю; або особливостями виробничо-фінансової діяльності підприємств, які для кожної підгалузі житлово-комунального господарства суттєво відрізняються. Таким чином, для повного розуміння специфіки житлово-комунального господарства як галузі, вважаємо за доцільне обмежитись узагальненням виключно соціально-економічних та технологічних його особливостей.

Окремо зазначимо, що основні засоби житлово-комунального господарства є специфічними лише у певній частині. Наприклад, підприємства галузі широко використовують інструменти, прилади, інвентар, меблі, автотранспорт та ін. об'єкти основних засобів, які використовуються в інших галузях народного господарства. Водночас, частина основних засобів досліджуваної галузі дійсно має суттєві відмінності, які у своїй роботі цілком коректно відзначила Гольцман Л.Н.: "Суттєвою рисою основних фондів житлово-комунального господарства є їх зрощування з територією населених пунктів. Маючі у своєму складі житлові будинки та комунальні споруди фундаментального типу, а також споруди мережного характеру основні фонди комунального господарства неначе вросли своїми коренями в території міст, селищ та сіл" [4, с. 7].

Як наслідок, цитований автор доходить до досить спірного, на наш погляд, висновку: "Якщо основні засоби підприємств не конституюють матеріально-технічну основу самих населених пунктів, то вони не повинні відноситись до комунального господарства" [4, с. 8-9]. На противагу думці Гольцман Л.Н. слід зазначити, що основні засоби окремих комунальних підприємств (наприклад, основні засоби підприємств санітарної очистки та комплексного благоустрою) досить складно віднести до складу тих основних фондів, що конституюють головні елементи населених пунктів.

У схожій (до викладеної нами) логіці свої висновки про особливості житлово-комунального господарства формулює й Атамас П.Й. [1, с. 300-301]. Зазначений автор раціонально зосереджується лише на технологічних та соціально-економічних

особливостях галузі, і в результаті їх вивчення визначає особливості управління досліджуваною галуззю.

Крім зазначеного Атамас П.Й. правильно відзначає, що сукупність таких особливостей житлово-комунального господарства, як соціальна спрямованість та безальтернативність послуг (монополізм) викликає необхідність регулювання цін та тарифів підприємств галузі [1, с. 301].

Підсумовуючи наведений вище розгляд особливостей житлово-комунального господарства, наведемо найбільш раціональну, на наш погляд, узагальнену систему технологічних та економічних особливостей, що істотно впливають на характер суспільно-економічних відносин в ЖКГ та представлені у вигляді взаємоузгоджених блоків (рис. 1).

Рисунок 1 – Технологічні та економічні особливості ЖКГ, що істотно впливають на характер суспільно-економічних відносин в галузі

Джерело: розроблено авторами.

Наведені на рис. 1 блоки особливостей досліджуваної галузі підтверджують нашу тезу про те, що особливий характер суспільно-економічних відносин в ЖКГ є наслідком технологічних та економічних особливостей галузі, окремі з яких взаємоузгоджені та взаємообумовлені. Наприклад, соціальна спрямованість житлово-комунальних послуг визначає відповідний соціальний відзив на результати діяльності виконавців житлово-комунальних послуг, і навпаки. Особливо цей взаємозв'язок та взаємообумовленість простежуються під час громадських слухань у сфері ЖКГ, що проводяться у відповідності до статті 11 Закону України “Про житлово-комунальні послуги” [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнені в цій статті технологічні та економічні особливості ЖКГ, на наш погляд, встановлюють не тільки особливий характер суспільно-економічних відносин в галузі, а й мають визначальний вплив як на специфіку системи управління досліджуваною галуззю, так і на побудову найбільш ефективних інформаційних систем обліку та контролю, які покликані забезпечити таке управління необхідними даними.

В результаті, до галузевих характеристик ЖКГ, що принципово впливають на побудову інформаційних систем обліку та контролю, нами віднесені: безперервність процесу надання та споживання послуг; соціальна спрямованість (значимість) послуг; безальтернативність послуг, що надаються; невіддільність процесів виробництва та споживання послуг; залежність обсягів виробництва і споживання послуг; соціальний відзвук на результати діяльності виконавців послуг; виробничий характер формування цін і тарифів на послуги; нематеріальний характер послуг, що надаються (невідчутність, неможливість накопичення (тарування) та перепродажу).

Застосування такого підходу дозволило забезпечити, по-перше, цілісне виокремлення досліджуваної галузі серед інших галузей народного господарства, а по-друге, сформулювати чіткий перелік інформаційних вимог широкого кола різнорідних користувачів даних про процес надання житлово-комунальних послуг.

Розбудова та розвиток інформаційних систем обліку та контролю виконавців житлово-комунальних послуг з урахуванням визначених інформаційних вимог є перспективним напрямком подальших наукових досліджень, внаслідок чого виникатиме можливість забезпечити прозорість управління ЖКГ, як базової вимоги сучасної державної політики у житлово-комунальній сфері.

Список літератури

1. Атамас П.Й. Бухгалтерський облік в галузях економіки: Навч. посіб. [Текст] / П.Й. Атамас. – [2-е вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 392 с.
2. Безлюдов А.И. Жилищно-коммунальное хозяйство: проблемы управления [Текст] / А.И. Безлюдов. – М.: Стройиздат, 1990. – 280 с.
3. Безлюдов А.И. Централизованное планирование и управление жилищно-коммунальным хозяйством [Текст] / А.И. Безлюдов. – М.: Стройиздат, 1983. – 176 с.
4. Гольцман Л.Н. Экономика коммунального хозяйства, услуги, тарифы [Текст] / Л.Н. Гольцман. – М.: Экономика, 1966. – 191 с.
5. Гольцман Л.Н. Экономика коммунальных предприятий и расчетные цены [Текст] / Л.Н. Гольцман, Л.А. Федулова. – М.: Экономика, 1969. – 126 с.
6. Гура Н.О. Облік видів економічної діяльності: Підручник [Текст] / Н.О. Гура. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 392 с.
7. Гура Н.О. Облік у житлово-комунальному господарстві: теорія і практика [Текст] / Н.О. Гура. – К.: Знання, 2006. – 351 с.
8. Джунь Б.М. Эффективность экономического стимулирования коммунального хозяйства [Текст] / Б.М. Джунь. – К.: Будівельник, 1979. – 104 с. – (Библиотека строителя).
9. Закон України “Про житлово-комунальні послуги” від 24 червня 2004 року № 1875-IV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1875-15>.
10. Иванов И.Т. Экономика коммунального хозяйства [Текст] / И.Т. Иванов, Р.И. Орлова, С.В. Розенберг. – М.: Стройиздат, 1979. – 221 с.
11. Каспин В.И. Планирование развития жилищно-коммунального хозяйства [Текст] / В.И. Каспин. – М.: Стройиздат, 1990. – 224 с.
12. Орлова Р.И. Экономика жилищно-коммунального хозяйства: Учебн. для техникумов [Текст] / Р.И. Орлова, Л.К. Зайцев, А.З. Пронин. – М.: Стройиздат, 1988. – 271 с.
13. Программно-целевое управление жилищно-коммунальным хозяйством Украинской ССР [Текст] / [М.И. Молдованов, Н.М. Витренко, В.Л. Ганский и др.; под ред. Г.М. Доброва], - К.: Будивельник, 1989. – 176 с.
14. Чистов С.М. Державне регулювання економіки [Текст] / [С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін.] – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

References

1. Atamas, P.I. (2010). *Accounting in branches of economy*. (2nd ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
2. Bezlyudov, A.I. (1990). *Zhilishchno-kommunalnoye khozyaystvo: problemy upravleniya [Housing and communal services: problems of management]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
3. Bezlyudov, A.I. (1983). *Tsentralizovannoye planirovaniye i upravleniye zhilishchno-kommunalnym khozyaystvom [Centralized planning and management of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
4. Goltsman, L.N. (1966). *Ekonomika kommunalnogo khozyaystva, uslugi, tarify [Economics of public utilities, services, tariffs]*. Moskva: Ekonomika [in Russian].
5. Goltsman, L.N., & Fedulova, L.A. (1969). *Ekonomika kommunalnykh predpriyatiy i raschetnye tseny [Economics of public utilities and the estimated prices]*. Moskva: Ekonomika [in Russian].
6. Hura, N.O. (2010). *Oblik vydiv ekonomichnoi diialnosti [Accounting types of economic activities]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Hura, N.O. (2006). *Oblik u zhytlovo-komunalnomu hospodarstvi: teoriia i praktyka [Accounting in the housing sector: theory and practice]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Dzhun, B.M. (1979). *Effektivnost ekonomicheskogo stimulirovaniya kommunalnogo khozyaystva [The effectiveness of economic stimulation of utilities]*. Kyiv: Budivelnik [in Russian].
9. Zakon Ukrainy "Pro zhytlovo-komunalni posluhy" vid 24 chervnia 2004 roku № 1875-IV (iz zminyamy ta dopovnenniamy) [Law of Ukraine "About housing and communal services" dated 24 June 2004 No. 1875-IV (with changes and additions)]. (n.d.). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1875-15> [in Ukrainian].
10. Ivanov, I.T. (1979). *Ekonomika kommunalnogo khozyaystva [The economy of public utilities]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
11. Kaspin, V.I. (1990). *Planirovanie razvitiya zhilishchno-kommunalnogo khozyaystva [Planning of development of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
12. Orlova, R.I., Zaitsev, L.K. & Pronin, A.Z. (1988). *Ekonomika zhilishchno-kommunalnogo khozyaystva [The economy of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
13. Moldovanov, M.I., Vitrenko, N.M. & Ganskiy, V.L. (1989). *Program-targeted management of housing and communal economy of Ukrainian SSR*. G.M. Dobrov (Ed.). Kyiv: Budivelnik.
14. Chystov, S.M., Nikiforov, A.E. & Kutsenko, T.F. (2000). *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky [Government regulation of the economy]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Oleksandr Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nataliia Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Sectoral Characteristics of Housing Utilities, Fundamentally Influencing the Construction of Information Systems of Accounting and Control

The purpose of this article is to summarize the specificities of housing and communal services, which principally affect the construction of effective information systems of accounting and control in the studied industry, which are directed to satisfying multiple information needs of operational management, regulation by Government and owners, control by civil society.

Sectoral characteristics of housing and communal services, which were determined by scientists-predecessors, were systematized. Industry characteristics, which today are fundamentally influenced to the specificity of management of the studied sector, and to information requirements to the systems of accounting and control, that provide such management with the necessary data, were specified. System of mutually consistent and interdependent units of technological and economic characteristics of industry, as the basis for building effective systems of accounting and control, directed to the information needs of a broad range of diverse users of data on the provision of housing services, was proposed.

It was concluded that application of the proposed approach allows to provide, firstly, a holistic selection of the studied industry, among other sectors of the economy, and secondly, the building and development of information systems of accounting and control of performers of housing and communal services directed to certain informational requirements, provides the opportunity to ensure the transparency of management of housing and communal services as the basic requirements of a modern state policy in the housing sphere.

housing and utilities sector, housing and communal services, industry characteristics, accounting information system, information system of control

Одержано (Received) 12.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 657.1.012:339.72:336.1(075.8)

І.В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Н.В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Методичні підходи до формування облікової політики імпорتنих операцій

Стаття присвячена розробці методики формування облікової політики суб'єктів зовнішньоекономічних відносин в частині імпорتنих операцій. У статті досліджено особливості здійснення та обліку імпорتنих операцій як основних операцій зовнішньоекономічної діяльності. Запропоновані складові облікової політики імпорتنих операцій. Здійснено класифікацію первинних документів для відображення імпорتنих операцій в обліку. Запропоновано схему організації документообороту за імпортними операціями. Встановлено взаємозв'язок елементів облікової політики за імпортними операціями

бухгалтерський облік, облікова політика, зовнішньоекономічна діяльність, імпортні операції, робочий план рахунків, документообіг, первинні документи, оцінка імпорتنих запасів

І.В. Смирнова, доц., канд. екон. наук

Н.В. Смирнова, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Методические подходы к формированию учетной политики импортных операций

Статья посвящена разработке методики формирования учетной политики субъектов внешнеэкономических отношений в части импортных операций. В статье исследованы особенности осуществления и учета импортных операций как основных операций внешнеэкономической деятельности. Предложены составляющие учетной политики импортных операций. Осуществлена классификация первичных документов для отображения импортных операций в учете. Предложена схема организации документооборота за импортными операциями. Установлена взаимосвязь элементов учетной политики за импортными операциями

бухгалтерский учет, учетная политика, внешнеэкономическая деятельность, импортные операции, рабочий план счетов, документооборот, первичные документы, оценка импортных запасов

Постановка проблеми та її актуальність. Економіка будь-якої країни не може існувати ізольовано. Здійснення господарської діяльності передбачає, що частина господарських зв'язків здійснюється за участю іноземних контрагентів. Оскільки в цьому разі необхідно враховувати вимоги чинного законодавства щонайменше двох країн, то питання обліку зовнішньоекономічних операцій завжди знаходились під пильною увагою як практиків, так і науковців.

Особливої актуальності набувають ці питання в умовах інтеграції економіки України до європейського співтовариства та гармонізації облікової системи нашої країни з Міжнародними стандартами ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Як відомо, саме бухгалтерський облік надає інформацію, необхідну для прийняття ефективних управлінських рішень, зокрема, і щодо здійснення операцій зовнішньоекономічної діяльності. Для забезпечення можливості прийняття ефективних управлінських рішень та порядку ведення підприємствами бухгалтерського обліку таких зовнішньоекономічних операцій, як імпортні, необхідно враховувати залежність їх від багатьох факторів: правильності документального оформлення товарних, розрахункових, митних операцій; дотримання валютного та митного законодавства; достовірної інформації про курсові різниці, про господарські операції підприємства, що пов'язані з зовнішньою діяльністю та ін. [10].

В цих умовах важлива роль належить обліковій політиці підприємств. Формування облікової політики підприємства – дуже трудомісткий та відповідальний процес. Це вимагає від бухгалтера виваженого підходу до її розробки та врахування всіх аспектів діяльності підприємства. Однак на сьогодні дедалі частіше спостерігається підхід до формування облікової політики, який зводиться до складання фінансової звітності відповідно до загальних вимог П(С)БО та зовнішніх користувачів. На таку ситуацію впливають такі фактори:

- відсутність достатнього практичного досвіду управління в ринкових умовах;
- недостатнє врегулювання даного питання на законодавчому рівні;
- недостатня кількість наукових розробок, які б носил практичний рекомендаційний характер щодо формування облікової політики, принципів її складання та особливостей застосування [3].

Оскільки облікова політика повинна включати порядок відображення в обліку всіх аспектів господарського життя підприємства, то в умовах поживлення зовнішньоекономічної діяльності при формуванні облікової політики суб'єкта господарювання, що здійснює таку діяльність, необхідно формування додаткових елементів облікової політики, які враховують специфіку цієї діяльності для потреб управління та формування достовірних показників бухгалтерської та податкової звітності у частині операцій, пов'язаних з експортом, імпортом, іноземними інвестиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні дослідження щодо вирішення проблемних питань та різних аспектів формування облікової політики підприємства знайшли своє відображення в працях таких українських вчених, як: Т.В. Барановська [1], Ю.А. Веріга, В.А. Кулик, Ю.О. Ночовна, С.Ю. Іванюк [11], В.М. Гаврилюк, В.М. Жук, М.Г. Михайлов [13], Г.М. Давидов, В.М. Савченко, О.В. Пальчук [12], В.Є. Житний [4], Г.П. Журавель, В.Б. Клевець, П.Я. Хомин [5], М.С. Пушкар [16] тощо.

Проблеми здійснення, відображення в обліку та оподаткування різних операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі й імпортних, в умовах ринку на теоретичному і методологічному рівні та напрямки їх подолання відображені у працях [6; 8; 17-20].

Останнім часом з'являються публікації присвячені питанням формування облікової політики валютних операцій [3], однак особливості формування облікової політики в частині імпортних операцій все ще залишаються недостатньо розробленими на методичному рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування методичних підходів до формування облікової політики суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в частині імпортних операцій.

Виклад основного матеріалу. Розробці методичних підходів до формування облікової імпортних операцій має передувати дослідження та структуризація зовнішньоекономічної діяльності в цілому та імпортних операцій як її виду. Згідно з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [7].

Зовнішньоекономічна діяльність являє собою процес реалізації зовнішньоекономічних зв'язків. До основних форм зв'язків відносяться: торгівля, спільне підприємництво, надання послуг, співробітництво. При цьому до основних видів ЗЕД належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили; надання (отримання)

послуг іноземним (іноземними) суб'єктом (суб'єктами) господарської діяльності; міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України; кредитні та розрахункові операції між суб'єктами ЗЕД й іноземними суб'єктами господарської діяльності; спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- організація і здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; інші види зовнішньоекономічної діяльності, прямо не заборонені законами України.

Структурною одиницею ЗЕД є зовнішньоекономічна операція.

Зовнішньоекономічна операція – це комплекс дій контрагентів різних країн з підготовки, укладання і виконання торгової, інвестиційної чи іншої угоди економічного характеру.

З погляду бухгалтерського обліку зовнішньоекономічні зв'язки підприємств, як сукупність господарських операцій, можна підрозділити на:

- операції з обліку руху товарів та наданню послуг;
- операції з обліку руху капіталу.

Облік господарських операцій з руху товарів та наданню послуг - це облік традиційних у зовнішньоекономічних відносинах операцій експорту, імпорту, реекспорту, бартеру, продажу і придбання ліцензій, «ноу-хау», технічної документації, оренди імпортного устаткування (фінансовий лізинг).

Облік руху капіталу - це облік інвестицій, у тому числі придбання й продаж цінних паперів, а також одержання фінансових (банківських) кредитів.

Специфіка обліку операцій ЗЕД обумовлена наступним:

- розрахунки, платежі з іноземними контрагентами та митними органами здійснюються в національній та іноземній валюті;

- контрагентами (покупцями, постачальниками, підрядниками, замовниками тощо) виступають вітчизняні й іноземні фірми;

- майно, ТМЦ знаходяться в дорозі, складуються і зберігаються на території різних держав;

- витрати, пов'язані із зовнішньоторговельними операціями здійснюються як у межах України, так і на території іноземних держав, з урахуванням їх розподілу між контрагентами відповідно до умов поставки системи Інкотермс.

В процесі господарської діяльності підприємства досить часто виникає потреба в товарах імпортного виробництва, а також в отриманні робіт та послуг іноземних спеціалістів, тому однією із основних та найпоширеніших операцій у сфері ЗЕД є імпортні операції.

Відповідно до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність в Україні» імпортом (імпортом товарів) - це купівля (у тому числі з оплатою у не грошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності із ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами [7].

Основним документом, що регламентує діяльність підприємств при переміщенні вантажів через митний кордон України, є Митний кодекс України. Відповідно до

Митного кодексу України, імпорт - це ввезення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на територію України товарів для вільного обігу [9].

У зв'язку з тим, що в Україні формується політика захисту вітчизняного товаровиробника з метою зменшення частки імпорتنих операцій та збільшення експорту, в країні діє посилена система адміністративних та економічних методів регулювання імпорту. Залежно від виду операцій в Україні застосовуються різні способи обмеження імпорту: короткострокове обмеження імпорту, митний бар'єр, антидемпінгові мита.

Передумовою здійснення імпорتنих операцій є проведення переговорів з іноземним контрагентом та укладання імпортного контракту (договору).

У договорі зазначаються: предмет договору, якість та укомплектування, загальна сума договору – зазначається валюта, порядок розрахунку, розмір штрафу, умови поставки, форс-мажор ситуації, арбітражні питання, строк дії договору, інші умови. Кожна сторона несе відповідальність за невиконання умов договору. Не дивлячись на всю різноманітність договорів, в основі кожного з них лежать положення класичного договору купівлі – продажу.

Від умов зазначених у контракті залежить ведення бухгалтерського обліку. Без сумнів використання різних видів документів передбачає використання обов'язкових реквізитів. Особливо це стосується окремих документів первинного обліку, основними з яких крім договору є рахунок-фактура та вантажно-митна декларація (ВМД).

Так, рахунок-фактура виписується продавцем на партію товарів, що відправляються, у ньому містяться все необхідні відомості про товар, його ціну, умови платежу, умови доставки, найменування банку, що здійснює платіж, та інші необхідні дані. З повнотою первинної інформації рахунок-фактура надається до торгово-промислової палати – для отримання сертифікату походження товару; до адміністративних органів – для отримання ліцензії; в банк – для отримання належного з покупки платежу; до митних органів – для визначення декларантом митної вартості переміщуваних товарів з метою нарахування митних платежів. При цьому уточнюється дата відвантаження на основі дати видачі транспортного документу. У випадку видачі декількох транспортних документів – датою відвантаження визначається дата останнього транспортного документу [10].

ВМД заповнюється на товари, фактурна вартість яких перевищує суму, еквівалентну 100 євро, а також на товари незалежно від їх фактурної вартості. Декларація являє собою уніфікований адміністративний документ. Декларація вважається оформленою за наявності на всіх її аркушах відбитка особистої номерної печатки посадової особи митниці, що здійснила митне оформлення товарів і транспортних засобів. Оформлена ВМД є підтвердженням надання підприємству права на розміщення товарів у заявленому митному режимі.

З огляду на специфіку здійснення основними завданнями бухгалтерського обліку імпорتنих операцій є:

- перевірка правильності документального оформлення товарних та розрахункових операцій;
- дотримання вимог валютного та митного законодавства;
- формування достовірної інформації про рух імпорتنих товарів (купівля, зберігання, реалізація);
- формування достовірної інформації про курсові різниці.

Облік імпорتنих товарно-матеріальних цінностей ідентичний загальним вимогам обліку, за виключенням деяких особливостей, зокрема:

- приймання імпортованих товарів з обов'язковою участю експерту торгово-промислової палати України із складанням приймального акту і акту експертизи. При виявленні нестачі або дефекту товарів складається рекламацийний акт;
- обов'язкове декларування експортно-імпортованих товарів при перетині митного кордону України;
- відображення в обліку приймання товарів, що імпортуються, за датою вантажної митної декларації;
- необхідність відокремленого обліку імпортованих товарів і розрахунків щодо їх придбання;
- організація аналітичного обліку за найменуваннями, кількістю товарів, обліковими партіями, контрактами, країнами та консигнаторами.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що облікова політика в частині імпортованих операцій в цілях бухгалтерського обліку має визначати такі складові:

- первісна оцінка товарів;
- облікова одиниця товарів;
- порядок проведення уцінки;
- облік транспортно-заготівельних витрат.

Облікова ціна на один і той же товар може бути різною в залежності від умов поставок і місцезнаходження товару. Так, на умовах поставки «франко-завод» початковою обліковою ціною буде контрактна ціна постачальника за акцептованими рахунками-фактурами. При перетині митного кордону України або при прийманні товару на складі покупця облікова ціна на цей товар буде збільшена на суму накладних витрат, понесених за кордоном, і на суму сплачених зборів, мита і податків.

Товари, у тому числі імпортовані з-за меж митної території України, є запасами, оскільки вони відповідають всім критеріям цієї категорії активів.

Згідно п. 8 П(С)БО 9 «Запаси» [14] придбані (отримані) запаси, в тому числі й імпортовані, зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю. В свою чергу цей стандарт (п.9) визначає первісну вартість запасів, що придбані за плату, як собівартість запасів, яка складається з таких фактичних витрат:

- суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків;
- суми ввізного мита;
- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству;
- транспортно-заготівельні витрати (затрати на заготівлю запасів, оплата тарифів (фрахту) за вантажно-розвантажувальні роботи і транспортування запасів усіма видами транспорту до місця їх використання, включаючи витрати зі страхування ризиків транспортування запасів). Сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку рахунків обліку запасів, щомісячно розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітної місяця і сумою запасів, що вибули (використані, реалізовані, безоплатно передані тощо) за звітний місяць. Сума транспортно-заготівельних витрат, яка відноситься до запасів, що вибули, визначається як добуток середнього відсотка транспортно-заготівельних витрат і вартості запасів, що вибули, з відображенням її на тих самих рахунках обліку, у кореспонденції з якими відображено вибуття цих запасів. Середній відсоток транспортно-заготівельних витрат визначається діленням суми залишків транспортно-заготівельних витрат на початок звітної місяця і транспортно-заготівельних витрат за звітний місяць на суму залишку запасів на початок місяця і запасів, що надійшли за звітний місяць;

- інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях. До таких витрат, зокрема, належать прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати підприємства на доопрацювання і підвищення якісно технічних характеристик запасів.

Отже, облікова політика в частині імпорتنих операцій повинна передбачати варіанти накопичення та розподілу витрат, пов'язаних з придбанням запасів та приведення їх до стану придатного до використання (ТЗВ).

Безумовно, більшу достовірність забезпечує метод прямого віднесення всіх складових до собівартості конкретних імпорتنих запасів. Однак, якщо суми ввізного мита та непрямих податків можуть бути співставлені з конкретними одиницями імпорتنих товарів, то щодо ТЗВ та інших витрат така можливість існує не завжди, оскільки все залежить від умов та структури кожної конкретної імпортової партії товарів. Тому облікова політика має передбачати можливість відокремленого обліку таких витрат в межах кожної партії товарів та передбачати ступеневий розподіл: спочатку з використанням методу прямого рахунку до собівартості імпорتنих запасів включаються ТЗВ, які можливо безпосередньо співставити з конкретними запасами, інші ТЗВ обліковуються на окремому субрахунку з розподілом їх наприкінці місяця з використанням методу середнього відсотка.

Формування облікової політики імпорتنих операцій в частині організаційно-технічного забезпечення включає:

- розподіл облікових працівників та обов'язків за ділянками;
- засоби збору і обробки інформації;
- робочий план рахунків;
- перелік первинних документів та облікових реєстрів;
- графік документообороту.

Робочий план рахунків для обліку операцій ЗЕД являє собою схему реєстрації та групування фактів зовнішньоторговельних операцій, активів і зобов'язань, виражених в іноземній валюті, особливостей оподаткування експорту та імпорту товарів залежно від застосовуваних організацією митних режимів. У Плані рахунків крім рахунків першого та другого порядку (субрахунків) можуть бути використані рахунки третього порядку (субконто), які необхідні для організації та уточнення інформації аналітичного обліку. Для обліку імпортованих запасів Планом рахунків доцільно передбачити субрахунки для їх відображення виходячи з видів митних режимів, а також за місцями знаходження товарів. З метою забезпечення контролю і аналізу руху та залишків товарів в дорозі, в місцях зберігання, перевезення можуть бути передбачені субконто до кожного з цих субрахунків.

При формуванні облікової політики важливе значення має розробка графіка документообігу. Вся сукупність документів за зовнішньоекономічними операціями може бути розділена на три групи:

- комерційні документи (накладні, коносаменти, акти, сертифікати);
- митні документи (вантажна митна декларація, декларація митної вартості);
- документи валютного регулювання і контролю (розпорядження, повідомлення, довідки ідентифікації валютних операцій, паспорти угод та ін.).

Загальна класифікація первинних документів для відображення імпорتنих операцій представлена рис. 1.

Важливою передумовою організації бухгалтерського обліку імпорتنих операцій є розробка та затвердження графіку документообігу, форма якого представлена на рис. 2.

Аналітичний облік імпорتنих операцій має вестись в розрізі країн-імпортерів в алфавітному порядку, а всередині їх – у розрізі постачальників, номерів контрактів та

документів до сплати; за кожним покупцем, по кожному платежу та за валютою платежу; за обліковою партією товарів, за номерами договорів, за валютою здійснення операцій. Це залежить від підприємства та його діяльності. У будь-якому випадку повинен бути забезпечений чіткий контроль своєчасності розрахунків за кожною поставкою товарів.

Облік поставок ведеться за місцями зберігання й обліковими партіями, при визначенні яких береться до уваги: характер товару, можливість зберігання партії в процесі перевезення, перевалки, зберігання вантажу. Якщо з іноземним постачальником є домовленість про пред'явлення рахунку на кожен транспортну партію, то за облікову партію приймається партія, оформлена одним рахунком постачальника.

Рисунок 1 – Класифікація первинних документів для відображення імпорتنних операцій
Джерело: розроблено авторами на основі [2].

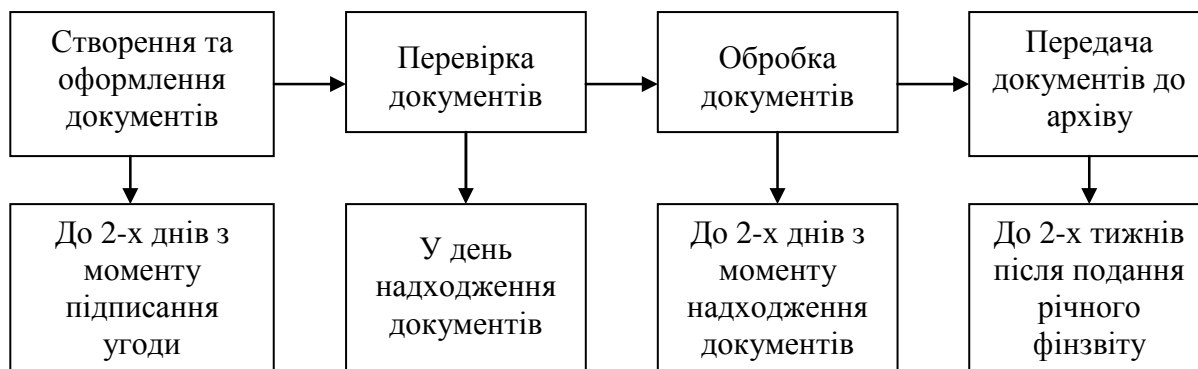

Рисунок 2 – Організація документообороту за імпортними операціями
 Джерело: розроблено авторами на основі [2].

Синтетичний облік імпортних товарів на підприємстві відображається з моменту їх одержання за купівельними або продажними цінами. При перетині митного кордону України або при прийманні товару на складі підприємства облікова ціна на товар збільшується на суму накладних витрат, понесених за кордоном, і на суму сплачених зборів, мита і податків.

Для розрахунків з іноземними постачальниками за придбані товари використовується пасивний рахунок 632 «Розрахунки з іноземними постачальниками», який має субрахунки в розрізі валют постачальників. Якщо підприємство сплачує аванс за поставлені запаси, то облік ведеться за дебетом рахунку 371 «Розрахунки за виданими авансами», з відповідним аналітичним рахунком.

Взаємозв'язок елементів облікової політики за імпортними операціями суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності представлено рис. 3.

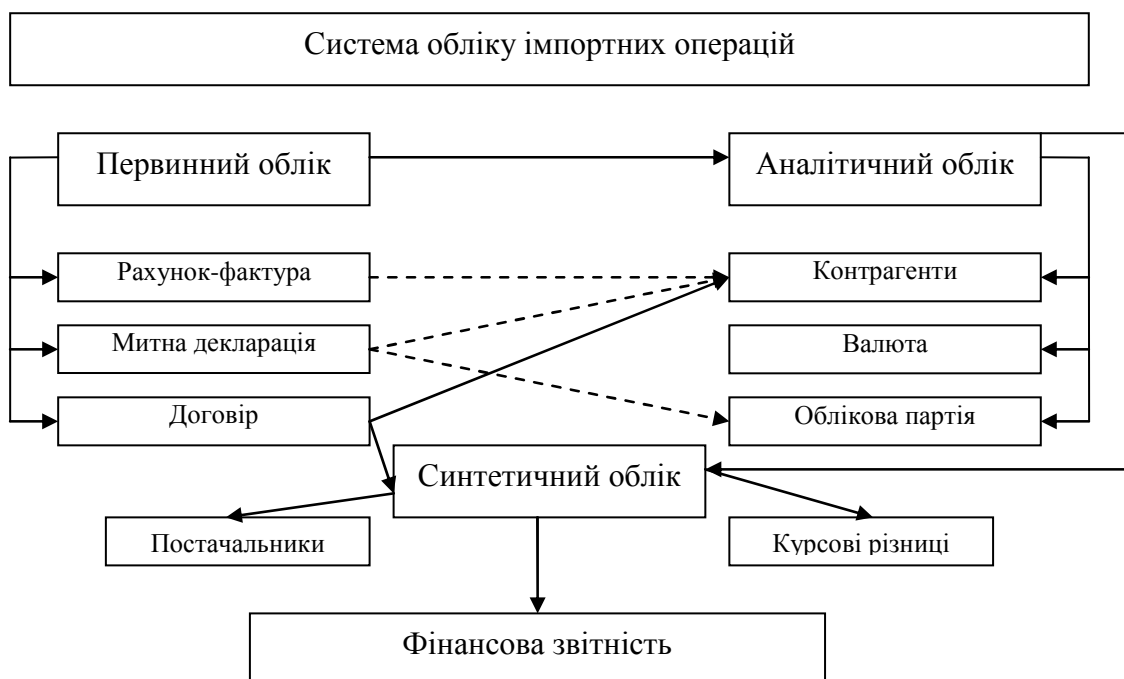

Рисунок 3 – Взаємозв'язок елементів облікової політики за імпортними операціями
 Джерело: розроблено авторами на основі [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, облікова політика в частині імпортних операцій в цілях бухгалтерського обліку має визначати

такі складові, як первісна оцінка товарів, облікова одиниця товарів, порядок проведення уцінки, облік транспортно-заготівельних витрат. Одним з основних моментів при цьому є методика накопичення та розподілу витрат, пов'язаних з придбанням запасів та приведення їх до стану придатного до використання.

Безумовно, більшу достовірність забезпечує метод прямого віднесення всіх складових до собівартості конкретних імпорتنих запасів. Однак, якщо суми ввізного мита та непрямих податків можуть бути співставлені з конкретними одиницями імпорتنих товарів, то щодо ТЗВ та інших витрат така можливість існує не завжди, оскільки все залежить від умов та структури кожної конкретної імпортової партії товарів. Тому облікова політика має передбачати можливість відокремленого обліку таких витрат в межах кожної партії товарів та передбачати ступеневий розподіл: спочатку з використанням методу прямого рахунку до собівартості імпорتنих запасів включаються ТЗВ, які можливо безпосередньо співставити з конкретними запасами, інші ТЗВ обліковуються на окремому субрахунку з розподілом їх наприкінці місяця з використанням методу середнього відсотка.

Формування облікової політики імпорتنих операцій в частині організаційно-технічного забезпечення має включати: розподіл облікових працівників та обов'язків за ділянками, формування робочого плану рахунків, розробку переліку первинних документів та облікових реєстрів, а також графіку документообороту.

Застосування таких методичних підходів до формування облікової політики суб'єктів зовнішньоекономічних відносин в частині імпорتنих операцій забезпечить формування достовірної інформації як для потреб складання фінансової звітності, так і прийняття рішень щодо подальшого здійснення імпорتنих операцій.

Перспективами подальших досліджень є розробка методичних підходів до формування облікової політики в частині інших операцій зовнішньоекономічної діяльності.

Список літератури

1. Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: дис. кандидата екон. наук: 08.06.04 [Текст] / Барановська Тетяна Василівна. – Житомир, 2004. – 282 с.
2. Владичин М.Б. Організація обліку зовнішньоекономічної діяльності торговельних підприємств: стан і перспективи покращення [Текст] / М.Б. Владичин, Н.С. Струк // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 7. – 2015. – С. 35–41.
3. Демчук Т.П. Облікова політика підприємства в аспекті відображення валютних операцій [Текст] / Т.П. Демчук // Вісник ЖДТУ. – № 3 (53). – 2010. – С. 85–88.
4. Житний П.С. Процес формування облікової інформації в управлінні [Текст] / П.С. Житний, І.І. Афанас'єва // Вісник ЖДТУ. – № 3 (53). – 2010. – С. 100–102.
5. Журавель Г.П. Облікова політика підприємства в ринкових умовах: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] [Текст] / Г. П. Журавель, В. Б. Клевець, П. Я. Хомин; за ред. П. Я. Хомина. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2009. – 319 с.
6. Жураковская Е. Імпортні операції: контроль, облік та оподаткування [Електронний ресурс] / Е. Жураковская. – Режим доступу: <https://uteka.ua/ua/publication/Importnye-operacii-kontrol-uchet-i-alogooblozhenie>
7. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність: закон України» від 16.04.1991 р. №959-ХІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>.
8. Коваль, О.Д. Методика бухгалтерського обліку експортно-імпорتنих операцій [Текст] / О. Д. Коваль, Н. В. Балабайкіна // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 4. – С. 31–35.
9. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-15>.
10. Назаренко З.В. Організація обліку експортно-імпорتنих операцій на підприємстві [Електронний ресурс] / З.В. Назаренко – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=68108>
11. Облікова політика підприємства : навч. посіб. [Текст] / Ю. А. Верига, В. А. Кулик, Ю. О. Ночовна, С. Ю. Іванюк – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 312 с.

12. Облікова політика: навч. посіб. [Текст] / Г.М. Давидов, В.М. Савченко, О.В. Пальчук, та ін.; за заг. ред. Г.М. Давидова. 2-ге вид., перероб. і доп. – Кропивницький: ПП «Ексклюзив-Систем», 2017. – 362 с.
13. Облікова політика підприємства: навчальний посібник [Текст] / [за ред. Гаврилюка В.М., Жука В.М., Михайлова М.Г.] – К.: Видавництво ТОВ «Юр-Агро-Веста», 2007. – 326с.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене наказом Міністерства Фінансів України від 20.10.1999 р. № 246 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/9.htm>
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 10.08.2000 р. № 193 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0515-00>.
16. Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики: [монографія] [Текст] / М.С. Пушкар, М.Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2010. – 260 с.
17. Смірнова І.В. Балансова вартість іноземної валюти: проблеми бухгалтерського та податкового обліку [Текст] / І.В.Смірнова // Наукові праці Кіровоградського державного технічного університету. Економічні науки. – Вип. 12. – Кіровоград: КДТУ, 2007. – С. 319–322.
18. Смірнова І.В. Проблемні питання обліку операцій з давальницькою сировиною у ЗЕД [Текст] / І.В.Смірнова, Я.В. Клименко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 23. – Кіровоград: КНТУ, 2013.– С.353–361.
19. Смірнова І.В. Гармонізація бухгалтерського та податкового обліку операцій з купівлі-продажу іноземної валюти [Текст] / І.В.Смірнова, І.В.Смірнова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 22, ч. II. – Кіровоград: КНТУ, 2012.– С. 136–145.
20. Чирка Д.М. Документування на підприємствах зовнішньоекономічної діяльності [Текст] / Д.М. Чирка // Міжнародний збірник наукових праць. – 2011. – № 1 (19). – С. 393–400.

References

1. Baranovska, T.V. (2004). *Oblikova polityka pidpriemstv v Ukraini: teoriia i praktyka* [Accounting politics of enterprises in Ukraine: theory and practice]. *Candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
2. Vladychyn, M. & Struk, N. (2015). *Orhanizatsiia obliku zovnishnoekonomichnoi diialnosti torhovelnykh pidpriemstv: stan i perspektyvy pokrashchennia* [Organization of account of foreign economic activity of tradeenterprises: the state and prospects of improvement]. *BIZNESINFORM – Business Inform*, 7, 35-41 [in Ukrainian].
3. Demchuk, T. (2010). *Oblikova polityka pidpriemstva v aspekti vidobrazhennia valiutnykh operatsii* [Accounting politics of enterprise is in the aspect of reflection of currency operations]. *Visnyk ZhDTU – Announcer ZSTU*, 3 (53), 85-88 [in Ukrainian].
4. Zhytnyi, P. & Afanas'ieva, I. (2010). *Protses formuvannia oblikovoi informatsii v upravlinni* [A process of forming of accounting information is in a management]. *Visnyk ZhDTU – Announcer ZSTU*, 3(53), 100-102 [in Ukrainian].
5. Zhuravel, H.P., Klevets, V.B. & Khomyn, P.Y. (2009) *Accounting politics of enterprise in market conditions: train aid*. P. Ya. Khomyn (Ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim «Professional» [in Ukrainian].
6. Zhurakovskaia, E. *Importni operatsii: kontrol, oblik ta opodatkuvannia* [Imported operations: control, account and taxation]. *www. uteka.ua*. Retrieved from <http://uteka.ua/ua/publication/Importnye-operacii-kontrol-uchet-i-alogooblozhenie> [in Ukrainian].
7. *Zakon Ukrainy "Pro zovnishnoekonomichnu diialnist"* [law of Ukraine "About foreign economic activity"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>. [in Ukrainian].
8. Koval, O. (2010). *Metodyka bukhhalterskoho obliku eksportno-importnykh operatsii* [Methodology of record-keeping of export and imported operations]. *Bukhhalters'kyj oblik i audit - Accounting and Audit*, 4, 31-35 [in Ukrainian].
9. *Mytnyi kodeks Ukrainy* [A custom code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-15> [in Ukrainian].
10. Nazarenko, Z.V. (2013). *Orhanizatsiia obliku eksportno-importnykh operatsii na pidpriemstvi* [Organization of account of export-import operations is on an enterprise]. *nauka.kushnir.mk.ua*. Retrieved from <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=68108> [in Ukrainian].
11. Veryha, Y.A., Kulyk, V.A., Nochovna, Y.O. & Ivaniuk, S.Y. (2015). *Oblikova polityka pidpriemstva : navch. posib. [Accounting politics of enterprise: train aid]*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].

12. Davydov, G.M., Savchenko, V.M. & Palchuk, O.V. (2017). *Accounting politics: train aid*. G.M. Davydov (Ed.). (2d ed.). Kropyvnytskyi: PP «Ekskliuzyv-System.
13. Havryliuka V.M., Zhuka V.M. & Mykhailova M.H. (Eds.). (2007). *Accounting politics of enterprise: train aid*. Kyiv: Vydavnytstvo TOV «Jur-Ahro-Vesta».
14. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 9 «Zapasy», zatverdzheno nakazom Ministerstva Finansiv Ukrainy vid 20.10.1999 r. № 246 [Regulation (Standard) of accounting of October 29, 1999 № 9 "Supplies"]. (1999, 29 October). *kodeksy.com.ua*. Retrieved from <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/9.htm> [in Ukrainian].
15. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 21 "Vplyv zmin valiutnykh kursiv", Zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 10.08.2000 № 193 246 [Regulation (Standard) of accounting of August 10, 2000 № 21 "Influence of changes of rates"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0515-00> [in Ukrainian].
16. Pushkar, M.S. & Shchyrb, M.T. (2010). *Teoriia i praktyka formuvannia oblikovoi polityky: monohrafiia [Theory and practice of forming of accounting politics: monograph]*. Ternopil: Kart-blansh [in Ukrainian].
17. Smirnova, I. (2007). Balansova vartist inozemnoi valiuty: problemy bukhhalterskoho ta podatkovoho obliku [Book value of foreign currency: problems of accounting and tax account]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad state technical university. Economic sciences, 12*, 319-322 [in Ukrainian].
18. Smirnova, I., & Klymenko, Y. (2013). Problemni pytannia obliku operatsii z davalnytskoiu syrovynoiu u ZED [Problem questions of account of operations are with goods made on commission in foreign economic activity]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad state technical university. Economic sciences, 23*, 353-361[in Ukrainian].
19. Smirnova, I. & Smirnova, N. (2012). Harmonizatsiia bukhhalterskoho ta podatkovoho obliku operatsii z kupivli-prodazhu inozemnoi valiuty [Harmonization of book-keeping and tax account of operations is from the purchase-sale of foreign currency]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad state technical university. Economic sciences, 22, II*, 317-323 [in Ukrainian].
20. Chyrka, D. (2011). Dokumentuvannia na pidpriemstvakh zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Documenting is on the enterprises of foreign economic activity]. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats – International collection of scientific works, 1 (19)*, 393-400 [in Ukrainian].

Iryna Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nadiya Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Methodical Approaches to the Forming of Accounting Policy of the Imported Operations

The purpose of the research is to ground the methodical approaches to forming of accounting policy of subjects of foreign economic activity in part of the imported operations.

The features of realization of the imported operations were investigated in the article. The tasks of accounting of the imported operations were found out. The constituents of accounting policy in part of the imported operations were offered. Intercommunication between the elements of accounting policy of imported operations was set.

It has been substantiated that the constituents of accounting policy in part of the imported operations include the historical estimation of commodities, registration unit of commodities, account transport purveying charges. One of basic moments here is a method of accumulation and allocation of charges, related to acquisition of supplies

accounting, accounting policy, foreign economic activity, imported operations, working plan of accounts, document circulation, primary documents, estimation of the imported supplies

Одержано (Received) 22.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 657

Я.В. Клименко, асп.*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Сутність консолідованої фінансової звітності**

У статті розкрито сутність поняття консолідованої фінансової звітності згідно трактування, наведеного у вітчизняному та міжнародному законодавстві, та з точки зору провідних науковців. При цьому, вивчено значення та основні методи процесу консолідації. Визначено основних користувачів консолідованої фінансової звітності та необхідність її складання для їх інформаційних потреб. Досліджено принципи та аспекти формування даних консолідованої фінансової звітності. Особливу увагу приділено дослідженню систематизації та впорядкуванню процедур консолідації фінансової звітності.

консолідована фінансова звітність, консолідація, пов'язані особи, материнське та дочірнє підприємство, нормативні та законодавчі акти

Я.В. Клименко, асп.*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина***Суть консолидированной финансовой отчетности**

В статье раскрыта суть понятия консолидированной финансовой отчетности в соответствии трактовки, приведенной в отечественном и международном законодательстве, а также с точки зрения ведущих ученых. При этом, изучены значение и основные методы процесса консолидации. Определены основные пользователи консолидированной финансовой отчетности и необходимость ее составления для их информационных потребностей. Исследованы принципы и аспекты формирования данных консолидированной финансовой отчетности. Особое внимание уделено исследованию систематизации и упорядочению процедур консолидации финансовой отчетности.

консолидированная финансовая отчетность, консолидация, связанные лица, материнское и дочернее предприятие, нормативные и законодательные акты

Постановка проблеми. Становлення і розвиток ринкових відносин зумовлює необхідність пошуку нових шляхів зміцнення позицій суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку та їх вихід на ринки міжнародні. Одним із варіантів зміцнення позицій на бізнесовій арені є утворення об'єднань підприємств, тобто створення консолідованих груп, котрі можуть здійснювати значний вплив на економічну ситуацію в межах країни та мають більше можливостей ефективно функціонувати поза її межами.

Основними причинами, котрі пояснюють привабливість утворення груп підприємств для ведення бізнесу, є економічні, юридичні та фінансові аспекти. До них, зокрема, можна віднести: зниження економічних ризиків, усунення впливу можливих конкурентів, можливість розширення ринків збуту, найбільш ефективно використання наявних ресурсів, забезпечення стабільності поставок тощо.

Для таких корпоративних об'єднань основним джерелом інформації є консолідована фінансова звітність, що об'єднує інформацію про фінансовий стан та капітали материнської компанії та її дочірніх підприємств як однієї економічної одиниці. Актуальність консолідації розрізнених даних зростає зі збільшенням самого підприємства, оскільки це зумовлює як появу нових джерел інформації, так і збільшення кількості її споживачів. Тому консолідована фінансова звітність, забезпечуючи збалансування інтересів користувачів, є атрибутом високорозвиненої ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрацювання у сфері дослідження теоретичного, організаційного методичного забезпечення формування консолідованої

фінансової звітності досліджено у працях багатьох науковців. Так, Л. Сук [17] розкриває функціонування асоційованих підприємств, аналізуючи господарське законодавство України. У дослідженнях Н.А. Букала [2] та С.В. Білобловського [1] розкрито сутність поняття консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними та національними стандартами. Я.Д. Крупка [7] обґрунтовує теоретичні та методичні положення формування консолідованої фінансової звітності у світлі правил функціонування постіндустріальної економіки. Крім робіт науковців, аспекти консолідації фінансової звітності розкриваються у вітчизняному [4; 5; 11; 12; 14] та міжнародному законодавстві [8-10].

Незважаючи на розробки та рекомендації, що стосуються питання нормативно-правового регулювання процедур формування консолідованої фінансової звітності, недостатньо дослідженими залишаються питання відповідності вітчизняного законодавства міжнародній практиці ведення обліку та звітності. Крім того, потребують дослідження теоретичні та практичні аспекти побудови консолідованої фінансової звітності вітчизняними суб'єктами господарювання, а саме: визначення об'єкта обліку, формування методології вивчення консолідації на базі підприємств різного сектору економіки.

Необхідність розв'язання окреслених питань та їхнє значення для розвитку вітчизняної системи обліку та аудиту зумовили актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення основних аспектів формування консолідованої фінансової звітності відповідно до вимог вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів, що забезпечують державне регулювання ведення обліку та складання фінансової звітності пов'язаними суб'єктами господарювання.

Виклад основного матеріалу. Структурні перетворення економіки України призвели до появи нових складних форм об'єднань суб'єктів господарювання. Інтегрована структура являє собою сукупність відносно відокремлених підприємств, учасники якої об'єднані в групу спільною метою і функціонують як повноцінні юридично і економічно самостійні суб'єкти ринкових відносин [2, с. 65].

Особливою формою інтеграції компаній виступає консолідація [лат. *consolidatio*, від *con* (*sum*) – разом, заодно і *solido* – ущільнюю, зміцнюю, зрошую] бізнесу, під якою розуміється об'єднання кількох взаємозалежних організацій з метою збільшення ефективності їх функціонування [7, с. 176].

При цьому, згідно вимог вітчизняного законодавства, сторони вважаються пов'язаними (афілійованими), якщо одна з них має здатність контролювати іншу, знаходиться під спільним контролем або може здійснювати суттєвий вплив чи спільний контроль над іншою стороною під час прийняття фінансових та операційних рішень. Отож, стосунки між пов'язаними особами можуть носити характер контролю або суттєвого впливу (прямого чи непрямого). На рис. 1 зображено види зв'язків між афілійованими особами.

Так, на схемі, наведеній на рис. 1, материнське підприємство А прямо контролює дочірні підприємства Б та В та здійснює непрямий вплив на підприємство Г (через підприємство В).

Статтею 126 Господарського кодексу України [4] визначено, що асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі у статутному фонді та/або управлінні. При цьому залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

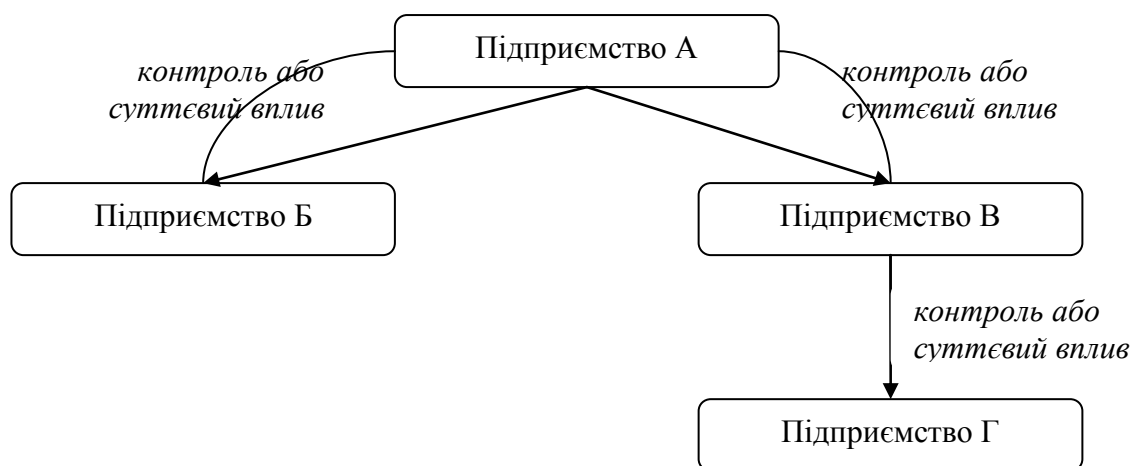

Рисунок 1 – Види зв'язків між пов'язаними особами

Джерело: розроблено автором на підставі [17].

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій [17, с. 10].

Зі значним поширенням таких корпоративних об'єднань виникає необхідність достовірного відображення інформації про фінансовий стан та результати діяльності групи в цілому. Так, асоційована група у складі материнського та дочірніх підприємств повинна складати консолідовану фінансову звітність. При цьому всі члени групи ведуть бухгалтерський облік власних операцій та звітуються за свою діяльність.

Метою подання консолідованої фінансової звітності полягає в тому, щоб її користувачі (власники, інвестори, кредитори, біржові аналітики, державні органи та інші) отримали адекватне уявлення про фінансовий стан і діяльність компанії та могли б на цій основі приймати обґрунтовані управлінські рішення. З розвитком постіндустріальної економіки підготовка консолідованої звітності стала загальноприйнятною у світовій практиці. Консолідована звітність групи компаній дозволяє зацікавленим користувачам отримувати інформацію по кількох підприємствах як про єдиний господарюючий суб'єкт.

Безсумнівно, консолідована звітність містить важливу інформацію для прийняття фінансових і управлінських рішень. Внутрішньогрупові операції можуть створювати нереалістичну картину активності групи компаній, її продажів, розрахунків, запасів, фінансових результатів, тому консолідована звітність подає більш об'єктивну картину операцій та фінансового стану єдиної економічної одиниці, не замінюючи окремих фінансових звітів компаній групи, оскільки при консолідації не враховуються операції між членами групи [2, с. 66]. Необхідність складання консолідованої фінансової звітності визначається, перш за все, потребами її користувачів. На рис. 2 зображено склад основних користувачів інформації консолідованої фінансової звітності.

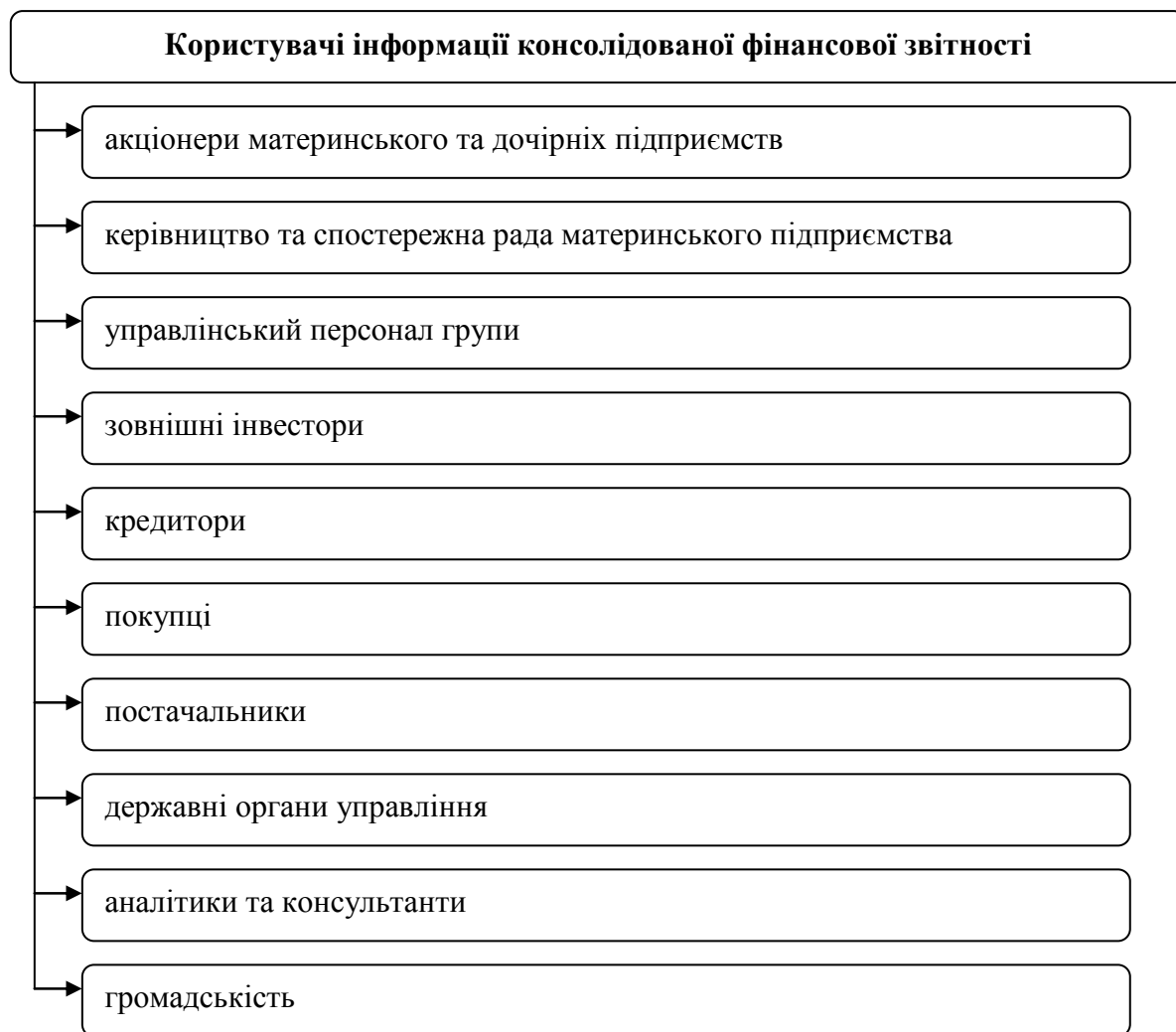

Рисунок 2 – Основні користувачі інформації консолідованої фінансової звітності
Джерело: розроблено автором.

У відповідності зі ст. 3 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [5].

Таким чином, метою складання фінансової звітності взагалі та консолідованої фінансової звітності зокрема є її використання як інформаційного ресурсу при обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень.

Для зовнішніх користувачів консолідована фінансова звітність слугує джерелом додаткової інформації та інструментом усунення обмеженості даних окремих фінансових звітів.

Порядок складання і подання консолідованої фінансової звітності регулюється Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [5]. Питанню консолідації присвячені також окремі національні та міжнародні стандарти, зокрема, Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (далі – НП(С)БО) 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [11], НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» [12] та Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО) 19

«Об'єднання підприємств» [14]; Міжнародні стандарти фінансової звітності (далі – МСБО) 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» [9] та МСБО 10 «Консолідована фінансова звітність» [10], а також МСБО 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність» [8].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» консолідована фінансова звітність – це фінансова звітність, яка відображає фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці [5]. Таке ж визначення надається НП(С)БО 1 [11] та НП(С)БО 2 [12].

Дане тлумачення поняття консолідованої фінансової звітності викликає багато суперечок у наукових колах, адже, на думку науковців, зокрема Крупки Я.Д. [7, с. 176], містить деякі неточності. По-перше, під юридичною особою розглядається лише материнська компанія, у той час, як на практиці й об'єкти інвестування (дочірні, спільні підприємства) також можуть бути наділені правами юридичної особи. По-друге, можна навести приклади, коли зведену (консолідовану) звітність складає група підприємств, серед яких відсутня материнська компанія, тобто жодне з підприємств не має суттєвого впливу, контролю капіталу інших членів. По-третє, незрозумілим є застосування до зазначених суб'єктів терміна «економічна одиниця». У законодавстві України відсутнє визначення останнього.

Досить вдалим у цьому відношенні є визначення, яке дають Глен А. Велш і Деніел Г. Шорт. Як консолідацію, вони розуміють обліковий процес зведення фінансових звітів споріднених компаній у єдиний набір фінансових звітів [3, с. 720]. Консолідація ними розцінюється як обліковий процес. І дійсно, процес консолідування починається у окремих суб'єктів об'єднаної групи ще задовго до кінцевого сумування відповідних статей звітності. Прикладом цьому може слугувати відображення в обліку материнської компанії інвестицій за методом участі в капіталі. Саме застосування цього методу є одним із способів консолідації. Крім того, ще до об'єднання у єдине ціле звітності у споріднених компаніях за певними правилами повинні відобразитися проведені між ними розрахунки (внутрішньогрупові операції і сальдо), свою специфіку має облік внутрішньогрупових оборотів, формування прибутків від таких операцій.

Отже, процес консолідації передбачає здійснення певних процедур консолідації, тобто визначена послідовність бухгалтерських дій із метою формування показників фінансової звітності, у свою чергу процедура консолідації визначається як складова процесу консолідації та є комплексом облікових операцій і дій методичного й організаційного характеру, які перебувають у нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності [15].

При цьому варто враховувати методи консолідації капіталів у звітності. Під методом консолідації розуміють способи, прийоми, технологію об'єднання показників окремих підприємств групи з метою складання узагальненої консолідованої звітності по групі загалом. Способи консолідації показників фінансової звітності залежать від того, яким чином створювались об'єднані в одну групу підприємства і яка залежність (пов'язаність) встановлена між ними. Національний стандарт обліку П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [14] визначає способи об'єднання, у результаті якого один суб'єкт (материнська компанія) набуває право контролю чистих активів і діяльності іншого (дочірнього, спільного) підприємства:

1. Метод придбання, у результаті якого покупець набуває такий контроль в обмін на передачу активів, прийняття на себе зобов'язань або випуск акцій.

2. Метод приєднання – це спосіб об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства), в результаті якого власники (акціонери) суб'єктів, що об'єднуються, здійснюють

контроль над усіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою досягнення спільного розподілу ризиків і вигод від об'єднання. При цьому жодна зі сторін не могла бути визнана як покупець.

Крім зазначених методів придбання (поглинання) і злиття (об'єднання інтересів), у деяких країнах використовуються й інші методи:

– метод чистої вартості капіталу за вирахуванням зобов'язань – у зведену (консолідовану) звітність вносять не всі активи і пасиви дочірнього підприємства, а лише чисту вартість власного капіталу. Цей метод пропонується використовувати у випадках, якщо інвестор має значний вплив на об'єкт інвестування, але не контролює його;

– пропорційний метод, коли у консолідовану звітність вноситься не вся, а лише частина капіталу об'єкта інвестування, яка відповідає частці інвестора в капіталі об'єкта інвестування.

Незважаючи на те, що зазначені способи об'єднання мають певні особливості, вони все ж є похідними від основних методів. Важливим у цьому випадку є не методика зведення активів і пасивів групи підприємств, що об'єднуються, а самі принципові підходи до об'єднання капіталів: їх придбання або злиття. В обох випадках здійснюється об'єднання (консолідація) капіталів, що вимагає відповідних коректив в обліку та складанні консолідованої звітності [7, с. 176].

Згідно МСБО 27, консолідована фінансова звітність – це фінансова звітність групи, подана як фінансова звітність одного економічного суб'єкта господарювання [8]. Консолідовані фінансові звіти (згідно з МСФЗ 10) – це фінансова звітність групи, у якій активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів материнського підприємства та його дочірніх підприємств представлені як активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів єдиного суб'єкта економічної діяльності [10].

Під поняттям материнська компанія розуміється підприємство, яке має одне або декілька дочірніх підприємств, тобто таких суб'єктів господарювання, які контролюються цією компанією. Під контролем, згідно МСБО 27, розуміється повноваження керування фінансовою та операційною політикою [8]. Згідно ж тлумачення, наведеного у вітчизняних нормативно-правових актах [14], контроль являє собою вирішальний вплив на фінансову, господарську та комерційну політику підприємства. Метою такого контролю є одержання вигод від діяльності підконтрольного (дочірнього) підприємства.

Як бачимо з розгляду поняття «консолідація», яке широко використовується у міжнародних та вітчизняних стандартах бухгалтерського обліку, мова йде про повну консолідацію з використанням певних правил щодо обліку частки меншості, вартості інвестицій та капіталу, які відносяться до учасників групи консолідації та внутрішньо групових операцій з нереалізованими прибутками (збитками) [1, с. 19].

Критеріями, необхідними для подання консолідованої фінансової звітності материнським підприємством, є:

– наявність контролю та владними повноваженнями материнського над дочірнім підприємством;

– результати фінансово-господарської діяльності дочірнього підприємства безпосередньо призведуть до зміни у складі вартості активів, зобов'язань та власного капіталу материнського підприємства.

Необхідною передумовою складання такої звітності є використання єдиної облікової політики учасників групи та однакової дати складання звітів учасниками [1, с. 19].

Так, у НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджено норми щодо складання консолідованої фінансової звітності юридичних осіб усіх форм власності (крім банківських та бюджетних установ), а також форми фінансової звітності, які застосовуються починаючи зі звітності за I квартал 2013 року (рис. 3)

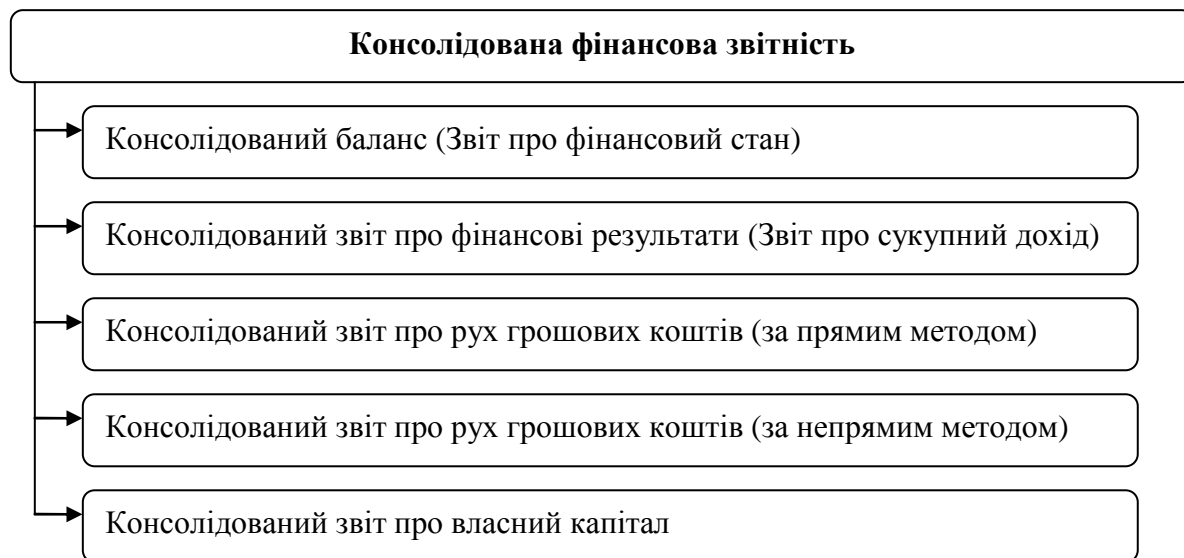

Рисунок 3 – Форми інформації консолідованої фінансової звітності
Джерело: розроблено автором на підставі [11]

Консолідована фінансова звітність повинна відповідати принципам та якісним характеристикам, які висуваються до фінансової звітності суб'єктів господарювання. Відповідно до вітчизняного законодавства, крім існуючих загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, основними принципами консолідованої фінансової звітності є:

1. Подання звітності: подає звітність материнське підприємство.
2. Єдина дата: фінансова звітність, що використовується для складання консолідованої фінансової звітності має бути за той самий період і на ту ж дату балансу.
3. Єдина облікова політика: консолідована фінансова звітність складається з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин. За неможливістю застосування єдиної облікової політики цей факт слід повідомляти у примітках із поясненням і розкриттям статей, до яких застосовується різна облікова політика.
4. Визначення та відокремлення: материнське підприємство визначає неконтрольовану частка у власному капіталі, чистому прибутку (збитку) та сукупному доходу, що в консолідованій фінансовій звітності наводиться окремо.
5. До консолідованої фінансової звітності включають показники фінансової звітності материнського та всіх його дочірніх підприємств. Якщо показники фінансової звітності дочірнього підприємства не включено до консолідації, причини повинні розкриватись у примітках до консолідованої фінансової звітності [2, с. 67].
6. У разі, якщо дочірнє підприємство перестає бути контрольованим, материнське підприємство:
  - а) не включає показників такого дочірнього підприємства до консолідованої фінансової звітності;

б) визнає фінансові інвестиції в дочірнє підприємство за справедливою вартістю та відображає їх, а також будь-яку дебіторську заборгованість та зобов'язання у розрахунках з дочірнім підприємством згідно з відповідними стандартами бухгалтерського обліку;

в) припиняє визнавати інший сукупний дохід, пов'язаний із таким дочірнім підприємством;

г) визнає доходи і витрати, пов'язані з втратою контролю [16].

Консолідована фінансова звітність, підготовлена за міжнародними стандартами, не має чітко регламентованої форми, а в МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» [9] надано перелік мінімальних статей, які повинні бути приведені в звітах. Консолідовану фінансову звітність подає материнське підприємство об'єднання, що являє собою фінансову звітність групи підприємств, як єдиного цілого.

Відповідно до МСБО 27, у консолідованій фінансовій звітності слід розкривати таку інформацію:

- характер відносин між материнським підприємством; причини, внаслідок яких володіння понад половиною голосів або потенційним правом голосу в об'єкті інвестування не є контролем;

- характер і ступінь будь-яких суттєвих обмежень щодо здатності дочірнього підприємства передавати кошти материнському підприємству у формі дивідендів грошовими коштами;

- перелік, який показує вплив будь-яких змін частки власності материнського підприємства в дочірньому підприємстві тощо [8].

У процесі організації процедур підготовки консолідованої фінансової звітності необхідно враховувати основні вимоги: економічна сумісність суб'єктів господарювання та можливість контролювати дочірні підприємства.

Економічна сумісність передбачає, що діяльність дочірнього підприємства повинна бути пов'язана з діяльністю материнського підприємства. Створення групи підприємств відбувається в тому випадку, коли одне підприємство (материнське) контролює інше підприємство (дочірнє). Це є можливим:

- у разі купівлі материнським підприємством більше як половини акцій (часток) у статутному капіталі дочірнього підприємства;

- у разі одержання контролю (вирішального впливу на фінансову та господарську політику дочірнього підприємства) в інший спосіб.

При цьому контроль визначається як можливість управляти фінансовою та господарською політикою підприємства з метою отримання вигоди від його діяльності.

Суттєвий вплив – повноваження брати участь у прийнятті рішень із фінансової та господарської політики підприємства, при цьому не здійснюючи контроль цієї політики. Такі два фактора визначають форми інвестицій в інше підприємство, які призводять до виникнення підконтрольності (материнське і дочірнє підприємства) або викликають утворення асоційованих та спільних підприємств [6, с. 79].

Консолідована фінансова звітність представляє собою систему показників, які сформовані за допомогою спеціальних процедур (а не простого додавання) звітності. У системі бухгалтерського обліку України підприємства мають можливість скласти консолідовану фінансову звітність за національними стандартами та міжнародними стандартами (для вимог внутрішніх та іноземних користувачів фінансової звітності).

За цими стандартами консолідована фінансова звітність дає характеристику загального фінансового стану та спільного фінансового результату, що поряд із фінансовою звітністю суб'єктів групи (окремої фінансової звітності) дає чітке уявлення

як про перспективи інвестування в таку групу, так і про її внесок у економічний розвиток країни.

Тому консолідована фінансова звітність є важливим елементом в інформаційному забезпеченні учасників ринку [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під консолідованою фінансовою звітністю розуміється система показників, які відображають фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів материнського та його дочірніх підприємств у розрізі суб'єктів господарювання та як єдиної економічної одиниці, які сформовані за допомогою спеціальних процедур.

Консолідована фінансова звітність складається за сумою всіх показників фінансових звітів контрольованих (дочірніх) підприємств. Дана звітність повинна відображати фінансовий стан групи та результати її господарської діяльності, задовольняти потреби зовнішніх і внутрішніх користувачів, а також надавати можливість ухвалювати неупереджені управлінські рішення.

Методика складання консолідованої фінансової звітності є доволі складною, оскільки пов'язана з необхідністю елімінування статей. Так, наслідки реалізації угод між членами корпоративної групи не включають у консолідовану звітність – показують тільки активи та зобов'язання, доходи і витрати від операцій із третіми особами. Для отримання достовірної інформації про діяльність групи потрібно впровадити єдині облікові та контрольні процедури для цілей консолідації на рівні групи.

Нормативно-правове регулювання консолідованої фінансової звітності в Україні здійснюється за міжнародними та національними стандартами. З огляду на специфіку та складність процедур консолідації даних ці процеси забезпечуються великим обсягом нормативно-правових документів. Для більш досконалого та ефективного складання консолідованої фінансової звітності необхідно розробити методичні рекомендації та положення, що будуть враховувати специфіку галузей та містити конкретні інструкції щодо формування даних консолідованої звітності.

Перспективи подальших досліджень потребують поглибленого вивчення проблемних аспектів складання та подання консолідованої фінансової звітності та наближення їх до міжнародних стандартів, що сприятиме покращенню процесів контролю за діяльністю групи підприємств, як єдиного цілого, надання внутрішнім та зовнішнім користувачам правдивої та неупередженої інформації щодо фінансового стану групи для прийняття рішень.

Список літератури

1. Білобловський С.В. Окремі аспекти складання консолідованої фінансової звітності [Текст] / С.В. Білобловський // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – №6. – С.19–22.
2. Букало Н.А. Окремі аспекти формування консолідованої фінансової звітності [Текст] / Н.А. Букало, М.М. Гладченко // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2016. – №15. – С. 64–71.
3. Велш Г.А. Основи фінансового обліку [Текст] / Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт. – К.: Основи, 1997. – 943 с.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року №436-IV (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
6. Івченко Л.В. Консолідована фінансова звітність: теоретичні та практичні аспекти [Текст] / Л.В. Івченко // Молодий вчений. – 2016 – №4 (31). – С 76–80.
7. Крупка Я.Д. Консолідована звітність у постіндустріальній економіці [Текст] / Я.Д. Крупка // Економічний аналіз. Збірник наукових праць ТНЕУ. –Том 22, – № 1.–Тернопіль: –2015. – С.174–180

8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 27 «Консолідована фінансова звітність» від 1 січня 2013 року, документ №929_065 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_065
9. Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» від 1 січня 2012 року, документ №929_004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_004.
10. Міжнародний стандарт, фінансової звітності 10 «Консолідована фінансова звітність» від 1 січня 2013 року, документ №929_065 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_065
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. №163 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Консолідована фінансова звітність» затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 27 червня 2013 р. №628 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13>
13. Овчаренко В. Основні принципи, методика та проблеми складання консолідованої фінансової звітності за МСФЗ [Електронний ресурс] / В. Овчаренко. – Режим доступу: <https://product.ligazakon.ua/ru/osnovnye-principy-metodika-i-problemy-sostavleniya-konsolidirovannoj-finansovoj-otchetnosti-po-msfo/>.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. №73 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
15. Рубейкін В.А. Консолідація фінансової звітності: методика виконання процедур [Електронний ресурс] / В.А. Рубейкін. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5204>.
16. Сахно О.О. Методичні аспекти складання консолідованої фінансової звітності [Текст] / О.О. Сахно, Н.А. Букало // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1. – С. 10–15.
17. Сук Л. Консолідована фінансова звітність [Текст] / Л. Сук // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2004 – №21 (126). – С 10–12.

References

1. Biloblovsykyi, S.V. (2004). Okremi aspekty skladannia konsolidovanoi finansovoi zvitnosti [Separate aspects of composin consolidated financial statements]. *Ekonomika. Finansy. Pravo. – Economics. Finance. Right*, 6, 19-22 [in Ukrainian].
2. Bukalo, N.A., & Hladchenko, M.M. (2016). Okremi aspekty formuvannia konsolidovanoi finansovoi zvitnosti [Separate aspects of the formation of consolidated financial statements]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu – Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management*, 15, 64-71 [in Ukrainian].
3. Velsh, A. Hlen, & Short, H. Deniel. (1997). *Osnovy finansovoho obliku [Fundamentals of financial accounting]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 №436-IV [The economic code of Ukraine of January 16, 2003 №436-IV]. (2003). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 №996-XIV «Pro bukhhalters'kyj oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini» [The Law of Ukraine of July 16, 1999 №996-XIV «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine»]. (1999, July) <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
6. Ivchenko, L.V. (2016). Konsolidovana finansova zvitnist: teoretychni ta praktychni aspekty [Consolidated Financial Statements: Theoretical and Practical Aspects]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 4 (31), 76-80 [in Ukrainian].
7. Krupka, Ia. D. (2015). Konsolidovana zvitnist u postindustrialnii ekonomitsi [Consolidated reporting in the postindustrial economy]. *Ekonomichnyi analiz. Zbirnyk naukovykh prats TNEU - Economic analysis. Collection of scientific works of TNEU, Vol.22, 1*, 174-180 [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyj standart bukhhalters'koho obliku vid 01.01.2012 №27 «Konsolidovana finansova zvitnist» [International Accounting Standard of January 1, 2012 №27 «Consolidated Financial Statements»]. (2012, January). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_065 [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti vid 01.01.2012 №1 «Pershe zastosuvannia Mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti» [International Financial Reporting Standard of January 1, 2012 №1 «First

- application of International Financial Reporting Standards»]. (2012, January). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_004 [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti vid 01.01.2013 №10 «Konsolidovana finansova zvitnist » [International Financial Reporting Standard of January 1, 2013 №10 « Consolidated Financial Statements»]. (2013, January). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_065 [in Ukrainian].
  11. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku vid 07.02.2013 №1 «Zahal'ni vymohy do finansovoi zvitnosti» [National Regulation (Standard) of accounting of February 7, 2013 №1 «General Requirements for Financial Reporting»]. (2013, February). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].
  12. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku vid 27.06.2013 №2 «Konsolidovana finansova zvitnist» [National Regulation (Standard) of accounting of June 7, 2013 №2 «Consolidated financial statements»]. (2013, June). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13> [in Ukrainian].
  13. Ovcharenko, V. (2015). Osnovni pryntsyipy, metodyka ta problemy skladannia konsolidovanoi finansovoi zvitnosti za MSFZ [Basic principles, methodology and problems of preparing consolidated financial statements for IFRS]. *product.ligazakon.ua*. Retrieved from <https://product.ligazakon.ua/ru/osnovnye-principy-metodika-i-problemy-sostavleniya-konsolidirovannoj-finansovoj-otchetnosti-po-msfo/> [in Ukrainian].
  14. Polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku vid 07.07.1999 №19 «Ob'iednannia pidpriemstv» [Regulation (Standard) of accounting of July 7, 1999 №19 «Business Combinations»]. (1999, July). <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> [in Ukrainian].
  15. Rubeikin, V.A. (2016). Konsolidatsiia finansovoi zvitnosti: metodyka vykonannia protsedur [Consolidation of financial reporting: the procedure of execution of procedures]. *economy.nayka.com.ua*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5204> [in Ukrainian].
  16. Sakhno, O. O., & Bukalo, N. A. (2014). Metodychni aspekty skladannia konsolidovanoi finansovoi zvitnosti [Methodological aspects of composing consolidated financial statements]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii - Economy. Management. Innovations, 1* [in Ukrainian].
  17. Suk, L. (2004). Konsolidovana finansova zvitnist [Consolidated financial statements]. *Bukhhalteriia v silskomu hospodarstvi – Accounting in agricultur, 21(126), 10-12* [in Ukrainian].

Yana Klimenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Essence of the Consolidated Financial Statements

The purpose of the article is to study the main aspects of the formation of consolidated financial statements in accordance with the requirements of domestic and international legal acts, which provide state regulation of accounting and financial reporting by related entities.

The article describes the essence of the concept of consolidated financial statements in accordance with the interpretation given in domestic and international law, and from the perspective of leading scholars. At the same time, the significance and basic methods of the consolidation process have been studied. The main users of the consolidated financial statements and the need to compile them for their information needs are identified. The principles and aspects of forming consolidated financial statements data are investigated. Particular attention is paid to the study of systematization and streamlining of consolidation procedures for financial reporting.

The consolidated financial statements should reflect the financial position and results of its business activities, to meet the needs of internal and external users and enable management to make impartial decisions. The method of compiling consolidated financial statements is rather complicated as it is related to the necessity of eliminating the articles. Normative legal regulation of consolidated financial statements in Ukraine is carried out in accordance with international and national standards. For more complete and effective compilation of consolidated financial statements, guidelines and provisions that take into account the specifics of industries and contain specific instructions for the formulation of consolidated financial statements need to be developed.

consolidated financial statements, consolidation, related parties, parent and subsidiary, regulatory and legislative acts

Одержано (Received) 15.05.2017

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 631.1

Ю.О. Нестеренко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Організація обліку фермерських господарств

Розглянуто основні питання організації бухгалтерського обліку у фермерських господарствах України. Досліджено нормативно-методологічне забезпечення ведення обліку у фермерських господарствах. Проведено аналіз досліджень та публікацій з даної проблематики та обґрунтовано перспективні напрями економічних досліджень даного питання

організація бухгалтерського обліку, форма бухгалтерського обліку, облікова політика, фермерське господарство, законодавчо-нормативне регулювання

Ю.А. Нестеренко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина

Организация учета фермерских хозяйств

Рассмотрены основные вопросы организации бухгалтерского учета в фермерских хозяйствах Украины. Исследовано нормативно-методологическое обеспечение ведения учета в фермерских хозяйствах. Проанализированы исследования и публикации по данной проблематике и обоснованы перспективные направления экономических исследований по данному вопросу

организация бухгалтерского учета, форма бухгалтерского учета, учетная политика, фермерское хозяйство, законодательно-нормативное регулирование

Постановка проблеми. Фундаментальна роль та значення обліку у фермерських господарствах зумовлена, з одного боку, потребою в інформації про наявне у господарстві майно, стан фінансових та майнових зобов'язань, обсяги виробництва та реалізації продукції, доходи, витрати, фінансові результати, а з іншого боку – необхідністю обґрунтування суми податків до бюджету, складання і подання фінансової звітності. Основна проблема організації бухгалтерського обліку у фермерському господарстві полягає в тому, що загальна методологія обліку складена з урахуванням того, що самим обліком будуть займатись кваліфіковані спеціалісти. У реальних умовах найчастіше фермери, що займаються веденням бухгалтерського обліку у фермерських господарствах, найчастіше спеціальної підготовки не мають. Від цього напряму залежить якість облікової інформації. Також при дослідженні організації бухгалтерського обліку в фермерських господарствах встановлено, що основним фактором, який перешкоджає організації бухгалтерського обліку, є суперечливе облікове законодавство, відсутність методичних рекомендацій ведення обліку, які забезпечили б достовірне визначення фінансових результатів та складання звітності. Від раціональної організації бухгалтерського обліку в значній мірі залежить достовірність та своєчасність отримання облікової інформації, яка є основою прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Це відноситься і до фермерських господарств, в яких в залежності від розмірів підприємства та інших факторів організується дещо спрощений варіант ведення обліку.

Окремі елементи організації обліку (робочий план рахунків, форма бухгалтерського обліку, облікова політика підприємства, фінансова звітність) обираються самостійно фермерським господарством з варіантів, передбачених відповідними нормативними документами. При цьому виникають питання щодо адекватності вибору цих елементів відповідно до реалій організації діяльності та економічного стану фермерського господарства.

© Ю.О. Нестеренко, 2017

Дослідження літературних джерел показало, що питання обліку та його організації, а також нормативно-законодавчого регулювання у фермерських та інших сільських господарствах висвітлено такими українськими вченими: Брик Г.В. [1], Бутинець Ф.Ф. [2], Гангал Л.С. [3], Дем'яненко М.Я. [5], Довбуш А.В. [7], Жук В.М. [5], Золотницька Ю.В. [10], Кварцхава В.О. [11], Коваль О.В. [12], Козак В.Ю. [12], Лавриненко Л.Е. [5], Огійчук М.Ф. [20], Пелюх В.М. [21], Радченко О.Д. [5], Саблук П.Т. [5] та інші. Проте в умовах змін в податковому, обліковому та господарському законодавстві виникають неузгодженості та суперечності між законодавчо-нормативними документами, що регулюють ведення обліку та формування звітності фермерських господарств. В таких умовах виникає необхідність в нових дослідженнях існуючих проблем з метою узгодження та гармонізації чинного законодавства.

Питання удосконалення обліку у своїх роботах досліджували Лук'янчикова О.А. [14], Материнська О.А. [14], Скрипник С.В. [24], Слободян В. [25] та інші вчені. Облік фінансових результатів, організаційно-економічні аспекти розглядаються в публікаціях Довбуша А. В. [6], Пелюха В. М. [21] та інших авторів.

Однак, потребують додаткового дослідження питання практичного використання нормативних документів бухгалтерського обліку стосовно конкретних умов фермерських господарств.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження існуючого законодавчо-нормативного регулювання бухгалтерського обліку в фермерських господарствах на сучасному етапі їх розвитку, узагальнення недоліків ведення обліку в фермерських господарства, аналіз практичної реалізації елементів організацій бухгалтерського обліку фермерськими господарствами та надання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [9].

Сьогодні фермерське господарство має низку переваг перед іншими суб'єктами господарювання, а саме: можливість використання спеціального податкового режиму, сімейний характер бізнесу, можливість безоплатної приватизації членами господарства земель, отриманих у користування, можливість позаконкурентного (без проведення земельних торгів) отримання земельних ділянок у власність чи оренду із земель державної та комунальної власності, істотно нижчі законодавчі ризики, пов'язані з площею земель господарства [23].

Проте, фермери мають і певні проблеми. Так, на практиці фермерські господарства орієнтуються при організації та веденні бухгалтерського обліку на рекомендації, розроблені для селянських (фермерських) господарств ще у 2001 р. [17]. Однак, на сьогодні вони суттєво застаріли. Більшість фермерських господарств належить до суб'єктів мікропідприємництва та малого підприємництва (великі, й середні).

Насамперед необхідно зазначити класифікацію фермерських господарств за розміром відповідно до Господарського Кодексу України для більш чіткого розуміння розмежування господарств (табл. 1).

Таблиця 1 – Класифікація фермерських господарств за розміром

№ п.п.	Категорія юридичної особи – суб'єкта господарювання	Критерії	
		середня кількість працівників за звітний період (календарний рік)	річний дохід від будь-якої діяльності
1	2	3	4
1	Суб'єкти мікропідприємництва	не перевищує 10 осіб	не перевищує суми, еквівалентної 2 млн. євро, визначеної за середньорічним курсом НБУ
2	Суб'єкти малого підприємництва	не перевищує 50 осіб	не перевищує суми, еквівалентної 10 млн. євро, визначеної за середньорічним курсом НБУ
3	Суб'єкти середнього підприємництва	не перевищує 250 осіб	не перевищує суми, еквівалентної 50 млн. євро, визначеної за середньорічним курсом НБУ
4	Суб'єкти великого підприємництва	перевищує 250 осіб	перевищує суму, еквівалентну 50 млн. євро

Джерело: узагальнено автором на основі Господарського кодексу України [4].

Бухгалтерський та податковий облік фермерських господарств ведеться відповідно до вимог Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність України», Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, Податкового кодексу України, інших нормативних документів з питань організації бухгалтерського обліку та оподаткування, наказу Про облікову політику підприємства.

Методичними рекомендаціями з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах №189 [17] передбачається кілька форм і способів ведення обліку для фермерських господарств, а саме: проста форма обліку; спрощена форма обліку; за спрощеним Планом рахунків; загальна (рис. 1.)

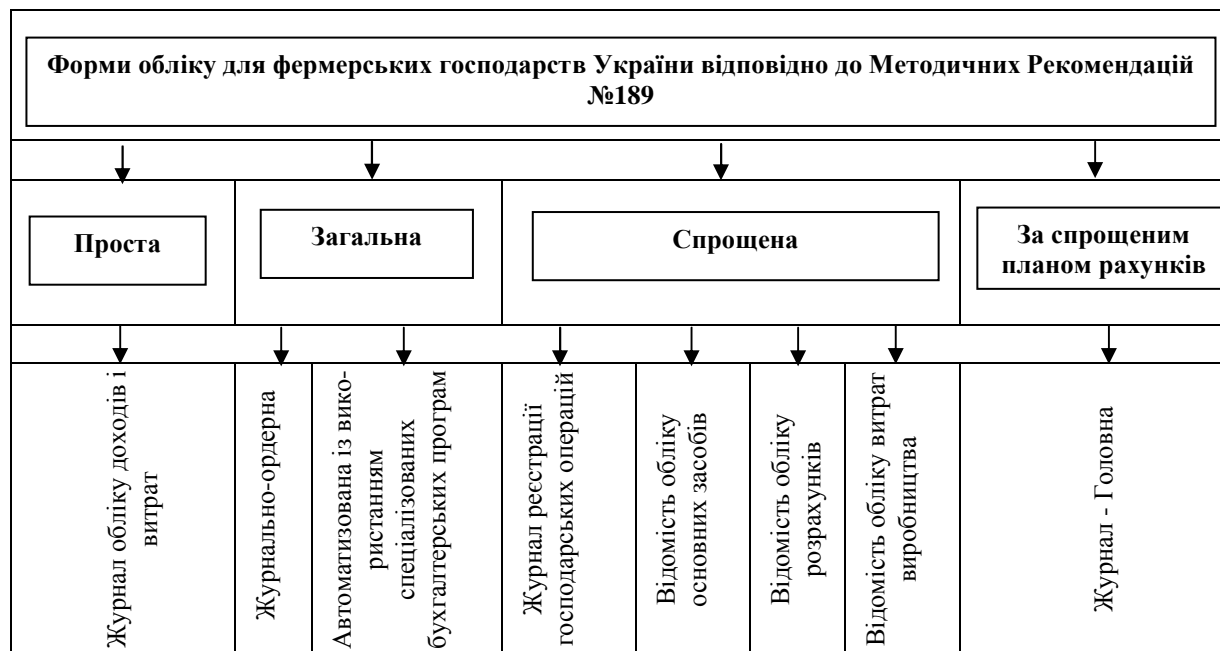

Рисунок 1 - Форми обліку для фермерських господарств України відповідно до Методичних Рекомендацій № 189

Джерело: розроблено автором на підставі [12].

Просту форму обліку застосовують ті фермерські господарства, працівниками яких є виключно члени однієї родини, без залучення найманих працівників. Основним

регістром даної форми обліку є Книга обліку витрат і доходів, де відображаються господарські операції без застосування подвійного запису.

Спрощену форму обліку використовують ті господарства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний період не перевищує десять осіб (включно з членами родини) та обсяг виручки від реалізації продукції не більше 500 тис. грн. Основним регістром даної форми обліку є Журнал реєстрації господарських операцій, що базується на подвійному записі господарських операцій. Реєстрами аналітичного обліку є Відомість обліку основних засобів, Відомість обліку розрахунків, Відомість обліку витрат виробництва [1].

Облік за спрощеним Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва ведуть фермерські господарства, що мають статус малого підприємства (середньооблікова чисельність працівників за звітний період коливається від десяти чоловік та не перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг виручки від реалізації продукції від 500 тис. грн., але не перевищує 2,5 млн. грн.). Фермерські господарства, що відповідають цим вимогам складають звітність керуючись П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [19, с. 1008].

Фермерські господарства середньооблікова чисельність працівників за звітний період яких перевищує 50 чоловік або обсяг виручки від реалізації продукції аграрного виробництва більше 2,5 млн. грн. здійснюють облік на загальних підставах, відповідно до Методичних рекомендацій №49 від 07.03.2001 р. наказ Міністерства Аграрної політики з організації та ведення бухгалтерського обліку за журнально-ордерною формою на підприємствах агропромислового комплексу [17].

Інші господарства, тобто ті, що відповідають статусу великих сільськогосподарських підприємств, ведуть облік згідно з положеннями (стандартів) бухгалтерського обліку та Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. При цьому можуть використовуватися різні форми обліку: Журнал-Головна, журнально-ордерна форми з використанням ручної і комп'ютерної технології обробки даних. Регістри журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку та Методичні рекомендації щодо їх застосування затверджені наказом міністерства аграрної політики України від 4.06.2009 р. № 390 [16].

Окрім того, малі фермерські господарства, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, ведуть бухгалтерський облік за Методичними рекомендаціями із застосуванням регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами № 720. Дані методичні рекомендації визначають систему регістрів, порядок і спосіб реєстрації та узагальнення інформації в них без застосування подвійного запису [15].

Таким чином, бухгалтерський облік у фермерських господарствах залежно від їх розміру та обсягів виробництва ведуть за різними формами, керуючись відповідними методичними рекомендаціями [11].

Ми погоджуємось з думкою Огійчука М.Ф., який стверджує, що завдання вибору найбільш прогресивних форм надзвичайно складне. Складність і водночас актуальність цього питання ще більше зросла у зв'язку з інтенсивним використанням на сьогоднішній день комп'ютерної техніки і впровадженням складної системи оподаткування [20, с. 46]. Проданчук М.А. з цього приводу зауважує, що вибраний метод повинен бути доступним, не трудомістким, щоб кожен із членів сім'ї міг його опанувати [23, с. 82].

Незалежно від обраної форми бухгалтерського обліку всі фермерські господарства зобов'язані підтверджувати господарські операції відповідними

первинними документами, складеними з огляду на вимоги Закону «Про бухгалтерський облік та фінансова звітність» [8] і Положення № 88 [22].

При цьому можна використовувати як самостійно розроблені документи, так і затверджені форми, зокрема такі як [24]:

- спеціалізовані форми первинних документів з обліку основних засобів та інших необоротних активів сільськогосподарських підприємств, затверджені наказом Мінагрополітики та продовольства України від 27.09.07 р. № 701;
- спеціалізовані форми первинних документів з обліку виробничих запасів у сільськогосподарських підприємствах, затверджені наказом Мінагрополітики та продовольства України від 21.12.07 р. № 929;
- спеціалізовані форми первинних документів з обліку довгострокових і поточних біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах, затверджені наказом Мінагрополітики та продовольства України від 21.02.08 р. № 73;
- спеціальні форми первинної документації для суб'єктів рибного господарства в галузі аквакультури, затверджені наказом Мінагрополітики та продовольства України від 19.06.12 р. № 362.

У таблиці 2 наведена порівняльна характеристика ведення бухгалтерського обліку у фермерських господарствах та малими підприємствами за простою і загальною формами.

Таблиця 2 – Порівняльна характеристика ведення бухгалтерського обліку в фермерських господарствах та малих підприємствах за простою та загальною формами

Характерні ознаки	Методичні рекомендації № 189 «Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах»	Методичні рекомендації № 422 «Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами»	
		1	2
Критерії для застосування	застосовується господарствами, в яких працюють власник (голова) та члени його родини (без залучення найманих працівників)	застосовується малими підприємствами з незначним документооборотом (кількістю господарських операцій), що здійснюють діяльність з виконання нематеріаломістких робіт і послуг	застосовується малими підприємствами
Застосування подвійного запису	без застосування подвійного запису	з застосуванням подвійного запису	з застосуванням подвійного запису
План рахунків	не застосовують	План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва	План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва
Ведення первинного обліку	Передбачено	Передбачено	Передбачено
Синтетичний облік	Книга обліку доходів та витрат	Журнал обліку господарських операцій	Відомість 1-м: Розділ I. Облік готівки й грошових документів. Розділ II (зворотний бік). Облік коштів та їх еквівалентів; Відомість 2-м: Облік запасів Відомість 3-м: Розділ I. Облік розрахунків з дебіторами і кредиторами, за податками й платежами, довгостроковими зобов'язаннями та доходами майбутніх періодів.

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
			Розділ II (зворотний бік). Облік розрахунків з оплати праці. Відомість 4-м: розділ I. Облік необоротних активів й амортизації (зносу). Розділ II (зворотний бік). Облік капітальних і фінансових інвестицій та інших необоротних активів Відомість 5-м: розділ I. Облік витрат. Розділ II. Облік витрат на виробництво. Розділ III. Облік доходів і фінансових результатів. Розділ IV. Облік власного капіталу, витрат майбутніх періодів, забезпечень майбутніх витрат і платежів; Оборотно-сальдова відомість
Аналітичний облік	За бажанням власника можна вести аналітичний облік окремих видів засобів і зобов'язань шляхом використання Відомостей обліку: основних засобів, тварин та птиці, багаторічних насаджень, витрат незавершеного виробництва за видами діяльності, розрахунків тощо.	Для аналітичного обліку розрахунків з оплати праці, з дебіторами і кредиторами малі підприємства застосовують Відомість 3-м	Не зазначено
Регістри обліку	Не описано	Опис майна; Журнал реєстрації господарських операцій; Відомість обліку розрахунків; Відомість обліку основних засобів і нарахування амортизації; Відомість обліку витрат виробництва; Журнал-головна	Відомість 1-м: розділ I. Облік готівки й грошових документів. Розділ II (зворотний бік). Облік коштів та їх еквівалентів; Відомість 2-м: Облік запасів Відомість 3-м: розділ I. Облік розрахунків з дебіторами і кредиторами, за податками й платежами, довгостроковими зобов'язаннями та доходами майбутніх періодів. Розділ II (зворотний бік). Облік розрахунків з оплати праці; Відомість 4-м: розділ I. Облік необоротних активів й амортизації (зносу). Розділ II (зворотний бік). Облік капітальних і фінансових інвестицій та інших необоротних активів Відомість 5-м: розділ I. Облік витрат. Розділ II. Облік витрат на виробництво. Розділ III. Облік доходів і фінансових результатів. Розділ IV. Облік власного капіталу, витрат майбутніх періодів, забезпечень майбутніх витрат і платежів; Оборотно-сальдова відомість
Фінансова звітність	Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства; Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства	Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства; Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства	Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства; Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства

Джерело: узагальнено автором на підставі [17; 18].

Що ж стосується організації підготовки та подання звітності, то в більшості досліджувальних господарств, де раціонально організований облік, проблем в цьому питанні немає. В значній мірі це обумовлено тим, що фермерські господарства подають

обмежений перелік ферм фінансовою звітністю та їх зміст є теж спрощеним [24].

Дослідження питань організації обліку фермерських господарств дозволило виявити ряд суттєвих проблем та недоліків. Такі ж самі проблемні позиції було виділено також іншими науковцями, що узагальнено в таблиці 3.

Таблиця 3 – Недоліки та проблеми в організації бухгалтерського обліку фермерських господарств

Автор	Недоліки та проблеми в організації і веденні обліку фермерськими господарствами
Золотницька Ю.В. [10]	Методичними рекомендаціями №189 можуть користуватися лише суб'єкти господарювання - юридичні особи. Для фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування, окремих Методичних рекомендацій із застосування реєстрів бухгалтерського обліку не передбачено.
Коваль О.В. [12] Козак В.Ю. [12] Костенко В. Г. [13]	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність єдиної методики тлумачення і розрахунку економічних показників: виручки, валового доходу, витрат, прибутку тощо; - громіздкість операцій та наявність великої кількості облікових реєстрів, що впливає на трудомісткість обліку і подовження строку облікової роботи; - неконтрольованість витрат на деяких ділянках обліку Це пов'язано з тим, що на віддалених ділянках обліку (поля, комори та інше) облікові функції виконують люди, які не мають спеціальних навичок; - несвоєчасність проведення інвентаризації пов'язано з тим, що частіше за все інвентаризацію проводять один раз у кінці року, коли на складах у фермерських господарствах найбільше продукції
Довбуш А.В. [7]	<ol style="list-style-type: none"> 1. Облік у даних господарствах, обумовлений великою кількістю первинних документів. Якщо врахувати, що більшість з них є документами разового використання, то стає зрозумілим, що така методика організації обліку в фермерських господарствах є неприйнятною. 2. Специфіка галузі і обсяги виробництва у фермерському господарстві обумовлюють необхідність прийняття максимально спрощеного варіанту побудови обліку. Ці вимоги певною мірою враховані в діючих документах, що регламентують організацію бухгалтерського обліку в фермерських господарствах. Проте, вони ще не набули широкого впровадження в обліковій практиці серед господарств фермерського типу.
Лук'янчикова О.А. [14] Материнська О.А. [14]	<ul style="list-style-type: none"> - проблема визначення суми витрат при майбутньому продажі, через негативну економічну ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції; - потребує змін книга обліку доходів і витрат, яка надто громіздка; - оцінка біологічних активів та сільськогосподарської продукції; - застарілі методичні рекомендації

Джерело: розроблено автором на підставі [7; 10; 12; 13; 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Практика ведення обліку у фермерських господарствах свідчить, що застосування відповідної форми обліку залежить від розмірів господарства, спеціалізації, забезпеченості фінансовими і матеріальними ресурсами. Також до складу цих критеріїв доцільно включати площу ріллі, наявність та вартість технічного оснащення, обсяг валової продукції, а не лише річний дохід та середньооблікову кількість працюючих, як пропонується у Господарському Кодексі України. Від вибору форми ведення обліку залежить і обсяг інформації, що надходить до керівництва господарства, отже є безумовно важливим кроком на початковому етапі організації обліку.

Незалежно від обраної форми бухгалтерського обліку всі фермерські господарства зобов'язані підтверджувати господарські операції відповідними первинними документами, складеними відповідно до чинного Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність України» та Положення «Про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, при цьому можна використовувати як самостійно розроблені документи, так і затверджені форми: спеціальні форми первинної документації для сільськогосподарських підприємств затверджені Міністерством аграрної політики та продовольства України: № 701, № 929, № 73, № 362. Досліджуючи нормативну базу забезпечення ведення обліку фермерських господарств було виявлено, що Методичні рекомендації №189, які були розроблені міністерством аграрної політики у 2001, на даний час є застарілими і їх окремі положення є неприйнятними та складними для застосування.

Подальшого дослідження та розробок вимагають наступні питання: поглиблене дослідження організації обліку у фермерських господарствах різного розміру та напряму діяльності; оновлення існуючих методичних рекомендацій з організації та ведення обліку фермерських господарств; розробка принципово нових нормативно-методичних рекомендацій введення облікової політики саме для фермерських господарств, як основи побудови бухгалтерського обліку.

Список літератури

1. Брик Г.В. Проблемні аспекти бухгалтерського обліку у фермерських господарствах [Електронний ресурс] / Г.В. Брик // Матеріали X міжнародної науково – практичної конференції «Aplikované vědecké novinky – 2014» – Частина 3. Економічні науки. – Прага, 2014. – С. 22–27. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/24_PNR_2014/Economics/7_176112.doc.htm
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Дем'яненко М.А. Облік у селянському (фермерському господарстві) [Текст] / [М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, О.Д. Радченко, Л.Е. Лавриненко, В.М. Жук та ін.]. – К.:ІАЕ, 2001. – 403с.
4. Довбуш А.В. Визначення фінансових результатів фермерських господарств [Текст] / Збірник наукових праць Подільського ДАТУ, випуск 21 – м. Кам'янець – Подільський: ПДАТУ, 2013. – С. 170–174.
5. Довбуш А.В. Організація обліку і контролю у фермерських господарствах (на прикладі господарств Тернопільської області) [Електронний ресурс] / А.В. Довбуш – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
6. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
7. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
8. Золотницька Ю.В. Особливості організації обліку та складання фінансової звітності на підприємствах малого бізнесу [Електронний ресурс] / Ю.В. Золотницька // Агросвіт. – 2015. – №14. – С. 17–22. – Режим доступу : <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=1941>
9. Кварцхава В.О. Проблеми законодавчо-нормативного регулювання бухгалтерського обліку в фермерських господарствах [Електронний ресурс] / В.О. Кварцхава // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" ДДАЕУ. – 2014. – №8. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3243>
10. Коваль О.В. Особливості обліку у фермерських господарствах [Електронний ресурс] / О.В. Коваль, В.Ю. Козак // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. –2012. – №4 (70) Том 2. – Режим доступу : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/835.pdf>
11. Лук'янчикова О.А. Проблеми удосконалення бухгалтерського обліку у фермерських господарствах [Електронний ресурс] / О.А. Лук'янчикова, О.А. Материнська. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10%283%29_73
12. Методичні рекомендації із застосуванням реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами № 720 : Наказ Міністерства фінансів України від 15.06.2011 № 720. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MF11044.html
13. Методичні рекомендації щодо застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для

- сільськогосподарських підприємств № 390 : Наказ Міністерства фінансів України від 4 червня 2009 року № 390. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN48748.html
14. Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах : Наказ Міністерства аграрної політики України від 02.07.2001 р. № 189. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://dtk.com.ua/documents/ukr/2001/37/37nov9.html>
  15. Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку малими підприємствами від 25 червня 2003 року № 422 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart91/idx91491.htm>
  16. Огійчук М.Ф. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами: Підручник [Текст] / М. Ф. Огійчук, В. Я. Плаксієнко, М. І. Белікова та ін. / за ред. проф. М.Ф. Огійчука. – 6-те вид., перероб і допов. – К: Алерта, 2011. – 1042 с.
  17. Огійчук М.Ф. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах : Підручник. [Текст] / М. Ф. Огійчук. – 4-те вид., перероб. і допов.; За ред. проф. М.Ф. Огійчука. – К.: Алерта, 2007. – 979 с.
  18. Пелюх В.М. Посібник фермера-орендаря (організаційно-економічні аспекти): навчальний посібник [Текст] / В.М. Пелюх, С.І. Дем'яненко. – К.: Урожай, 1993. – 96 с.
  19. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88 (з змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>
  20. Проданчук М.А. До методики визначення фінансових результатів у селянських (фермерських) господарствах [Текст] / М.А. Проданчук // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 80–85.
  21. Скрипник С.В. Удосконалення методичного забезпечення облікового процесу фермерських господарств [Електронний ресурс] / С.В. Скрипник. – Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – випуск 2 (53). – С. 264-269. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_43
  22. Слободян В. Удосконалення організації бухгалтерського обліку у фермерського господарства. Науковий клуб "SOPHUS" [Електронний ресурс] / В. Слободян. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2014_04_17_18_kampodilsk/sekcija_2_2014_04_17_18/udoskonalennja_organizacij_bukhgalterskogo_obliku_u_fermerskikh_gospodarstvakh/52-1-0-929

References

1. Bryk, H. (2014). Problemni aspekty bukhgalterskoho obliku u fermerskykh hospodarstvakh. [Problematic aspects of accounting on farms]. *Materialy X mizhnarodnoi naukovo – praktychnoi konferentsii «Aplikované vědecké novinky – 2014» – Materials of X international scientific-practical conference «Aplikované vědecké novinky – 2014», Vol. 3, 22-27.* Retrieved from http://www.rusnauka.com/24_PNR_2014/Economics/7_176112.doc.htm [in Ukrainian].
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV [Economic Code of Ukraine of 16.01.2003.]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
3. Dem'ianenko, M.A., Sabluk, P.T., Radchenko, O.D., Lavrynenko, L.E., Zhuk, V.M. (2001). *Oblik u selianskomu (fermerskomu hospodarstvi) [Accounting for farms]*. Kyiv: Instytut Ahrarnoi Ekonomiky. [in Ukrainian].
4. Dovbush, A.V. (2013). Vyznachennia finansovykh rezultativ fermerskykh hospodarstv [Determining the financial performance of farms]. *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho DATU - Collection of scientific works Podolsk SATU, 21,170-174* [in Ukrainian].
5. Dovbush, A.V. (2006). Orhanizatsiia obliku i kontroliu u fermerskykh hospodarstvakh (na prykladi hospodarstv Ternopil'skoi oblasti) [Organization of accounting and control in farms (for example, households Ternopil region).] *Extended abstract of candidate's thesis.* Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. Kyiv [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-XIV «Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» zi zminamy i dopovnenniamy [Law of Ukraine from 16.07.1999. Number 996-XIV «About the Accounting and Financial Reporting in Ukraine» with amendments]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV «Pro fermerske hospodarstvo» zi zminamy i dopovnenniamy. [Law of Ukraine of 19.06.2003 № 973-IV «About the farm» with amendments]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [in Ukrainian].
8. Zolotnytska, Iu.V. (2015). Osoblyvosti orhanizatsii obliku ta skladannia finansovoi zvitnosti na pidpriemstvakh maloho biznesu [Peculiarities of accounting and financial reporting for small businesses]. *Agrosvit – Agroworld, 14, 17 - 22.* Retrieved from <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=1941> [in Ukrainian].

9. Kvaratskhava, V.O. (2014). Problemy zakonodavcho-normatyvnoho rehuliuвання bukhgalterskoho obliku v fermerskykh gospodarstvakh [Problems of legislative and regulatory accounting in the farms]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» – Electronic scientific specialized edition of «Productive economy»*, 8. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3243> [in Ukrainian].
10. Koval, O.V., & Kozak, V.Iu. (2012). Osoblyvosti obliku u fermerskykh gospodarstvakh [Features of accounting on farms]. *Zbirnyk naukovykh robot VNAU - Collection of scientific works VNAU*, 4 (70), book 2. Retrieved from <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/835.pdf> [in Ukrainian].
11. Luk'ianchykova, O.A., & Materynska, O.A. (2013). Problemy udoskonalennia bukhgalterskoho obliku u fermerskykh gospodarstvakh [Problems of improvement of the accounting on farms]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10%283%29__73 [in Ukrainian].
12. Metodichni rekomendatsii iz zastosuvannia rehistriv bukhgalterskoho obliku malymy pidpriemstvamy № 720 [Guidelines on the application of accounting registers small enterprises number 720]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 15.06.2011 - Order of the Ministry of Finance of Ukraine of 15.06.2011*. (n.d.). search.ligazon.ua. Retrieved from http://search.ligazon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF11044.html [in Ukrainian].
13. Metodichni rekomendatsii shchodo zastosuvannia rehistriv zhurnalno-ordernoi formy obliku dlia silskohospodarskykh pidpriemstv № 390 [Guidelines on the application registers journal-order form of accounting for farm number 390]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 04.06.2009 - Order of the Ministry of Finance of Ukraine on June 4, 2009*. (n.d.). search.ligazon.ua. Retrieved from http://search.ligazon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN48748.html [in Ukrainian].
14. Metodichni rekomendatsii z orhanizatsii ta vedennia bukhgalterskoho obliku v selianskykh (fermerskykh) gospodarstvakh № 189 [Guidelines for the organization and accounting peasant (farmer) households number 189]. *Nakaz Ministerstva aharnoi polityky Ukrainy vid 02.07.2001 - Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine of 02.07.2001*. (n.d.). dtk.com.ua. Retrieved from <https://dtk.com.ua/documents/ukr/2001/37/37nov9.html> [in Ukrainian].
15. Metodichni rekomendatsii po zastosuvanniu rehistriv bukhgalterskoho obliku malymy pidpriemstvamy № 422 [Guidelines on the application of accounting registers small enterprises number 422]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 04.06.2009 - Order of the Ministry of Finance of Ukraine on of 25.06.2003*. (n.d.). [uazon.com](http://www.uazon.com). Retrieved from <http://www.uazon.com/document/fpart91/idx91491.htm> [in Ukrainian].
16. Ohiichuk, M.F., Plaksienko, V.Ia. & Belikova, M.I. et.al. (2011). *Financial and management accounting national standards*. (6d ed.). M.F. Ohiichuk (Ed.). Kyiv: Alert.
17. Ohiichuk, M.F. (2007). *Accounting for agricultural enterprises*. M.F. Ohiichuk (Ed.). Kyiv: Alert.
18. Peliukh, V.M., & Demianenko, S.I. (1993). *Posibnyk fermera-orendaria (orhanizatsiino-ekonomichni aspekty) [Guide tenant farmer (organizational and economic aspects)]*. Kyiv: Harvest. [in Ukrainian].
19. Polozhennia pro dokumentalne zabezpechennia zapysiv u bukhgalterskomu obliku № 88 zi zminamy i dopovnenniamy. [Regulations on provision of documentary records in the accounting number 88 with amendments and supplemented]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.05.1995 - Order of the Ministry of Finance of Ukraine of 05.24.19*. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95> [in Ukrainian].
20. Prodanchuk, M.A. (2002). Do metodyky vyznachennia finansovykh rezultativ u selianskykh (fermerskykh) gospodarstvakh [By the methodology for determining financial results peasant (farmer) households]. *Ekonomika APK - Economy AIC*, № 5, 80-85 [in Ukrainian].
21. Skrypnyk, S.V. (2014). Udoshkonalennia metodychnoho zabezpechennia oblikovoho protsesu fermerskykh gospodarstv [Improving the accounting process methodological support farms]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, – Herald of Social and Economic Research*, 2 (53), 264-269. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_43 [in Ukrainian].
22. Slobodian, V. (2014). Udoshkonalennia orhanizatsii bukhgalterskoho obliku u fermerskoho gospodarstva [Improving accounting in the farm]. *Naukovyi klub «SOPHUS» - Scientific Club «SOPHUS»*. Retrieved from http://sophus.at.ua/publ/2014_04_17_18_kampodilsk/sekcija_2_2014_04_17_18/udoshkonalennja_organizacij_bukhgalterskogo_obliku_u_fermerskikh_gospodarstvakh/52-1-0-929 [in Ukrainian].

Yuliya Nesterenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Organization of Accounting on the Farms

The purpose of this article is to study the existing legislative and regulatory accounting in the farms at the present stage of development; analysis of the practical implementation of elements of accounting farming and proposals for their improvement; generalization of accounting deficiencies farm.

Today the farm has several advantages, among other entities, are: the ability to use special tax regime, the family nature of the business, the possibility of free land privatization members of the farm, non-competitive opportunity to obtain land ownership or to rent, from state and municipal property, significantly lower legal risks associated with the area of land farms. However, among these benefits, farmers have some problems. Primarily associated with unliquidated accounting operations, because the Guidelines №189 on the organization and accounting peasant (farmer) households adopted in 2001, significantly outdated.

Further research and development require the following issues: depth study of accounting on farms of different size and type of activity; update the existing guidelines on the organization and record keeping of the farms; development of fundamentally new regulatory guidelines to enter accounting policies just for farmers as a bases of the accounting.

accounting organization, form of accounting, accounting policies, farming, legislative and regulation

Одержано (Received) 20.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 657

О.С. Роєва

Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна

Проблемні питання оцінки та контролю виробничих запасів

У статті досліджено питання оцінки виробничих запасів, проблемні питання, що виникають у системі внутрішнього контролю операцій з наявності та руху виробничих запасів. Запропоновано низку заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності обліково-контрольної системи в цілому по підприємству. Для вдосконалення документообігу запропоновано впровадження новітніх інформаційних програм, з метою упорядкування первинного обліку, що дозволить забезпечити всебічний контроль руху виробничих запасів та підвищить результативність системи внутрішнього контролю.

виробничі запаси, контроль, оцінка, облік, первісна вартість, справедлива вартість, транспортно - заготівельні витрати

О.С. Роєва

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, г. Кривой Рог, Украина

Проблемные вопросы оценки и контроля производственных запасов

В статье рассмотрены вопросы оценки производственных запасов, проблемные вопросы, которые возникают в системе внутреннего контроля операций по наличию и движению производственных запасов. Внесены предложения, которые способствуют увеличению эффективности учетно-контрольной системы в целом по предприятию. Для усовершенствования документооборота предложено внедрение инновационных информационных программ, с целью упорядочивания первичного учета, что позволит обеспечить всесторонний контроль движения производственных запасов и увеличит результативность системы внутреннего контроля.

производственные запасы, контроль, оценка, учет, первичная стоимость, справедливая стоимость, транспортно – заготовительные затраты

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання управління виробничими запасами набуває особливої актуальності, у зв'язку з потребою керівництва підприємства в отримання достовірної та своєчасної інформації для прийняв ефективних управлінських рішень. Накопичення надлишку запасів на складі та не достатнє забезпечення підприємства виробничими запасами може призвести до зростання ризику одержання збитку. Бухгалтерський облік є найбільш регламентованою функцією управління, що може ефективно виконувати свої завдання

© О.С. Роєва, 2017

тільки за умов наявності заздалегідь заданих планів та правил. А отже, правильна організація облікового процесу на підприємстві та ефективність системи внутрішнього контролю наявності та руху виробничих запасів, дозволить забезпечити отримання прибутку підприємством у майбутньому. Необхідним є створення єдиних правил визначення вартості виробничих запасів при їх оприбуткуванні та їх оцінки при витрачанні у процесі виробництва, підвищення ефективності обліково - контрольної системи, удосконалення системи документообігу на підприємстві, впровадження новітніх технологій в обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню організації первинного обліку виробничих запасів присвячені роботи С.А. Авраменко [1], О.В. Артюх та М.Ю. Криванич [2]. Дослідженням питань оцінки виробничих запасів при їх надходженні та вибутті та вибутті займались І.А. Бержанір, Т.А. Демченко [3]. Раціоналізація облікових даних, за допомогою комп'ютерних систем представлена у наукових працях А.В. Возняк [4]. Аналізом ефективності використання та управління виробничих запасів, займались М.О. Мажуліна [5] та С.М. Михайлович [6]. Також, у своїх роботах С.М. Михайлович досліджувала питання документування операцій з виробничими запасами. Незважаючи на вагомий внесок у дослідження питань обліку і контролю виробничих запасів, дана тема залишається актуальною і у сучасних умовах нестабільності економіки.

Постановка завдання. Мета статі полягає у встановленні місця й ролі виробничих запасів у забезпеченні ефективності й результативності виробничо-господарської діяльності підприємств; висвітленні проблем обліку й контролю наявності та руху виробничих запасів та автоматизації облікового процесу.

Виклад основного матеріалу. Виробничі запаси - важлива складова виробничого процесу підприємств різних галузей економічної діяльності. Для нормального функціонування, важливу роль відіграє забезпеченість підприємства, у необхідному обсязі, виробничими запасами, адже їх питома вага у складі активів та витрат підприємств досить велика.

Згідно П(С)БО 9 «Запаси» це - активи, які утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством [9]. Аналіз нормативно-законодавчої бази свідчить про неоднозначність підходу до визначення таких понять, як «сировина», «паливо», «виробничі запаси», «запаси», «матеріали», тощо. Це може бути викликано тим, що розподіл виробничих запасів на такі складові як: сировина, матеріали, паливо є умовним.

Абраменко С.А. було справедливо зазначено, що «у межах одного підприємства те, що вчора було придбано як товар, завтра може стати сировиною або матеріалами, і навпаки. Це залежить не від якісних характеристик, джерел надходження або інших показників, а виключно від призначення таких запасів» [1, с. 56].

Невід'ємною умовою об'єктивного визначення величини матеріальних витрат, що включаються до собівартості продукції є достовірна оцінка виробничих запасів підприємства.

Для забезпечення достовірності даних обліку виробничих запасів і запобіганню викривлення даних фінансової звітності, важливе значення має визначення вартості виробничих запасів при їх надходженні та вибутті. Виникає багато спірних питань, щодо визначення таких понять, як «балансова вартість», «справедлива (ринкова) вартість», «вартість на дату балансу», «виробнича собівартість».

Аналіз наукової літератури свідчить про, те, що серед науковців не має однозначної думки щодо визначення «балансової вартості» запасів. Стосовно існуючої законодавчо-нормативної бази, а саме Податкового кодексу України, Положення стандарту бухгалтерського обліку 9 «Запаси» та П(С)БО 16 «Витрати», слід виділити наступне:

- балансовою вартістю виробничих запасів є первісна вартість без урахування уцінок;
- первісною вартістю виробничих запасів придбаних за договорами постачання є їх собівартість, що складається з фактичних витрат на їх придбання;
- виробнича собівартість - це вартість запасів виготовлених власними силами підприємства, що визначена за п. 10 П(С)БО 16 «Витрати»;
- запаси отримані в обмін на подібні запаси оцінюються за їх балансовою вартістю, а в обмін на неподібні – за їх справедливою вартістю;
- оцінка запасів за справедливою вартістю проводиться при їх безоплатному отриманні, при їх обміні на неподібні запаси, при отриманні запасів, як внеску засновниками до статутного капіталу, при отриманні за бартерними операціями, а також у інших випадках, коли на момент їх оприбуткування на баланс неможливо визначити їх первісну вартість.

За П(С)БО 9 «Запаси» на дату балансу запаси слід оцінювати за меншим із двох показників: собівартістю або чистою вартістю реалізації [9].

Сума, на яку первісна вартість запасів перевищує чисту вартість їхньої реалізації, та вартість повністю втрачених (зіпсованих або тих, що не вистачає) запасів списують на витрати звітного періоду. Однак величина чистої вартості реалізації є доволі суб'єктивною, оскільки на практиці навіть експертам з оцінки важко достовірно визначити очікувану ціну та витрати, пов'язані з реалізацією запасів. Тому, неможливо не погодитись з думкою О.В. Артюха, що проблема з визначенням справедливої вартості виникає тоді, коли відсутній сталий ринок певного виду запасів [2, с. 19-20]. В умовах нестабільності на ринках оцінка запасів є неоднозначною, що призводить до викривлення показників фінансової звітності.

При здійсненні оцінки запасів при їх вибутті, виникає питання щодо правильності відображення транспортно-заготівельних витрат. Відображення транспортно-заготівельних витрат загальною сумою на окремому субрахунку та їх подальший розподіл на різні рахунки обліку запасів, забезпечить порядок відображення ТЗВ з урахуванням специфіки галузі кожного окремого підприємства. На нашу думку, у Наказі про облікову політику доцільно вказати, що розподіл транспортно-заготівельних витрат між найменуваннями запасів, які перевозяться, здійснюється за кількісним критерієм, тобто вагою, обсягом, кількістю одиниць та вартісним критерієм - ціною одиниці виробничих запасів.

Також, багато спірних питань серед науковців виникає з приводу оцінки запасів при їх вибутті. В результаті багатьох дискусій були сформовані методи оцінки запасів, які знайшли своє відображення у нормативних документах, а саме П(С)БО 9 «Запаси» та М(С)БО 2 «Запаси» (табл. 1).

Враховуючи, що в основу П(С)БО 9 «Запаси» було покладено основні положення МСБО 2 «Запаси», спостерігається спрямованість України до інтеграційних процесів обліку, наближення вітчизняної облікової системи до вимог міжнародних стандартів обліку.

Доречною є позиція І.А. Бержанір та Т.А. Демченко, які вважають, що ефективність методу оцінки запасів, залежить від певної конкретної ситуації, тому вибір методики доцільно здійснювати у відповідності до інформаційних потреб користувачів [3, с. 166].

Таблиця 1 - Методика оцінки запасів у вітчизняній і зарубіжній практиці

Методи оцінки запасів у вітчизняній і зарубіжній практиці	
П(С)БО 9 «Запаси»	М(С)БО 2 «Запаси»
Метод ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів	Метод конкретної ідентифікації
Метод середньозваженої собівартості	Метод середньозваженої собівартості
Метод перших за часом надходження (ФІФО)	Метод за формулою «перше надходження – перший видаток» (ФІФО)
Метод нормативних затрат	Метод стандартних (нормативних) витрат
Метод ціни продажу	Метод роздрібних цін

Джерело: розроблено автором на основі [7; 9].

Для ефективного функціонування обліково - контрольної системи підприємства, у частині обліку і контролю виробничих запасів, велике значення має повнота та достовірність даних первинного обліку. До документів що забезпечують управлінський персонал, необхідною інформацією про наявність та рух виробничих запасів підприємства відносяться:

- оперативні дані відділу матеріально-технічного постачання підприємства про виконання договорів;
- дані складського обліку щодо надходження й вибуття матеріалів на виробництво;
- дані планового та технічного відділу;
- калькулювання собівартості одиниці продукції;
- дані форми 5-С "Звіт про витрати на виробництво продукції, робіт, послуг";
- лімітно-забірні картки;
- наряди;
- замовлення;
- статистична звітність: форми 1-СН, 3-СН4, 4-СН, 11-СН, 12-СН про наявність і використання матеріальних ресурсів, форма 5-С про витрати на виробництво продукції, робіт, послуг;
- дані про нормативи та норми витрат матеріальних ресурсів та ін. [5].

Отже, на основі вище зазначених даних можна оцінити рівень забезпеченості підприємства виробничими запасами, ефективність їх використання та виявити резерви збільшення обсягу виробництва продукції., товарів, робіт, послуг

Одним зі способів встановлення недосконалості організації обліку виробничих запасів є проведення інвентаризації, тобто звіряння даних складського обліку з даними первинних документів. Інвентаризація дає змогу виявити: нестачі, значні розбіжності за рахунок пересортування, окремих видів помилки у первинних документах і облікових регістрах.

Правильна організація обліку дозволить зменшити рівень витрат та перевитрат виробничих запасів, тобто рівень матеріальних витрат в цілому по підприємству. Адже нестачі списуються на витрати операційної діяльності, а економія природних витрат одних цінностей не може бути джерелом покриття нестачі інших цінностей. На нашу думку, для вирішення цього питання, необхідно в обліковій політиці визначити норми природного убутку по кожній групі запасів, а також порядок і строки проведення інвентаризації.

На думку окремих науковців напрямками удосконалення документального оформлення операцій з надходження виробничих запасів є: «усунення» реквізитів, на яких відбувається дублювання даних, та заповнення яких не є суттєвим; виділення у

журнали реєстрації довіреностей графі «прострочені», що підвищує контрольну функцію даного документу [6, с. 100].

В контексті вище зазначеного, нами надано рекомендації, щодо усунення недоліків організації обліку необхідно вдосконалювати процес документування. А саме, нагального впровадження потребують наступні заходи:

- впорядкування первинної документації;
- впровадження типових уніфікованих форм з обліку наявності та руху виробничих запасів;
- дисципліни приймання, зберігання і витрачання виробничих запасів;
- збільшення відповідальності за понаднормове витрачання, псування цінностей, а також, доцільно складати і затверджувати графік документообігу та чітко його дотримуватися.

З метою посилення контролю обліку запасів, перспективним для підприємств виглядає застосування комп'ютерної техніки та спеціалізованого програмного забезпечення ведення бухгалтерського обліку. Застосування комп'ютерної техніки внесе значні зміни до організації бухгалтерського обліку. Ці зміни зумовлені тим, що змінюються способи обробки даних, при яких забезпечується різна швидкість надання звітної інформації. В різних системах бухгалтерського обліку вона досягається, раціональною організацією облікових даних, одноразовим їх отриманням та передачею за всіма напрямками [4, с. 55].

Таким чином, облік виробничих запасів становить дуже трудомісткий процес. І це пов'язано не лише з різноманітністю самих запасів, а й з оформленням великої кількості первинних документів на різних стадіях руху запасів. Бухгалтерський облік є найбільш регламентованою функцією управління. Оскільки при комплексній автоматизації обліку системоутворюючим фактором є програмно реалізований набір формальних алгоритмів, бухгалтерський облік перестає просто представляти господарський процес у вигляді єдиного цілого, а починає перетворювати цей процес на організоване ціле, яким цей процес раніше не був.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки, однією з найважливіших умов забезпечення ефективності обліку та контролю операцій з наявності та руху виробничих запасів підприємства є інформаційне забезпечення обліково-контрольної системи, запропоновано вжити наступні заходи:

- підвищення рівня автоматизації облікового процесу, що забезпечить оперативність результатної облікової інформації;
- впровадження контролю та оперативного регулювання процесів утворення запасів;
- застосування прийомів обліку за центрами відповідальності;
- розробка інструкції з обліку виробничих запасів у відповідності до специфіки діяльності підприємства
- розробка номенклатури виробничих запасів та норм їх витрачання у відповідності до функціонального призначення запасів
- внесення зміни в Наказ про облікову політику підприємства стосовно критеріїв розподілу виробничих запасів на такі складові, як «сировина, «матеріали», «паливо», тощо
- розроблення інструкції щодо раціоналізації складського господарства.

За таких обставин, необхідна більш оперативна, гнучка, пристосована до ринкових умов, надійна обліково-контрольна система, яка б стала фундаментом оновленого управління матеріальним забезпеченням та передумовою результативної діяльності багатьох підприємств, тому питання удосконалення обліку та контролю виробничих запасів потребує подальшого дослідження.

Список літератури

1. Абраменко С.А. Облік виробничих запасів: порядок проведення, документальне оформлення [Текст] / С.А.Авраменко. – К: МАУП, 2010. – 318 с.
2. Артюр О.В. Проблемні питання та напрямки вдосконалення обліку виробничих запасів на підприємстві [Електронний ресурс] / О.В. Артюр, М.Ю. Криванич. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5019/1/Проблемні%20питання%20та%20напрями%20вдосконалення%20обліку%20виробничих%20запасів%20на%20підприємстві.pdf>
3. Бержанір І.А. Проблеми та напрямки вдосконалення обліку виробничих запасів на підприємствах України [Текст] / І.А. Бержанір, Т.А. Демченко, А.А. Кістол // Економічний простір. – 2016. - №107. – С.63–65.
4. Возняк В.А. Автоматизація бухгалтерського обліку: Підручник [Текст] / В.А. Возняк. – К.: Знання, 2012. – 535 с.
5. Мажуліна М.О. Аналіз виробничих запасів на підприємстві [Електронний ресурс] / М.О. Мажуліна. – Режим доступу: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4140>
6. Михалевич С.Г. Первинний облік надходження виробничих запасів та шляхи його удосконалення [Текст] / С.Г. Михалевич // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2010. – № 5. – С. 99–101.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси» від 01 січня 2012 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_021
8. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010. № 2755-V I(зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» від 20.жовтня 1999 № 246 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>

References

1. Abramenko, S.A. (2010). *Oblik vyrobnychych zapasiv: poriadok provedennia, dokumentalne oformlennia* [Accounting for inventory, order of, documentation]. Kiev: MAUP [in Ukrainian].
2. Artiur, O.V. (n.d.). Problemni pytannia ta napriamky vdoskonalennia obliku vyrobnychych zapasiv na pidpriemstvi [Problematic issues and areas for improvement of inventory accounting in the company]. *dspace.oneu.edu.ua*. Retrieved from <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5019/1/Проблемні%20питання%20та%20напрями%20вдосконалення%20обліку%20виробничих%20запасів%20на%20підприємстві.pdf> [in Ukrainian].
3. Berzhanir, I.A., Demchenko, T.A. & Kistol, A.A. (2016). Problemy ta napriamky vdoskonalennia obliku vyrobnychych zapasiv na pidpriemstvakh Ukrainy. [Problems and ways of improving accounting of inventory in the Ukraine]. *Ekonomichniy prostir – Economy, 107*, 63-65 [in Ukrainian].
4. Voznyak, V.A. (2012). *Avtomatyziatsiya bukhhalters'koho obliku* [Automation of accounting]. Kiev: Znannya [in Ukrainian].
5. Mazhulina, M.O. (n.d.). Analiz vyrobnychych zapasiv na pidpriemstvi. *repository.hneu.edu.ua*. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4140> [in Ukrainian].
6. Mykhalevych, S.H. (2010). Pervynnyi oblik nadkhodzhennia vyrobnychych zapasiv ta shliakhy yoho udoskonalennia [The primary income account of inventory and ways of its improvement] *Innovatsiyna ekonomika. Vseukrayins'kyi naukovo-vyrobnychy zhurnal - Innovative Economy. Ukrainian scientific-industrial magazine, 5*, 99-101 [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 2 "Zapasy" vid 01.12.2012 (zi zminamy i dopovnenniamy) [International Accounting Standard 2 "Inventories" from January 1, 2012 (with amendments)]. (2012, 1 January). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_021 [in Ukrainian].
8. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrudnia 2010. № 2755-V I (zi zminamy i dopovnenniamy) [Tax Code of Ukraine on December 2, 2010 № 2755-V I (as amended)]. (2010, 2 December). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
9. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 9 «Zapasy» vid 20.zhovtnia 1999 № 246 (zi zminamy i dopovnenniamy) [Provision (Standard) 9 "Inventory" of 1999 20.zhovtnya number 246 (as amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> [in Ukrainian].

Olha Roieva

Donetsk National University of Economics and Trade Named after Mykhailo Tugan –Baranovsky, Krivyi Rih, Ukraine

Problematic Issues of Evaluation and Control of Inventory

The aim of the Paper is to define the exact place and the real role of the inventory in order to provide the effectiveness and the efficiency of the business activities of the entities as well as to solve the issue of the accounting and supervising of the availability and movement of the inventory.

The industrial stocks are the core issue of the business process for the entities of the various differences. It is very important for the entity to be provided with inventory of required volume, as their specific gravity of the whole assets and entity costs is rather high. The right arrangement of the business process accounting will afford to cut the volume of the materials costs and avoid overcosting. To provide the right data for accounting of the inventory, and to prevent data distortion of the financial statement it is very important evaluate the outlet or inlet inventory. The efficiency of the accounting system operation of the entity is defined by the completeness of the available accounting data. To eliminate shortcomings of the entity accounting of the business the author would like the specific protocol of the carrying out the primary records, the specific to do list of the actions for inlet, stockings and customizing of the industrial stocks and application of the responsibility centers in compliance with the accounting operations. The Author admits what the entity should do to deal with inventory namely to put in the changes into the order about the accounting policy concern the stock sharing for the next elements: «raw materials», «materials», «goods» and define the real norms of the expenditure of the every specific form of the stocks at their inlet and outlet moments at the productive process.

The further study to improve the accounting process of inlet outlet operations of inventory is vital due to the numerous changes in current Regulations, evaluation methods, accounting arranging, the stage of warehouse business and implementation of the innovative PC software.

industrial stocks, monitoring, evaluation, registration, initial cost, fair value, transport - purchase costs

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 23.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 311.175:305

К.С. Акбаш, канд. фіз.-мат. наук

Н.О. Пасічник, доц., канд. пед. наук

Р.Я. Ріжняк, проф., д-р іст. наук

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Визначення показників розподілу характерних ознак у гендерних групах (на прикладі студентів факультету)

В статті проілюстровано застосування статистичних методів для характеристики загальних та специфічних сторін в освітній сфері, зокрема в соціально-економічному становищі жінок та чоловіків. Для цього визначено структуру даних щодо гендерного складу контингенту студентів факультету шляхом проведення кореляційного та кластерного аналізу статистичних даних, отриманих внаслідок визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги, які є мірою відношення розподілу характерних ознак (домінант) у гендерних групах.

гендерний склад, кореляційний аналіз, кластерний аналіз, коефіцієнт гендерної питомої ваги, індекс гендерного паритету

Е.С. Акбаш, канд. фіз.-мат. наук

Н.О. Пасечник, доц., канд. пед. наук

Р.Я. Ріжняк, проф., д-р іст. наук

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Определение показателей распределения характерных признаков в гендерных группах (на примере студентов факультета)

В статье проиллюстрировано применение статистических методов для характеристики общих и специфических сторон в образовательной среде, в частности в социально-экономическом положении женщин и мужчин. Для этого определена структура данных гендерного состава контингента студентов факультета путем проведения корреляционного и кластерного анализа статистических данных, полученных в результате определения коэффициентов гендерного удельного веса, которые являются мерой отношения распределения характерных признаков (доминант) в гендерных группах

гендерный состав, корреляционный анализ, кластерный анализ, коэффициент гендерного удельного веса, индекс гендерного паритета

Постановка проблеми. Статистичні дослідження дають можливість з певною точністю робити висновки щодо загальних та специфічних сторін в демографічній ситуації країни чи регіону, зокрема в соціально-економічному становищі жінок та чоловіків, які є суб'єктами гендерних груп та утворюють різні трудові та навчальні колективи. Такі дослідження входять до предметної сфери реалізації гендерного підходу в різноманітних областях зайнятості населення. У межах цього типу гендерних досліджень проаналізуємо проблему реалізації гендерного підходу на прикладі вивчення обсягів гендерної асиметрії [6, с. 126; 7, с. 112; 9] освітньої сфери, а саме студентського складу фізико-математичного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (у подальшому тексті – Підрозділ). Зазначимо, що у статистичних оцінках для визначення індексів гендерного паритету буде використана методика ЮНЕСКО [10], за якою такі індекси визначаються як результат відношення чисельності осіб жіночої статі до чисельності осіб чоловічої

статі (або відношення їх часток у загальній чи відповідній групі). Крім того, в дослідженні буде використано коефіцієнт гендерної питомої ваги, який визначається як відношення частки жінок від їх загального числа у відповідній групі до частки чоловіків (також, від їх загального числа у групі) за заданим полем аналізу. Цей коефіцієнт буде характеризувати, у скільки разів частка жінок, що володіє певною характерною ознакою (домінантою) більша/менша від відповідної частки чоловіків. Таким чином, коефіцієнт гендерної питомої ваги є мірою відношення розподілу характерних ознак (домінант) у гендерних групах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням статистичного аналізу соціально-демографічної ситуації, законодавчих та інституціональних механізмів гендерної рівності, визначення окремих міжнародних індексів, показників та індикаторів з типізацією даних, необхідних для їхнього обчислення, присвячені праці В.П. Кравця [4], О.А. Грішнєвої, С.Р. Пасеки, А.С. Пасеки [1], Т.О. Марценюк [5] та ін., а також розробки ООН [7]. Втім, у жодному з перелічених досліджень не використовується методика визначення показників розподілу характерних ознак у гендерних групах, яка дає можливість застосувати спосіб визначення ступеня якісного розподілу домінант серед груп чоловічої та жіночої статі, використавши при цьому поняття питомого паритету та питомої асиметрії.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначення структури даних щодо гендерного складу контингенту студентства, а також їх окремих характерних груп, які були суб'єктами навчально-виховного процесу станом на кінець 2015-2016 навчального року на основі статистичного та якісного визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги. Мета буде досягнута в результаті реалізації таких завдань: а) збір статистичних даних та їх первинний аналіз; б) визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги у контингенті студентства та їх окремих характерних груп; в) проведення кореляційного та кластерного аналізу, визначення структури даних щодо гендерного складу Підрозділу та його характерних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерним аналізом був охоплений студентський склад 6-ти курсів фізико-математичного факультету за відповідними спеціальностями: технологічна освіта (у подальшому тексті – ТО), фізика (Ф-ка), математика (М-ка), статистика (Ст-ка), інформатика (Інф-ка), освітні вимірювання (ОВ) (всього – 517 студентів денної форми навчання). В результаті аналізу чисельних статистичних даних та їх первинної обробки отримано таблицю індексів гендерного паритету студентського складу Підрозділу по кожній спеціальності (табл. 1) та по кожному курсу (табл. 2).

Таблиця 1 – Індеси гендерного паритету (ІГП) студентського складу Підрозділу за спеціальностями

Показники	Спеціальності						Всього
	ТО	Ф-ка	М-ка	Інф-ка	Ст-ка	ОВ	
студентки	73	22	108	21	43	5	272
студенти	65	39	34	76	21	10	245
всього	138	61	142	97	64	15	517
студентки (у %)	52,9%	36,1%	76,1%	21,6%	67,2%	33,3%	52,6%
студенти (у %)	47,1%	63,9%	23,9%	78,4%	32,8%	66,7%	47,4%
ІГП	1,12	0,56	3,18	0,28	2,05	0,50	1,11

Джерело: побудовано авторами.

Таблиця 2 – Індекси гендерного паритету (ІГП) студентського складу Підрозділу за курсами

Показники	Курси				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5-6 курси
студентки	40	59	64	48	61
студенти	42	64	52	37	50
всього	82	123	116	85	111
студентки (у %)	48,8%	48,0%	55,2%	56,5%	55,0%
студенти (у %)	51,2%	52,0%	44,8%	43,5%	45,0%
ІГП2	0,95	0,92	1,23	1,30	1,22

Джерело: побудовано авторами.

Аналіз гендерного складу студентства Підрозділу в цілому свідчить про наявність певного балансу (із загальним індексом гендерного паритету 1,11) між особами чоловічої та жіночої статі, який в основному зберігається при аналізі студентського складу кожного курсу, але не зберігається, коли аналізується гендерний склад студентства Підрозділу за спеціальностями. В результаті можемо говорити про існування у Підрозділі «жіночих» спеціальностей (математика, статистика) та «чоловічих» – (фізика, інформатика та освітні вимірювання).

З метою визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги (далі у тесті – КГПВ) для кожної спеціальності та кожного курсу з'ясовано їх значення для кожного з наступних полів: кількість осіб бюджетної форми навчання, кількість осіб, що отримували академічну та соціальну стипендію у двох останніх семестрах навчання.

Зазначимо, що у 2015-2016 навчальному році академічні стипендії призначалися за результатами складання студентами сесії. Звичайна академічна стипендія призначалася при складанні екзаменаційної сесії з середнім балом 4 за національною шкалою та при повному складанні залікової частини сесії; підвищена академічна стипендія призначалася за аналогічних умов, лише середній бал складання екзаменаційної сесії мав бути 5 за національною шкалою. Соціальна стипендія призначалася пільговим категоріям студентів – сиротам, інвалідам, дітям шахтарів, а також студентам, що мають сім'ї з дітьми (призначалася лише у випадку складання залікової та екзаменаційної сесії). Стипендія призначалася на семестр, наступний після складання екзаменаційної сесії. При навчанні під час першого семестру студентів освітньо-професійних рівнів бакалавр, спеціаліст та магістр стипендія призначалася всім студентам, що навчаються за кошти державного бюджету. Стипендія не призначалася студентам випускних курсів перелічених освітньо-професійних рівнів за результатами складання сесії останнього семестру навчання. При проведенні гендерного аналізу було здійснене порівняння призначення стипендії студентам різних статей фізико-математичного факультету за результатами складання сесії у 1-му та 2-му семестрах 2015-2016 навчального року (зрозуміло, що для випускних курсів всіх освітньо-професійних рівнів аналізувалося номінальне призначення стипендії за результатами складання сесії у останньому семестрі). Крім того відмітимо, що КГПВ прийнято рівним 5 у випадках, коли у відповідній групі не виявилось осіб чоловічої статі (зазначимо, що конкретне значення у цьому випадку КГПВ не впливає на визначення структури даних; важливо лише, щоб цей коефіцієнт був суттєво більшим серед інших). У табл. 3 подані КГПВ для кожної зі спеціальностей Підрозділу за п'ятьма обраними полями.

Таблиця 3 – Коефіцієнти гендерної питомої ваги (КГПВ) студентського складу Підрозділу за спеціальностями

Показники	Спеціальності					
	ТО	Ф-ка	М-ка	Інф-ка	Ст-ка	ОВ
студентки (бюджет)	60	20	103	21	41	4
студенти (бюджет)	52	35	33	70	19	4
студентки (у %)	82,2%	90,9%	95,4%	100,0%	95,3%	80,0%
студенти (у %)	80,0%	89,7%	97,1%	92,1%	90,5%	40,0%
КГПВ1	1,03	1,01	0,98	1,09	1,05	2,00
студентки (1 сем, стип.) академічна	36	9	73	15	33	3
студенти (1 сем, стип.) академічна	29	16	13	42	8	2
студентки (у %)	60,0%	45,0%	70,9%	71,4%	80,5%	75,0%
студенти (у %)	55,8%	45,7%	39,4%	60,0%	42,1%	50,0%
КГПВ2	1,08	0,98	1,80	1,19	1,91	1,50
студентки (2 сем, стип.) академічна	36	8	66	13	30	2
студенти (2 сем, стип.) академічна	25	12	9	34	5	1
студентки (у %)	60,0%	40,0%	64,1%	61,9%	73,2%	50,0%
студенти (у %)	48,1%	34,3%	27,3%	48,6%	26,3%	25,0%
КГПВ3	1,25	1,17	2,35	1,27	2,78	2,00
студентки (1 сем, стип.) соціальна	10	1	10	3	2	1
студенти (1 сем, стип.) соціальна	2	2	3	4	1	0
студентки (у %)	16,7%	5,0%	9,7%	14,3%	4,9%	25,0%
студенти (у %)	3,8%	5,7%	9,1%	5,7%	5,3%	0,0%
КГПВ4	4,33	0,88	1,07	2,50	0,93	5,00
студентки (2 сем, стип.) соціальна	10	1	10	3	2	1
студенти (2 сем, стип.) соціальна	2	2	3	4	1	0
студентки (у %)	16,7%	5,0%	9,7%	14,3%	4,9%	25,0%
студенти (у %)	3,8%	5,7%	9,1%	5,7%	5,3%	0,0%
КГПВ5	4,33	0,88	1,07	2,50	0,93	5,00

Джерело: побудовано авторами.

Для виявлення спеціальностей Підрозділу, які схожі за усіма показниками ІГП1 та КГПВ1–КГПВ5 одночасно, доцільно провести кореляційний та кластерний аналіз.

Розрахунок матриці парної кореляції по ІГП1, КГПВ1–КГПВ5 між спеціальностями Підрозділу дав можливість зробити висновок про близькість показників у таких групах (табл.4):

- ✓ спеціальності технологічна освіта, інформатика та освітні вимірювання;
- ✓ спеціальності математика та статистика.

Таблиця 4 – Матриця коефіцієнтів парної кореляції по ІГП1, КГПВ1–КГПВ5 між студентським складом Підрозділу за спеціальностями

Спеціальності	Спеціальності					
	ТО	Ф-ка	М-ка	Інф-ка	Ст-ка	ОВ
ТО	1,00					
Ф-ка	-0,13	1,00				
М-ка	-0,57	-0,41	1,00			
Інф-ка	0,91	0,26	-0,76	1,00		
Ст-ка	-0,66	0,21	0,80	-0,61	1,00	
ОВ	0,96	0,14	-0,74	0,98	-0,68	1,00

Джерело: побудовано авторами.

В цілому відзначимо відсутність зв'язку між усіма спеціальностями Підрозділу за всіма показниками КГПВ та ІПП1. Цей факт підтвердився обрахунком коефіцієнта конкордації Кендала [3, с. 6] – його значення становить 0,18.

Для класифікації спеціальностей по всіх полях ІПП1, КГПВ1–КГПВ5 виконаємо ієрархічний кластерний аналіз (табл. 1 та 3). Принцип роботи ієрархічних агломеративних процедур полягає у послідовному об'єднанні груп елементів спочатку самих близьких, а потім все більш віддалених один від одного [2]. У сучасних комп'ютерних статистичних пакетах є можливість вказувати кількість кластерів кінцевого розбиття та методику розрахунку відстаней між кластерами. У нашому випадку, доцільно при кластеризації вибрати метод розрахунку відстаней між кластерами – кореляцію Пірсона, так як всі значення факторів однорідні, тобто всі параметри по яким виконується розбиття є КГПВ або ІПП. Оскільки кількість спеціальностей у нас невелика, а саме 6, то виконаємо розбиття на три кластери. Отримаємо результати, представлені у табл. 5.

Таблиця 5 – Результати ієрархічного кластерного аналізу класифікації студентського складу спеціальностей Підрозділу за полями КГВП1–КГВП5 та ІПП1

Спостереження	3 кластери
1: технологічна освіта	1
2: фізика	3
3: математика	2
4: інформатика	1
5: статистика	2
6: освітні вимірювання	1

Джерело: побудовано авторами.

Результати кореляційного та кластерного аналізу дають однакові результати: спостерігаються два чітко виражені кластери або групи кафедр, які схожі за всіма полям КГВП та ІПП, а саме:

✓ 1 група: спеціальності технологічна освіта, інформатика та освітні вимірювання;

✓ 2 група: спеціальності математика та статистика.

Перший кластер, в який входять ТО, Інф-ка і ОВ, характеризується великою гендерною асиметрією по всіх параметрах КГВП у бік студенток. Але цікавим є факт, що на цих спеціальностях ІПП1 характеризується гендерною асиметрією у бік студентів.

Другий кластер, в який входять М-ка і Ст-ка, характеризується великою гендерною асиметрією по ІПП1 у бік студенток, тобто число студенток на спеціальності перевищує у декілька разів число студентів, та великою гендерною асиметрією знову у бік студенток по КГВП2–КГВП3, тобто за отриманням академічної стипендії в обох семестрах.

Студенти та студентки спеціальності «Фізика» утворюють окремий третій кластер, оскільки у них усі параметри КГВП найбільш близькі до гендерного паритету.

Взявши в якості характерних ознак гендерних груп ті самі поля – кількість осіб бюджетної форми навчання, кількість осіб, що отримували академічну та соціальну стипендію у двох останніх семестрах навчання – визначимо коефіцієнти гендерної питомої ваги студентського складу підрозділу за курсами (табл. 6). Зауважимо, що ми свідомо об'єднали в обрахунках 5 та 6 курси, так як за невеликим винятком ці особи були випускниками відповідних спеціальностей бакалаврату цього ж підрозділу і вони не вчилися паралельно на освітніх рівнях «спеціаліст» та «магістр».

Таблиця 6 – Коефіцієнти гендерної питомої ваги (КГПВ) студентського складу Підрозділу за курсами

Показники	Курси				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5-6 курси
студентки (бюджет)	34	57	61	48	49
студенти (бюджет)	37	64	52	37	23
студентки (у %)	85,0%	96,6%	95,3%	100,0%	80,3%
студенти (у %)	88,1%	100,0%	100,0%	100,0%	46,0%
КГПВ 6	0,96	0,97	0,95	1,00	1,75
студентки (1 сем, стип.) академічна	20	34	39	37	39
студенти (1 сем, стип.) академічна	16	28	28	20	18
студентки (у %)	58,8%	59,6%	63,9%	77,1%	79,6%
студенти (у %)	43,2%	43,8%	53,8%	54,1%	78,3%
КГПВ 7	1,36	1,36	1,19	1,43	1,02
студентки (2 сем, стип.) академічна	23	34	39	28	31
студенти (2 сем, стип.) академічна	13	22	28	10	13
студентки (у %)	67,6%	59,6%	63,9%	58,3%	63,3%
студенти (у %)	35,1%	34,4%	53,8%	27,0%	56,5%
КГПВ 8	1,93	1,74	1,19	2,16	1,12
студентки (1 сем, стип.) соціальна	4	2	7	4	10
студенти (1 сем, стип.) соціальна	2	3	2	4	1
студентки (у %)	11,8%	3,5%	11,5%	8,3%	20,4%
студенти (у %)	5,4%	4,7%	3,8%	10,8%	4,3%
КГПВ 9	2,18	0,75	2,98	0,77	4,69
студентки (2 сем, стип.) соціальна	4	2	7	4	10
студенти (2 сем, стип.) соціальна	2	3	2	4	1
студентки (у %)	11,8%	3,5%	11,5%	8,3%	20,4%
студенти (у %)	5,4%	4,7%	3,8%	10,8%	4,3%
КГПВ 10	2,18	0,75	2,98	0,77	4,69

Джерело: побудовано авторами.

Проведемо тепер кореляційний та кластерний аналіз для виявлення студентського складу курсів Підрозділу, які схожі за усіма показниками ІГП2 та КГПВ6–КГПВ10 одночасно. Розрахунок матриці парної кореляції по цих показниках між курсами Підрозділу дав можливість зробити висновок про близькість показників у таких двох групах (табл.7):

- ✓ 1-й, 4-й та 5-6-ті курси;
- ✓ 2-й та 4-й курси.

Таблиця 7 – Визначення коефіцієнтів парної кореляції по ІГП2 та КГПВ6–КГПВ10 між студентським складом Підрозділу за курсами

Показники	Курси				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5-6 курси
1 курс	1				
2 курс	-0,06	1			
3 курс	0,81	-0,63	1		
4 курс	-0,11	0,96	-0,64	1	
5-6 курси	0,73	-0,71	0,97	-0,75	1

Джерело: побудовано авторами.

Знову відзначимо відсутність зв'язку між студентським складом усіх курсів Підрозділу за всіма показниками КГПВ. Цей факт підтвердився обрахунком коефіцієнта конкордації – його значення становить 0,17.

Нарешті, аналогічно до попереднього випадку виконаємо ієрархічний кластерний аналіз для класифікації студентського складу курсів по всіх полях КГПВ (табл.2 та 5). Враховуючи невелику кількість курсів навчання, виконаємо розбиття на два кластери. Отримаємо результати, представлені у табл.8.

Таблиця 8 – Результати ієрархічного кластерного аналізу класифікації студентського складу курсів Підрозділу за полями КГВП6–КГВП10 та ІПП2

Спостереження	2 кластери
1: 1 курс	1
2: 2 курс	2
3: 3 курс	1
4: 4 курс	2
5: 5-6 курси	1

Джерело: побудовано авторами.

І в цьому випадку результати кореляційного та кластерного аналізу дають однакові результати: спостерігаються два чітко виражені кластери або групи курсів, які схожі за всіма полями КГВП та ІПП, а саме: 1 група: 1-й, 3-й та 5-6-ті курси; 2 група: 2-й та 4-й курси.

Для першого кластера, в яких входять 1-й, 3-й та 5-6-й курси, характерна велика гендерна асиметрія у бік студенток при отриманні соціальної стипендії. А також існує гендерна асиметрія у бік студенток при отриманні академічної стипендії.

Другий кластер, який включає 2-й та 4-й курс, характеризується великою гендерною асиметрією в бік студенток за показниками академічної стипендії в обох семестрах.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Аналіз індексу гендерного паритету студентського складу на рівні Підрозділу свідчить про наявність певного балансу між особами чоловічої та жіночої статі. Такий баланс в основному зберігається при аналізі гендерного складу студентства кожного курсу, але при аналізі гендерного складу студентства Підрозділу за майже всіма спеціальностями (крім спеціальності «технологічна освіта») спостерігається гендерна асиметрія.

2. Вивчення структури даних щодо гендерного складу окремих характерних груп студентства (за характерними ознаками (домінантами): кількість осіб бюджетної форми навчання, кількість осіб, що отримували академічну та соціальну стипендію у двох останніх семестрах навчання), які були суб'єктами навчально-виховного процесу у Підрозділі станом на кінець 2015-2016 навчального року, на основі статистичного та якісного визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги дає підстави зробити висновок про подібність відношення розподілу характерних ознак (домінант) у гендерних підгрупах таких двох груп спеціальностей: з одного боку – фізика, інформатика та освітні вимірювання; з іншого боку – математика та статистика. Причому, для першої групи спеціальностей характерною є гендерна асиметрія в бік осіб чоловічої статі за ІПП1 та, одночасно, гендерна асиметрія в бік осіб жіночої статі за всіма КГПВ (1–5). Для другої групи спеціальностей спостерігається гендерна асиметрія у бік дівчат за ІПП1 та КГПВ2–КГПВ3. Студентство спеціальності фізика утворює окремий третій кластер, оскільки у них усі параметри КГВП найбільш близькі до гендерного паритету.

3. Вивчення структури даних щодо гендерного складу окремих характерних груп студентства (за тими ж характерними ознаками) на основі статистичного та якісного визначення коефіцієнтів гендерної питомої ваги дало підстави зробити висновок про подібність відношення розподілу характерних ознак (домінант) у гендерних підгрупах таких двох групкурсів: з одного боку – 1-й, 3-й та 5-6-ті курси; з іншого боку – 2-й та 4-й курси. Причому, для першої групи курсів характерна гендерна асиметрія у бік студенток по всіх КГПВ (6–10), а для другої групи така ж асиметрія характерна лише за показниками КГПВ7–КГПВ8.

4. Використання коефіцієнта гендерної питомої ваги у статистичних дослідженнях дасть можливість визначати структуру даних у заданій групі (сукупності) з урахуванням відношення розподілу об'єднання характерних ознак (домінант) у визначених підгрупах (вибірці).

Це відкриває можливості застосування нових методик опису результатів анкетування гендерних груп, яке буде проводитися в межах гендерного аналізу Підрозділу з метою вивчення особистісних, ціннісно-змістовних, організаційних, навчальних, наукових та виховних орієнтацій учасників навчально-виховного процесу з урахуванням гендерних аспектів. Крім того, такі методики навіть з більшою ефективністю можуть бути використані для визначення ступеня якісного розподілу доміант серед груп чоловічої та жіночої статі на великих масивах гендерної інформації: при обробці результатів гендерних аналізів підприємств, галузей, регіонів.

Декларації. Стаття підготовлена у рамках проекту Еразмус+ «Гендерні студії: крок до демократії та миру у сусідніх до ЄС країнах з різними традиціями», № 561785-ERP-1-2015-1-LT-ERPKA2-SVNE-JP. Стаття відображає погляди виключно авторів, Європейська Комісія не несе відповідальності за будь-яке використання наданої інформації.

Список літератури

1. Грішнова О.А. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку: монографія [Текст] / О.А. Грішнова, С.Р. Пасека, А.С. Пасека. – Черкаси: Маклаут, 2011. – 358 с.
2. Дубров А.М. Многомерные статистические методы: Учебник [Текст] / Дубров А.М., Мхитарян В.С., Трошин Л.И. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 352 с.
3. Кобзарь А. И. Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников [Текст] / Кобзарь А. И. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 816 с.
4. Кравець В.П. Гендерні дослідження: прикладні аспекти. Монографія [Текст] / В.П. Кравець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
5. Марценюк Т.О. Гендерні аспекти сфери зайнятості в українському суспільстві [Текст] / Т.О. Марценюк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2011. – Випуск 16. – С. 328–334.
6. Порш Л.А. Феминизация педагогической профессии в контексте обновления роли образования в развитии российского общества [Текст] / Л.А. Порш // Вестник ЗабГУ. – 2013. – № 8. – С. 126–132.
7. Разработка гендерной статистики: практическое пособие. – ООН, Женева, 2010. – 205 с.
8. Силласте Г.Г. Социальная дискриминация женщин как предмет социологического анализа [Текст] / Г.Г. Силласте, Г.Ж. Кожамжарова // Социол. исслед. – 1997. – № 12. – С. 112–120.
9. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті. Аналітичний центр CEDOS. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti>
10. Education Indicators. Technical guidelines. UNESCO Institute for Statistics. – 2009. – P. 49.

References

1. Hrishnova, O.A., Pasyeka, S.R., & Pasyeka, A.S. (2011). *Trudovyy potentsial Ukrainy: otsinka stanu, efektyvnist' vykorystannya, stratehichni napryamy rozvytku: monohrafiya* [The labor potential of

- Ukraine: assessment of the state, efficiency of the use, strategic directions of development: A Monograph*]. Cherkasy: Maklout [in Ukrainian].
2. Dubrov, A.M., Mkhityarian, V.S., & Troshyn, L.Y. (2003). *Mnohomernye statysticheskiye metody: Uchebnyk [Multidimensional Statistical Methods: A Textbook]*. Moscow: Fynansy y statystyka [in Russian].
  3. Kobzar, A.I. (2006). *Prikladnaya matematicheskaya statistika. Dla inzhenerov i nauchnykh rabotnicov [Applied Mathematical Statistics. For engineers and scientists]*. Moscow: FIZMATLIT [in Russian].
  4. Kravets', V.P. (2013). *Genderni doslidzhennya: prykladni aspekty. Monohrafiya [Gender research: applied aspects. A Monograph]*. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].
  5. Martsenyuk, T.O. (2011). Genderni aspekty sfery zaynyatosti v ukrayins'komu suspil'stvi [Gender aspects in the sphere of employment in Ukrainian society]. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspil'stva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 16, 328–334 [in Ukrainian].
  6. Porsh, L.A. (2013). Femynyzatsyya pedahohycheskoy professyy v kontekste obnovenyya roly obrazovanyya v razvytyi rossiyskoho obshchestva [The feminization of a pedagogical profession in the context of the renewal of the role of education in the development of Russian society] *Vestnyk ZabHU – The Newsletter of Trans-Baikal State University*, 8, 126–132 [in Russian].
  7. The development of gender statistics: a practical guide. (1972). Zheneva, UN [in Russian].
  8. Syllaste, H.H., & Kozhamzharova, H. Zh. (1997). Sotsyal'naya diskryminatsyya zhenshchyn kak predmet sotsyolohycheskoho analiza [A Social discrimination of women as a subject of sociological analysis] *Sotsyol. Yssled – Sociological analyses*, 12, 112–120 [in Russian].
  9. Chym vidriznyayut'sya zhinky i choloviky: pro gendernu (ne)rivnist' u vyshchii osviti. Analychnyy tsestr CEDOS [The difference between men and women: the gender (in)equality in higher education. Analytical center CEDOS]. (n.d.). *cedos.org.ua*. Retrieved from <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti> [in Ukrainian].
  10. Education Indicators. Technical guidelines. (2009) UNESCO Institute for Statistics.

Kateryna Akbash, PhD in Physical and Mathematical (Candidate of Physics and Mathematics Sciences)

Natalia Pasichnyk, Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences)

Renat Rizhniak, Professor, Doctor of Historical Sciences

The Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytsky, Ukraine

The Definition of Indicators of the Allocation of the Characteristic Features in Gender Groups (on an Example of Faculty Students)

The aim of the study is to determine the structure of the data on the gender part of the contingent of the Faculty students and their individual specific groups that were subjects of the educational process by the end of 2015-2016 the school years based on statistical and qualitative determination factors of the gender proportion.

The article illustrates the application of statistical methods for the characterization of general and specific aspects in education, including socio-economic status of women and men. In order of achieving this goal the classification of data on the gender part of the contingent of students is conducted through correlation and cluster analysis of statistical data obtained as a result of determining gender proportion in terms of specialties and courses for each of the field: the number of people on budgetary form of education, the number of people receiving social and academic scholarship in the last two semesters of study.

The study determined the structure of gender data on students and the influence on the results of cluster analysis and correlation availability of gender asymmetry. It was determined that the use of the gender factor share in statistical studies will enable to define a data structure of a given group (aggregate) taking into account the allocation ratio of combining characteristic features (dominant) in certain subgroups (sample).

gender composition, correlation analysis, cluster analysis, factor gender proportion, gender parity index

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

УДК 332.144:338.432:551.583 (477.65)

Ю.В. Кернасюк, канд. екон. наук

Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН України, м. Кропивницький, Україна

Прогноз розвитку аграрного сектору і економіки Кіровоградської області в умовах зміни клімату

В статті досліджено сучасний стан розвитку економіки Кіровоградської області. Визначено фактори розвитку аграрного сектору економіки, що впливають на динаміку валового регіонального продукту. Здійснене прогнозування валового регіонального продукту із врахуванням аналізу впливу обсягу освоєння капітальних інвестицій у сільському господарстві і мінливості аграрного виробництва в умовах зміни клімату. На основі застосування методу економетричного моделювання розроблено методичний підхід до побудови моделі прогнозування валового регіонального продукту. Сутність запропонованого підходу базується на поєднанні методів багатофакторного прогнозування і інструменту виробничої функції.

валовий регіональний продукт, прогноз, розвиток, економіка, аграрний сектор, кліматичні зміни

Ю.В. Кернасюк, канд. екон. наук

Кіровоградская государственная сельскохозяйственная опытная станция НААН Украины, г. Кропивницкий, Украина

Прогноз развития аграрного сектора и экономики Кировоградской области в условиях изменения климата

В статье исследовано современное состояние экономики Кировоградской области. Определены факторы развития аграрного сектора экономики, влияющие на динамику валового регионального продукта. Осуществлено прогнозирование валового регионального продукта с учётом анализа влияния объёма освоения капитальных инвестиций в сельском хозяйстве и изменчивости аграрного производства в условиях изменения климата. На основе применения метода эконометрического моделирования разработан методический подход к построению модели прогнозирования валового регионального продукта. Сущность предлагаемого подхода базируется на сочетании методов многофакторного прогнозирования и инструмента производственной функции.

валовой региональный продукт, прогноз, развитие, экономика, аграрный сектор, климатические изменения

Постановка проблеми та її актуальність. Реалізація на регіональному рівні визначених державою стратегічних напрямів розвитку економіки до 2025 р. потребує системного підходу до вибору цілей і пріоритетів, які повинні отримати фахове науково-методичне обґрунтування та бути спрямовані на забезпечення формування якісно нового інституціонального середовища за умов стійкого, екологічно безпечного та конкурентоспроможного функціонування її галузей, а також вирішувати питання максимально ефективного залучення інноваційного потенціалу для збалансованого використання трудових, фінансових і природних ресурсів та зниження ризиків від зміни клімату.

Для Кіровоградської області важливим пріоритетом розвитку регіональної економіки є ефективне використання наявного інноваційного потенціалу, і зокрема, зосередженого в аграрному секторі. Економіка області має чітко виражений аграрно-індустріальний характер розвитку. За даними наших досліджень економіка регіону суттєво залежить від стану розвитку сільського господарства, адже понад 75 % усієї вартості експорту останніми роками формує АПК. У структурі валової доданої вартості продукція сільського господарства займає частку від 25 % до 30 %, а разом з продуктами харчової переробки – до 40-50 %, тоді як підприємствами промисловості створюється близько 20 %.

В аграрному секторі області нині зайнято близько 109 тис. осіб, 2 млн. гектарів сільськогосподарських угідь. Минулого року освоєно більше 50 % від усіх капітальних інвестицій на суму 3,5 млрд. грн., що забезпечило 8 місце серед регіонів за часткою у виробництві валової продукції сільського господарства і 6 – за темпами її приросту.

Інноваційний потенціал регіонального аграрного сектору представлений усією сукупністю матеріальних, фінансових, трудових, інфраструктурних, інтелектуальних інформаційно-комунікаційних ресурсів і можливостей, які мають практичну цінність для економічного розвитку та забезпечення конкурентних переваг.

Як вважає В.Ю. Ільїн, «формування та активізація конкурентних переваг регіону сьогодні є однією із необхідних передумов забезпечення сталого зростання. На регіональному рівні одним із найперспективніших ресурсів формування конкурентоспроможності розглядається той потенціал, який неможливо перемістити в інше місце, і який, відповідно, може стати однією із конкурентних переваг регіону. Однак наявність значного ресурсного потенціалу регіону не завжди зумовлює ефективність його використання, а тому необхідним є комплексний підхід до аналізу наявної ресурсної бази, розроблення оптимальних векторів його використання, з урахуванням як аксіологічного підходу, так і довгострокової перспективи» [6, с. 29].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема розробки адекватних моделей прогнозування розвитку регіональної економіки, що враховували б наявні можливості оптимального використання її інноваційного потенціалу та очікуваний вплив екзогенних і ендегенних факторів, у тому числі за умов зміни клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях проблемам прогнозування макроекономічних показників розвитку економіки приділяється значна увага. У вітчизняній науковій літературі вони досить змістовно розглядалися в працях В.М. Гейця [4], А.И. Анчишкіна [1], О.І. Кулиничка [9], О.Г. Пенькової [10], О.О. Демешока [5] та інших вчених. За кордоном – в роботах G. Elliott [15], K. Holden [16], A. Zellner [17].

Окремі методологічні питання обґрунтування і прогнозування регіонального економічного розвитку вивчали Ю.Н. Рудая [11], А.І. Сухоруков [14], Е.В. Савченко [12], М.Ю. Криворучко [8], В.Н. Афанасьєв [2] та ін.

Разом з тим, у більшості публікацій і в окремих наукових роботах ще недостатньо уваги приціляється системному дослідженню цієї проблеми, а також деяким питанням використання інструменту виробничих функцій для прогнозування впливу аграрної сфери на розвиток регіональної економіки. Важливо також врахувати певні особливості агроіндустріальних регіонів, де потребує вивчення проблема аналізу можливих наслідків впливу зміни клімату на розвиток усієї галузі економіки.

Усі вище перелічені моменти зумовили актуальність проведення досліджень у даному напрямку та необхідність подальших наукових розробок.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розробка і обґрунтування моделі прогнозування динаміки валового регіонального продукту Кіровоградської області з урахуванням стану розвитку аграрного виробництва і обсягу освоєння капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство.

Виклад основного матеріалу. Практично у всіх сучасних економічних теоріях визнаним джерелом зростання є інновації. Основою їх продукування, що дозволяє розвиватися як окремому економічному суб'єкту так і всій системі в цілому, є інноваційний потенціал.

На думку А.І. Сухорукова і Ю.М. Харазішвілі, «головними завданнями економічної науки є створення нових концептуальних підходів до прогнозування, макроекономічних моделей, побудованих на принципах системного підходу, сценарного аналізу, що об'єднують теоретичні положення різних економічних теорій,

формування нових методологічних підходів до оцінювання ефективності й інноваційності соціально-економічного розвитку з урахуванням тіньового складника економіки. Успішне вирішення цих актуальних завдань відкриває нові перспективні можливості макроекономічного моделювання, передбачення можливих сценаріїв розвитку, виявлення найбільш актуальних економічних проблем і розроблення на цьому підґрунті основних напрямів ефективної макроекономічної політики економічного зростання» [14].

У Кіровоградській області сконцентровано значний інноваційний потенціал для формування високотехнологічного сектору економіки, здатного здійснювати суттєвий внесок у забезпечення продовольчої безпеки країни, розширення сировинної бази для харчової промисловості, посилення експортних позицій в світі. Проте, для сучасного стану розвитку регіону характерне нераціональне землекористування у сільському господарстві, повільне впровадження інноваційних технологій, недостатнє фінансово-інвестиційне забезпечення, що призводить до неповного використання можливостей нарощування валового регіонального продукту.

Незважаючи на досить сприятливі, в окремі роки, природно-кліматичні умови ведення господарської діяльності і родючі ґрунти, аграрний сектор економіки регіону не в повній мірі ще використовує власні потужності для нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції як внаслідок повільного впровадження інноваційних технологій, обладнання та сучасних методів управління, так і через формування незбалансованої галузевої структури спеціалізації та порушення паритету цін на ринку. Також, глобальні економічні і кліматичні зміни зумовлюють необхідність обґрунтування прогнозу розвитку галузі з урахуванням об'єктивної оцінки конкурентних переваг.

З точки зору С.М. Ілляшенка, «в умовах посилення міжнародної конкуренції пріоритетом для кожної країни стає формування конкурентних переваг. Сьогодні їх основним джерелом є інноваційна діяльність підприємств, тобто пошук і впровадження нових технологій та продуктів, концепцій управління та винаходів, які будуть сприяти не тільки розвитку самого підприємства, а й розвитку країни в цілому» [7, с. 33].

Відтак, галузь сільського господарства потребує додаткової уваги з огляду на проблеми зміни клімату та необхідність пошуку резервів підвищення ефективності використання наявного інноваційного потенціалу розвитку аграрного сектору регіону.

Економічна наука має бути залучена до системного дослідження теорії і методології оцінки ефективності використання природно-кліматичного потенціалу на регіональному рівні, розробки нових науково-методичних підходів його підвищення та адаптивного прогнозування на основі формування синергетичних цілей інноваційної, соціальної та екологічної моделі розвитку, що повинно стати найважливішим фактором виходу галузі на шлях забезпечення сталої динаміки зростання і покращення добробуту.

Серед науковців існують різні методологічні підходи до вивчення цієї проблеми. Зокрема, Е.В. Савченко і Е.В. Тутова прогнозування валового регіонального продукту областей України проводили на основі індуктивного підходу з урахуванням соціально-економічних факторів впливу [12]. Аналіз динаміки валового регіонального продукту на основі методології неокласичної теорії зростання розглядається в останніх роботах М.Ю. Криворучки [8].

Системний аналіз розвитку агропромислового комплексу показав, що останній відіграє провідну роль у формуванні валового регіонального продукту (ВРП) і сталому зростанні економіки, забезпеченні населення продовольчими продуктами та сприянні його зайнятості в сільській місцевості, а також на підприємствах харчової промисловості, підвищенні життєвого рівня і загального добробуту.

Можна погодитися із пропонованим В.Н. Афанасьєвим і М.М. Юзбашевим підходом, коли для оцінки взаємозв'язку стійкості розвитку аграрного сектора регіону та зміни різних функціонально не пов'язаних один з одним чинники доцільно виявляти аналітичну залежність, будувати регресійний просторово-часові моделі, які можуть служити основою прогнозних сценаріїв на середньо- і довгострокову перспективу [2].

Тому при науковому обґрунтуванні прогнозу розвитку аграрного сектору і економіки Кіровоградської області важливо комплексно дослідити як виробничі фактори з урахуванням можливого впливу їх на динаміку валового регіонального продукту, так і економічні, у поєднанні із можливими кліматичними змінами. Виробничими факторами, у даному випадку, є валовий збір сільськогосподарських культур, а економічними – обсяг освоєння капітальних інвестицій.

Можливий вплив кліматичних змін було враховано шляхом аналітичного вирівнювання динамічних рядів коливань валового збору зернових і олійних культур на основі методу експоненціального згладжування та побудови прогнозу до 2025 р. із верхнім і нижнім довірчим інтервалом при $P < 0,05$ (рис. 1).

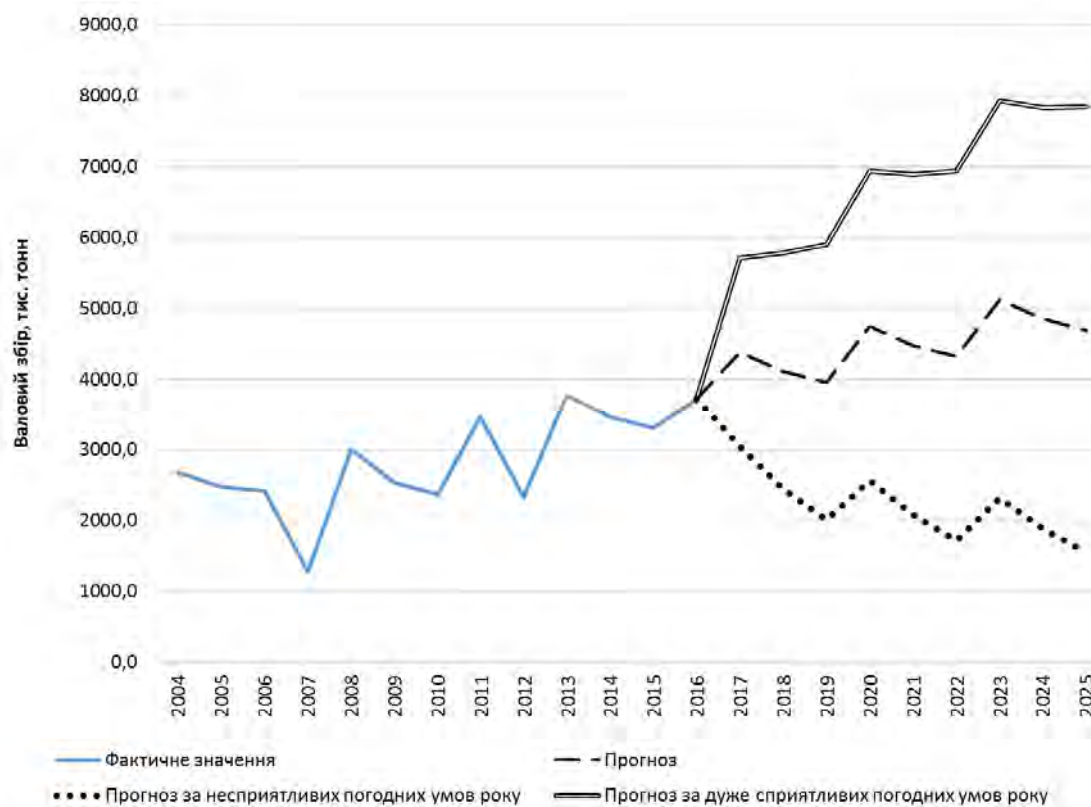

Рисунок 1 – Модель прогнозу валового збору зернових культур в умовах зміни клімату у Кіровоградській області до 2025 р. на основі експоненціального згладжування
Джерело: розроблено автором за даними [13].

Згідно із визначенням, яке наводить Н.М. Гаркуша, «експоненціальне згладжування – це вирівнювання динамічних рядів, що дуже коливаються, з метою наступного прогнозування. За цим методом можна дати обґрунтовані прогнози на підставі рядів динаміки, що мають помірний зв'язок у часі, і забезпечити більше врахування показників, досягнутих за останні роки. Сутність методу полягає у згладжуванні часового ряду за допомогою зваженої плинної середньої, у якій ваги підпорядковані експоненціальному закону. Кожне згладжене значення розраховується

шляхом поєднання попереднього згладженого значення і поточного значення часового ряду. У цьому випадку поточне значення часового ряду зважується з урахуванням константи, що згладжує» [3, с. 112].

Використання даного методу прогнозування є цілком виправданим, оскільки в регіоні спостерігається певна закономірність коливання середньої урожайності сільськогосподарських культур. Циклічне суттєве зниження урожайності зернових культур відбувається в середньому один раз на 4-5 років, а катастрофічне, що здатне привести до повної втрати врожаю – через 20-30 років. Поки жодні спостереження й дослідження не дають точної відповіді, коли саме настане та сама ризикована подія. Так, в умовах регіону впродовж аналізованого періоду значне зниження виробництва сільськогосподарських культур спостерігалось у 2007 і 2012 рр.

Аналогічний підхід побудови прогнозу на основі методу експоненціального згладжування використано для олійних культур при $P < 0,05$ (рис. 2).

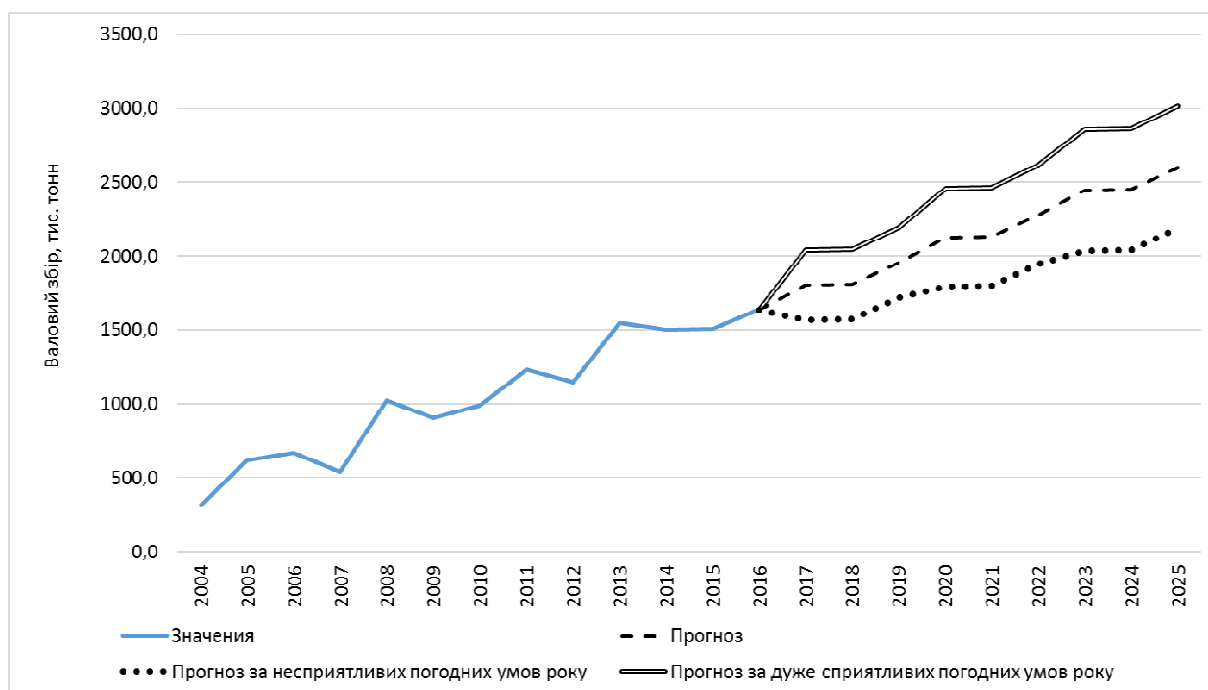

Рисунок 2 - Модель прогнозу валового збору олійних культур в умовах зміни клімату у Кіровоградській області до 2025 р. на основі експоненціального згладжування
Джерело: розроблено автором за даними [13].

Після проведеного регресійного аналізу було отримано кореляційну матрицю для визначення тісноти зв'язку і взаємного впливу відібраних для дослідження змінних факторів за період 2004-2015 рр. (табл. 1).

Таблиця 1 - Кореляційна матриця тісноти зв'язку досліджуваних ендогенних і екзогенних факторів впливу на динаміку ВРП Кіровоградської області у 2004-2015 рр.

	X1	X2	X3	Y
X1	1,000000	0,742323*	0,539082	0,620327*
X2	0,742323*	1,000000	0,868054*	0,918555*
X3	0,539082	0,868054*	1,000000	0,972159*
Y	0,620327*	0,918555*	0,972159*	1,000000

*Ступінь достовірності $P < 0,05$ для отриманих коефіцієнтів кореляції (r)

Джерело: розроблено автором за даними [13].

Дослідженнями встановлено, що в області важливими ендogenous факторами впливу на динаміку ВРП (Y) є обсяг виробництва зерна (X1) і олійних культур (X2), а екзогенним – освоєння (використання) капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство (X3). Найвищий вплив на динаміку зміни валового регіонального продукту має обсяг освоєння капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки (коефіцієнт кореляції $r=0,972$), валовий збір олійних культур ($r=0,918$) і валовий збір зернових культур ($r=0,62$). Для встановлення достовірності обчислених коефіцієнтів кореляції використано критерій Стюдента (t- критерій).

Порівняння емпіричного розрахунку критерію Стюдента із табличним для коефіцієнта кореляції першого фактору виявило, що $t_1 > t_{0,05}$ ($4,03 > 2,306$), другого – ($7,99 > 2,306$) і третього – ($13,49 > 2,306$). Звідси можна зробити висновок, що нульова гіпотеза відхиляється, а зв'язок між факторним і результативним показником є суттєвим, не випадковим та істотними на рівні значущості $P < 0,05$.

На основі аналізу даного статистичного масиву інформації за 2004-2015 рр. було розроблено математичну модель прогнозування ВРП Кіровоградської області на середньострокову перспективу до 2025 р. в залежності від динаміки зміни ендogenous і екзогенних факторів, що враховує безпосередньо стохастичний характер можливого впливу кліматичних змін та технологічних інновацій (табл. 2).

Таблиця 2 – Модель прогнозу впливу стану розвитку аграрного сектору економіки на динаміку ВРП Кіровоградської області до 2025 р. в умовах зміни клімату

Роки	Валовий збір зерна, тис. т (X1)	Валовий збір олійних культур, тис. т (X2)	Освоєно (використано) капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство, млн грн (X3)	Валовий регіональний продукт (ВРП) у фактичних цінах, млн грн (Y)
2004-2006	2522,8	534,7	273,6	6886,0
2007-2009	2271,8	823,7	459,0	12446,3
2010-2012	2726,2	1121,8	979,2	19282,0
2013-2015	3521,5	1518,7	1392,3	30839,3
2013-2015 рр. до 2004-2006 рр., %	139,6	284,0	508,9	447,9
2016	3725,8	1635,9	3485,1	55326,7*
2017	4383,1	1803,3	3679,3	60590,1
2018	4116,6	1808,7	3873,5	62302,7
2019	3959,0	1957,6	4067,7	66370,3
2020	4753,1	2124,7	4261,9	71949,9
2021	4486,6	2130,2	4456,0	73687,0
2022	4328,9	2279,0	4650,2	77803,5
2023	5123,1	2446,2	4844,4	83523,7
2024	4856,6	2451,6	5038,6	85281,5
2025	4698,9	2600,5	5232,8	89444,3

*Прогнозна оцінка на основі даної моделі

Джерело: розроблено автором за даними [13].

З цією метою була побудована багатофакторна кореляційно-регресійна степенева модель, яка дозволила виявити щільність взаємозв'язку між величиною

факторних показників (X) і значенням результативного показника (Y). Після проведення розрахунків, виконаних за допомогою методу найменших квадратів отримано основні параметри степеневі виробничої функції, яка придатна для прогнозування впливу виробництва зернових і олійних культур в умовах зміни клімату та капітальних інвестицій на обсяг валового регіонального продукту Кіровоградської області (1).

$$Y = a_0 \cdot X1^{a_1} \cdot X2^{a_2} \cdot X3^{a_3}, \quad (1)$$

де Y – обсяг валового регіонального продукту Кіровоградської області, млн грн;
 $X1$ – ендогенний фактор валового збору зерна, тис. т;
 $X2$ – ендогенний фактор валового збору олійних культур, тис. т;
 $X3$ – екзогенний фактор освоєння (використання) капітальних інвестицій в сільському, лісовому та рибному господарстві, млн грн;
 a_0, a_1, a_2, a_3 – параметри функції. Отримане рівняння регресії достовірне за коефіцієнтом кореляції та має високий ступінь впливу досліджуваних факторів за коефіцієнтом детермінації $R^2=0,967$ (2):

$$Y = 6,519 \cdot X1^{0,079183} \cdot X2^{0,460536} \cdot X3^{0,611465} . \quad (2)$$

Важливим моментом є оцінка точності і надійності прогнозів. Емпіричною мірою точності прогнозу є величина його помилки, що визначається як різниця між прогнозними і фактичним значенням досліджуваного показника. Оцінку точності результатів прогнозування проводили за допомогою визначення середньої відносної похибки апроксимації ε (табл. 3).

Таблиця 3 – Коефіцієнти оцінки достовірності нелінійної регресійної моделі

Показник	Символ	Фактичне значення
Параметри функції	a_0, a_1, a_2, a_3	$a_0=6,519827; a_1=0,079183; a_2=0,460536; a_3=0,611465.$
Коефіцієнт кореляції	r	0,98360
Коефіцієнт детермінації	R^2	0,96747
Критерій Фішера	F	78,14 > 4,07
Середня відносна похибка, %	ε	2,79 < 10

Джерело: складено автором.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,967$ є високий, що пояснює варіацію включених в модель факторів на 96,7 %, тоді як решта 3,3 % залежить від випадкових і інших не включених в модель факторів. Для оцінки значущості коефіцієнта детермінації було проведено розрахунок F-критерію який дозволяє перевірити гіпотезу про статистичну значущість рівняння регресії і показника тісноти зв'язку.

Розрахований F-критерій Фішера=78,14 за формулою (3) значно перевищує його табличне значення $F_{табл}=4,07$:

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0,967}{1-0,967} \cdot \frac{12-3-1}{3} = 78,14 . \quad (3)$$

Одержане значення критерію Фішера підтверджує достовірність і адекватність розробленої багатофакторної моделі, а середня відносна похибка апроксимації є меншою за 10 %. Економічна інтерпретація параметрів моделі показує, що при збільшенні на 1 % виробництва зернових культур валовий регіональний продукт зростає на 0,079 % за умов незмінності інших факторів. При збільшенні на 1 % виробництва олійних культур валовий регіональний продукт зростає на 0,46 %, а при аналогічному збільшенні обсягу освоєння капітальних інвестицій в галузь – відповідно на 0,61 %.

Підставивши отримані раніше методом експоненціального згладжування дані прогнозу на 2017-2025 рр. щодо виробництва зернових і олійних культур, а також освоєння капітальних інвестицій у дану модель отримуємо очікуваний показник валового регіонального продукту. Також для 2016 р. було проведено розрахунок цього ж показника на основі фактичних наявних даних обсягу виробництва зернових і олійних культур, а також освоєння капітальних інвестицій.

За умов збереження сталої динаміки збільшення виробництва зернових і олійних культур та обсягу освоєння капітальних інвестицій в аграрну галузь економіки валовий регіональний продукт регіону до 2025 р. прогнозовано зросте майже втричі порівняно із середньорічним його значенням у 2013-2015 рр., і складе близько 89,4 млрд. грн.

Пріоритетом регіону повинно стати збереження конкурентних позицій і забезпечення продовольчої безпеки внутрішнього ринку, що потребує обґрунтування концептуально нових науково-методичних підходів до організації і управління АПК на засадах дотримання збалансованого розвитку як рослинництва, так і тваринництва, прогнозування при різному рівні ресурсного забезпечення і моделях агрокліматичних умов виробництва та ефективного використання біоенергетичного потенціалу галузі.

Сталий розвиток аграрної сфери має забезпечуватися, передусім, на основі дотримання оптимального балансу між її загальною продуктивністю і конкурентоспроможністю з урахуванням ефективного використання основних виробничих і природно-агрокліматичних видів ресурсів, збереження екологічної рівноваги, підвищення стандартів соціального добробуту населення сільських територій та якості продукції, удосконалення механізму господарювання. Сьогодні вже зрозуміло, що лише за рахунок використання наявного ресурсу вітчизняних чорноземів і досить сприятливого клімату, як це було в минулі роки, не можливо підтримувати сталі динамічне підвищення врожайності та валових зборів сільськогосподарських культур.

Глобальні кліматичні зміни – виклик людству, що потребує зосередження зусиль на зменшення їх негативних наслідків і ризиків, в тому числі для сільського господарства. В умовах регіону необхідно використовувати перспективні сорти і гібриди сільськогосподарських культур із високою посухостійкістю і невибагливістю до ґрунтів.

Як свідчить вітчизняний і іноземний досвід, високих результатів господарювання можна досягти лише за рахунок взаємовигідного поєднання трьох важливих складових успіху в цій сфері діяльності: використання інноваційних розробок науки, стимулювання зацікавленості агробізнесу у їх впровадженні та гідної державної фінансової підтримки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За даними досліджень розроблено і обґрунтовано модель прогнозу впливу на розвиток валового регіонального продукту Кіровоградської області обсягу виробництва збору зернових і олійних культур, а також освоєння капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство. На основі економетричного аналізу моделі визначено основні параметри розвитку економіки області для середньострокової перспективи, наведено оцінку

еластичності впливу досліджуваних факторів на результативний показник, розраховано точність та достовірність прогнозу. Встановлено, що при збільшенні на 1 % виробництва зернових культур валовий регіональний продукт зростає на 0,079 % за умов незмінності інших факторів. При збільшенні на 1 % виробництва олійних культур валовий регіональний продукт зростає на 0,46 %, а при аналогічному обсягу освоєння капітальних інвестицій в галузь – відповідно на 0,61 %.

Основні передумови для стійкого зростання регіональної економіки до 2025 року будуть пов'язані з розвитком інноваційного потенціалу агросектору, впровадженням нових технологій сільськогосподарського виробництва і сортів та гібридів рослин, а також подальшим збереженням позитивної динаміки залученням в галузь інвестицій, що дозволить за прогнозами збільшити ВРП втричі порівняно із середньорічним його значенням у 2013-2015 рр.

Перспективним напрямком подальших досліджень є доповнення моделі новими факторами, а також використання для прогнозування апарату штучних нейронних мереж.

Список літератури

1. Анчишкин А.И. Прогнозирование темпов и факторов экономического роста [Текст] / А.И. Анчишкин. – сост. А. В. Суворов. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 300 с.
2. Афанасьев В.Н. Анализ временных рядов и прогнозирование: Учебник [Текст] / В.Н. Афанасьев, М.М. Юзбашев. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 228 с.
3. Гаркуша Н.М. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: Навч. посіб [Текст] / Н.М. Гаркуша, О.В. Цуканова, О.О. Горошанська. – К. : Знання, 2012. – 591 с.
4. Геєць В.М. Макроекономічне моделювання за секторами національної економіки у програмно-аналітичному інструментарії "Макропрогноз економіки України" [Електронний ресурс] / В.М. Геєць, М.І. Скрипниченко // Математичне моделювання в економіці. – 2013. – Вип. 1. – С. 116–129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mmve_2013_1_13.
5. Демешок О.О. Прогнозування макроекономічних показників розвитку реального сектору економіки України [Електронний ресурс] / О.О. Демешок. // Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки. – 2016. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_7/
6. Ільїн В.Ю. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва на регіональному рівні [Текст] / В.Ю. Ільїн // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2015. – Випуск 4 (63). – С. 108–111.
7. Ілляшенко С.М. Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: монографія [Текст] / С.М. Ілляшенко – Суми. : ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2011. – 644 с.
8. Криворучко М.Ю. Аналіз динаміки валового регіонального продукту на основі методології неокласичної теорії зростання [Текст] / М.Ю. Криворучко // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 2 – С. 97–102.
9. Кулинич О.І. Статистичні методи прогнозування макроекономічних показників та способи їх оцінки [Електронний ресурс] / О.І. Кулинич, Р.О. Кулинич // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4. – С. 283–295. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_4_38
10. Пенькова О.Г. Методологія прогнозування основних макроекономічних показників на довгостроковий період [Електронний ресурс] / О.Г. Пенькова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 2. – С. 57–62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_2_15.
11. Рудая Ю.Н. Влияние технического прогресса на динамику конечного продукта в сельском хозяйстве [Текст] / Ю.Н. Рудая // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 4. – С. 120–124.
12. Савченко Е.А., Тутова Е.В. Прогнозирование валового регионального продукта областей Украины на основе индуктивного подхода [Текст] / Е.А. Савченко, Е. В. Тутова // УСИМ. – 2016. – № 3 – С. 84–92.
13. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2015 рік [Текст] / ред. Л.Б. Дівель ; відп. за вип. Ю.В. Новак. – Кропивницький : Поліграф-Сервіс, 2016. – 489 с.
14. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія [Текст] / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 368 с.

15. Elliott G. *Economic Forecastin* / G. Elliott, A. Timmermann. – Princeton : Published by Princeton University Press, 2016. – 552 p.
16. Holden K. *Economic forecasting: an introduction* / K. Holden, D. A. Peel, J. L. Thompson. – New York : Published in the United States of America by Cambridge University Press, 1990. – 213 p.
17. Zellner A. *Statistics, Econometrics and Forecasting* / A. Zellner. – New York : Published in the United States of America by Cambridge University Press, 2004. – 163 p.

References

1. Anchishkin, A.I. (2003). *Forecasting the pace and factors of economic growth*. A.V. Suvorov (Ed.). Moscow: MAKS Press.
2. Afanasev, V.N. & Yuzbashev, M.M. (2001). *Analiz vremennykh ryadov i prognozirovaniye: Uchebnik [Time series analysis and forecasting: Textbook]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
3. Garkusha, N.M., Czukanova, O.V. & Goroshans'ka O.O. (2012). *Modeli i metody pry`jnyattya rishen`v analizi ta audy`ti: Navch. posib [Models and methods of decision-making analysis and audit: Training. guidances]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
4. Geyecz, V.M. & Skry`pny`chenko, M.I. (2013). Makroekonomichne modelyuvannya za sektoramy` nacional'noyi ekonomiky` u programno-anality`chnomu instrumentariyi "Makroprognoz ekonomiky` Ukrayiny`" [Macroeconomic modeling by sectors of the national economy in the software and analytical tools "Macroeconomic forecasts of Ukraine's economy"]. *Matematy`chne modelyuvannya v ekonomici – Mathematical modeling in economics, Vol. 1*, 116-129. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mmve_2013_1_13 [in Ukrainian].
5. Demeshok, O.O. (2016). Prognozuvannya makroekonomichny`x pokazny`kiv rozvy`tku real`nogo sektoru ekonomiky` Ukrayiny` [Forecasting macroeconomic indicators of the real economy Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovaciyi. Seriya : Ekonomichni nauky – Economy. Management. Innovation. Series: Economics, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_7/ [in Ukrainian].
6. Il`yin, V.Yu. (2015). Staly`j rozvy`tok sil`s`kogospodars`kogo vy`robnyc`tva na regional`nomu rivni [Sustainable agricultural production at the regional level]. *Visny`k Sums`kogo nacional'nogo agrarnogo universy`tetu – Bulletin of Sumy National Agrarian University, Vol. 4 (63)*, 108-111 [in Ukrainian].
7. Illyashenko, S.M. (2011). *Problemy` i perspekty`vy` ry`nkovo-oriyentovanogo upravlinnya innovacijny`m rozvy`tkom: monografiya [Problems and prospects of market-oriented management of innovation development]*. Sumy` : TOV «Drukars`ky`j dim «Papyrus» [in Ukrainian].
8. Kry`voruchko, M.Yu. (2015). Analiz dy`namiky` valovogo regional`nogo produktu na osnovi metodologiyi neoklasy`chnoyi teoriyi zrostannya [The analysis of the gross regional product based on the methodology of neoclassical growth theory]. *Biznes-Inform – Business Inform, 2*, 97-102 [in Ukrainian].
9. Kuly`ny`ch, O.I. & Kuly`ny`ch, R.O. (2014). Staty`sty`chni metody` prognozuvannya makroekonomichny`x pokazny`kiv ta sposoby` yix ocinky` [Statistical methods for forecasting macroeconomic indicators and methods of evaluation]. *Universy`tets`ki naukovy` zapysky` – University scientific notes, 4*, 283-295. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_4_38 [in Ukrainian].
10. Pen`kova, O.G. (2011). Metodologiya prognozuvannya osnovny`x makroekonomichny`x pokazny`kiv na dovgostrokovy`j period [The methodology of forecasting the main macroeconomic indicators for the long term] *Formuvannya ry`nkovy`x vidnosy`n v Ukrayini – The formation of market relations in Ukraine, 2*, 57-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_2_15 [in Ukrainian].
11. Rudaya, Yu.N. (2008). Vliyanie tekhnicheskogo progressa na dinamiku konechnogo produkta v selskom khozyaystve [The influence of technical progress on the dynamics of the final product in agriculture]. *Ekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta – Economic Bulletin of Rostov State University, Vol. 6, 4*, 120-124 [in Russian].
12. Savchenko, Ye.A. & Tutova, Ye.V. (2016). Prognozirovaniye valovogo regionalnogo produkta oblastey Ukrainy na osnove induktivnogo podkhoda [Forecasting the gross regional product of the regions of Ukraine on the basis of an inductive approach]. *USiM. – Control systems and machines, 3*, 84-92 [in Russian].
13. Staty`sty`chny`j shhorichny`k Kirovograds`koyi oblasti za 2015 rik [Statistical Yearbook Kirovograd region by 2015]. (2016). Kropyvnytskyi: Poligraf-Servis [in Ukrainian].
14. Suxorukov, A.I. & Xarazishvili, Yu.M. (2012). *Modelyuvannya ta prognozuvannya social`no-ekonomichnogo rozvy`tku regioniv Ukrayiny` : monografiya [Modeling and forecasting of socio-economic development of Ukraine: monograph]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
15. Elliott, G., & Timmermann, A. (2016). *Economic Forecastin*. Princeton, the USA: Published by Princeton University Press [in English].

16. Holden, K., Peel, D.A., & Thompson, J.L. (1990). *Economic forecasting: an introduction*. New York: Published in the United States of America by Cambridge University Press [in English].
17. Zellner, A. (2004). *Statistics, Econometrics and Forecasting*. New York: Published in the United States of America by Cambridge University Press [in English].

Yuriy Kernasyuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad state agricultural experimental station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine

Forecast of Development of the Agricultural Sector and the Economy of Kirovohrad Region in Terms of Climate Change

The purpose of the article is to develop and substantiate a model for predicting the dynamics of the gross regional product of the Kirovograd region, which assumes an assessment of the state of development of agricultural production and the volume of development of capital investments in agriculture, forestry and fisheries.

The peculiarity of forecasting at the regional level is the need to take into account the available innovative potential, exogenous, and endogenous factors of influence. For forecasting, it is advisable to identify an analytical dependence, to construct a regression space-time model. The factors of development of the agrarian sector of the economy that affect the dynamics of the gross regional product are determined. The forecast of the gross regional product has been carried out, taking into account the analysis of the impact of the volume of development of capital investments in agriculture and the variability of agricultural production in the face of climate change.

By results of researches on the basis of application of a method of econometric modeling the methodical approach to construction of model of forecasting of a total regional product is developed. The essence of the proposed approach is based on a combination of multifactor forecasting methods and the production function tool.

gross regional product, forecast, development, economics, agriculture, climate change

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 23.05.2017

Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

УДК 658.168

Н.А. Іщенко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Діагностика ймовірності банкрутства підприємства та шляхи його стабілізації

У статті висвітлено методичні підходи до діагностики ймовірності банкрутства підприємства. Проаналізовано ймовірність банкрутства підприємства за допомогою моделей прогнозування банкрутства. Визначено обмеження для використання на українських підприємствах моделей прогнозування банкрутства зарубіжних вчених. Обґрунтовано напрями використання результатів прогнозування при розробці стратегічних механізмів фінансової стабілізації
банкрутство, діагностика ймовірності банкрутства, моделі прогнозування банкрутства, фінансова стабілізація

Н.А. Іщенко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Диагностика вероятности банкротства предприятия и пути его стабилизации

В статье освещены методические подходы к диагностике вероятности банкротства предприятия. Проанализировано вероятность банкротства предприятия с помощью моделей прогнозирования банкротства. Определены ограничения для использования на украинских предприятиях моделей прогнозирования банкротства зарубежных учёных. Обоснованы направления использования результатов прогнозирования при разработке стратегических механизмов финансовой стабилизации
банкрутство, діагностика вероятности банкрутства, модели прогнозирования банкрутства, финансовая стабилизация

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку більшості суб'єктів господарювання визначається як кризовий. Індикатори кризових явищ, що є типовими для багатьох підприємств, – це спад виробництва, цінові та структурні диспропорції, випуск неконкурентоспроможної продукції, зниження продуктивності праці, масова збитковість та низька рентабельність, незадовільна структура балансу, дефіцит оборотних коштів, неплатоспроможність, незбалансованість відтворювальних процесів. У зв'язку з цим особливого значення набуває своєчасне виявлення загрози банкрутства на підприємстві та розроблення і впровадження відповідних антикризових заходів, що дадуть змогу подолати кризу, відновити ліквідність і платоспроможність та запобігти процедурі банкрутства і ліквідації підприємства.

Оцінка ймовірності банкрутства для сільськогосподарських підприємств набуває особливого значення з урахуванням того, що сільське господарство є важливим для нашої країни, а самі сільськогосподарські підприємства характеризуються такими особливостями, як: сезонність виробництва, різна тривалість виробничого циклу, використання у виробничому процесі частини продукції власного виробництва, низька рентабельність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансової кризи на підприємстві, антикризового управління, шляхи його оздоровлення відображені у працях О.І. Копилюка, А.М. Штангрета [1], М.К. Колісника, П.Г. Ільчука [2], А. Кондрашихіна, Т. Пепи, В. Федорова [8]. Розробкою моделей прогнозування ймовірності банкрутства займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Е. Альтман

[9], К. Беєрман [10], У. Бівер [11], П. Вайбель [12], Р. Таффлер, Г. Тішоу [13], О.О. Терещенко [7] та інші. Дослідження окремих аспектів прогнозування ймовірності банкрутства підприємств здійснили у своїх працях Т.І. Лепейко, Т.О. Доценко [3], В. Прохорова, О. Крупчатников [4], О. Л. Пластун [5], Т. Г. Рзаєва, І. В. Стасюк [6] та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної тематики питання оцінки загрози ймовірності банкрутства і сьогодні залишається актуальним, потребує подальшого детального дослідження можливості використання зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці. До невирішених частин загальної проблеми слід віднести не адаптованість до українських реалій методик прогнозування ймовірності банкрутства підприємства.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення методичних підходів до діагностики ймовірності банкрутства підприємства, визначення їх переваг та недоліків для сільськогосподарських підприємств з урахуванням специфіки та особливостей їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Існує значна кількість методів діагностики ймовірності банкрутства за допомогою таких моделей: двофакторна модель Е. Альтмана, п'ятифакторна модель Е. Альтмана адаптована, дискримінантна модель Р. Ліса, дискримінантна модель Дж. Таффлера, показник діагностики платоспроможності Ж. Конана і М. Гольдера, коефіцієнт У. Бівера, модель Г. Спрінгейта, дискримінантна модель О. Терещенка, модель Р. Сайфуліна – Г. Кадикова, О. Зайцевої та інші. З метою визначення їх переваг та недоліків проведемо діагностику ймовірності банкрутства на основі даних сільськогосподарського підприємства за основними переліченими вище методиками.

У таблиці 1 представлені результати розрахунку індексу кредитоспроможності підприємства за 2014-2016 роки.

Таблиця 1- Прогнозування ймовірності банкрутства за п'ятифакторною моделлю Е. Альтмана

Показники	Розрахунок показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Частка власних оборотних коштів в активах (X_1)	$X_1 = \text{власний оборотний капітал} / \text{загальна вартість активів}$	0,610	0,613	0,662
Рентабельність активів розрахована з використанням нерозподіленого прибутку (X_2)	$X_2 = \text{нерозподілений прибуток} / \text{загальна вартість активів}$	0,175	0,114	0,506
Рентабельність активів розрахована з використанням чистого прибутку (X_3)	$X_3 = \text{прибуток до сплати відсотків} / \text{загальна вартість активів}$	0,175	0,123	0,506
Коефіцієнт покриття поточних зобов'язань власним капіталом (X_4)	$X_4 = \text{балансова вартість власного капіталу} / \text{позиковий капітал}$	48,695	6,032	40,587
Коефіцієнт трансформації (X_5)	$X_5 = \text{чиста виручка} / \text{загальна вартість активів}$	0,965	0,552	0,985
Z – показник	$0,717X_1+0,847X_2+3,107X_3+0,42X_4+0,995X_5$	22,54	4	20,5
Ймовірність банкрутства		дуже низька	дуже низька	дуже низька

Джерело: розраховано та складено автором.

Якщо Z - рахунок 1,8 і менше, то ймовірність банкрутства є дуже високою; від 1,81 до 2,7 - висока; від 2,8 до 2,9 банкрутство можливе; при показнику 3 і вище ймовірність банкрутства дуже низька [9].

Результати проведених розрахунків за п'ятифакторною моделлю Альтмана свідчать, що підприємство є фінансово стійким, а ймовірність банкрутства – дуже низька. Протягом 2014–2016 рр. Z – показник приймав значення, значно вище за критичне. Так в 2014 році Z – показник становив 22,54, вже в 2015 році показник знизився на 18,54 пункти та склав – 4, проте його значення все ж таки вище за критичне. В 2016 році відбулось зростання Z – показника відповідно до 2015 року на 16,5 пункти та становив – 20,5. Згідно даних зарубіжних джерел точність прогнозування банкрутства за цією моделлю сягає 95%.

До принципово іншого класу моделей скорингового аналізу належить п'ятифакторна модель У. Бівера оцінки фінансового стану підприємств з метою діагностики банкрутства [11]. Вагові коефіцієнти для індикаторів у моделі Бівера не передбачаються і підсумковий показник фінансового стану не розраховується. Отримані значення індикаторів порівнюються з їх нормативними значеннями, розрахованими Бівером для трьох видів фірм: для підприємств, що мають стійкий фінансовий стан (група I); для підприємств, збанкрутілих протягом п'яти років (група II); для підприємств, що стали банкрутами протягом року (група III).

Розрахунки значень коефіцієнтів за системою Бівера на підприємстві представлено в табл. 2.

Таблиця 2 – Прогнозування ймовірності банкрутства за системою Бівера

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Характеристика показників (групи)		
				2014 р.	2015 р.	2016 р.
Коефіцієнт Бівера	11,496	1,155	22,767	I	I	I
Коефіцієнт загальної ліквідності	33,842	16,377	282,12	I	I	I
Рентабельність капіталу за чистим прибутком	17,45	11,42	50,61	I	I	I
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	0,02	0,14	0,02	I	I	I
Коефіцієнт покриття активів власним оборотним капіталом	0,6	0,6	0,7	I	I	I

Джерело: розраховано та складено автором.

Розраховані показники ймовірності банкрутства за системою Бівера свідчать про те, що підприємство за всіма показниками відноситься до першої групи. Тобто, підприємство має стійкий фінансовий стан, задовільну структуру балансу, і тому йому не загрожує банкрутство.

У 1978 році Г. Спрінгейтом була побудована модель, що забезпечує 92,5% точності передбачення неплатоспроможності на рік вперед. Загальний вигляд моделі:

$$Z = 1,03 A + 3,07 B + 0,66 C + 0,4 D,$$

де A – робочий капітал / загальна вартість активів;

B – прибуток до сплати податків і відсотків / загальна вартість активів;

C – прибуток до сплати податків / короткострокова заборгованість;

D – обсяг продажу / загальна вартість активів [2].

Підприємство із достовірністю 92% може бути віднесено до категорії потенційних банкрутів, якщо розрахункове значення Z – показника для нього менше за

0,862. Якщо значення більше, то підприємство можна вважати таким, що функціонує нормально.

Оцінимо ймовірність банкрутства підприємства використовуючи модель Спрінгейта (табл. 3).

Таблиця 3 – Оцінка ймовірності банкрутства на основі моделі Спрінгейта

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Робочий капітал, тис. грн.	3974	5259	8996
Загальна вартість активів, тис. грн.	6510	8579	13599
Оподатковуваний прибуток, тис. грн.	1142	1096	6383
Короткострокові зобов'язання, тис. грн.	121	342	32
Обсяг продажу, тис. грн.	6288	4742	13408
Z – показник	7,79	3,34	134,11

Джерело: розраховано та складено автором.

За результатами проведених розрахунків ймовірності банкрутства на основі моделі Спрінгейта можна зробити висновок, що підприємство функціонує нормально, оскільки Z – показник значно перевищує критичне значення.

З використанням різних методик прогнозування банкрутства побудована універсальна дискримінантна функція:

$$Z = 1,5 X_1 + 0,08 X_2 + 10 X_3 + 5 X_4 + 0,3 X_5 + 0,1 X_6,$$

де X_1 – cash-flow / зобов'язання;

X_2 – валюта балансу / зобов'язання;

X_3 – чистий прибуток / валюта балансу;

X_4 – чистий прибуток / виручка від реалізації;

X_5 – виробничі запаси / виручка від реалізації;

X_6 – виручка від реалізації / валюта балансу.

Здобуті значення Z- показника можна інтерпретувати так:

$Z > 2$ – підприємство вважається фінансово стійким, і тому йому не загрожує банкрутство;

$1 < Z < 2$ – фінансова рівновага підприємства порушена, але за умови переходу на антикризове управління банкрутство йому не загрожує;

$0 < Z < 1$ – підприємству загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних заходів;

$Z < 0$ – підприємство є напівбанкрутом [2].

Проаналізуємо ймовірність банкрутства підприємства за узагальненою моделлю, що побудована на основі дискримінантної функції (табл. 4).

Таблиця 4 – Оцінка ймовірності банкрутства за узагальненою моделлю, що побудована на основі дискримінантної функції

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Cash-flow, тис. грн.	-677	-913	2355
Зобов'язання, тис. грн.	131	1220	327
Валюта балансу, тис. грн.	6510	8579	13599
Чистий прибуток, тис. грн.	1137	980	6883
Виробничі запаси, тис. грн.	692	394	1137
Виручка від реалізації, тис. грн.	6288	4742	13408
Z – показник	1,37	2,01	18,41

Джерело: розраховано та складено автором.

Виходячи з даних таблиці 4 можна зробити висновок, що підприємство протягом 2015-2016 років є фінансово стійким, і йому не загрожує банкрутство, так як значення показника більше нормативу ($Z > 2$), проте в 2014 році значення Z - показника становить 1,37. Це свідчить про незначне порушення фінансової рівноваги, але за умови переходу на антикризове управління банкрутство підприємству не загрожує.

Розглянуті методики прогнозування банкрутства зарубіжних вчених мають ряд суттєвих обмежень для їх використання на українських підприємствах [3]:

- дані моделі не адаптовані до вітчизняної економіки і не враховують специфіку діяльності українських підприємств, а саме: особливості в системі бухгалтерського обліку і податковому законодавстві, вплив інфляції на формування показників діяльності підприємства, галузеву приналежність підприємства та інше;

- моделі не дають відповіді на питання, які з факторів вплинули на зміну рівня фінансової стійкості;

- за результатами використання моделей неможливо отримати інформацію щодо подальшого розвитку підприємства;

- граничні значення показників, що запропоновані зарубіжними вченими часто є недосяжними для українських підприємств.

Разом з тим вказані методики дають можливість визначити наближення банкрутства підприємства (стадії кризи) та не дозволяють спрогнозувати перехід підприємства від однієї стадії життєвого циклу до іншої.

Враховуючи всі ці обмеження зарубіжних моделей прогнозування банкрутства, вітчизняними науковцями були розроблені методики, що адаптовані для вітчизняної економіки.

Однією з найвідоміших є модель Сайфуліна-Кадикова [8]. Оцінка рівня фінансового стану в цій моделі здійснюється за рейтинговим числом:

$$R = 2 K_{звк} + 0,1 K_{пл} + 0,08 K_i + 0,45 K_m + K_{вк},$$

де $K_{звк}$ – коефіцієнт забезпеченості власним капіталом ($K_{звк} \geq 0,1$);

$K_{пл}$ – коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{пл} \geq 2$);

K_i – інтенсивність обігу капіталу, що авансується, яка характеризує обсяг реалізованої продукції, що припадає на одну грошову одиницю коштів, вкладених у діяльність підприємства ($K_i \geq 2,5$);

K_m – коефіцієнт менеджменту, характеризується відношенням прибутку від реалізації до величини виручки від реалізації;

$K_{вк}$ – рентабельність власного капіталу – відношення загального прибутку до власного капіталу ($K_{вк} \geq 0,2$).

Якщо рейтингове число $R > 1$, то підприємство знаходиться у задовільному стані; $R < 1$, то це характеризує стан підприємства як незадовільний.

У таблиці 5 представлені результати розрахунку рейтингового числа моделі Сайфуліна-Кадикова.

Таблиця 5 – Оцінка ймовірності банкрутства Сайфуліна-Кадикова

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Коефіцієнт забезпеченості власним капіталом	0,98	0,86	0,98
Коефіцієнт поточної ліквідності	33,78	16,35	281,88
Інтенсивність обігу капіталу, що авансується	0,98	0,64	1,01
Коефіцієнт менеджменту	0,17	0,33	0,37
Рентабельність власного капіталу	0,18	0,13	0,52
Рейтингове число	5,56	3,69	30,91

Джерело: розраховано та складено автором.

За результатами проведених розрахунків ймовірності банкрутства за моделлю Сайфуліна-Кадикова можна зробити висновок, що фінансовий стан підприємства знаходиться в задовільному стані. Про це свідчить значення рейтингового числа, яке протягом 2014-2016 років було більшим за 1.

Вченими Іркутської державної економічної академії запропонована чотирьохфакторна модель прогнозу ризику банкрутства (R -модель) [8], яка має наступний вигляд:

$$R=8,38 K_1+K_2+0,054 K_3+0,63 K_4,$$

де K_1 – оборотний капітал / активи;

K_2 – чистий прибуток / власний капітал;

K_3 – виручка від реалізації / активи;

K_4 – чистий прибуток / інтегральні витрати.

Ймовірність банкрутства підприємства у відповідності із значенням моделі R визначається за допомогою розробленої шкали граничних значень (табл.6).

Таблиця 6 – Загальна оцінка ймовірності банкрутства підприємства за R – моделлю

Значення R (коефіцієнту ймовірності банкрутства)	Ймовірність банкрутства, %
Менше 0	Максимальна (90-100)
0 – 0,18	Висока (60-80)
0,18 – 0,32	Середня (35-50)
0,32 – 0,42	Низька (15-20)
Більше 0,42	Мінімальна (до10)

Джерело: складено автором.

У таблиці 7 представлені результати розрахунку показників R – моделі.

Таблиця 7 – Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за R – моделлю

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Оборотний капітал, тис. грн.	4095	5601	9028
Активи, тис. грн.	6510	8579	13599
Чистий прибуток, тис. грн.	1137	980	6883
Власний капітал, тис. грн.	6379	7359	13272
Виручка від реалізації, тис. грн.	6288	4742	13408
Інтегральні витрати, тис. грн.	5030	6043	6858
R – модель	5,63	5,7	6,73

Джерело: розраховано та складено автором.

Згідно даних таблиці 7 можна зробити висновок, що ймовірність банкрутства підприємства за R -моделлю мінімальна (до 10%). Про це свідчить коефіцієнт ймовірності банкрутства, значення якого протягом 2014-2016 років значно більше за 0,42. Так, в 2015 році відносно до 2014 року коефіцієнт збільшився на 0,07 та становив 5,7, а в 2016 році порівняно з 2015 роком зріс на 1,03 і дорівнював 6,73.

Адекватніше ситуацію для підприємств України з урахуванням галузевих особливостей відображають дискримінантні моделі, розроблені О.О. Терещенко [7]. Ці моделі є десятифакторними:

$$Z = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_{10} x_{10},$$

де x_1 – коефіцієнт поточної ліквідності;

x_2 – коефіцієнт фінансової незалежності;

- x_3 – відношення чистого доходу до активів;
 x_4 – відношення операційного грошового потоку (Cash-flow I) до суми чистого доходу та інших операційних доходів;
 x_5 – відношення операційного та інвестиційного грошових потоків (Cash-flow II) до активів;
 x_6 – відношення чистого доходу до позикового капіталу;
 x_7 – відношення операційного грошового потоку (Cash-flow I) до позикового капіталу;
 x_8 – співвідношення прибутку до оподаткування та чистого доходу;
 x_9 – відношення чистого прибутку до власного капіталу;
 x_{10} – коефіцієнт оборотності оборотних активів.

Коефіцієнти дискримінантних моделей та інтерпретація значень інтегральних показників Z для сільського господарства представлені в таблиці 8.

Таблиця 8 – Коефіцієнти моделей прогнозування банкрутства

Галузь	a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	a_8	a_9	a_{10}
Сільське господарство	-0,260	0,105	1,567	0,301	1,375	-	-	-	1,689	0,168	-

Джерело: складено автором.

Якщо значення $Z < -0,8$ то підприємство знаходиться в зоні фінансової кризи, якщо значення в межах $-0,8 \leq Z \leq 0,48$ то необхідно здійснити додатковий аналіз і якщо значення Z більше за 0,48 то підприємство знаходиться в зоні фінансової стійкості.

У таблиці 9 представлені результати розрахунку дискримінантної моделі діагностики банкрутства підприємства за 2014-2016 роки.

Таблиця 9 – Прогнозування ймовірності банкрутства підприємства за дискримінантною моделлю

Показники	Розрахунок показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Коефіцієнт поточної ліквідності (X_1)	$X_1 =$ поточні активи/поточні пасиви	33,78	16,35	281,87
Коефіцієнт фінансової незалежності (X_2)	$X_2 =$ власний капітал/валюту балансу	0,98	0,86	0,98
Коефіцієнт оборотності капіталу (X_3)	$X_3 =$ чиста виручка від реалізації/валюту балансу	0,97	0,55	0,99
Коефіцієнт рентабельності операційних продаж по Cash-flow 1 (X_4)	$X_4 =$ Cash-flow 1/чиста виручка від реалізації + інші операційні доходи	-0,09	-0,07	0,35
Коефіцієнт рентабельності активів по Cash-flow 2 (X_5)	$X_5 =$ Cash-flow 2 / валюта балансу	-0,24	-0,15	0,22
Коефіцієнт оборотності позикового капіталу (X_6)	$X_6 =$ чиста виручка від реалізації/позиковий капітал	48	3,89	41
Відношення Cash-flow 1 до позикового капіталу (X_7)	$X_7 =$ Cash-flow 1 /позиковий капітал	-4,17	-0,26	15,84
Рентабельність продажів (X_8)	$X_8 =$ прибуток до оподаткування / чиста виручка від реалізації	0,18	0,23	0,51

Продовження таблиці 9

Рентабельність власного капіталу (X_9)	X_9 = чистий прибуток/власний капітал	0,18	0,13	0,52
Коефіцієнт оборотності оборотних активів (X_{10})	X_{10} = чиста виручка від реалізації / середні залишки оборотних активів	1,73	0,49	1,83

Джерело: розраховано та складено автором.

Отже, здійснимо розрахунок Z показника за дискримінантною моделлю:

$$Z_{2014} = -0,260 + (0,105 * 33,78) + (1,567 * 0,98) + (0,301 * 0,97) - (1,375 * 0,09) - 0,24 + 48 - 4,17 + (1,689 * 0,18) + (0,168 * 0,18) + 1,73 = 50,64$$

$$Z_{2015} = -0,260 + (0,105 * 16,35) + (1,567 * 0,86) + (0,301 * 0,55) - (1,375 * 0,07) - 0,15 + 3,89 - 0,26 + (1,689 * 0,23) + (0,168 * 0,13) + 0,49 = 7,27$$

$$Z_{2016} = -0,260 + (0,105 * 281,87) + (1,567 * 0,98) + (0,301 * 0,99) + (1,375 * 0,35) + 0,22 + 41 + 15,84 + (0,689 * 0,51) + (0,168 * 0,52) + 1,83 = 90,95$$

За результатами проведених розрахунків ймовірності банкрутства за дискримінантною моделлю можна зробити висновок, що підприємство протягом 2014-2016 р. р. знаходиться в зоні фінансової стійкості, оскільки значення Z показника більше 0,48.

Основною цільовою спрямованістю використання результатів проведеної оцінки має бути розробка етапів, важелів, заходів фінансової стабілізації підприємства. Сама фінансова стабілізація повинна послідовно здійснюватися за такими основними етапами: усунення неплатоспроможності; відновлення фінансової стійкості; зміна фінансової стратегії з метою прискорення економічного зростання. Кожному етапу фінансової стабілізації підприємства мають відповідати певні механізми: оперативний, тактичний, і стратегічний.

Результати проведеної оцінки доводять, що на досліджуваному підприємстві доцільно застосовувати стратегічний механізм фінансової стабілізації, тобто систему заходів, що заснована на використанні моделей фінансової підтримки прискореного економічного зростання підприємства, а саме: зростання рівня рентабельності продажу за рахунок проведення ефективної цінової політики, здійснення ефективного податкового планування; зростання частки чистого прибутку, що спрямовується на виробничий розвиток шляхом здійснення певної дивідендної політики; прискорення оборотності активів за рахунок оптимізації співвідношення необоротних й оборотних активів, а також прискорення обороту окремих елементів оборотних активів (у першу чергу, запасів товарно-матеріальних цінностей і дебіторської заборгованості).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі діагностики ймовірності банкрутства сільськогосподарського підприємства за допомогою моделей прогнозування банкрутства, результати якої свідчать про фінансову стійкість підприємства та низьку ймовірність банкрутства, встановлено, що для сільськогосподарського підприємства найдоцільніше здійснювати прогнозування ймовірності банкрутства підприємства за дискримінантною моделлю, яка враховує галузеві особливості. Обґрунтовано необхідність застосування стратегічного механізму фінансової стабілізації, але визначенню більш детальних заходів та інструментів має передувати більш деталізований стратегічний та прогнозний факторний аналіз оцінки ймовірності банкрутства, що і визначає перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Копилюк О. І. Фінансова санація та банкрутство підприємств [Текст] : навч. посіб. / О. І. Копилюк, А. М. Штангрет. – Київ. : Центр навчальної літератури, 2005. – 168 с.
2. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством [Текст] : навч. посіб. / М. К. Колісник, П. Г. Ільчук, П. І. Віблій. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.
3. Лепейко Т. І. Аналіз сучасних методик прогнозування ймовірності банкрутства підприємства [Текст] / Т. І. Лепейко, Т. О. Доценко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – 2011. – № 1(10). – С. 67–70.
4. Прохорова В. Прогнозування банкрутства як складова антикризового фінансового управління [Текст] / В. Прохорова, О. Крупчатников // Економічний простір. – 2009. – № 23/2. – С. 103–109.
5. Пластун О. Л. Аналіз кількісних методик прогнозування банкрутства підприємства та обґрунтування необхідності розробки сучасних вітчизняних аналогів [Текст] / О. Л. Пластун // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 2. – С. 101–107.
6. Рзаєва Т. Г. Зарубіжні методики визначення ймовірності банкрутства підприємства [Текст] / Т. Г. Рзаєва, І. В. Стасюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Т.1, №3. – С. 177–181.
7. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств [Текст] : навч. посіб. / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004 – 412 с.
8. Фінансова санація та банкрутство підприємств [Текст] : навч. посіб. / А. Кондрашихін, Т. Пепа, В. Федорова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 203 с.
9. Altman E. J. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy [Текст] / E.J. Altman // Journal of Finance. – No. 4. – 1968. – P. 589–609.
10. Beermann K. Prognosemöglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlüssen [Текст] / K. Beermann. – Düsseldorf, 1976.
11. Beaver W. Financial Ratios as Predictors of Failure [Текст] / W. Beaver // Empirical Research in Accounting, Selected Studies 1966, Supplement to: Journal of Accounting Research, Vol. 4 (1966). – P. 71–111.
12. Weibel P.F. Die Aussagefähigkeit von Kriterien zur Bonitätsbeurteilung im Kreditgeschäft der Banken [Текст] / P.F. Weibel // Bankwirtschaftliche Forschungen, Bd. 24. – Bern-Stuttgart, 1973.
13. Toffler R. Going, going, gone-four factors which predict “Accountancy” [Текст] / R. Toffler, H. Tishaw // March 1977. – P. 50–54.

References

1. Kopylyuk, O. I. & Shangret, A. M. (2005). *Finansova sanatsia ta bankrutstvo pidpvyiemstv [Financial reorganization and enterprise bankruptcy]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
2. Kolisnyk M.K., Ilchuk, P.G. & Viblyi, P.I. (2007). *Finansova sanatsia i antykrizove upravlinya pidpvyiemstvom [Financial reorganization and anti-crisis management of the enterprise]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
3. Lepeiko, T. I. & Dotsenko, T. O. (2011). Analiz suchasnyh metodyk prognozuvania ymovirnosti bankrunstva pidpvyiemstva [Analysis of modern methods of predicting the probability of enterprise bankruptcy]. *Finansovo-kreditna diyalnist: problemy teorii ta praktyky – Finance and credit activity: problems of theory and practice, 1 (10)*, 67-70 [in Ukrainian].
4. Prokhorova, V. & Krupchatnikov, O. (2009). Prognozuvania bankrutstva yak skladova antykrizovogo finansovogo upravlinnia [Prediction bankruptcy as a part of anti-crisis financial management]. *Ekonomichniy prostir – Economic space, 23/2*, 103-109 [in Ukrainian].
5. Plastyn, O. L. (2005). Analiz kilkisnyh metodyk prognozuvannia bankrutstva pidpvyiemstva ta obgruntuvania neobhidnosti rozrobky suchasnyh vitchyznyanyh analogiv [Analysis of quantitative prediction enterprise bankruptcy techniques and rationale for the development of modern domestic analogue necessity]. *Visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy – Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking, 2*, 101-107 [in Ukrainian].
6. Rizaeva, T. G. & Stasiyk, I. V. (2010). Zarubizhni metodyky vyznachennia ymovirnosti bankrutstva pidpvyiemstva [Foreign techniques of determination enterprise bankruptcy probability]. *Visnyk Khmelnitskogo nationalnogo universitenu – Bylletin of Khmelnitskiy National University, Vol. 1, 3*, 177-181 [in Ukrainian].
7. Tereschenko, O. O. (2004). *Finansova sanatsia ta bankrutstvo pidpvyiemstv [Financial reorganization and enterprise bankruptcy]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

8. Kondrashuhin, A., Pepa, T. & Fedorova, V. (2007). *Finansova sanatsia ta bankrutstvo pidpriemstv [Financial reorganization and enterprise bankruptcy]*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
9. Altman, E. J. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance*, 4, 589-609 [in English].
10. Beermann, K. (1976). *Prognosemöglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlüssen*. Düsseldorf [in German].
11. Beaver, W. (1966). Financial Ratios as Predictors of Failure. Empirical Research in Accounting, Selected Studies. *Journal of Accounting Research*, Vol. 4, 71-111 [in English].
12. Weibel, P. F. (1973). Die Aussagefähigkeit von Kriterien zur Bonitätsbeurteilung im Kreditgeschäft der Banken. *Bankwirtschaftliche Forschungen*, 24 [in German].
13. Toffler, R. & Tishaw, H. (1977). *Going, going, gone-four factors which predict "Accountancy"*, 50-54 [in English].

Nina Íshchenko, Associate Professor, PhD in Economic (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Diagnosis of Probability of the Enterprise Bankruptcy and Ways to Stabilize It

The article's aim is to elucidate the methodological approaches to the diagnosis of probability of the enterprise bankruptcy and ways to stabilize its financial condition.

The study used general scientific and special methods (comparative, economic and statistical). It was done the diagnosis of probability of the enterprise bankruptcy with the help of five-factor E. Altman, J. Bever, Springate's model, generalized model, Sayfulina-Kadykova's model, Irkutsk model and O. Tereshchenko's model. We have found restrictions for use by Ukrainian enterprises bankruptcy prediction models of foreign scientists. There were proposed the national adapted economy methods taking into consideration foreign bankruptcy prediction models. The results of the evaluation of the bankruptcy probability demonstrate financial stability of the company and the law probability of the bankruptcy.

The research results ascertain that using the strategic mechanism of the financial stabilization is expedient. Strategic mechanism of the financial stabilization is a system of the measures that based on using the financial support models of the rapid economic growth of the enterprise, namely an effective pricing policy, tax policy; dividend policy.

bankruptcy, diagnosis, probability of bankruptcy, bankruptcy prediction model, financial stabilization.

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2017

..... *Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017*

УДК 336.1:352

О.Ю. Коцюрба, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Інструменти фінансового забезпечення діяльності підприємств житлово-комунального господарства

У статті обґрунтовано, що у зв'язку з критичним станом житлово-комунального господарства України, проблема фінансового забезпечення модернізації ЖКГ набуває першочергового значення. Досліджено інструменти фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ. Визначено переваги і недоліки їх застосування житлово-комунальними підприємствами та можливості комбінаторного використання при формуванні механізму фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ.

фінансове забезпечення, житлово-комунальне господарство, інструменти, акціонування, аутсорсинг, форфейтинг, проектне фінансування, венчурне фінансування

О.Ю. Коцюрба, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Инструменты финансового обеспечения деятельности предприятий жилищно-коммунального хозяйства

В статье доказано, что в связи с критическим состоянием жилищно-коммунального хозяйства Украины, проблема финансового обеспечения модернизации ЖКХ приобретает первостепенное значение. Исследованы инструменты финансового обеспечения деятельности предприятий ЖКГ. Определены преимущества и недостатки их применения жилищно-коммунальными предприятиями и возможности комбинаторного использования при формировании механизма финансового обеспечения деятельности предприятий ЖКХ.

финансовое обеспечение, жилищно-коммунальное хозяйство, инструменты, акционирование, аутсорсинг, форфейтинг, проектное финансирование, венчурное финансирование

Постановка проблеми. Важливим критерієм оцінки соціально-економічної ситуації в країні є дослідження стану житлово-комунального господарства (ЖКГ) як однієї із пріоритетних галузей національно-господарського комплексу, підприємства якої, у порівнянні з іншими підприємствами невиробничої сфери, надають значну кількість видів послуг та через забезпечення населення й суб'єктів господарювання необхідними житлово-комунальними послугами, реалізують соціальну функцію. Незважаючи на те, що впровадження комплексу заходів, передбачених загальнодержавною та регіональними програмами реформування і розвитку житлово-комунального господарства, сприяло деяким позитивним змінам у даній галузі, більшість завдань щодо підвищення ефективності та надійності її функціонування залишаються невирішеними, в тому числі й забезпечення беззбиткової діяльності та модернізації підприємств ЖКГ. Гостра нестача фінансових ресурсів, необхідних для здійснення житлово-комунальними господарствами своєї діяльності, є свідченням, з одного боку, неефективності фінансового менеджменту підприємств, а з іншого – необхідності пошуку нових інструментів фінансового забезпечення діяльності, здатних найповніше задовольнити фінансові потреби підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розвитком фінансового забезпечення підприємств ЖКГ, знайшли своє відображення у працях О. Амосова [1], І. Бойко, Л. Бражнікової [3], Ю. Гайко [5], М. Забаштанського, Є. Кулягіної, О. Нагорної, В. Полуянова, Л. Саєнко, В. Світличної, Т. Юр'євої та ін. Узагальнення наявних праць показує, що більша увага приділяється дослідженню питань щодо виявлення особливостей функціонування підприємств ЖКГ, оцінки стану їх фінансового забезпечення та проблем реформування в цій галузі. Проте питанням необхідності та переваг використання сучасних інструментів фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ з урахуванням складових фінансових ресурсів присвячено незначну кількість напрацювань, що обґрунтовує актуальність та обумовлює мету дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сучасних інструментів фінансового забезпечення діяльності підприємств та визначення доцільності їх використання підприємствами ЖКГ з урахуванням специфіки діяльності.

Виклад основного матеріалу. Недостатнє фінансування житлово-комунального господарства України протягом багатьох років зумовило появу великої кількості проблем у діяльності підприємств галузі. Так, аналіз видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією витрат протягом 2012-2016 рр., дозволив зробити висновок, що питома вага витрат на фінансування ЖКГ у загальних видатках була незначною і не перевищувала 6% (у 2012 році – 5,1%, у 2013 році – 1,9%, у 2014 році – 4,3%, у 2015 році – 0,08%, у 2016 році – 0,01% [2; 4]). Скорочення видатків на житлово-комунальне господарство зумовлено проведенням програми реформування житлово-комунального господарства в країні, що включає передачу повноважень з управління житлово-комунальним господарством на місцевий рівень та добровільним об'єднанням громадян, через зміну державних пріоритетів підтримки різних галузей національної економіки. Фактичні обсяги бюджетного фінансування ЖКГ подано на рис. 1.

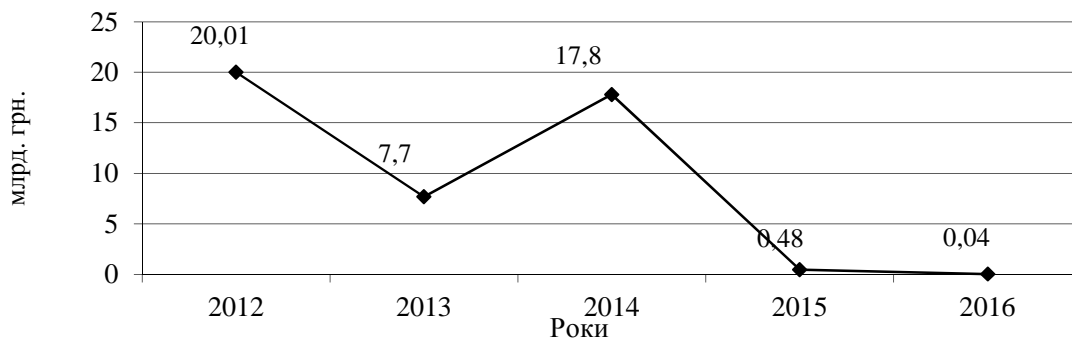

Рисунок 1 – Видатки Державного бюджету на фінансування ЖКГ протягом 2012-2016 рр., млрд. грн.
Джерело: систематизовано автором на основі даних [2; 4].

Як видно з рис. 1, протягом 2012-2016 рр. спостерігалось суттєве зниження обсягів фінансування ЖКГ за рахунок коштів Державного бюджету, що обумовлено реалізацією бюджетної децентралізації в країні.

Скорочення обсягів бюджетного фінансування ЖКГ поряд з перманентною збитковістю діяльності житлово-комунальних підприємств свідчить про необхідність застосування нових інструментів формування фінансового забезпечення діяльності підприємств галузі, виходячи із структури фінансових ресурсів (рис. 2), сформованої на основі обраної стратегії формування фінансового забезпечення.

Інструментом фінансового забезпечення, реалізація якого забезпечила підвищення результативності функціонування підприємств ЖКГ, якості надання житлово-комунальних послуг та формування власне загально визначених за своєю ефективністю моделей реформування ЖКГ у Великобританії та Німеччині [6, с. 162], стало акціонування.

Акціонування – перетворення комунального підприємства в акціонерне товариство, і все майно, яке буде передано до складу майнового комплексу підприємства, перестане бути комунальним майном, а перейде у власність створеного АТ; у випадку, коли орган місцевого самоврядування стає єдиним власником АТ за ним зберігається колишній обсяг повноважень, проте права на майно перестають бути комунальним.

Рисунок 2 – Склад інструментів фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ з урахуванням структури фінансових ресурсів
Джерело: розроблено автором.

В якості переваг використання акціонування для підприємств ЖКГ можна виділити наступні: залучення фінансових ресурсів як самих засновників, так і сторонніх осіб шляхом розміщення ліквідних активів на ринку цінних паперів; безпосередня участь представників муніципалітету в управлінні діяльністю товариства шляхом взяття участі в загальних зборах акціонерів; здійснення комплексного управління підприємством; самостійність виступу в якості позичальника у фінансових установах; скорочення витрат відповідних бюджетів на забезпечення ефективної та безперебійної роботи підприємств ЖКГ.

Поряд з перевагами для житлово-комунальних підприємств мають місце обставини, які обтяжують реалізацію зазначеного інструменту: низький рівень інвестиційної привабливості цінних паперів підприємств ЖКГ; нестабільність економічної ситуації в країні; громіздкість та довготривалість оформлення акціонування; необхідність сплати дивідендів, якщо інше рішення не прийняте зборами акціонерів; необхідність постійного оприлюднення інформації про фінансовий стан, що є обтяжливим для підприємства.

Інструмент фінансового забезпечення, який досить широко використовується у світовій практиці, – аутсорсинг.

Аутсорсинг – делегування власником комунального підприємства певних бізнес процесів чи виробничих функцій на обслуговування приватному підприємству, яке спеціалізується у відповідній галузі (питання щодо стягнення боргів з населення за послуги ЖКГ, використання програмного забезпечення в сфері обслуговування платежів, перерахунків, технічних характеристик житлових будинків та ін.).

Однак аутсорсинг, як і будь-яке явище, має переваги та недоліки. Перевагами є:

1) виникнення можливості вивільнення відповідних організаційних, фінансових і людських ресурсів з метою розвитку нових напрямів або концентрації зусиль на питаннях, які потребують особливої уваги;

2) підвищення якості продуктів та послуг, які отримано від спеціалізованих компаній;

3) перерозподіл ризиків;

4) підвищення інвестиційної привабливості підприємств.

До недоліків для житлово-комунальних підприємств слід віднести:

1) ризики пов'язані з низьким рівнем професіоналізму співробітників аутсорсингової компанії;

2) недостатність важелів управлінського впливу, що може призвести до зниження ефективності процесів;

3) наявність ризиків порушення безпеки та конфіденційності [1, с. 65].

Одним з найбільш ефективних інструментів фінансового забезпечення, як свідчить світовий досвід, являється венчурне фінансування [3, с. 83].

Венчурне фінансування передбачає довгострокові високоризикові інвестиції приватного капіталу в капітал підприємств ЖКГ, для їх розвитку і розширення з метою отримання прибутку від приросту вартості вкладених коштів. Беззаперечними перевагами венчурного фінансування для підприємств ЖКГ є: можливість залучення авансованих споживачами платежів за комунальні послуги як джерело венчурного капіталу (створення венчурних організацій споживачів ЖКП); скорочення розміру дебіторської заборгованості за рахунок збільшення обсягів авансованих платежів; подолання дефіциту і дорожнечі інвестиційних ресурсів; можливість отримання податкових пільг у разі залучення споживачів ЖКП у якості венчурних інвесторів. На противагу позитивам від запровадження цього інструменту, недоліками є: відсутність механізму заохочування потенційних венчурних інвесторів; недосконалість

нормативної бази; виникнення високих кредитних і інвестиційних ризиків; відсутність державних гарантій венчурним інвесторам (споживачам ЖКП); нестабільність економічного середовища.

Серед інструментів фінансового забезпечення, які впливають на зміну обсягів запозичених коштів підприємства, особливе місце займає факторинг.

Факторинг – фінансування під відступлення права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та приймання платежів.

Застосування факторингу житлово-комунальними підприємствами характеризується певними перевагами та недоліками. Перевагами є: можливість покриття дефіциту обігових коштів; запобігання кредитних і валютних ризиків; перетворення дебіторської заборгованості у вільні грошові кошти; підприємство-фактор сприяє поліпшенню управління дебіторською заборгованістю. Недоліками є: значні суперечності в законодавстві України; клієнт не відповідає перед фактором за невиконання або неналежне виконання боржником свого обов'язку, якщо даний договір є безрегресним.

Форфейтинг, як інструмент фінансового забезпечення, являє собою вид кредитування зовнішньоекономічних операцій може здійснюватися у формі викупу в експортера векселів та інших боргових вимог, акцептованих імпортером [6, с. 47]. Для підприємств ЖКГ основними перевагами форфейтингу визначено:

- 1) можливість отримання спеціального новітнього вартісного обладнання, аналогів якому немає в Україні;
- 2) купівля обладнання з відстрочкою платежу;
- 3) зменшення фінансового навантаження за рахунок часткового погашення боргу, комісійної винагороди та дисконту Регіональним фондом інвестування ЖКГ;
- 4) можливість отримання додаткових доходів за рахунок зниження витрат ресурсів.

Серед причин, які перешкоджають реалізації форфейтингу у сфері ЖКГ, слід виокремити наступні:

- 1) можливість застосування лише у випадку відшкодування Регіональним фондом інвестування ЖКГ частини комісійної винагороди та дисконту, які, як правило, закладаються у вартість обладнання;
- 2) необхідність активізації залучення банків до форфейтингу через законодавче забезпечення податкових пільг банку-гаранту (авалісту) в залежності від обсягів гарантування (авалювання);
- 3) нестабільність економічної ситуації в країні та коливання валютних курсів.

У вітчизняній практиці найбільш широко використовується кредитне фінансування, яким є будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми. Розглядаючи кредитне фінансування як інструмент фінансового забезпечення діяльності житлово-комунальних підприємств, слід зазначити притаманні йому переваги та недоліки. Вагомими перевагами виступають: одержання необхідного обсягу фінансових ресурсів; тариф для споживачів підвищується тільки в частині обслуговування боргових зобов'язань; гарантією повернення залучених коштів є платежі споживачів за комунальні послуги; держава може виступати у якості гаранту за кредитом. Незважаючи на значні переваги, кредитне фінансування має також і певні недоліки, такі як: високі відсоткові ставки за кредитами; низький рівень

кредитоспроможності-позичальників підприємств ЖКГ; нестабільність економічної ситуації в країні.

Залучення необхідних фінансових ресурсів для здійснення технічного переоснащення та підвищення ефективності діяльності підприємств ЖКГ можливе через реалізацію державно-приватного партнерства (ДПП), що представляє собою рівноправне та взаємовигідне співробітництво між державою, територіальними громадами (в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування) та приватними інвесторами у межах реалізації проектів, спрямованих на вирішення важливих для території соціально-економічних проблем. Реалізація окремих форм ДПП у житлово-комунальній сфері забезпечила можливість виокремлення переваг та недоліків для підприємств сфери.

Переваги:

1) акумулювання фінансових потоків в умовах дефіциту бюджету з приватного сектору економіки;

2) залучення додаткових фінансових ресурсів, які можуть бути спрямовані на технічне оснащення, модернізацію та реконструкцію основних виробничих фондів;

3) сприятиме економії енергоресурсів та можливості зниження собівартості ЖКП;

4) підвищення якості наданих ЖКП.

Недоліки:

1) соціальна значущість галузі;

2) недосконалість нормативної бази та врегулювання відносин між органами місцевої влади та приватними інвесторами;

3) нестабільність економічної ситуації в країні;

4) невпевненість інвесторів щодо інвестування коштів в ЖКГ внаслідок значного ризику й низької результативності їх діяльності [7, с. 384].

Перспективним інструментом фінансового забезпечення є проектне фінансування.

Проектне фінансування – форма реалізації фінансово-кредитних відносин учасників з приводу організації та здійснення фінансування інвестиційного проекту з використанням різноманітних фінансових інструментів за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають генеровані проектом грошові потоки, а забезпеченням боргу – активи учасників фінансування [5, с. 148].

Доцільність використання даного інструменту у сфері ЖКГ має бути визначена на основі визначених його переваг та недоліків. До переваг для підприємств ЖКГ відносяться: суміщення різних видів капіталу (банківського, комерційного, державного, міжнародного); можливість диверсифікації ризиків між учасниками інвестиційного проекту; можливе як за рахунок зовнішніх залучених ресурсів, так і за рахунок тимчасово вільних внутрішніх ресурсів підприємства. Недоліками являються: необхідність ґрунтовного аналізу технічних та економічних характеристик інвестиційного проекту; наявність ризиків.

Загальноприйнятим до останнього часу в Україні був такий інструмент фінансового забезпечення, як асигнування з бюджету. Однак в умовах значної обмеженості бюджетних коштів його застосування можливе лише для вирішення нагальних проблем ЖКГ, у розв'язанні яких вирішальним є фактор часу. Асигнування з бюджету передбачають виділення коштів державного бюджету на державну підтримку розвитку житлово-комунального господарства, забезпечення пільг з оплати будівництва, обслуговування й ремонту житла та інших об'єктів ЖКГ, установлених на рівні держави. Для підприємств ЖКГ перевагами використання бюджетних асигнувань

є: залучення коштів відбувається на безповоротній і безвідплатній основі; мають цільовий характер. Однак мають місце й недоліки, такі як: обмеженість обсягу залучених коштів обумовлюється обмеженість фінансових планів підприємств ЖКГ; необхідність додержання режиму економії; здійснення постійного контролю за витратами бюджетних коштів.

Слід відмітити, що вищезазначений перелік не є вичерпним та може бути розширений, виходячи з індивідуальних цілей та потреб підприємств ЖКГ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наявні проблеми функціонування підприємств ЖКГ являються наслідком хронічної нестачі у них фінансових ресурсів. Задоволення потреби у фінансових ресурсах через використання різних інструментів орієнтує фінансових менеджерів на перманентний пошук найефективніших із них. Для підприємств ЖКГ такими є акціонування, аутсорсинг, венчурне, проектне та кредитне фінансування, факторинг, форфейтинг, державно-приватне партнерство, кожному з яких притаманні як переваги, так і недоліки.

Підсумовуючи, необхідно зауважити, що інструменти фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ тісно корелюють із його формами або джерелами фінансування як напрямками походження ресурсів. За рахунок здатності комбінаторного використання інструментів фінансового забезпечення, що прямо чи опосередковано впливають на його стан, можливим є забезпечення оптимальної структури фінансових ресурсів в рамках обраної стратегії формування фінансового забезпечення діяльності підприємств ЖКГ та формування дієвого механізму фінансового забезпечення шляхом удосконалення процесу мобілізації фінансових ресурсів, що сприятиме вирішенню проблеми їх нестачі. Подальшого дослідження потребує обґрунтування складових механізму фінансового забезпечення діяльності підприємств житлово-комунального господарства та змістовного їх наповнення.

Список літератури

1. Амосов О.Ю. Аутсорсинг как инструмент реформирования ЖКХ [Текст] / О.Ю. Амосов // Бизнес Информ. – 2011. – № 4. – С. 64–66.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» [Текст] – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
3. Бражникова Л.Н. Альтернативные источники финансового обеспечения инноваций в ЖКХ [Текст] / Л.Н. Бражникова // Инновации. Инвестиции. Конкурентоспособность. – 2012. – № 1(2). – С. 82–93.
4. Бюджетний щоденник на 2016 рік. – Financial and economic analysis office in the VRU [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/FEAO_Schodennyk_A5_web.pdf.
5. Гайко Е.Ю. Проектное финансирование коммунальной инфраструктуры: мировая практика [Текст] / Е.Ю. Гайко // Экономика и прогнозирование. – 2008. – № 1. – С. 145–154.
6. Коцюрба О.Ю. Зарубіжний досвід реформування ЖКГ та його застосування в Україні як передумова фінансової стабілізації підприємств галузі [Текст] / О.Ю. Коцюрба // Збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» (Кропивницький, 7-8 квітня 2017 р.). – Кропивницький, «КОД», 2017. – С. 161–163.
7. Коцюрба О.Ю. Фінансові аспекти державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства [Текст] / О.Ю. Коцюрба // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: зб. наук. праць. Серія «Економічні науки». – 2010. – Вип. 18, Ч.1 – С. 383–389.

References

1. Amosov, O. Yu. (2011). Outsorsynh kak ynstrument reformyrovanyia ZhKKh [Outsourcing as an instrument of the housing and communal services reforming]. *Biznes Inform – Business Inform*, 4, 64–66 [in Russian].

2. Analytychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2016 rotsi" [The analytical report to the annual address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external situation of Ukraine in 2016"]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Brazhnykova, L. N. (2012). Alternatyvnye ystochnyky finansovoho obespecheniya ynnovatsyi v ZhKKH [Alternative of financial security of innovative in HCS]. *Innovatsii. Investytsii. Konkurentospromozhnist – Innovation. Investments. Competitiveness*, 1(2), 82–93 [in Russian].
4. Biudzhetyni shchodennyk na 2016 rik [The Budget diary for 2016]. *Financial and economic analysis office in the VRU*. (n.d.). *feao.org.ua*. Retrieved from https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/FEAO_Schodennyk_A5_web.pdf [in Ukrainian].
5. Haiko E. Yu. (2008). Proektnoe finansyrovanye kommunalnoi ynfrastruktury: myrovaia praktyka [Project financing of public infrastructure: world practice]. *Ekonomyka y prohnozyrovanye – Economics and forecasting*, 1, 145–154 [in Russian].
6. Kotsiurba, O. Yu. (2017). Zarubizhnyi dosvid reformuvannia ZhKH ta yoho zastosuvannia v Ukraini yak peredumova finansovoi stabilizatsii pidpriemstv haluzi [Foreign experience of the housing and communal services reforming and its application in Ukraine as a precondition for financial stability of the industry]. Scientific research in the third millennium: social, legal, economic and humanitarian dimensions: *Druha mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (7-8 kvitnia 2017 roku) – Second International Scientific Conference*, 161-163. Kropyvnytskyi: «KOD» [in Ukrainian].
7. Kotsiurba, O. Yu. (2010). Finansovi aspekty derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Financial aspects of the public-private partnership in the housing and communal services]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauk - Proceedings Kirovograd National Technical University. Economics*, 18, p. 1, 383–389 [in Ukrainian].

Olha Kotsiurba, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Housing and Utilities Enterprises Financial Support Formation Instruments

The article notes that, in view of the critical state of the housing and communal services of Ukraine, the financial support' problem of the housing and communal services' modernization has become a priority. In terms of financial decentralization, amount of funding of the housing and communal services from the state budget significantly decreased. It actualized the search of new housing and utilities enterprises financial support formation instruments, which must carry out considering the optimal structure of financial resources.

Instruments, that provide an increase in the company's own financial resources, are corporatization, outsourcing, venture financing. Instruments, that provide an increase in the borrowed financial resources, are forfeiting, factoring, credit financing. Public-private partnerships and project financing provide increment of attracted financial resources. Benefits and drawbacks of each instrument have been determined.

Housing and utilities enterprises financial support formation instruments are closely correlated with its forms or sources of funding as directions of resources origin. The ability to combinatorial use of the financial support instruments enables the formation of the effective financial support mechanism by improving the financial resources' mobilization process, which will help solve the problem of shortage.

financial support, housing and communal services, instruments, corporatization, outsourcing, forfeiting, project financing, venture financing

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 23.05.2017

..... *Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017*

УДК 331.2:338.4

Н.П. Сисоліна, доц., канд. екон. наук

С.С. Нісфоян, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Мотиваційні механізми на сучасному підприємстві

В статті обґрунтовано мотивацію, яка є не тільки способом залучення й утримання висококваліфікованих кадрів, але також є найважливішою умовою успіху організації. На основі узагальнення наукових підходів до визначення таких економічних категорій, як «мотивація виробничої діяльності», «мотиваційний механізм», «мотивація праці», та їх аналізу було запропоновано авторське бачення мотиваційного механізму підвищення результативності праці персоналу

мотивація праці, мотивація виробничої діяльності, мотиваційний механізм, людський капітал, управління персоналом, розвиток персоналу

Н.П. Сысолина, доц., канд. экон. наук

С.С. Нисфоян, канд. экон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Мотивационные механизмы на современном предприятии

В статье обоснована мотивация, которая является не только способом привлечения и содержания высококвалифицированных кадров, но также является важнейшим условием успеха организации. На основе обобщения научных подходов к определению таких экономических категорий, как «мотивация производственной деятельности», «мотивационный механизм», «мотивация труда», и их анализа было предложено авторское виденье мотивационного механизма повышения результативности труда персонала.

мотивация труда, мотивация производственной деятельности, мотивационный механизм, человеческий капитал, управление персоналом, развитие персонала

Постановка проблеми. Мотивація відіграє роль каталізатора в процесі управління прогресивними змінами та підвищенні трудової та творчої активності. Мотивація є не тільки способом залучення й утримання висококваліфікованих кадрів, але і найважливіша умова успіху організації. Трудова мотивація є імпульсом до свідомої діяльності співробітників, спрямованої для підвищення досягнень. Грамотне використання інструментарію, створеного для оцінки результативності персоналу, є одним з елементів ефективного втілення соціально-економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мотивації праці, як фактора ефективної діяльності підприємства, є актуальними, про що свідчать численні наукові праці вчених.

Вагомий внесок у розв'язання проблеми мотивації діяльності, зокрема інноваційної, зробили вітчизняні вчені Г.А. Дмитренко [1], А.М. Колот [4], Г.Т. Куликов [3], І.Л. Петрова [6] та ін. Зокрема, А.М. Колотом розкривається понятійний апарат, характеризуються сучасні теорії мотивації і їхній вплив на практику менеджменту персоналу; наводяться традиційні й нетрадиційні методи, засоби, механізми, за допомогою яких здійснюється активізація трудової діяльності, досягається максимально можливе використання трудового потенціалу; висвітлюється зарубіжний досвід матеріальної і нематеріальної мотивації трудової діяльності.

Проте, зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища ставлять перед підприємствами нові й нові проблеми при розробці ефективної соціально-економічної політики.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування механізмів регулювання соціально-економічної політики підприємств, зокрема мотивації праці, задля підвищення ефективності діяльності.

Виклад основного матеріалу. У загальному визначенні, мотивацією є процес свідомого вибору особистістю того чи іншого типу поведінки, який обумовлений певними особистісними характеристиками людини, необхідністю задоволення її потреб та відповідністю їх зовнішнім умовам діяльності. Розвиваючись під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів, мотивація до трудової та творчої діяльності є складним, відносно стійким процесом спонукання, стимулювання окремої людини чи групи людей до цілеспрямованої поведінки або до виконання певних дій, скерованих на досягнення власних цілей або мети організації.

Аналіз сучасних систем мотивації та стимулювання праці персоналу вітчизняних підприємств свідчить, що в Україні активно використовуються інструменти суто матеріальної мотивації. У цілому проблема мотивації виробничої діяльності може сприйматися вже не як локальна галузева проблема, а як проблема «неефективності функціонування суспільства в цілому» [5].

Крім того, в зв'язку з високим рівнем інфляції Уряд України у 2017 р. зробив певні кроки по збільшенню розміру мінімальної оплати праці, тим більш, що соціальні гарантії індексації розміру заробітної плати відповідно темпів інфляції перед тим були зняті. Проте, це має короткостроковий вплив, при цьому проблеми не зникають, оскільки розмір оплати праці частіш за все не є адекватним реальному прожитковому мінімуму, а крім того збільшилися елементи зрівнялівки простої і кваліфікованої праці.

Мотивацію можна забезпечувати не лише за рахунок позитивного впливу на працівників і створення сприятливих умов для роботи, але й способом усунення всього, що заважає в роботі і в житті (важкі умови праці, велика тривалість робочого дня, наявність конфліктної ситуації в колективі) [10, с. 301].

Останнім часом набуває поширення тенденція заміни постійної робочої сили на контрактіві й тимчасові форми зайнятості, оскільки працедавці прагнуть мінімізувати витрати на виробництво, у тому числі зниження прямих витрат на персонал, при цьому тривалість трудового договору й умови зайнятості працівника стають нестабільними і негарантованими, тобто впроваджуються нестандартні, або як ще їх називають атипові форми зайнятості. Так звана позикова праця є різновидом тимчасової роботи, тим самим позбавляє працівника гарантій зайнятості, оскільки у будь-який момент, незалежно від якості роботи, він може бути усунутий і бути направлений для виконання роботи в іншу організацію, якщо він є співробітником компанії-аутсорсера, а то і звільнений.

Оплата праці і соціальні гарантії таких працівників значно нижчі, ніж у постійних. У них не має упевненості в завтрашньому дні, тобто гарантій зайнятості, тому й відсутня прихильність до трудового колективу підприємства, зацікавленість в його подальшому розвитку.

Сучасний підхід до мотивації має враховувати переоцінку змісту праці та виокремлення з традиційних видів трудової діяльності інноваційної. У свою чергу, інноваційна діяльність має зворотний вплив на механізм мотивації, який має постійно змінюватися задля активізації творчості. У механізмі мотивації вирізняють внутрішні мотиви (схильність особистості до інновацій), зовнішні позитивні мотиви, що спонукають до участі в інноваційних процесах, а також зовнішні негативні мотиви, що змушують до участі в інноваційних процесах.

Внутрішні мотиви пов'язані з особистістю людини – її потребами та інтересами, соціальними настановами, індивідуальною позицією щодо окремих речей, моральними

переконаваннями, очікуваннями, сприйняттям та усвідомленням певних цінностей [8, с. 210].

Сучасні підходи до мотивації праці сполучають загально відомі і удосконалені методи з-за зміни змісту праці.

Необхідно відзначити, що в результаті прискорення інноваційного розвитку в корені змінюється зміст праці. Змінюється співвідношення між розумовою і фізичною працею, між виконавськими і управлінськими функціями. Зростає питома вага нестандартних рішень, яка вимагає розвитку особи, збагачення її ціннісно-мотиваційної сфери. Інноваційний характер праці долає межі вузько спеціалізованої підготовки робочого, піднімаючи на рівень вимог універсальні знання, навички, уміння.

В даний час в світовій практиці формується концепція не просто людського капіталу, а капіталу інтелектуального. Інтелектуальний капітал тим цінний, що в нім можна побачити такі взаємопов'язані складові як: людський капітал – людина, його знання, освіта, професіоналізм; й інновації – результат творчої праці, інтелектуальний продукт. В зв'язку з цим, компанії світового рівня усвідомлюють, що важливо до уваги брати нові критерії успіху.

Цікавою, з точки зору нарощування потенціалу, є модель Дж. Коллінза «Від гарного до видатного», яка включає шість послідовних кроків – від призначення керівників до розвитку технологій, які згуртовані в три групи. Якщо систематично приділяти увагу дисциплінованим діям, дисциплінованому мисленню та дисциплінованим людям можливе стрімке зростання [3, с. 25].

Не припинюючи значення фінансових показників, за дослідженням Р. Кантера, ключового значення набувають три нематеріальних активи: концепції, компетентність, зв'язки. Концепції – передові ідеї, проекти чи уявлення про товари і послуги, що створюють споживчі цінності на основі використання створених у світі знань. Компетентність означає здатність поставити нові завдання та ідеї на службу споживачам на найвищому рівні. Зв'язки – різноманітні альянси компаній, що використовуються для реалізації ключових можливостей, створення більш споживчих вигод, відкриття нових перспектив і розширення горизонтів бізнесу [2, с. 263].

Важливими є також спроможності працівника, з точки зору характеристики виконуваної роботи та організації праці, тому високий рівень трудової мотивації відображається через налаштування на роботу, зацікавленість, готовність надавати високі результати.

Крім того, існують засоби нематеріального стимулювання: створення сприятливих умов, усунення конфліктних ситуацій, що заважають в роботі тощо.

Отже, критерії оцінювання повинні змінюватися в залежності від змісту праці (рис. 1), якщо фізична праця визначається за нормами, то розумова за так званими «наближеними» нормами.

Соціально-економічна політика підприємства повинна бути комплексною, включати всі складові сучасного мотиваційного механізму.

Ознакою виробництва інноваційного типу є перевищення віддачі від інвестицій в людський капітал над віддачею від інвестицій в матеріальні складові сукупного капіталу. Тому сучасним підприємствам необхідно планомірно сприяти підвищенню кваліфікації своїх працівників в учбових центрах, проведенню тренінгів тощо.

Тому важливим є питання управління розвитком персоналу через системний підхід, що полягає в комплексній оцінці результативності персоналу, в обґрунтуванні вибору чинників внутрішнього та зовнішнього середовища (рис. 2), що передбачає використання матричного аналізу складання профілю середовища Дж. Вільсона, який базується на оцінці відносної значущості для підприємства окремих чинників; якісну

модель оцінки ефективності витрат на утримання і розвиток персоналу j -го підприємства $[M_{\text{УП}j}(t)]$ на визначений момент часу $t = t_i$, представлена у вигляді:

$$M_{\text{УП}j}(t) = \{R_{\text{П}j}(t), R_{\text{УП}j}(t), R_{\text{РП}j}(t)\}, t = t_i, \quad (1)$$

де $R_{\text{П}j}(t)$, $R_{\text{УП}j}(t)$, $R_{\text{РП}j}(t)$ – показники, що характеризують рентабельність персоналу, рентабельність витрат на утримання персоналу, рентабельність витрат на розвиток персоналу відповідно на визначений момент часу $t = t_i$ [9].

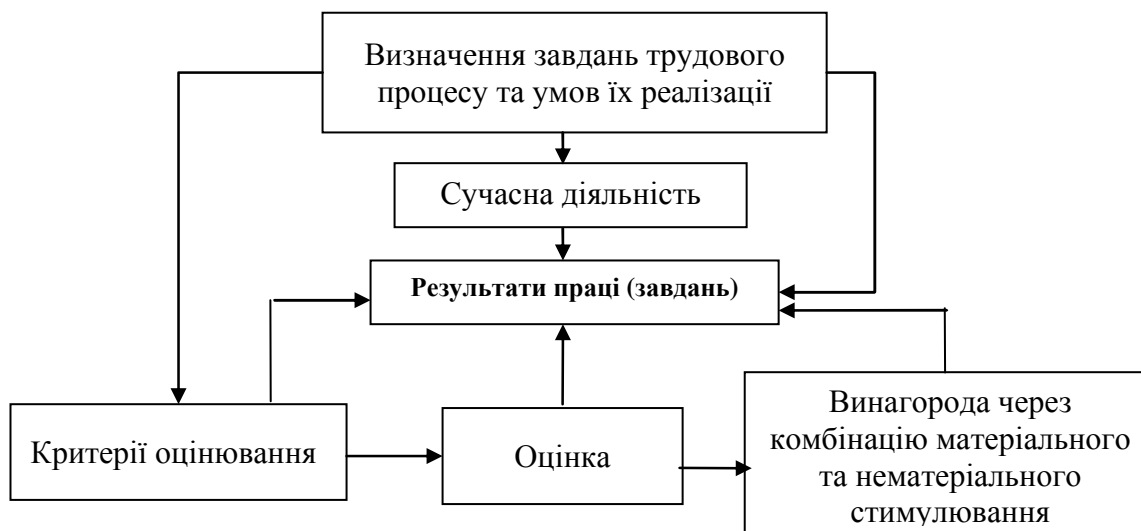

Рисунок 1 – Мотиваційний механізм підвищення результативності праці персоналу
Джерело: складено авторами на підставі [8, с. 245].

Крім того, визначаючи актуальність традиційних методів навчання доцільно наголосити про отримання популярності таких методів, які розвиваються з розповсюдженням інформаційних технологій та Інтернет. Так, вебінари як елемент електронного навчання відрізняється дешевизною та доступністю до прослуховування курсів у зарубіжних викладачів, без виїзду до місця навчання, адже для навчання необхідний тільки комп'ютер та доступ до світової мережі. Проте, для цього необхідно мати достатню мотивацію, щоб пройти повний курс.

Керівник підприємства (заступник з управління персоналом) повинен бути ідеологом загального напрямку програми з розвитку персоналу та її наповнення; начальники підрозділів та HR-фахівці – розробниками контент-наповнення програми із визначенням та описом всіх розділів та їх складових. В разі потреби або виведення функції з розвитку персоналу на аутсорсинг можливе залучення сторонніх фахівців навчальних закладів, консалтингового бізнесу, фрілансерів тощо. Реалізація програми передбачає всебічне забезпечення її практичних аспектів та включає інформаційну, фінансову, організаційну, кадрову та матеріально-технічну підтримку.

При визначенні або зміні технологічної політики підприємствам необхідно враховувати відомі закономірності (наприклад, закономірність кривої Гомпертца (S-кривою), яка є нелінійним зв'язком між кумулятивними витратами (зусиллями), направленними на вдосконалення продукту або процесу, з одного боку, і продуктивності, яка може бути отримана за рахунок вкладених інвестицій, з іншого [7, с. 275], для того, щоб вчасно вплинути на процес, змінюючи напрями кумулятивних витрат (зусиль).

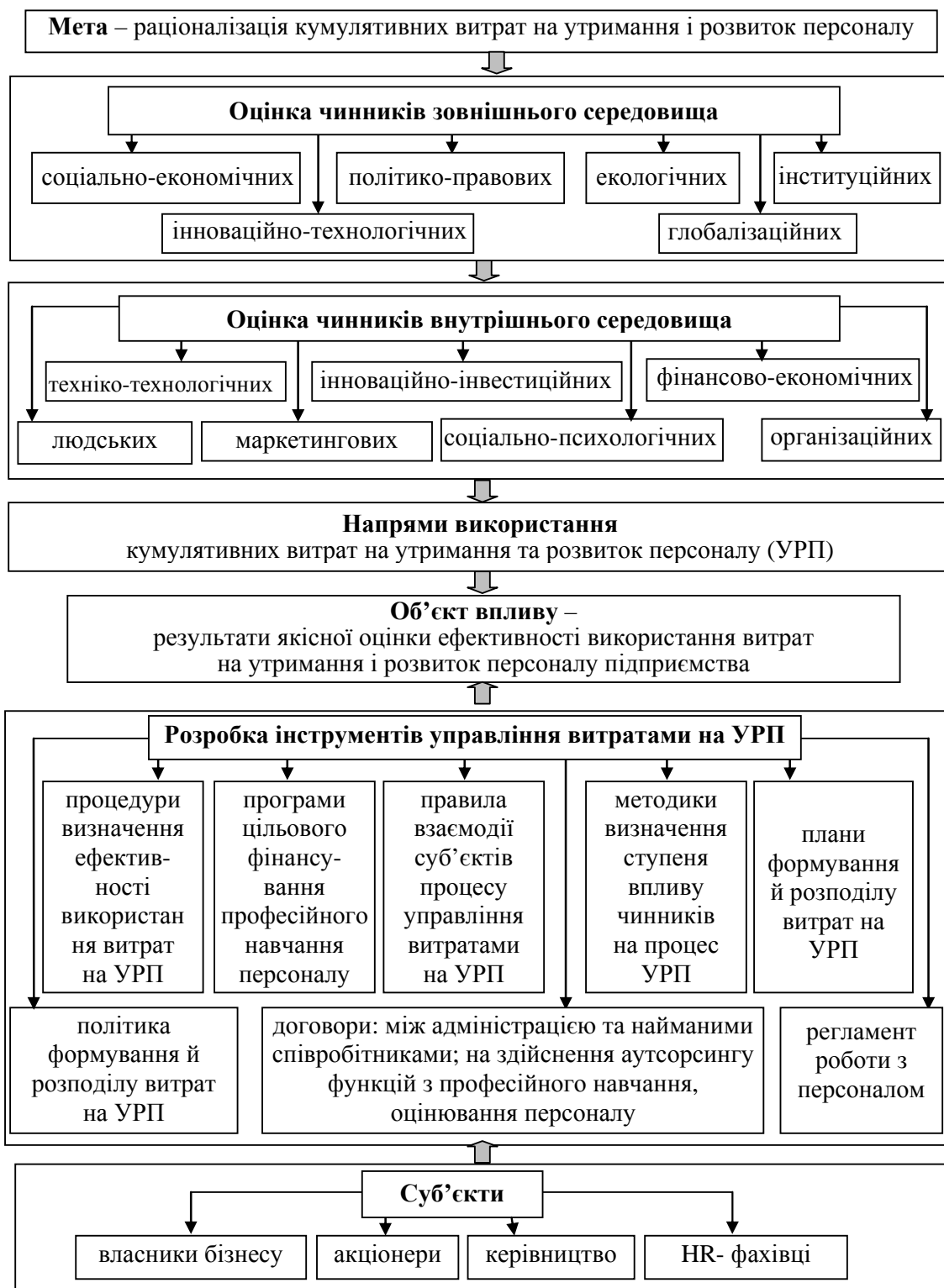

Рисунок 2 – Схема організаційно-економічного механізму управління кумулятивними витратами на утримання і розвиток персоналу підприємств
 Джерело: складено авторами на підставі [6, с. 135].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, оптимізація мотивації діяльності персоналу, його трудового потенціалу, повинна відбуватися з

допомогою, в першу чергу, осучаснення змісту праці, зокрема його творчої праці, створення соціально-сприятливих умов для його ефективного використання на підприємстві. Крім того, державі необхідно впливати на соціально-економічну політику підприємств через законодавчо-нормативну систему, сформувавши таке середовище, в якому суспільний статус кожної людини визначався б, перш за все, рівнем освіти, придбаними знаннями і можливістю застосування їх на практиці, по-друге, рівнем внеску в утворену споживчу вартість.

Різноманіття станів, у яких знаходяться сучасні підприємства, передбачає впровадження відповідних мотиваційних механізмів задля створення матеріальних, організаційних, соціально-психологічних, морально-етичних та інших умов роботи персоналу. Отже це питання неоднозначне, важливе і потребує подальших досліджень.

Список літератури

1. Дмитренко Г.А. Мотивація і оцінка персоналу [Текст] : навч. посібник / Г.А. Дмитренко, Е.А. Шарাপатова, Т.М. Максименко . – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
2. Кантер, Р. Рубежи менеджмента (Книга о современной культуре управления) [Текст] / Р. Кантер; Пер. с англ. – М. : ЗАО "Олимп-Бизнес", 1999. – 304 с.
3. Коллинз Джим. От хорошего к великому [Текст] / Коллинз Джим; пер.с англ. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2001. – 285 с.
4. Колот А. М. Мотивація персоналу [Текст] : підручник / А. М. Колот . – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
5. Куликов Г.Т. Мотивация труда наемных работников: моногр. [Текст] / Г.Т. Куликов; отв.ред. Д.П. Богиня. – 2-е изд., перераб. – К.: Ин-т демографии и социальных исследований НАН Украины, 2006. – 244 с.
6. Нісфоян С.С. Управління витратами на утримання і розвиток персоналу машинобудівних підприємств: дис. кан. екон. наук [Текст] : спец. 08.00.04 / Нісфоян Сергій Сергійович. – Х., 2014. – 296 с.
7. Панченко Є.Г. Міжнародний менеджмент [Текст]: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Є.Г. Панченко. – [Вид. 2-ге, без змін]. – К.: КНЕУ, 2006. – 468 с.
8. Петрова І. Л. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди [Текст] : монографія / І. Л. Петрова, Т. І. Шпильова, Н. П. Сисоліна; за наук. ред. проф. І. Л. Петрової. – К.: Дорадо, 2010. – 320 с.
9. Сисоліна Н.П. Управління розвитком персоналу на машинобудівних підприємствах України [Текст] / Н.П. Сисоліна, С.С. Нісфоян // Сьвременни проблеми на региональному розвитку: Сьбрани статии. Т.1. – Академічно издателство на Аграрния университет Пловдив, България, 2014. – 311 – 314 с.
10. Чернівська Л.П. Мотивація трудової діяльності в аграрній сфері [Текст] / Л.П. Чернівська. – К.: ПАРА-ПАН, 2003. – 322 с.

References

1. Dmytrenko, H.A., Sharapatova, E.A., & Maksymenko, T.M. (2002). *Motyvatsiia i otsinka personalu [Motivation and assessment of the personnel]*. K.: MAUP [in Ukrainian].
2. Kanter, R. (1999). *Lines management (Book on the modern culture of management)*. (Ed.). Moscow.: ZAO «Olimp-Biznes» [in Russian].
3. Kollinz, Dzh. (2001). *From good to great: Translation from English*. (Ed.). SPb.: Stokgol'mskaja shkola jekonomiki v Sankt-Peterburge [in Russian].
4. Kolot, A. M. (2002). *Motyvatsiia personalu [Motivation of the personnel]*. K.: KNEU [in Ukrainian].
5. Kulikov, G.T. (2006). *Motivacija truda naemnyh rabotnikov [Motivation of labour of hired workers]* (2d ed.). D.P. Bohynya (Ed.). Kiev: In-t demografii i social'nyh issledovaniy NAN Ukrainy [in Russian].
6. Nisfoian S.S. (2014). *Upravlinnia vytratamy na utrymannia i rozvytok personalu mashynobudivnykh pidpriemstv [Management of costs on support and development of personnel of machine-building enterprises]. Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Panchenko, Ye.H. (2006). *International managemen*. (2d ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
8. Petrova, I.L., Shpyl'ova, T.I. & Sysolina, N.P. (2010). *Innovatsijna diial'nist': stymuly ta pereshkody [Innovative activity: stimuli and obstacles: Monograph]*. I.L. Petrova (Ed.). Kyiv: Dorado [in Ukrainian].
9. Sysolina, N.P. & Nisfoian, S.S. (2014). *Upravlinnia rozvytkom personalu na mashynobudivnykh pidpriemstvakh Ukrainy [Management of personnel at machine-building enterprises of Ukraine]*.

S'vremennyi problemy na rehyonal'no razvytye: S'brany statyy – Modern problems of regional development: Collection of scientific articles, Vol. 1. 311 – 314 [in Ukrainian].

10. Chernivsk'ka, L.P. (2003). *Motyvatytsia trudovoi diial'nosti v ahrarhij sferi [Motivation of labour activity in the agricultural sphere]*. Kyiv: PARA-PAN [in Ukrainian].

Nataliya Sysolina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Sergey Nisfoyan, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Motivational Mechanisms at a Modern Enterprise

The necessity of adjusting of social and economic policy of enterprises was grounded in the article. A special attention was paid to motivation of labour which is not only the method of bringing in and supporting highly skilled employees but also is the major condition of a successful organization.

On the basis of generalization of the scientific approaches to the definition of the economic categories «motivation of productive activity», «motivational mechanism», «motivation of labour» and their analysis the authors suggested their vision of motivational mechanism of increase of labour effectiveness.

The chart of organizational and economic mechanism of management of cumulative costs for the support and development of personnel at enterprises was worked out. The chart will influence creation of a favourable environment for the increase of level of input of every employee into the created consumer cost.

motivation of labour, motivation of productive activity, motivational mechanism, human capital, management of personnel, development of personnel

Одержано (Received) 21.04.2017

Прорецензовано (Reviewed) 30.05.2017

..... *Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017*

УДК 330.341.1:332.122:338.49

Л.М. Фільштейн, доц., канд. екон. наук

А.Б. Будулатій

В.В. Будулатій

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Сучасний стан інноваційної діяльності підприємств, установ, організацій Кіровоградської області та його проблеми

У статті розглянуто стан інноваційної діяльності та досліджено інноваційну активність підприємств, установ, організацій Кіровоградської області. Конкретизовано проблеми інноваційного розвитку підприємств регіону. На основі проведеного аналізу визначено основні напрямки активізації інноваційного розвитку суб'єктів господарювання регіону.

інноваційна діяльність, інноваційна інфраструктура, регіон, конкурентоспроможність, підприємства, сектор економіки

Л.Н. Фильштейн, доц., канд. екон. наук

А.Б. Будулатий

В.В. Будулатий

Центральноукраинский национальный технический университет, г.Кропивницкий, Украина

Современное состояние инновационной деятельности предприятий, учреждений, организаций Кировоградской области и их проблемы

В статье рассмотрено состояние инновационной деятельности, исследована инновационная активность предприятий, учреждений, организаций Кировоградской области. Конкретизированы проблемы инновационного развития предприятий региона. На основе выполненного анализа определены основные направления активизации инновационного развития региона.

инновационная деятельность, инновационная инфраструктура, регион, конкурентоспроможность, предприятия, сектор экономики

© Л.М. Фільштейн, А.Б. Будулатій, В.В. Будулатій, 2017

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки ефективна інноваційна діяльність є передумовою забезпечення конкурентоспроможності як країни, так і окремих суб'єктів господарювання. В умовах нестабільності законодавства, низького інвестиційного рейтингу Кіровоградського регіону, браку фінансово-інвестиційного капіталу та напружених відносин з окремими країнами, існує ризик зниження стабільного економічного росту, ділової активності та інвестиційної діяльності в області. Враховуючи, що розвиток інноваційної діяльності та підвищення інноваційної активності підприємств є інструментом підвищення конкурентоспроможності регіону проблема забезпечення розвитку науково-технічної діяльності та практичного освоєння її результатів в інтересах економічного зростання регіону є пріоритетною, а оскільки інновації є, по суті, чи не єдиним невичерпним джерелом економічного розвитку регіону, то необхідно створити такі умови, що стимулюватимуть інноваційну діяльність і зроблять її привабливою для більшості суб'єктів ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку України на мікрорівні, питання інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку регіонів, зв'язок інновацій та потенціалу регіонів досліджені та досить ґрунтовно висвітлені у працях відомих учених-економістів, таких як: В. Александрова [1], О. Амоша [8], Г. Андрощук [12], П. Бубенко [8], В. Геєць [5], Б. Данилишин [13], Я. Жаліло [4], В. Семиноженко [8], Л. Федулова [1; 14] та інші.

Незважаючи на те, що інноваційна діяльність є предметом наукового дослідження багатьох учених, аналіз останніх публікацій переконливо свідчить, що питання розвитку та підтримки інноваційної діяльності на рівні регіонів залишаються актуальними, а чимало питань удосконалення організаційно-економічного механізму та активізації інноваційної діяльності й досі залишаються невисвітленими і потребують методичного та практичного вирішення.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження сучасного стану та проблем розвитку інноваційної діяльності підприємств та організацій регіону, узагальнення отриманої інформації для розробки і впровадження заходів задля якісного реформування й підвищення ефективності економіки регіону, забезпечення її розвитку на інноваційних засадах.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинутих країн свідчить, що вихід з економічної кризи неможливий без активізації інноваційної діяльності і загалом розвитку науки і технологій шляхом створення для учасників інноваційних процесів різного роду преференцій: податкових, митних, кредитних, страхових. В цих країнах все більш усвідомлюється необхідність стимулювання кооперації підприємств, науково-дослідних установ і навчальних закладів.

Саме активізація інноваційної діяльності наукової і виробничої сфер є важливим завданням та умовою становлення економічної незалежності України.

Україна традиційно вважається державою з вагомим науково-технічним потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвинутою системою підготовки та перепідготовки кадрів. Як показують результати досліджень, проведених на основі офіційно оприлюднених Держкомстатом даних, у 2015 р. наукові та науково-технічні роботи в Україні виконувало 978 організацій, з яких 44,3% відносилися до державного сектору економіки, 40,3% – до підприємницького, 15,4% – вищої освіти [6, с. 9], а інноваційною діяльністю в промисловості України займалися 824 підприємства або 17,3% обстежених промислових [6, с. 139].

Враховуючи, що сучасна економіка інноваційного типу базується на науковій, науково-технічній і інноваційній діяльності, відповідно розвиток науково-технічної діяльності та практичне освоєння створених нових продуктів, технологій, матеріалів,

обладнання та іншої наукоємної продукції є пріоритетним в інтересах економічного зростання регіону.

Як показують результати досліджень, проведених на основі офіційно оприлюднених Держкомстатом даних у 2015 році наукові та науково-технічні роботи в області виконували 15 організацій та підприємств [6, с. 39; 8], дві третини яких зосереджено в обласному центрі, решта – у м. Світловодську, Благовіщенському та Кіровоградському районах, з них: у галузі технічних наук – 8, природничих та суспільних, відповідно, 6 та 1 [7].

Загальна кількість працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, в 2016 році склала 480 осіб, з яких науковий ступінь доктора наук мали 10 осіб (2,1%) та доктора філософії (кандидата наук) – 48 осіб (10%) [8]; (в 2015 році – 441, з яких мали науковий ступінь доктора наук – 1 особа, кандидата наук – 23 особи [6, с. 39].

Загальний обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт становив у 2016 році 74,6 млн. грн. %) [8]; в 2015 році – 59,3 млн. грн. [6, с. 66]. Основним джерелом фінансування наукових та науково-технічних робіт були власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких профінансовано 89,7% (2015 рік – 85,9%) робіт. Фінансування витрат за рахунок держбюджету становило 7%. Значний обсяг коштів держбюджету (70,5%) був спрямований на виконання прикладних наукових досліджень [7].

В 2015 році було виконано 1949 наукових та науково-технічних робіт, з них зі створення нових видів виробів – 44, в т.ч. 5 – в яких було використано винаходи; техніки – 33; технологій – 84, з яких ресурсозберігаючих – 54; сортів рослин та порід тварин – 1777; методів, терій – 66, іншого – 46 [6, с. 105]. Кількість упроваджених наукових та науково-технічних робіт склала 1871 [6, с. 109]. Впродовж 2015 року до вітчизняного патентного відомства було подано 68 заявок на видачу охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, у тому числі 9 – на винаходи і 4 – на сорти рослин. У цей же період ними отримано 28 охоронних документів України. Серед отриманих охоронних документів – 2 патенти на винаходи і 2 – на сорти рослин [6, с. 113].

Переважає більшість наукових, науково-дослідних та інноваційних робіт виконуються науковцями вищих навчальних закладів області і лише незначна кількість науковців здійснюють свою професійну діяльність на підприємствах, установах та організаціях, у тому числі і недержавного сектору економіки області. Провідними підприємствами в галузі технічних наук є ПАТ «Науково-виробниче підприємство «Радій», сільськогосподарських – Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України. Серед навчальних закладів свій вклад в науку здійснюють Центральноукраїнський національний технічний університет та Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка [7].

З метою виявлення підприємств, які займаються інноваційною діяльністю в Кіровоградському регіоні було обстежено 101 промислове підприємство [6, с. 143]. Проведений моніторинг цих об'єктів дав можливість виявити діючі організації, які займаються інноваційною діяльністю та проаналізувати результати їх діяльності.

За даними Державного статистичного спостереження в 2015 році частка інноваційно активних підприємств Кіровоградської області була вищою за середню в Україні [6, с. 139], проте аналіз діяльності підприємств регіону показав, що інноваційні фактори забезпечення конкурентоспроможності використовуються ними недостатньо. Діючі показники стосовно підприємств, які займалися інноваціями, вказує на тенденцію до зниження їх частки, починаючи із 2000 року (хоча в окремі роки

прослідковувалося деяке зростання), а показник у 2015 році був нижчим, ніж у 2000 та 2002 роках. При цьому слід врахувати, що інновації можуть продукуватися як за рахунок власної інноваційної діяльності, так й за рахунок придбаних патентів і технологій чи на ще нижчому рівні – придбання устаткування і обладнання. Саме на останньому виді інноваційної діяльності акцентують увагу підприємства.

За результатами проведених досліджень та за інформацією Головного управління статистики у Кіровоградській області у 2015 році інноваційною діяльністю в промисловості займалися 25 підприємств області або 24,8% (2014 рік – 49 або 17,3%) обстежених промислових підприємств, що на 49,0% менше, ніж у попередньому. У розрізі видів економічної діяльності слід виділити підприємства переробної промисловості – 22 (28,9%), зокрема з виробництва харчових продуктів – 7 (26,9) та машинобудування – 10 (55,6%) [7].

Один з основних напрямів інноваційної діяльності підприємств області полягав, насамперед, у придбанні машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів і послуг. Із метою здійснення нововведень 13 підприємств (12,9%) витрачали кошти саме на придбання; 8 (7,9%) – на впровадження нових технологічних процесів, а 12 (11,9%) – на освоєння виробництва нових видів продукції [6, с. 143].

Серед основних показників, які характеризують інноваційну діяльність, важливе місце займають витрати на інновації. У 2015 році підприємствами на інноваційні роботи було витрачено 127,7 млн. грн. (2014 – 92,9 млн. грн.), у тому числі на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 71,6 млн. грн. (56,1% загального обсягу інноваційних витрат), внутрішні науково-дослідні розробки – 51,1 млн. грн. (40%). [6, с. 148]. Найбільша питома вага припадає на придбання машин, обладнання і програмного забезпечення: із 73,2% у 2011 році вона зросла до 89,4% у 2015 році. Частка витрат на власні дослідження і розробки хоча й не виявляє явної тенденції до зниження, але стабільно перебуває на низькому рівні, а у 2015 році знизилась до 14,8% [7]. Як видно з аналізу структури витрат по напрямках інноваційної діяльності, основна увага надається фінансуванню безпосередньо процесів впровадження нововведень, здатних у відносно короткий строк забезпечити окупність вкладених коштів.

При цьому, основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств (100,0% загального обсягу витрат на інновації) [6, с. 154]. Основний приріст витрат забезпечений за рахунок таких галузей як машинобудування, харчова промисловість, хімічна промисловість і металургія, які мають високу експортну спрямованість виробничої діяльності.

Кількість підприємств, що впроваджували інновації за останні роки мала змінну тенденцію, зокрема – кількість підприємств у 2008 році збільшилась із 30 одиниць до 33 у 2014 році, при цьому, така кількість є меншою ніж у 2012 році (34 одиниці). У 2015 році лише 22 підприємства впроваджували інновації [6, с. 159]. При цьому частка промислових підприємств, що впроваджували інновації в регіоні у 2015 році склала 21,8 (відсотків до загальної кількості обстежених), у тому числі впроваджували інноваційні процеси – 7,9, з них маловідходні, ресурсозберігаючі – 5,0, інноваційні види продукції – 11,9, з них нові для ринку – 2,0, тобто інноваційно активними підприємствами впроваджено 19 нових технологічних процесів (нових або вдосконалених методів обробки та виробництва продукції) (2014 рік – 11); з них 7 – маловідходних та ресурсозберігаючих (2014 – 4) [6, с. 163]. Освоєно виробництво 51 найменування інноваційних видів продукції, з них 39 нових видів техніки (2014 рік – 57), у тому числі нових для ринку – 7 (2014 р. – 1), а для підприємства – 44 (2014 рік –

56), із них: нові види машин, устаткування, прилади, апарати тощо – 39 найменувань, з яких 4 – нові для ринку, а 35 – нові для підприємства [6, с. 165].

Інноваційну продукцію у 2015 році реалізовувало 21 підприємство на суму 354,6 млн. грн. Значна кількість підприємств – 19 (90,5%) реалізовувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства; 2 підприємства реалізувало продукцію, що є новою для ринку обсягом 70,4 млн. грн. і 5 підприємств реалізували інноваційну продукцію за межі України [6, с. 109]. Інноваційно активними в реалізації інноваційної продукції були підприємства міст Кіровограда та Світловодська, Голованівського, Кіровоградського та Новоукраїнського районів [7].

Чітку тенденцію до зростання мав показник впровадження нових технологічних процесів протягом 2009-2012 рр. Проте, у 2014 році показник впровадження різко знизився майже вдвічі – впроваджено лише 11 нових технологічних процесів, тоді як у 2013 році було впроваджено 28 одиниць. В 2015 році простежується ріст до 19 упроваджених інноваційних технологічних процесів (нових або вдосконалених методів обробки та виробництва продукції), зокрема: 1 – у добувній промисловості; 17 – у переробній. Із загальної кількості впроваджених інноваційних технологічних процесів сам є маловідходними, ресурсозберігаючими, а два підприємства переробної промисловості упровадили придбані нові технології [7].

Найбільш активно впроваджували інновації: ПАТ "НВП" Радій", ПАТ "Червона Зірка", ПАТ "Гідросила", ПрАТ "Гідросила АПМ", ПАТ "Кіровоградський завод дозуючих автоматів", ТДВ "М'ясокомбінат "Ятрань", ПП "Віктор і К", ТОВ "Градоля", ТОВ "Рапсо-Дія", ТОВ "Елгран", ТОВ "Єврощербін", ТОВ "Коріда-Тех", ПАТ "Кіровоградобленерго", установи виконання покарань управління ДПтС України в області та інші [7].

У 2015 році 21 підприємство реалізувало інноваційну продукцію на 354,6 млн. грн., що становить 2,3% від загального обсягу реалізованої промислової продукції (2014 – 2,9%). Серед цих підприємств 5 (37,4%) реалізували продукцію за межі України. Лише 2 підприємства реалізовувало продукцію, що була новою для ринку, а обсяг такої продукції становив 70,4 млн. грн. 19 підприємств (86,0%) реалізовувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг склав 284,1 млн. грн. [6, с. 167, 170]. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової склала 2,32% [7].

У 2013–2014 рр. частка обсягу реалізованої інноваційної продукції визначалася у загальному обсязі реалізованої промислової продукції усіх промислових підприємств. У зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства у 2015 році: до кола обстежених підприємств за формою №1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства» включені юридичні особи видів економічної діяльності промисловості з чисельністю працюючих 50 осіб і більше; при розрахунку частки реалізації інноваційної продукції у загальному обсязі продукції в області у 2015 році використовувався лише загальний обсяг реалізації продукції обстежених підприємств за усіма видами їх діяльності; зменшилася кількість обстежених промислових підприємств у 2,8 рази (з 283 од. у 2014 році до 101 од. у 2015 році), що вплинуло на кількість підприємств, які реалізували промислову інноваційну продукцію (у 2014 році - 31 підприємство, у 2015 році - 21) та обсяги реалізації (у 2014 році – 504,4 млн. грн., у 2015 році – 354,6 млн. грн.). Тому порівняння показника за 2015 рік з 2014 роком є некоректним [6, с. 139; 7].

Як зазначають інформаційно-аналітичні матеріали, основні фактори, які стримують розвиток інноваційної діяльності підприємств, насамперед, були вартісні, а саме: нестача власних коштів (80,1% обстежених підприємств). Майже однаковою

мірою заважали впроваджувати передові промислові технології такі чинники, як великі витрати на нововведення (55,5 %), недостатня фінансова підтримка держави (53,7 %), високий економічний ризик (41 %), тривалий термін окупності нововведень (38,7 %) [12].

Крім того, розвиток інноваційної діяльності стримували недосконалість законодавчої бази (40,4 %), відсутність попиту на продукції (16% досліджених підприємств)) та кваліфікованого персоналу (20 %), відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами та науковими організаціями (19,7%), нестача інформації про ринки збуту (17,4%), нестача інформації про нові технології (17,3%). І все ж головною причиною гальмування інноваційного розвитку є нестача власних коштів (83,0%) [12].

Підсумовуючи основні економічні та інноваційні процеси в Кіровоградському регіоні можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку регіон стикається з низкою викликів, що потребують системного вирішення, зокрема:

1. Оскільки регіон є аграрним, особливо актуальними є питання розвитку інноваційних процесів у сфері сільського господарства, зокрема впровадження сучасних технологій та методів господарювання у сільському господарстві, також це стосується суттєвої зміни структури сільськогосподарського виробництва області за рахунок зростання виробництва в рослинництві, яке супроводжується розширенням посівних площ під вирощування ґрунтовиснажувальних культур (соняшнику та ріпака) та супроводжується зниженням якості ґрунтів (падіння родючості та зростання їх ерозії); що може мати негативні наслідки для зернового господарства у контексті зміни кон'юнктури на світових ринках, зміни клімату тощо; зберігаються структурна незбалансованість галузі за рахунок низької частки тваринництва у структурі сільського господарства та структурний дисбаланс в експорті.

2. Промисловість у цілому характеризується невисоким рівнем доданої вартості, яка є своєрідним індикатором структурних зрушень в економіці області та наукоємності виробництва, великою енергоємністю та високим рівнем зносу основних фондів, що значно впливає на конкурентоздатність економіки регіону [9, с. 13].

Машинобудівні підприємства області потребують докорінних змін, які стосуються інноваційних підходів щодо модернізації їх діяльності, виробництва та персоналу, зокрема такі підприємства, як ВАТ «Червона зірка», ЗАТ «Гідросила ГРУП», ВАТ «Кіровоградський завод гідравлічних машин «Сахгідромаш», ВАТ «Завод «Сегмент», ВАТ «Кіровоградський механічний завод», ТОВ «Кіровоградський завод дозуючих автоматів», ТОВ «Ремонтно-механічний завод» (м. Олександрія) та «Гайворонський державний тепловозремонтний завод». З метою підняття іміджу регіону необхідно забезпечити державну підтримку підприємств, які виробляють продукцію стратегічного призначення, наприклад, ЗАТ «Науково-виробниче підприємство «Радій», що виробляє обладнання для атомних електростанцій [15, с. 244].

3. Існує дисбаланс у структурі промислового комплексу регіону: значна сировинна орієнтація промислового виробництва; збереження екстенсивного типу господарювання у добувній промисловості; високий ступінь зношеності основних фондів у реальному секторі виробництва; дисбаланс інвестування у основні фонди промисловості та будівництва; недовикористання потенціалу розвитку будівництва; продукції сільського господарства з переважанням агросировини; низькими є темпи будівництва житла та об'єктів соціальної інфраструктури у сільських районах.

4. Низький рівень кооперації та інтеграції між аграрним та промисловим (машинобудівним) комплексами регіону, є ризик загострення конкуренції між ними за ресурси, інфраструктуру життєзабезпечення, кваліфіковану робочу силу, бюджетні та

інвестиційні ресурси; підприємства машинобудівного комплексу області слабо реагують на потреби аграрного виробництва, переробної та харчової промисловості. Задоволення зростаючого попиту на устаткування та обладнання з боку сільськогосподарських виробників, підприємств переробної та харчової промисловості області відбувається значною мірою за рахунок імпорту.

5. Область відстає у питаннях створення інфраструктури інноваційного розвитку (технопарки, індустріальні парки, еко- та соціополіси тощо), інфраструктури розвитку сільських територій, мережі центрів соціальної адаптації та соціокультурних інновацій.

А оскільки інноваційна інфраструктура в регіоні є недостатньо розвинутою, то вона й не охоплює всіх ланок інноваційного процесу: не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, науковців, що мають завершені науково-технічні розробки; не в повному обсязі використовується освітній та науковий потенціал, насамперед вищих навчальних закладів; не передбачається фінансування проектів на розробку інноваційних технологій; відсутній механізм стимулювання створення інноваційної продукції та розвитку інфраструктури в регіоні тощо. Крім того, на розвиток інноваційної діяльності, як ми уже зазначали раніше, має негативний вплив відсутність державної підтримки та обмеженість власних коштів підприємств.

Враховуючи, що розвиток інноваційної діяльності та підвищення інноваційної активності підприємств є інструментом підвищення конкурентоспроможності регіону, а проблема забезпечення розвитку науково-технічної діяльності та практичного освоєння її результатів в інтересах економічного зростання регіону є пріоритетною, з метою проведення ефективної і цілеспрямованої інноваційної діяльності в області діяла Регіональна програма науково-технічного та інноваційного розвитку Кіровоградської області на 2004-2006 роки та на період до 2015 року [10].

Досвід реалізації цієї програми засвідчив необхідність подальших системних і скоординованих дій обласної державної адміністрації, обласної ради, районних державних адміністрацій та районних рад, наукових установ та вищих навчальних закладів і підприємств, установ та організацій на підтримання сприятливих умов інноваційного розвитку регіону.

Для Кіровоградської області пріоритетним напрямком регіональної політики буде збереження та підтримка з боку органів регіонального управління існуючого стану розвитку інноваційного потенціалу та пошук шляхів удосконалення його використання в майбутньому з урахуванням унікальних особливостей регіону.

Досягнення цієї мети можливе за умов захоплення конкурентної позиції за рахунок принципово нових технологій використання інноваційних ресурсів та надання інноваційних послуг.

Цього можна досягти за допомогою високої компетентності та мобільності наукових кадрів, створення умов, які б стимулювали науково-дослідну діяльність, забезпечення пріоритетного розвитку матеріально-технічної бази, створення винаходів світового рівня та прискорення впровадження результатів у виробництво, посилення та підтримки взаємодії науки з виробництвом, забезпечення доступу до глобальних інформаційних мереж та ресурсів, підтримки фінансової самостійності та інноваційної безпеки регіону.

Ключовим моментом організації управління інноваційними процесами повинно бути:

- перетворення винаходів та технологічних відкриттів у комерціалізований продукт, що продається на внутрішньому і зовнішньому ринках із отриманням прибутку;
- перехід від екстенсивного характеру інноваційних процесів, коли нова продукція освоюється шляхом використання наявних обладнання і технологій, до

інтенсивного створення та освоєння нових видів техніки і якісно вищих технологічних процесів;

– спрямування економіки області на відтворення інтелектуального продукту, що повинно відігравати роль основного фактора зростання поряд із традиційними джерелами – інвестиціями та трудовими ресурсами.

Для реалізації зазначених пріоритетних напрямів інноваційної діяльності необхідно також віднести формування бази даних місцевих наукових розробок, їх комерціалізацію, розроблення на цій основі інноваційних проектів, поширення проектів серед потенційних інвесторів, супровід підготовки та реалізації проектів.

Така політика передбачає створення інноваційної моделі розвитку, яка б забезпечувала формування та розвиток бази інноваційних знань та їх використання з метою зростання валового регіонального продукту, а завдяки цьому – підвищення інноваційного потенціалу регіону. Важливе значення при цьому належить створенню адекватної інфраструктури інноваційного розвитку регіону, зокрема розвиток малого інноваційного бізнесу через стимулювання розвитку діючих та створенню нових форм організації науково-дослідних, матеріально-технічних, науково-виробничих циклів: бізнес центрів, інноваційних бізнес-інкубаторів, венчурних фірм, технопарків на базі провідних навчальних закладів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи основні економічні процеси в Кіровоградському регіоні та результати дослідження стану інноваційного розвитку підприємств області необхідно відмітити незадовільний розвиток інноваційної діяльності у промисловості, а одержані результати свідчать про те, що в умовах нестабільності законодавства, низького інвестиційного рейтингу Кіровоградського регіону, браку фінансово-інвестиційного капіталу та напружених відносин з окремими країнами, взагалі існує ризик зниження ділової активності та інвестиційної діяльності в області.

Цьому сприяє спад платоспроможного попиту на науково-технічну продукцію з боку держави та підприємницького сектору, погіршення якісних характеристик наукових кадрів і матеріально-технічної бази досліджень і ще ряду не менш важливих факторів.

В той же час Кіровоградський регіон має значний потенціал для розвитку інноваційної діяльності за умов проведення ефективної державної та регіональної політики. Проте, незважаючи на високий інноваційний потенціал, інноваційна складова забезпечення економічного розвитку регіону використовується слабо.

Для утворення системи, яка забезпечить ефективний інноваційного розвиток, необхідно розробити інноваційно-інвестиційну стратегію, яка б передбачала ресурсну підтримку суб'єктів господарювання регіону, розвиток яких відбувається в умовах постійного негативного змінювання внутрішніх і зовнішніх чинників.

Таким інноваційно-інвестиційним стратегічним документом може стати нова Регіональна програма науково-технічного та інноваційного розвитку Кіровоградської області на період до 2021 року, в якій інноваційна модель розвитку регіону буде сформованої відповідно до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності області, Закону України «Про інноваційну діяльність», Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» та із урахуванням Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року. Реалізація цієї програми повинна забезпечувати підтримку високого рівня інноваційного потенціалу регіону та створення нових передумов для його підвищення.

Крім цього, Державному комітету статистики України та Головному управлінню статистики у Кіровоградській області варто усунути обмеження щодо надання зацікавленим установам (вченим, науковцям) необхідної інформації з питань

інноваційної діяльності підприємств (інформація доступна лише за умови оплати за отримані статистичні послуги (статистичні публікації, статистичну інформацію).

Список літератури

1. Александрова В.П. Прогнозування впливу інноваційних факторів на розвиток економіки України [Електронний ресурс] / В.П. Александрова, М.І. Скрипниченко, Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 9–26. – Режим доступу: http://eip.org.ua/docs/EP_07_2_09_uk.pdf
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, №40-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.
3. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 року N 3715-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
4. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт. доп. [Електронний ресурс] / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – 80 с. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/.../innovation_Bila.indd-bb655.pdf
5. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь [Електронний ресурс] / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/nr/4.pdf>
6. Наукова та інноваційна діяльність України, 2015 рік Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cisstat.com/innovation/Ukraine_publication_01.pdf
7. Офіційний сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kirstat.kr.ua>; <http://www.kr-rada.gov.ua/zagalna-informatsiya/golovne-upravlinnya-statistiki-u-kirovogradskiy-oblasti/>
8. Перспективи інноваційного розвитку регіонів [Текст]: Монографія / П.Т. Бубенко, В.П. Семиноженко, О.І. Амоша [та ін.] // Інновації: проблеми науки і практики. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 335 с.
9. План заходів на 2018-2020 роки із реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/s09_rish03plan.pdf
10. Регіональна програма науково-технічного та інноваційного розвитку Кіровоградської області на 2004-2006 роки та на період до 2015 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.kr.ua/oda/11062075230.html>
11. Регіональні проблеми науково-технічного розвитку України [Текст] / за наук. ред. Б.М.Данилишина. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України, 1998. – 180 с.
12. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] / Авт. упоряд. Г.О. Андрушук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с. – Режим доступу: kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719
13. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 рок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/strategy_2020.pdf
14. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів: монографія [Текст] / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 724 с.
15. Фільштейн Л.М. Стан розвитку та особливості функціонування інноваційної інфраструктури в Кіровоградському регіоні [Текст] / Л.М. Фільштейн, В.В. Будулатій, А.І. Бережньова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 30. – Кропивницький: КНТУ. – 2016. – С.238–248.

Refernces

1. Aleksandrova, V.P., Skrypnychenko, M.I. & Fedulova, L.I. (2007). Prohnozuvannia vplyvu innovatsijnykh faktoriv na rozvytok ekonomiky Ukrainy [The prediction of the Innovative Factors influence on the Ukrainian Economy Development]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and Forecasting*, 1, 9-26. Retrieved from http://eip.org.ua/docs/EP_07_2_09_uk.pdf [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro innovatsijnu diial'nist'» zatverdzhenyj 4 lypnia 2002 roku za N 40-IV [The Law of Ukraine "On Innovation Activity" approved on July 4, 2002, N 40-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro priorytetni napriamy innovatsijnoi diial'nosti v Ukraini», 8 veresnia 2011 roku N 3715-VI [The Law of Ukraine "On Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine", September 8, 2011 N 3715-VI]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> [in Ukrainian].
4. Bila, S.O., Zhalilo Ya.A., Shevchenko O.V., Zhuk V.I. (et.al.) (2011). Innovative approaches to the regional development in Ukraine: analytical report. S.O. Biloi (Ed.). *niss.gov.ua* Retrieved from www.niss.gov.ua/content/.../innovation_Bila.indd-bb655.pdf [in Ukrainian].
5. Hejts, V.M. (Eds.). (2015). *Innovative Ukraine 2020: National Report*. Kyiv: NAN Ukrainy. *ief.org.ua*. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/nr/4.pdf> [in Ukrainian].
6. Naukova ta innovatsijna diial'nist' Ukrainy, 2015 rik Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Scientific and innovation activity of Ukraine, 2015, State Statistics Service of Ukraine]. *www.cisstat.com*. Retrieved from http://www.cisstat.com/innovation/Ukraine_publication_01.pdf [in Ukrainian].
7. Ofitsijnyj sajt Holovnoho upravlinnia statystyky u Kirovohrads'kij oblasti [Official website of the main administration of statistics in Kirovohrad region]. *kirstat.kr.ua*. Retrieved from <http://www.kirstat.kr.ua> [in Ukrainian].
8. Bubenko, P.T., Semynozhenko, V.P., Amosha, O.I. & «et. al.» (2006). Perspektyvy innovatsijnoho rozvytku rehioniv [Prospects of innovative development of regions]. *Innovatsii: problemy nauky i praktyky – Innovations: problems of science and practice*. Kharkiv: VD «INZhEK» [in Ukrainian].
9. Plan zakhodiv na 2018-2020 roky iz realizatsii Stratehii rozvytku Kirovohrads'koi oblasti na period do 2020 roku [The plan of measures for 2018-2020 on the implementation of the Development Strategy of Kirovohrad region for the period up to 2020.]. *www.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from http://www.kr-admin.gov.ua/DPI/Ua/2016/s09_rish03plan.pdf [in Ukrainian].
10. Rehional'na prohrama naukovo-tekhnicnoho ta innovatsijnoho rozvytku Kirovohrads'koi oblasti na 2004-2006 roky ta na period do 2015 roku» [Regional Program of the scientific, technical and innovative development of Kirovograd region for 2004-2006 and for the period up to 2015]. *library.kr.ua*. Retrieved from <http://library.kr.ua/oda/11062075230.html> [in Ukrainian].
11. Danylyshyna, B.M. (Eds.) (1998). *Regional problems of scientific and technological development of Ukraine*. Kyiv: Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy.
12. Androschuk, H.O., Zhylyiaiev, I.B., Chyzhevskij, B.H., & Shevchenko, M.M. (2009). *Stratehiia innovatsijnoho rozvytku Ukrainy na 2010–2020 roky v umovakh hlobalizatsijnykh vyklykiv [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in Conditions of Global Challenges]*. Kyiv: Parlaments'ke vyd-vo [in Ukrainian].
13. Stratehii rozvytku Kirovohrads'koi oblasti na period do 2020 roku [The strategies of Kirovograd region development for the period till 2020]. *ekonomika.kr-admin.gov.ua*. Retrieved from http://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/strategy_2020.pdf [in Ukrainian].
14. Fedulovoi, L.I. (Eds.). (2013). *Regional Innovation Systems of Ukraine: the state of formation and development in conditions of integration processes: a monograph*. Kyiv: NAN Ukrainy. DU «In-t ekon. ta prohozuv.
15. Fil'shtejn, L.M., Budulatiy, V.V. & Berezhn'ova, A.I. (2016). Stan rozvytku ta osoblyvosti funkcionuvannia innovatsijnoi infrastruktury v Kirovohrads'komu rehioni [State of Development and Peculiarities of Innovative Infrastructure Functioning in Kirovohrad Region]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, 30, 238-248* [in Ukrainian].

Ludmyla Filstein, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Asiy Budulatiy

Vladyslava Budulatiy

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Current State of Innovation Activity of Enterprises, Institutions, Organizations of Kirovohrad Region and Their Problems

The objective of the article is to study the current state and problems of the innovation activity of enterprises and organizations in the region, to generalize the received information for the development and implementation of measures for qualitative reform and increase of the region's economy efficiency, ensuring of its development on an innovative basis.

Summarizing the main economic processes in Kirovograd region and the results of the survey of innovation development of region enterprises state, it is necessary to note the unsatisfactory development of industry innovation activity, the results indicate that in the conditions of legislation instability, low investment rating of Kirovograd region, lack of financial and investment fund and tense relations with individual countries, there is a risk of lowering business investment activity in the region.

This is facilitated by the decline in solvent demand for scientific technical products by the state and the business sector, the deterioration of scientific personnel qualitative characteristics and the material technical base of the research and a number of equally important factors.

At the same time, Kirovograd region has significant potential for the innovation activity development under conditions of effective state and regional policy. However, despite the high innovation potential, the innovative component of the economic development of the region is poorly used.

In order to create a system that will ensure effective innovation development, it is necessary to develop an innovation-investment strategy that would provide resource support for the subjects of the region's economic activity, the development of which takes place under conditions of constant negative change of internal and external factors.

innovation activity, enterprises and organizations, region, innovation potential, industrial complex, agrarian sector, products, economic processes

Одержано (Received) 21.12.2016

Прорецензовано (Reviewed) 25.05.2017
Прийнято до друку (Approved) 29.05.2017

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Акбаш Катерина Сергіївна – кандидат фізико-математичних наук, старший викладач кафедри прикладної математики, статистики та економіки, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: k_m_s_kirovograd@mail.ru*

Акбаш Екатерина Сергеевна – кандидат физико-математических наук, старший преподаватель кафедры прикладной математики, статистики и экономики, Центральноукраинский государственный педагогический университет имени В. Винниченко, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: k_m_s_kirovograd@mail.ru*

Kateryna Akbash – PhD in Physical and Mathematical (Candidate of Physics and Mathematics Sciences), Senior Lecturer of the Department of Applied Mathematic, Statistic and Economics, The Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: k_m_s_kirovograd@mail.ru*

Андрощук Ірина Іванівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Андрощук Ирина Ивановна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Iryna Androshchuk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Lecturer of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Будицька Юлія Олександрівна – здобувач, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: guliya.12.11@gmail.com*

Будицкая Юлия Александровна – соискатель, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: guliya.12.11@gmail.com*

Yuliya Budytska – Postgraduate, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: guliya.12.11@gmail.com*

Будулатій Ася Борисівна – начальник науково-дослідного сектору методично-організаційного відділу, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: mov.kntu@ukr.net*

Будулатий Ася Борисовна – начальник научно-исследовательского сектора методическо-организационного отдела, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: mov.kntu@ukr.net*

Asiy Budulatiy – Head of Research Sector of the Methodical and Organizational Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: mov.kntu@ukr.net*

Будулатій Владислава Вікторівна – провідний фахівець методично-організаційного відділу, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: stat_kntu@ukr.net*

Будулатий Владислава Викторовна – ведущий специалист методическо-организационного отдела, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: stat_kntu@ukr.net*

Vladyslava Budulatiy – Leading Specialist of the Methodical and Organizational Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: stat_kntu@ukr.net*

Гамалій Володимир Федорович – професор, доктор фізико-математичних наук, завідувач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: gvf-52@rambler.ru*

Гамалий Владимир Федорович – профессор, доктор физико-математических наук, заведующий кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: gvf-52@rambler.ru*

Vladimir Gamaliy – Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Economics Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: gvf-52@rambler.ru*

Головченко Наталія Юріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральнотуркранський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Головченко Наталья Юрьевна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту и налогообложения, Кировоградский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Nataliia Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Головченко Александр Александрович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральнотуркранський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Головченко Александр Александрович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудита и налогообложения, Центральнотуркранский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Oleksandr Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: s_n_77@mail.ru*

Горбунов Александр Володимирович – Народний депутат України, Голова підкомітету з питань видатків державного бюджету Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Верховна рада України, м. Київ, Україна, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Горбунов Александр Владимирович – Народный депутат Украины, Председатель подкомитета по вопросам расходов государственного бюджета Комитета Верховной Рады Украины по вопросам бюджета, Верховная Рада Украины, г. Киев, Украина, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Oleksandr Horbunov – People's Deputy of Ukraine, Chairperson of the subcommittee on state budget expenditures of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Budget, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Захарова Оксана Володимирівна – професор, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Захарова Оксана Владимировна – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и бизнес-администрирования, Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Oksana Zakharova – Professor, Doctor of Economics Sciences, Professor of the Department of Management and Business Administration, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Заярнюк Олексій Васильович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральнотуркранський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Заярнюк Алексей Васильевич – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту и коммерческой деятельности, Центральнотуркранский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Oleksii Zaiarniuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Іванько Анатолій Васильович – доцент, кандидат економічних наук, завідувач кафедри аграрної економіки, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин Чернігівської області, Україна, *E-mail: A_Ivanko@meta.ua*

Іванько Анатолий Васильевич – доцент, кандидат економічних наук, заведуючий кафедри аграрної економіки, Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и

природопользования Украины «Нежинский агротехнический институт», г. Нежин Черниговской области, Украина, *E-mail: A_Ivanko@meta.ua*

Anatoliy Ivanko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Head of the Department of Agrarian Economics, Separated subdivision of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine “Nezhinskii Agrotechnical Institute, Nizhyn Chernihiv region, Ukraine, *E-mail: A_Ivanko@meta.ua*

Ищенко Ніна Андріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та планування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ischenko_na@ukr.net*

Ищенко Нина Андреевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и планирования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ischenko_na@ukr.net*

Nina Ishchenko – Associate Professor, PhD in Economic (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Planning, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ischenko_na@ukr.net*

Кармазіна Тетяна Романівна – магістр, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: tanya-karma5@mail.ru*

Кармазина Татьяна Романовна – магістр, Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: tanya-karma5@mail.ru*

Karmazina Tatyana Romanovna – Magister, Cherkassy State Technological University, Cherkassy, Ukraine, *E-mail: tanya-karma5@mail.ru*

Карпенко Андрій Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Карпенко Андрей Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Andrii Karpenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Human Resources Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Кернасюк Юрій Валентинович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник лабораторії маркетингу, економічного аналізу і захисту інтелектуальної власності, Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Кернасюк Юрий Валентинович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник лаборатории маркетинга, экономического анализа и защиты интеллектуальной собственности, Кировоградская государственная сельскохозяйственная опытная станция Национальной академии аграрных наук Украины, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Yuriy Kernasyuk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior researcher, laboratory of marketing, economic analysis and protection of intellectual property, Kirovohrad state agricultural experimental station of the National academy of agrarian sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Клименко Яна Василівна – аспірант, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: Yana_Rud@bigmir.net*

Клименко Яна Василівна – аспірант, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: Yana_Rud@bigmir.net*

Yana Klimenko – Postgraduate, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: Yana_Rud@bigmir.net*

Ковальов Володимир Олексійович – доцент, член НОК (Національний олімпійський комітет) України, завідувач кафедри фізичного виховання, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kfv.kntu@ukr.net*

Ковальов Володимир Олексійович – доцент, член НОК (Национальный олимпийский комитет) Украины, заведующий кафедрой физического воспитания, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kfv.kntu@ukr.net*

Volodymyr Kovaliov – Associate Professor, Member of the NOC (National Olympic Committee) of Ukraine, Head of the Department of Physical Education, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kfv.kntu@ukr.net*

Ковальов Сергій Володимирович – магістр з маркетингу, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: svkovalev27@gmail.com*

Ковалев Сергей Владимирович – магистр по маркетингу, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: svkovalev27@gmail.com*

Sergey Kovaliov – Magister in Marketing, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: svkovalev27@gmail.com*

Корнійчук Олеся Олександрівна – молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем митної політики, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: olesiaZah@rambler.ru*

Корнійчук Олеся Александровна – младший научный сотрудник отдела исследования проблем таможенной политики, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: olesiaZah@rambler.ru*

Korniichuk Olesia – Junior researcher of the Department of Study of Problems of Customs Policy, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: olesiaZah@rambler.ru*

Коцюрба Ольга Юрївна – кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів та планування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: Kotsyurbaolga@ukr.net*

Коцюрба Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры финансов и планирования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: Kotsyurbaolga@ukr.net*

Olha Kotsiurba – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Assistant of the Department of Finance and Planning, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: Kotsyurbaolga@ukr.net*

Кропивний Володимир Миколайович – професор, кандидат технічних наук, перший проректор, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kropivnyi@ukr.net*

Кропивний Владимир Николаевич – профессор, кандидат технических наук, первый проректор, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kropivnyi@ukr.net*

Volodymyr Kropivnyi – Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences), Vice-Rector, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kropivnyi@ukr.net*

Левченко Анна Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Левченко Анна Александровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Anna Levchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Левченко Александр Миколайович – профессор, доктор економічних наук, проректор з наукової роботи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Левченко Александр Николаевич – профессор, доктор экономических наук, проректор по научной работе, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Oleksandr Levchenko – Professor, Doctor of Economics Sciences, Vice-Rector for Scientific Affairs, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: LysenkoAlla2010@ukr.net*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: LysenkoAlla2010@ukr.net*

Alla Lysenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: LysenkoAlla2010@ukr.net*

Магопєць Олена Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: magserg@ukr.net*

Магопєць Елена Анатолієвна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: magserg@ukr.net*

Magopets Olena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyu, Ukraine, *E-mail: magserg@ukr.net*

Македон Галина Миколаївна – асистент кафедри аграрної економіки, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин Чернігівської області, Україна, *E-mail: g.makedon@ukr.net*

Македон Галина Николаевна – асистент кафедри аграрної економіки, Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования Украины «Нежинский агротехнический институт», г. Нежин Черниговской области, Украина, *E-mail: g.makedon@ukr.net*

Halyna Makedon – Assistant of Agrarian Economics Department, Separated subdivision of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine “Nezhinskii Agrotechnical Institute”, Nizhyn Chernihiv region, Ukraine, *E-mail: g.makedon@ukr.net*

Нестеренко Юлія Олександрівна – аспірантка кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: yuliya_windrunner@mail.ru*

Нестеренко Юлия Александровна – аспирантка кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: yuliya_windrunner@mail.ru*

Yuliya Nesterenko – Postgraduate of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: yuliya_windrunner@mail.ru*

Несторишен Ігор Васильович – доцент, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем митної політики, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Несторишен Игорь Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела исследования проблем таможенной политики, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Nestoryshen Igor – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Leading Researcher of Research Department of Issues of Customs Policy, Customs Research Center, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Нисфоян Сергій Сергійович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: nisfoyanss@gmail.com*

Нисфоян Сергей Сергеевич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: nisfoyanss@gmail.com*

Sergey Nisfoyan – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: nisfoyanss@gmail.com*

Пасічник Наталя Олексіївна – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: pasichnyk1809@gmail.com*

Пасечник Наталья Алексеевна – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры прикладной математики, статистики и экономики, Центральноукраинский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченка, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: pasichnyk1809@gmail.com*

Natalia Pasichnyk – Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of Department of Applied Mathematics, Statistics and Economics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: pasichnyk1809@gmail.com*

Попель Сергій Анатолійович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем адміністрування митних платежів, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Попель Сергей Анатольевич – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела исследования проблем администрирования таможенных платежей, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Sergii Popel – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior researcher of the study of problems of administration of customs duties, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Прус Людмила Романівна – доцент, кандидат економічних наук, завідувач відділу дослідження проблем адміністрування митних платежів, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: luda_prus@ukr.net*

Прус Людмила Романовна – доцент, кандидат экономических наук, заведующая отделом исследования проблем администрирования таможенных платежей, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: luda_prus@ukr.net*

Prus Lyudmila – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Chief of Department for the study of problems of administering customs, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: luda_prus@ukr.net*

Різняк Ренат Ярославович – професор, доктор історичних наук, декан фізико-математичного факультету, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Різняк Ренат Ярославович – профессор, доктор исторических наук, декан физико-математического факультета, Центральноукраинский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченка, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Renat Rizhniak – Professor, Doctor of Historical Sciences, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytsky, Ukraine, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Росва Ольга Сергіївна – асистент кафедри обліку та аудиту, Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна, *E-mail: Olga_RVA@mail.ru*

Росва Ольга Сергеевна – асистент кафедры учета и аудита, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михайла Туган-Барановского, г. Кривой Рог, Украина, *E-mail: Olga_RVA@mail.ru*

Roieva Olha – Assistant of the Department of Accounting and Auditing, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Krivyi Rih, Ukraine, *E-mail: Olga_RVA@mail.ru*

Романюк Михайло Дмитрович – професор, доктор економічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ, Україна, *E-mail: romaniuk.md@gmail.com*

Романюк Михаил Дмитриевич – профессор, доктор экономических наук, заслуженный деятель науки и техники Украины, профессор кафедры менеджмента и маркетинга, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника, Ивано-Франковск, Украина, *E-mail: romaniuk.md@gmail.com*

Michailo Romanjuk – Professor, Doctor of Economic Sciences, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Management and Marketing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, *E-mail: romaniuk.md@gmail.com*

Сало Анастасія Василівна – асистент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: anastasiavs1991@gmail.com*

Сало Анастасия Васильевна – ассистент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: anastasiavs1991@gmail.com*

Anastasiia Salo – Assistant of the Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: anastasiavs1991@gmail.com*

Сисоліна Наталія Петрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Сысолина Наталья Петровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Nataliya Sysolina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: natlsysol@gmail.com*

Смірнова Ірина Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смирнова Ирина Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Iryna Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смірнова Надія Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смирнова Надежда Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *smirnova.iryana@ukr.net*

Nadiya Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *smirnova.iryana@ukr.net*

Смутчак Зінаїда Василівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, Кропивницький, Україна, *E-mail: zinulechka@ukr.net*

Смутчак Зинаида Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, экономики и права, Кировоградская летная академия Национального авиационного университета, Кропивницкий, Украина, *E-mail: zinulechka@ukr.net*

Zinaida Smutchak – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Management, Economics and Law, Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: zinulechka@ukr.net*

Сторожук Оксана Василівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Сторожук Оксана Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджменту и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Oksana Storozhuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Ткачук Ольга Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Ткачук Ольга Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджменту и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Olga Tkachuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Травкіна Надія Миколаївна – фахівець III категорії методично-організаційного відділу, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: cntei070@ukr.net*

Травкина Надежда Николаевна – специалист III категории методическо-организационного отдела, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: cntei070@ukr.net*

Nadiy Travkina – 3st Category Specialist of the Methodical and Organizational Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: cntei070@ukr.net*

Туржанський Віталій Анатолійович – доцент, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем митної політики, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Туржанский Виталий Анатольевич – доцент, кандидат экономических наук, Старший научный сотрудник отдела исследования проблем таможенной политики, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Turzhanskyi Vitaliy – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Researcher of the Study of Problems of Customs Policy, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Фільштейн Людмила Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та планування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ludchaika@mail.ru*

Фильштейн Людмила Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и планирования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ludchaika@mail.ru*

Ludmyla Filstein – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Planning, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ludchaika@mail.ru*

Царенко Ілона Олександрівна – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Царенко Илона Александровна – аспирант кафедры экономики, менеджменту и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Ilona Tsarenko – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Царенко Володимир Іванович – доцент, кандидат юридичних наук, завідувач відділу дослідження проблем організації боротьби з митними правопорушеннями, науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: vi_tsarenko@ukr.net*

Царенко Владимир Иванович – доцент, кандидат юридических наук, заведующий отдела исследования проблем организации борьбы с таможенными правонарушениями, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: vi_tsarenko@ukr.net*

Volodymyr Tsarenko – Associate Professor, PhD in Legal Studies (Candidate of Legal Sciences), Chief of the Department of Research Problems of Organization Fighting of Customs Offenses, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: vi_tsarenko@ukr.net*

Яковенко Оксана Вікторівна – доцент, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: osherry@ua.fm*

Яковенко Оксана Викторовна – доцент, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: osherry@ua.fm*

Oksana Yakovenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Research Fellow of the Department of Research Problems of Organization Fighting of Customs Offenses, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: osherry@ua.fm*

Наукові праці

Кіровоградського національного технічного університету

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 31

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка Н.В. Ропай

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 26.05.2017. Підписано до друку 29.05.2017. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 37,5
Тираж 300 прим. Замовлення №0203

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*